ΝD= 20821

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Πέτρος Δαουτάκος

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Υποβλήθηκε στο

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

ΑΘΗΝΑ 2009

"Soyez realistes,demandez l'impossible"

«Να είστε ρεαλιστές ν' αναζητάτε το αδύνατο».
(Σύνθημα της φοιτητικής εξέγερσης στο Παρίσι τον Μάη του '68)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Ευχαριστίες i

Προλεγόμενα iii

Συντομογραφίες vi

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η διαδικασία παγκοσμιοποίησης και οι συνέπειές της στη σύγχρονη διακυβέρνηση και το εθνικό πολιτικό σύστημα. Η ανάγκη διαμόρφωσης ενός συνεκτικού πλαισίου ανάλυσης της παγκοσμιοποίησης 1

2. Επίπεδο και αντικείμενο της ανάλυσης 11

3. Οι σχέσεις που αναλύονται στο πλαίσιο της έρευνας 12

4. Εργαλειακοί ορισμοί 15

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΙΙ. Η ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

1. Μεθοδολογικό πλαίσιο 21

2. Αναλυτική διάκριση των κυριότερων θεωρητικών προσεγγίσεων για την παγκοσμιοποίηση 23

2.1. Η παγκοσμιοποίηση ως φαινόμενο με οικονομική διάσταση 25

2.2. Η παγκοσμιοποίηση ως πολυσύνθετο φαινόμενο που επιφέρει αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις 36

3. Οριοθέτηση των ζητημάτων που σχετίζονται με την διαδικασία παγκοσμιοποίησης 41

3.1. Χρονολογική εμφάνιση της παγκοσμιοποίησης 41

3.2. Οι παράγοντες που ωθούν την παγκοσμιοποίηση 43

3.3. Παγκοσμιοποίηση και μεταβολές στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων 46

3.4. Παγκοσμιοποίηση, κοινωνική δικαιοσύνη και ασφάλεια στον σύγχρονο κόσμο 59
3.5. Παγκοσμιοποίηση και πολιτισμός 66
3.6. Η διαλεκτική φύση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης 70
3.7. Εναλλακτικές πολιτικές διαχείρισης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης 72

4. Κριτική αποτίμηση της γενικής θεωρητικής συζήτησης για την διαδικασία παγκοσμιοποίησης 79

5. Η Ελληνική συνεισφορά στον εμπλουτισμό της θεωρητικής συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση 85
5.1. Ταξινόμηση των προσεγγίσεων στην Ελλάδα με βάση τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης 86
I. Παλαιό ή νέο φαινόμενο 86
II. Οικονομικό ή πολυσύνθετο φαινόμενο 88
III. Νομοτέλεια ή προϊόν υποκειμενικών επιλογών 93
5.2. Ανάδειξη ζητημάτων στην ελληνική συζήτηση αναφορικά με την φύση και την διαχείριση της παγκοσμιοποίησης 96
5.2.1. Κρίσεις της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και οι νέες συνθήκες για το παγκόσμιο σύστημα 96
5.2.2. Δεδομένα της σύγχρονης παγκόσμιας πολιτικής για την διακυβέρνηση στο επίπεδο του έθνους-κράτους 100
5.2.3. Παγκοσμιοποίηση και πολιτική συμμετοχή 104
5.2.4. Η ταυτότητα της σοσιαλδημοκρατίας την εποχή της παγκοσμιοποίησης 107
5.2.5. Παγκοσμιοποίηση και ζητήματα ταυτότητας 111

6. Κριτική αποτίμηση της θεωρητικής συζήτησης στην Ελλάδα για την διαδικασία παγκοσμιοποίησης 117

ΙΙΙ. ΜΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΕΣ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

1. Απόπειρα θεώρησης της παγκοσμιοποίησης: Ορισμός της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και διατύπωση μιας συνθετικής θεώρησης για τα χαρακτηριστικά που διέπουν το φαινόμενο 121

2. Η σκοπιμότητα διαμόρφωσης ενός συνεκτικού πλαισίου θεώρησης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και των συνεπειών της στο πολιτικό επίπεδο ανάλυσης 128

IV. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ

1. Συνέπειες για την φύση της σύγχρονης διακυβέρνησης **131**

2. Η διακυβέρνηση στο κρατικό επίπεδο **134**

3. Η διακυβέρνηση στο πλαίσιο άλλων επιπέδων πέραν του κρατικού **141**

4. Συνέπειες για τα δημοκρατικά πολιτικά συστήματα **148**

4.1. Επισκόπηση των προσεγγίσεων για το είδος των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με την δημοκρατία 153

4.2. Οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης για την δημοκρατία στο επίπεδο του κράτους 160

4.3. Οι δυνατότητες δημοκρατικής διακυβέρνησης στο πλαίσιο άλλων επιπέδων πέραν του κρατικού 165

5. Η επίδραση των νέων τεχνολογιών στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα **175**

5.1. Διαδίκτυο και δημοκρατία 183

5.2. Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας ως πλαίσιο διεξαγωγής της πολιτικής στην εποχή της κοινωνίας της πληροφορίας 188

5.3. Παγκοσμιοποίηση και διαφθορά στο πολιτικό σύστημα 190

6. Παγκοσμιοποίηση και κοινωνικό κράτος **196**

7. Συμπερασματικές παρατηρήσεις **201**

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΩΝΙΑΣ

V. ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΠΛΑΙΣΙΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΩΝΙΑΣ

1. Εισαγωγή στην περιπτωσιολογική μελέτη της Πολωνίας **215**

2. Επισκόπηση του ιστορικού πλαισίου της Πολωνίας **221**
2.1. Από τις απαρχές της Πολωνικής ιστορίας μέχρι τα τέλη του Β΄ παγκοσμίου πολέμου 221
2.2. Η περίοδος του κομμουνιστικού καθεστώτος 226
2.3. Από τις κινητοποιήσεις του 1980 μέχρι τις διαπραγματεύσεις του καθεστώτος με την Αλληλεγγύη 234

3. Το σύγχρονο πολιτικό σύστημα της Πολωνίας **237**
3.1. Πολίτευμα 237
3.2. Άξονες πολιτικής οριοθέτησης των πολιτικών παρατάξεων στην Πολωνία 239
3.3. Οι κυριότερες πολιτικές δυνάμεις 242
3.3.1. Η αριστερή παράταξη 242
3.3.2. Η δεξιά παράταξη 244
3.3.3. Ο κεντρώος χώρος 246
3.3.4. Τα ριζοσπαστικά λαϊκιστικά κόμματα 247
3.4. Ο ιδιαίτερος ρόλος μη πολιτικών φορέων στο πολιτικό σύστημα της Πολωνίας 248
3.4.1. Ο ρόλος των κοινωνικών εταίρων 248
3.4.2. Ο ρόλος της καθολικής εκκλησίας 251
3.5. Επισκόπηση των κυριότερων πολιτικών εξελίξεων 253

VI. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΩΝΙΑΣ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

1. Εισαγωγή **261**

2. Οι θεμελιώδεις επιλογές πολιτικής της Πολωνίας απέναντι στην παγκοσμιοποίηση **262**
2.1. Άμυνα και ασφάλεια 262
2.2. Η ΕΕ ως πλαίσιο διασφάλισης ανάπτυξης και ευημερίας της Πολωνίας 266

3. Η μεταβολή του οικονομικού συστήματος της Πολωνίας στην ελεύθερη αγορά **268**

4. Οι κοινωνικές επιπτώσεις της διαδικασίας οικονομικής μετάβασης **277**

5. Η προετοιμασία της Πολωνίας για την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το μέγεθος του εγχειρήματος προσαρμογής του θεσμικού και του πολιτικού της συστήματος **283**

5.1. Η πορεία των διαπραγματεύσεων και η πολύπλευρη προσαρμογή της Πολωνίας στο κοινοτικό κεκτημένο 284
5.2. Η ΕΕ ως θέμα του πολιτικού λόγου 294
5.3. Οι προσδοκίες των πολιτών για τις συνέπειες της ένταξης στην ΕΕ 299

6. Οι συνέπειες της ένταξης στην ΕΕ 301
6.1. Οι συνέπειες για την οικονομία 302
6.2. Οι συνέπειες για την κοινωνία 307
6.3. Οι συνέπειες για την θέση και τον ρόλο της χώρας στην διαδικασία ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης 311
6.3.1. Η συμμετοχή της Πολωνίας στις διαπραγματεύσεις για τις χρηματοδοτικές προοπτικές της ΕΕ 2007-2013 311
6.3.2. Η συμμετοχή της Πολωνίας στις διαπραγματεύσεις για την συνθήκη μεταρρύθμισης του θεσμικού συστήματος της ΕΕ 315

7. Οι επόμενες προκλήσεις για το πολιτικό σύστημα και την κοινωνία 319
7.1. Οι προκλήσεις για την οικονομία 319
7.2. Οι προκλήσεις για την κοινωνία 323
7.2.1. Η λειτουργία του κοινωνικού διαλόγου 323
7.2.2. Η λειτουργία του «τρίτου τομέα» 327
7.3. Το ζήτημα της ηθικής και έντιμης δημόσιας διακυβέρνησης στην Πολωνία 334

8. Συμπερασματικές παρατηρήσεις 347

VII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 353

VIII. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΠΗΓΕΣ

Α΄. ΓΕΝΙΚΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ 367
1. Ξενόγλωσση: α) Μονογραφίες 367
β) Άρθρα-μελέτες 382
2. Ελληνική (μονογραφίες και άρθρα) 390

Β΄. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ 395
1. Ξενόγλωσση (μονογραφίες και άρθρα) 395
2. Ελληνική (μονογραφίες και άρθρα) 395

Γ΄. ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ **401**

1. Ξενόγλωσση (μονογραφίες και άρθρα) 401

2. Ελληνική (μονογραφίες και άρθρα) 411

Δ΄. ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΠΟΛΩΝΙΑΣ **415**

1. Ξενόγλωσση (μονογραφίες και άρθρα) 415

2. Ελληνική 419

3. ΜΜΕ 419

4. Ιστοσελίδες στο διαδίκτυο 420

5. Επίσημα κείμενα (Πολωνικής κυβέρνησης, Διεθνών Οργανισμών, ΕΕ) 420

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1: Σχολές σκέψης για την διαδικασία παγκοσμιοποίησης 83

Πίνακας 2: Ταξινόμηση των απόψεων για την παγκοσμιοποίηση στην Ελλάδα 118

Πίνακας 3: Τα κόμματα που εισήλθαν στο Σέϊμ στις εκλογές του Οκτωβρίου 2007 238

Πίνακας 4: Αποτελέσματα των προεδρικών εκλογών του 2007 258

Πίνακας 5: Τα αποτελέσματα των εκλογών της 21/10/2007 259

Πίνακας 6: Εξέλιξη μακροοικονομικών και μικροοικονομικών δεικτών 1997-2003 274

Πίνακας 7: Βασικοί οικονομικοί δείκτες Πολωνίας 2003-2006 276

Πίνακας 8: Εισροή ξένων άμεσων επενδύσεων στις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης το 2006 303

Πίνακας 9: Ενδεικτική κατανομή πόρων ανά κράτος μέλος της ΕΕ την περίοδο 2007-2013 313

Πίνακας 10: Τομείς δραστηριότητας των πολωνικών ΜΚΟ 331

Πίνακας 11: Δείκτης Διαφάνειας "Transparency International" έτους 2006 336

Πίνακας 12: Εξέλιξη της επίδοσης της Πολωνίας με βάση τον δείκτη διαφάνειας της οργάνωσης "Transparency International" 2002-2005 337

Πίνακας 13: Κατάταξη της Πολωνίας με βάση τον δείκτη διαφθοράς της οργάνωσης "Transparency International" από το 1994 ως το 2004 338

ΣΧΗΜΑΤΑ

Σχήμα 1: Το έθνος-κράτος σε περιβάλλον παγκοσμιοποίησης 140

Σχήμα 2: Τα μεταβαλόμενα όρια του πολιτικού συστήματος 177

Σχήμα 3: Το εικονικό πολιτικό σύστημα 187

Σχήμα 4: Η γνώμη των Πολωνών πολιτών για τις επιπτώσεις της ένταξης 308

Σχήμα 5: Η γνώμη των Πολωνών πολιτών για τα οφέλη της ένταξης στην ΕΕ 310

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στις επιστημονικές μου αναζητήσεις δέχθηκα ποικίλα πνευματικά ερεθίσματα και επιρροές, που ένιωθα να κυριαρχούν μέσα μου στη διάρκεια των προπτυχιακών και μεταπτυχιακών μου σπουδών, τόσο στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, όσο και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Γιαυτό και νιώθω ευγνώμων σε όλους τους καθηγητές, ιδιαίτερα σ' αυτούς που παρακολούθησα τη διδασκαλία τους.

Ιδιαίτερα θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη μου, στον Καθηγητή κ. Κλεομένη Κουτσούκη, ο οποίος διέγνωσε την σοβαρότητα της απόφασής μου και μου έδωσε την πολύτιμη ευκαιρία να δοκιμάσω τις δυνάμεις μου στην μελέτη του εξαιρετικά επίκαιρου θέματος της παγκοσμιοποίησης για την οποία διεξάγεται ευρεία συζήτηση στην ακαδημαϊκή κοινότητα. Οι συμβουλές, οι προσανατολισμοί και η κριτική που μου άσκησε, υπήρξαν καθοριστικοί όχι μόνο για την επιστημονική προσέγγιση του θέματος και την αντιμετώπιση των δυσκολιών της έρευνας, αλλά και γιατί αποτέλεσαν ισχυρό κίνητρο για την συνέχιση και την ολοκλήρωση της προσπάθειάς μου.

Θέλω να ευχαριστήσω ακόμη τον Καθηγητή κ. Γρηγόρη Τσάλτα, από τον οποίο αποκόμισα πολύτιμα εφόδια γνώσης και μεθοδικότητας, τόσο σε προπτυχιακό επίπεδο, όσο και με την συμμετοχή μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Ευρωπαϊκή Ένωση και Αναπτυσσόμενες Χώρες, εφόδια τα οποία μου επέτρεψαν να συνεχίσω τις σπουδές μου στο επίπεδο της διδακτορικής διατριβής. Οι συμβουλές του υπήρξαν πολύτιμες για την εκπόνηση της παρούσας έρευνας και την άρτια οργάνωσή της.

Ευχαριστώ επίσης τον Αναπληρωτή Καθηγητή κ. Γεράσιμο Μοσχονά για την ευρύτατη συζήτηση προσανατολισμού, την εποικοδομητική ανταλλαγή απόψεων πάνω στο θέμα της παγκοσμιοποίησης καθώς και τις πολύτιμες συμβουλές του, όσον αφορά στην εκπόνηση της διατριβής και κυρίως στην ενίσχυση της κριτικής μου σκέψης και του

προβληματισμού, όσον αφορά την διαδικασία παγκοσμιοποίησης και τις πολιτικές διαχείρισής της.

Για όλους τους παραπάνω λόγους, η παρούσα διατριβή αφιερώνεται στους πανεπιστημιακούς μου δασκάλους, οι οποίοι με την επιστημονική τους έρευνα και διδασκαλία αποτέλεσαν παράδειγμα και οδηγό για την δική μου προσπάθεια.

Απέραντη ευγνωμοσύνη με νού και με καρδιά οφείλω αναμφίβολα στην οικογένειά μου, η οποία με στήριξε σε όλα τα χρόνια των σπουδών μου και προπάντων στην πολυετή αυτή ερευνητική μου προσπάθεια..

Ιδιαίτερα ευγνώμων είμαι στην αδελφή μου Δέσποινα για την ηθική της ενθάρρυνση και την συνδρομή που μου παρείχε κατά την διάρκεια της έρευνάς μου στην Πολωνία, όπου υπηρέτησε ως εμπορικός ακόλουθος της Ελληνικής Πρεσβείας από το 2004 έως το 2008.

Πέτρος Γ. Δαουτάκος

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Είναι αδιαμφισβήτητο, ότι η σημερινή εποχή χαρακτηρίζεται από έντονες αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις. Είναι μια εποχή ανακατατάξεων. Αυτή η διαπίστωση υπήρξε καταλυτική για την σκέψη και τα ενδιαφέροντά μου ως πολιτικού επιστήμονα, δίνοντάς μου το έναυσμα να επιχειρήσω, αφενός να κατανοήσω, ο ίδιος, τον κόσμο των συγκλονιστικών αλλαγών που συντελούνται γύρω μας, και αφετέρου να συμβάλω, όσο μπορώ, στην επιστημονική διερεύνηση και κατανόηση των ρήξεων, εκείνων, από τις οποίες διέρχεται η κοινωνία και η πολιτική σήμερα. Σημαντικές τέτοιες ρήξεις συνδέονται αναμφίβολα με την έννοια της παγκοσμιοποίησης, ενός τόσο σύνθετου και περίπλοκου φαινομένου, που βρίσκεται στο επίκεντρο των τρεχουσών εξελίξεων, οι οποίες σφραγίζουν το τέλος του 20ου και τις αρχές του 21ου αιώνα.

Μια σειρά εξελίξεων, όπως το τέλος του Ψυχρού Πόλεμου, η κατάρρευση των καθεστώτων του πρώην ανατολικού συνασπισμού, η μετάβαση στο μεταβιομηχανικό μοντέλο παραγωγής και η τάση παγκόσμιας διάδοσης των δημοκρατικών θεσμών, αρχικά θεωρήθηκαν, ότι τερμάτιζαν μια παλαιά τάξη πραγμάτων γεμάτη αβεβαιότητα και απειλές, εγκαινιάζοντας μια νέα παγκόσμια τάξη προόδου και νέων δυνατοτήτων για ολόκληρη την ανθρωπότητα. Τότε επικρατούσαν οι αισιόδοξες απόψεις για την έκβαση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης.

Σήμερα, στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα, όπου η ανθρωπότητα βιώνει τις συνέπειες μιας παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, την οποία έγκριτοι οικονομολόγοι χαρακτηρίζουν ανάλογη με την κρίση του 1929-1930, αντιμετωπίζει επιτακτικά προβλήματα παγκόσμιας εμβέλειας, όπως οι κλιματικές αλλαγές, το διασυνοριακό έγκλημα, το χάσμα φτωχών και πλουσίων, ακόμα και ασθένειες, που μεταδίδονται ραγδαία σ' όλες τις περιοχές του πλανήτη, επικρατεί ένας ευρύτατος προβληματισμός ως προς τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης και πού αυτή οδηγεί.

Σκοπός της παρούσας έρευνας, είναι να συμβάλει σε μια επιστημονική προσέγγιση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, μέσα από την διαμόρφωση ενός αναλυτικού πλαισίου, το οποίο αφενός περιλαμβάνει την εννοιολόγηση του φαινομένου, και αφετέρου την συστηματοποίηση των συνεπειών που επιφέρει στο επίπεδο του εθνικού πολιτικού συστήματος και της κοινωνίας πολιτών.

Η παγκοσμιοποίηση ξεκίνησε πρώτα στο πεδίο της παραγωγικής διαδικασίας και τον χρηματοπιστωτικό τομέα, δεδομένου ότι οι νέες τεχνολογίες επέτρεψαν την επέκταση της οικονομικής δραστηριότητας ανά τον πλανήτη. Εντούτοις, η διαδικασία παγκοσμιοποίησης δεν εξαντλείται, ούτε περιορίζεται στη φιλελευθεροποίηση του κεφαλαίου. Η παγκοσμιοποίηση εδράζεται σε μια νέα σχέση ανάμεσα στον χώρο και τον χρόνο, η οποία προκύπτει από την χρήση των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας, δημιουργώντας νέες δυνατότητες διασύνδεσης του τοπικού με το παγκόσμιο. Οι εξελίξεις αυτές σηματοδοτούν μια ουσιώδη τροποποίηση στον ρόλο του έθνους κράτους, καθώς τούτο προσαρμόζει τις χωρητικότητες του στις απαιτήσεις της παγκοσμιοποίησης.

Η μελέτη των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο, αποτελεί ένα αντικείμενο εξαιρετικού ερευνητικού ενδιαφέροντος για την πολιτική επιστήμη, και οδηγεί σε συμπεράσματα με πρακτική χρησιμότητα για:
α)την αποδοτικότερη και δημοκρατικότερη λειτουργία του εθνικού πολιτικού συστήματος σε σχέση με τα δεδομένα του εξωτερικού περιβάλλοντος.
β)τους τρόπους πολιτικής οργάνωσης και κινητοποίησης των πολιτών στο επίπεδο του εθνικού πολιτικού συστήματος, αλλά και πέραν αυτού, στο πλαίσιο διεθνικών δικτύων και διεθνών/περιφερειακών θεσμών, με στόχο την επιρροή των πολιτικών αποφάσεων που αφορούν την διαχείριση της παγκοσμιοποίησης και την μελλοντική πορεία της.

Μετά τον προσδιορισμό των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο, ακολουθεί η αναλυτική περιπτωσιολογική μελέτη που αφορά την προσαρμογή της Πολωνίας στην διαδικασία παγκοσμιοποίησης. Η περίπτωση της Πολωνίας έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς είναι μια νεοσύστατη δημοκρατία της Κεντρικής Ευρώπης,

η οποία προχώρησε με ταχείς ρυθμούς σε έναν συνολικό μετασχηματισμό του πολιτικοοικονομικού και κοινωνικού της συστήματος, ανατρέποντας το πρότερο πλαίσιο επί κομμουνιστικής περιόδου. Το νεοσύστατο πολιτικό σύστημα επεχείρησε να ανταποκριθεί στην πολλαπλή δοκιμασία, αφενός για εμπέδωση της δικής του πολιτικής ανάπτυξης και αφετέρου για να λειτουργήσει στο περιβάλλον παγκοσμιοποίησης.

Η περιπτωσιολογική μελέτη στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας επιχειρεί να εξετάσει πώς το πολιτικό σύστημα της Πολωνίας προσλαμβάνει και επεξεργάζεται τα δεδομένα που δημιουργούνται στο περιβάλλον παγκοσμιοποίησης, καθώς και το είδος των πολιτικών εκροών που συνιστούν απάντηση σ' αυτά τα δεδομένα, πάντοτε σε σχέση με το ιδιαίτερο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και αξιακό πλαίσιο της χώρας. Το αίτημα για δημοκρατική και αποτελεσματική διακυβέρνηση, το οποίο θέτουν επί τάπητος, τόσο οι πολίτες (όπως προκύπτει και από τα αποτελέσματα των τελευταίων κοινοβουλευτικών εκλογών), όσο και οι ανάγκες διαχείρισης των σύγχρονων ζητημάτων που δημιουργούνται στο περιβάλλον της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, έχουν σηματοδοτήσει ορισμένες μεταβολές στο κομματικό σύστημα της Πολωνίας, οι οποίες βρίσκονται σε εξέλιξη.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ελληνικές

ΑΕΠ:	Ακαθάριστο Εθνικό Προϊόν
ΔΝΤ:	Διεθνές Νομισματικό Ταμείο
ΔΟΕ:	Διεθνής Οργάνωση Εργασίας
ΕΕ:	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΤΑΑ:	Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης
ΗΠΑ:	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΑΠ:	Κοινή Αγροτική Πολιτική
ΜΚΟ:	Μη κυβερνητική/ες οργάνωση/σεις
ΜΜΕ:	Μέσα μαζικής επικοινωνίας
ΠΟΕ:	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
ΟΗΕ:	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΟΣΑ:	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΟΚΕ:	Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή
ΟΝΕ:	Οικονομική και Νομισματική Ένωση

Ξένες

ASEAN:	The Association of Southeast Asian Nations
AWS:	(Akcja Wyborcza Solidarność)- Εκλογική Δράση για την Αλληλεγγύη
CBA:	(Centralne Biuro Antykorupcyjne)- Κεντρικό Γραφείο Καταπολέμησης της Διαφθοράς
GONGO:	Government-organized NGO
GRECO:	Group of States against Corruption of the Council of Europe
ICFTU:	The International Confederation of Free Trade Unions
IMF:	International Monetary Fund
ISPA:	Instrument for structural policy for pre-accession
KLD:	(Kongres Liberalno-Demokratyczny)- Κόμμα του Φιλελεύθερου Δημοκρατικού Συνεδρίου
LiD:	(Lewica i Demokraci)- Συνασπισμός της Αριστεράς και των Δημοκρατών
LPR:	(Liga Polskich Rodzin)- Κόμμα της Ένωσης Πολωνικών Οικογενειών
NATO:	North Atlantic Treaty Organisation
NBP:	(Narodowy Bank Polski)- Κεντρική Τράπεζα της Πολωνίας
NGO:	Non Governmental Organisation
NIC's:	Newly Industrialized Countries
ODA:	Official Development Assistance
OECD:	Organisation for Economic Cooperation and Development

OPZZ:	(Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych)- Πολωνική Συμμαχία Εργατικών Συνδικάτων
PAIZ:	(Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych)- Πολωνικός Οργανισμός Πληροφόρησης και Προσέλκυσης Αλλοδαπών Επενδύσεων
PAP:	(Polska Agencja Prasowa)- Πολωνικό Πρακτορείο Ειδήσεων
PC:	(Centrum Porozumienie)- Συμφωνία του Κέντρου
PD:	(Partia Demokratyczna)- Δημοκρατικό κόμμα
PHARE:	Programme of Community aid to the countries of Central and Eastern Europe
PiS:	(Prawo i Sprawiedliwość)- Νόμος και Δικαιοσύνη
PO:	(Platforma Obywatelska)- Πλατφόρμα Πολιτών
PPS:	(Polska Partia Socjalistyczna)- Πολωνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα
PSL:	(Polskie Stronnictwo Ludowe)- Πολωνικό Αγροτικό Κόμμα (Μετονομάστηκε σε Κόμμα του Πολωνικού Λαού)
PZRPR:	(Polska Zjednoczona Partia Robotnicza)- Πολωνικό Κόμμα Ενωμένων Εργατών
SAPARD:	Special accession programme for agriculture and rural development
SDPL:	(Socjaldemokracja Polska)- Σοσιαλδημοκρατία της Πολωνίας
SdRP	(Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej)- Σοσιαλδημοκρατία της Πολωνικής Δημοκρατίας
SLD:	(Sojusz Lewicy Demokratycznej)- Συμμαχία Δημοκρατικής Αριστεράς
SRP:	(Samoobrona Rzeczpospolitej Polskiej)- Αυτοάμυνα της Πολωνικής Δημοκρατίας
UD:	(Unia Demokratyczna)-Κόμμα Δημοκρατικής Ένωσης
UKIE:	(Urząd Komitetu Integracji Europejskiej)- Γραφείο της Επιτροπής για την Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση
UNICEF:	The United Nations Children's Fund
UP:	(Unia Pracy)- Εργατική Ένωση
UW:	(Unia Wolności) - Ένωση Ελευθερίας
WB:	Word Bank
ZChN:	(Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe)- Κόμμα της Χριστανικής Εθνικής Ένωσης
ZSL:	(Zjednoczone Stronnictwo Ludowe)- Κόμμα των Ενωμένων Αγροτών

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Η διαδικασία παγκοσμιοποίησης και οι συνέπειές της στη σύγχρονη διακυβέρνηση και το εθνικό πολιτικό σύστημα. Η ανάγκη διαμόρφωσης ενός συνεκτικού πλαισίου ανάλυσης της παγκοσμιοποίησης

Ο όρος «παγκοσμιοποίηση» άρχισε να χρησιμοποιείται ευρέως, όχι μόνο στην επιστημονική συζήτηση των κοινωνικών επιστημών αλλά και στους χώρους της πολιτικής και των ΜΜΕ, από την δεκαετία του 1980. Στον θεωρητικό προβληματισμό των κοινωνικών επιστημών, ο όρος χρησιμοποιήθηκε αρχικά για να δηλώσει τις κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις που εμφανίζονται σε όλα τα αναπτυγμένα κράτη, ιδίως από το 1960 και μετά.

Κεντρικό γνώρισμα της παγκοσμιοποίησης, είναι η ανεπάρκεια μελέτης των σύγχρονων προβλημάτων -οικονομικών, οικολογικών και άλλων- αποκλειστικά στο επίπεδο του έθνους κράτους. Για το λόγο αυτό πρέπει να προσεγγιστούν και να μελετηθούν στο πλαίσιο των διαδικασιών και διεργασιών που λαμβάνουν χώρα σε παγκόσμιο επίπεδο[1]. Σήμερα, οι εξελίξεις και τα γεγονότα που προκαλούν επιπτώσεις με παγκόσμια διάσταση, όπως ο κίνδυνος πυρηνικού πολέμου, η ρευστότητα του διεθνούς οικονομικού συστήματος και η καταστροφή του περιβάλλοντος, καταδεικνύουν την ανάγκη διερεύνησης των διαδικασιών που συνδέουν τις διακριτές εθνικές οντότητες και τις οδηγούν στην αναζήτηση κοινών λύσεων για ένα αληθινά παγκόσμιο μέλλον[2].

---

[1] Αναφορικά με την παγκόσμια διασύνδεση που αποτελεί διακριτικό γνώρισμα της παγκοσμιοποίησης, τις κοινωνικές δυναμικές που αυτή κινητοποιεί σε όλα τα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας καθώς και την ανάγκη επιστημονικής ανάλυσης των παγκόσμιων διεργασιών, βλ. το έργο των Robin Cohen και Paul Kennedy: *Global Sociology*, (Palgrave Macmillan, 2000), σ. 23-38.

[2] Με αφορμή τις επιπτώσεις του Β΄ παγκοσμίου πολέμου και την έκρηξη της ατομικής βόμβας, οι οποίες επεκτάθηκαν σε ολόκληρο τον κόσμο, ο φιλόσοφος Karl Jaspers διατύπωσε μια σύλληψη της οικουμένης ως ενιαίου χώρου δράσης της ανθρωπότητας, στον οποίο αναφύονται νέες απειλές και προκλήσεις. Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης, ο κόσμος μας είναι ενιαίος, τα προβλήματα είναι παγκόσμια προβλήματα και όλοι μας εμπλεκόμαστε σε ένα κοινό παρόν και μέλλον. Βλέπε σχετικά το έργο του Karl Jaspers: *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte,* τίτλος στα αγγλικά: *On the Origin and Goal of History*, (Frankfurt: Main:Fischer, 1955). Ο Paul Kennedy επίσης αναλύει τα σύγχρονα προβλήματα με παγκόσμιες διαστάσεις όπως ο υπερπληθυσμός, η κατάχρηση των περιβαλλοντικών πόρων, η μετανάστευση, οι αλλαγές που επιφέρει η τεχνολογία στην δομή της εργασίας κ.α. για την αντιμετώπιση των οποίων δεν επαρκούν πολιτικές μόνο στο επίπεδο του έθνους κράτους, αλλά κοινές γραμμές αντιμετώπισης στο πλαίσιο της διεθνούς συνεργασίας. Βλ. αναλυτικά στο Paul Kennedy: *Προετοιμασία για τον 21ο αιώνα,* (Νέα Σύνορα-Α.Α.Λιβάνη, 1994), σ.529-534, καθώς επίσης στο Paul Kennedy, Dirk Messner, Franz Nuscheler: *Global Trends and Global Governance*, (Pluto Press, 2002), σ. 1-21.

Το ενδιαφέρον εστιάζεται πλέον στους τρόπους με τους οποίους η καθημερινή ύπαρξη στα εθνοκρατικά πλαίσια εμπλέκεται όλο και περισσότερο σε παγκόσμιες διαδικασίες[3]. Η εφαρμογή των σύγχρονων τεχνολογιών στα ΜΜΕ, κατέστησε δυνατή την απευθείας μετάδοση γεγονότων που συμβαίνουν σε διάφορα μέρη του πλανήτη, ενισχύοντας μια συνείδηση παγκόσμιας αλληλεξάρτησης. Προϊόν αυτής της εξέλιξης, υπήρξε η κεντρικότητά του όρου «παγκοσμιοποίηση» σε συζητήσεις όχι μόνο στα ΜΜΕ αλλά και σε οικονομικούς και πολιτικούς κύκλους καθώς και στην ακαδημαϊκή κοινότητα.

Εντούτοις, οι συζητήσεις για την παγκοσμιοποίηση περιορίζονται σε σημαντικό βαθμό στην διατύπωση διαφορετικών απόψεων πάνω σε κεντρικά ζητήματα που εμπλέκει η διαδικασία καθώς και σε ποικίλες προτάσεις πολιτικής. Έτσι διατυπώνεται ένα πλήθος ορισμών, αντιλήψεων και προβληματισμών αναφορικά με την κλίμακα και τις επιδράσεις της παγκοσμιοποίησης στην σύγχρονη ζωή των προσώπων, των κοινωνιών και των κρατών. Δίνεται έτσι η εικόνα ενός φάσματος, στο ένα άκρο του οποίου βρίσκονται οι αναλύσεις που πρεσβεύουν ότι ζούμε ήδη σε έναν πλήρως διεθνοποιημένο κόσμο, και στο άλλο άκρο βρίσκονται οι αναλύσεις που διατείνονται, ότι δεν υφίσταται παγκοσμιοποίηση.

Άλλο σημείο διαφωνιών αφορά την ιστορική περίοδο κατά την οποία εμφανίζεται η παγκοσμιοποίηση. Έτσι άλλοι εντοπίζουν τις ρίζες της πίσω στην αρχαία ιστορία, ενώ κάποιοι την θεωρούν φαινόμενο των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα. Αναφορικά με την φύση της παγκοσμιοποίησης, η τελευταία άλλοτε χαρακτηρίζεται ως αποτέλεσμα της νεωτερικότητας και άλλοτε ως στάδιο του καπιταλισμού. Γενικότερα, ο όρος περιγράφει ουσιαστικά ο,τιδήποτε ανάλογα με την κεντρική τοποθέτηση κάθε αναλυτή και οι επιμέρους αναλύσεις περιορίζονται σε ασαφείς διατυπώσεις χωρίς να συνοδεύονται από μια συστηματική τεκμηρίωση. Αποτέλεσμα είναι να παρατηρείται έντονη σύγχυση γύρω από την έννοια της παγκοσμιοποίησης, ενώ απουσιάζουν ή είναι λιγοστές οι συστηματικές αναλύσεις που προσδιορίζουν με σαφήνεια τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας.

Η παγκοσμιοποίηση πολλές φορές έχει ταυτιστεί με έννοιες που έχουν γίνει αντικείμενο ανάλυσης στις κοινωνικές επιστήμες και απεικονίζουν μια ιδιαίτερη πτυχή της σύγχρονης

---

[3]Σχετικά με την διασύνδεση κρατών, κοινοτήτων και προσώπων με το νέο διεθνές σύστημα της παγκοσμιοποίησης, βλ. Thomas Friedman: *Το Lexus και η ελιά. Τι είναι η παγκοσμιοποίηση*, Ε.Μπαρτζινόπουλος (μετ.), (εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 2000), σ. 221 επ.

πραγματικότητας. Συχνότερα, η παγκοσμιοποίηση γίνεται αντιληπτή ως διεθνοποίηση, δηλώνοντας απλώς μια εντατικοποίηση των διακρατικών σχέσεων και ανταλλαγών[4]. Για πολλούς η παγκοσμιοποίηση είναι συνώνυμη με την οικονομική φιλελευθεροποίηση, περιγράφοντας μια διαδικασία άρσης των κρατικών ρυθμίσεων και περιορισμών στις διασυνοριακές ροές αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίου και προσώπων με στόχο την δημιουργία μιας παγκόσμιας οικονομίας[5].

Κατά μια άλλη αντίληψη, η παγκοσμιοποίηση εξομοιώνεται με την οικουμενικοποίηση (universalization), δηλώνοντας την ανάδυση ενός οικουμενικού πολιτισμού, ο οποίος εδράζεται σε κοινές πανανθρώπινες αξίες, απηχώντας ως έναν βαθμό την έννοια της οικουμενικότητας, που πρώτος ο Μέγας Αλέξανδρος είχε οραματιστεί[6].
Κατ' άλλους αναλυτές, η παγκοσμιοποίηση σημαίνει προσαρμογή στα πρότυπα της Δύσης (westernization) ή ακόμα και προσαρμογή στα πρότυπα των ΗΠΑ. Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια διαδικασία επέκτασης των δομών της

---

[4] Κύριοι εκπρόσωποι ταύτισης της παγκοσμιοποίησης με την διεθνοποίηση είναι οι Paul Hirst και Graham Thompson, οι οποίοι προσδιορίζουν την παγκοσμιοποίηση με κριτήριο τις αυξανόμενες ροές εμπορίου και τις επενδυτικές ροές μεταξύ των χωρών. Βλ σχετικά Paul Hirst and Grahame Thompson: *Η παγκοσμιοποίηση σε αμφισβήτηση*, Επιμέλεια: Θεόδωρος Πελαγίδης (εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2000), σ. 17-46.

[5] Στην περίπτωση αυτή ο όρος παγκοσμιοποίηση χρησιμοποιείται για να περιγράψει την διαδικασία της διεθνούς οικονομικής ολοκλήρωσης. Τα στοιχεία που μαρτυρούν την άνοδο της παγκοσμιοποίησης εντοπίζονται στην μείωση ή ακόμα και στην κατάργηση ρυθμιστικών εμποδίων στο εμπόριο και στην επενδυτική δραστηριότητα καθώς και στους ελέγχους των θεωρήσεων (visa) στα σύνορα, όπως συμβαίνει στην ΕΕ με την Συνθήκη Σένγκεν.

[6] Ένα από τα ιδεώδη του Μεγάλου Αλεξάνδρου ήταν ότι ο ελληνικός πολιτισμός έχει να προσφέρει πάρα πολλά στον άνθρωπο ανεξαρτήτου φυλής και θρησκείας. Η οικουμενικότητα του ελληνισμού απασχόλησε σαφώς τον πολιτισμό του Αλεξάνδρου και αποτέλεσε θέμα συζήτησης των ελλήνων φιλοσόφων ρητόρων και πολιτικών του 4ου αιώνα π.Χ. Με την δημιουργία της οικουμενικής κοσμόπολης, ο Αλέξανδρος επεχείρησε να υλοποιήσει την ιδέα ενός εθνικού πατριωτισμού, ο οποίος συνδυάζει το κρατοκεντρικό κεκτημένο με την οικουμενική φιλοδοξία: *«Κοσμοπολίτης είναι ο πολίτης του έθνου-κοσμοσυστήματος, που στεγάζεται πολιτειακά στην κοσμόπολη. Διατηρεί την ιδιότητα του πολίτη της πόλεως, αποκτά όμως και δικαίωμα επιλογής πόλεως στην οικουμένη».* Μια άλλη σημαντική εξέλιξη έγκειται στην σχετική αποσύνδεση της καταγωγής από την έννοια του έθνους, όπως προκύπτει από την ενσωμάτωση στο ελληνικό κοσμοσύστημα βαρβαρικών πληθυσμών. Στο πλαίσιο αυτό η ελληνικότητα υποδηλώνει το ελληνικό ανθρωποκεντρικό κεκτημένο και την αντίστοιχη παιδεία που το ενσαρκώνει. Βλ. σχετικά Γιώργος Κοντογιώργης: «Ο Ελληνισμός ως έθνος κοσμοσύστημα», ομιλία στο Ίδρυμα Μείζονος Πολιτισμού, 19 Οκτωβρίου 2005, δημοσιευμένη στον δικτυακό τόπο:
http://antifono.gr/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=242&catid=103&Itemid=131.
Επίσης βλ. Ποτίτσα Γρηγοράκου: «Οι Πόλεις του Αλεξάνδρου και ο Ελληνιστικός Κόσμος στην Ασία» στον δικτυακό τόπο της Ελληνο-Ινδικής Εταιρείας Πολιτισμού και Ανάπτυξης:
http://www.elinepa.org/indika2007/papers_hellenismintheorient_gr.htm

νεωτερικότητας στον κόσμο (καπιταλισμός, ορθολογισμός, εκβιομηχάνιση, γραφειοκρατία), διαβρώνοντας έτσι προηγούμενους πολιτισμούς[7].
Τέλος, η παγκοσμιοποίηση έχει χρησιμοποιηθεί άλλοτε για να δηλώσει την άρση της εδαφικότητας (deterritorialization) και άλλοτε την ενίσχυση της υπερεδαφικότητας (supraterritoriality). Σύμφωνα με τις παραπάνω απόψεις, η παγκοσμιοποίηση συνεπάγεται τον ανασχηματισμό της γεωγραφίας της κοινωνικής οργάνωσης, με αποτέλεσμα ο κοινωνικός χώρος να μην μπορεί να χαρτογραφείται πια μόνο με σημείο αναφοράς εδαφικές θέσεις, αποστάσεις και σύνορα[8].

Καθένας από τους ανωτέρω ορισμούς περιγράφει μια θεμελιώδη πτυχή της πραγματικότητας που βιώνουμε. Τα παγκόσμια δίκτυα επικοινωνίας και μεταφορών, οι διασυνοριακές μετακινήσεις προσώπων, η ενοποίηση του χρηματοοικονομικού συστήματος, η παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα, η εμφάνιση μορφών εξουσίας από θεσμούς και φορείς πέρα από το εθνικό κράτος, συνιστούν στοιχεία που συντείνουν στον επαναπροσδιορισμό της παραδοσιακής έννοιας του εθνικού κράτους ως οριοθετημένου, ενιαίου κοινωνικού χώρου.

Στις μέρες μας ο χώρος τείνει να εκμηδενιστεί ως ανασταλτικός παράγοντας για την επέκταση των δραστηριοτήτων ανά τον πλανήτη. Η σχετικοποίηση των χωροχρονικών αποστάσεων επιφέρει την αλλαγή της σχέσης του ανθρώπου με την φύση, καθώς η σχέση χώρου και χρόνου συνιστά την θεμελιακή συγκρότηση της ανθρώπινης πρόσληψης για την φύση[9]. Επιπλέον, η πύκνωση του χρόνου και της επικοινωνίας οδηγεί στην εμφάνιση νέων δυνατοτήτων και εναλλακτικών προοπτικών στο μέλλον, όπως η συνεργασία και η διαδικτύωση. Το ποιός συμμετέχει και με ποιο τρόπο σε μια επικοινωνία και ένα δίκτυο,

---

[7]Στους κόλπους αυτής της αντίληψης η παγκοσμιοποίηση περιγράφεται και ως «ιμπεριαλισμός» των αμερικανικών καταναλωτικών συμβόλων, όπως η Coca-Cola, η αλυσίδα εστιατορίων Mc Donald's ή το Hollywood με την κυριαρχία του στον χώρο του κινηματογράφου και το τηλεοπτικό δίκτυο CNN . Ενδεικτικά βλ. Fredric Jameson: «Notes on Globalization as a Philosophical Issue», στο Fredric Jameson and Masao Miyoshi (eds): *The Cultures of Globalization* (Durham & London: Duke UP, 1998), σ. 54-77. Επίσης, George Ritzer και Todd Stillman: «Assessing McDonaldization, Americanization and Globalization» στο Ulrich Beck, Natan Sznaider, Rainer Winter: *Global America?: the cultural consequences of globalization* (Liverpool University Press, 2003), σ. 30-48.

[8] Οι Held και McGrew έχουν ορίσει την παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία (ή σύνολο διαδικασιών), η οποία ενσωματώνει έναν μετασχηματισμό στην εδαφική οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων και συναλλαγών. Βλ. σχετικά στο David Held, Antony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton: *Global Transformations:Politics Economics and Culture*, (Cambridge Polity Press, 1999), σ. 16.

[9]Νίκος Κοτζιάς: *Παγκοσμιοποίηση: Η ιστορική θέση, το μέλλον και η πολιτική σημασία*, (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης, 2003), σ. 61.

υπερβαίνει τον παραδοσιακό διαχωρισμό ενδοκρατικού και εξωκρατικού παράγοντα. Δημιουργούνται, έτσι, οι συνθήκες αλλά και οι απαιτήσεις για νέους τρόπους κοινωνικής οργάνωσης, καθώς η κοινωνία αποσυνδέεται όλο και περισσότερο από τον πεπερασμένο εθνοκρατικό χώρο, στον όποιο είχε δομηθεί μέχρι σήμερα αναζητώντας την προσαρμογή της στις νέες συνθήκες[10].

Οι παραπάνω αλλαγές έχουν ως συνέπεια την δημιουργία νέων πλαισίων πολιτικής δράσης του εθνικού κράτους. Τα εθνικά σύνορα δεν ορίζουν πλέον ένα κλειστό και συνεχώς ελεγχόμενο χώρο, εντός του οποίου αναπτύσσονται πολλαπλές κοινωνικές σχέσεις και εκτός του οποίου η πυκνότητα των δραστηριοτήτων μειώνεται κατακόρυφα. Απεναντίας την ίδια στιγμή πυκνώνουν όλο και περισσότερο οι σχέσεις εκτός και πέραν των εθνικών συνόρων. Τα πολυειδή σύνορα μετακινούνται όλο και περισσότερο σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο. Ταξίδια, γάμοι, αλληλογραφία, δίκτυα παραγωγής και διανομής αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και ροές πληροφόρησης, υπερβαίνουν τον εθνικό ορίζοντα. Πολλές πλευρές της δράσης του εθνικού κράτους, όπως τις γνωρίζαμε μέχρι σήμερα, αναπροσαρμόζονται και τροποποιούνται με χαρακτηριστικότερη, ίσως, περίπτωση τις λειτουργίες του «κράτους πρόνοιας», τις οποίες ανέλαβε το αστικό κράτος από τα τέλη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και μετά[11].

Σήμερα το έθνος-κράτος αναλαμβάνει την διττή δραστηριότητα ενσωμάτωσης του εθνικού του χώρου στις διαδικασίες παγκοσμιοποίησης. Από την μια πλευρά, ενσωματώνει στον εσωτερικό του χώρο, διαδικασίες, κανονισμούς και ρυθμίσεις που διαμορφώνονται σε χώρο ευρύτερο του εθνικού, ενώ από την άλλη επιδιώκει να μεγιστοποιήσει την επιρροή του εθνικού του χώρου και των δικών του θεσμών και μηχανισμών στο παγκόσμιο γίγνεσθαι. Κατά συνέπεια, το άνοιγμα του εθνικού χώρου δεν οδηγεί στην κατάργηση ή

---

[10] Jurgen Habermas: *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, μετάφραση: Λ. Αναγνώστου, Εισαγωγή: Κ. Παπαγεωργίου, (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2003), σ. 120-121.

[11] Για την επίδραση της παγκοσμιοποίησης στην κοινωνική συνοχή και τον ρόλο της κοινωνικής πολιτικής στο επίπεδο του έθνους κράτους, βλ.: Gerassimos Moschonas: *In the Name of Social Democracy. The Great Transformation, 1945 to the Present,* (London: Verso, 2002), σ. 261-267, Γιάννης Βούλγαρης: *Φιλελευθερισμός, Συντηρητισμός, Κοινωνικό κράτος 1973 – 1990* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1994), Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, (επιμ.): *Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους* (Αθήνα : Κριτική, 1999), Παναγιώτης Ρουμελιώτης: *Παγκόσμια διακυβέρνηση, ή Ηγεμονική παγκοσμιοποίηση*, (εκδόσεις Λιβάνη, 2002), σ. 285-305, D. Rodrik, J.Sachs, P. Krugman, R.Lawrence, E.Kapstein, M.Slaughter, P.Swagel, M.Obsfeld, J.A.Kregel (συλλογικό έργο): *Κατανοώντας την παγκοσμιοποίηση*, Εισαγωγή-επιμέλεια Θεόδωρος Πελαγίδης, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2000), σ. 273-299.

υπέρβαση του εθνικού κράτους, αλλά στην τροποποίηση των λειτουργιών και της θέσης του[12]. *Σήμερα το εθνικό κράτος δεν περιφράσσει τον χώρο εντός του οποίου δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε, αλλά προσπαθεί να ελέγξει τις εισροές σε αυτό τον χώρο και να ενισχύσει τις δικές του εκροές καθώς και τις αλληλοσυνδέσεις του με τον ευρύτερο περιφερειακό και εν δυνάμει παγκοσμιοποιούμενο κόσμο*[13].

Η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να συνεισφέρει στην επιστημονική προσέγγιση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης επιδιώκοντας τους παρακάτω στόχους:

Ι. Διαμόρφωση ενός αναλυτικού πλαισίου προσέγγισης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, το οποίο συνίσταται:

(α) Στην κατασκευή μιας περιεκτικής έννοιας της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, η οποία περικλείει όλα τα στοιχεία, τα οποία συνθέτουν την ιδιαίτερη φύση του φαινομένου.

(β) Στην ανάλυση των συνεπειών που η διαδικασία παγκοσμιοποίησης επιφέρει στο πολιτικό πεδίο και ειδικότερα τις συνέπειες για την σύγχρονη διακυβέρνηση και την δημοκρατική συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, που λαμβάνουν χώρα σε διάφορα επίπεδα της σύγχρονης διακυβέρνησης (κρατικό, ενδοκρατικό, περιφερειακό, διεθνές). Έμφαση δίνεται στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης για το πολιτικό σύστημα και την κοινωνία πολιτών στο επίπεδο του έθνους-κράτους.

Η σημασία διαμόρφωσης ενός τέτοιου αναλυτικού πλαισίου είναι διπλή, καθώς:

⇒ Συμβάλλει στην ανάδειξη των θεμελιωδών ζητημάτων της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης μέσα από μια συστηματική προσέγγιση και ταξινόμηση της ευρύτατης θεωρητικής συζήτησης που έχει αναπτυχθεί γύρω από αυτή.

⇒ Συμβάλλει στην κατανόηση των δυναμικών που κινητοποιεί η παγκοσμιοποίηση στο πολιτικό πεδίο, εστιάζοντας στις συνέπειες για την διακυβέρνηση εν γένει και ειδικότερα για την δημοκρατική διακυβέρνηση στο επίπεδο του εθνικού πολιτικού συστήματος.

---

[12] Γιάννης Βούλγαρης: *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, (εκδόσεις Πόλις, 2008), σ. 375.

[13] Για την μετεξέλιξη του κράτους την εποχή της παγκοσμιοποίησης, βλ. αναλυτικότερα στο έργο του Νίκου Κοτζιά: *Το ενεργητικό δημοκρατικό κράτος: Εθνικό κράτος και παγκοσμιοποίηση*, (Καστανιώτης 2004), σ. 29-42.

Μέχρι σήμερα, στην βιβλιογραφία και στην πολιτική συζήτηση έχει δοθεί έμφαση στην οικονομική διάσταση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και στις επιπτώσεις της νεοφιλελεύθερης μορφοποίησής της. *΄Ενα ιδιαίτερα ενδιαφέρον για την επιστημονική έρευνα πεδίο στο οποίο υπάρχουν σημαντικά περιθώρια μελέτης, είναι οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο και ειδικότερα στο πολιτικό σύστημα και την κοινωνία στο πλαίσιο του έθνους κράτους* . Η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να συμβάλει στην μελέτη της επίδρασης της παγκοσμιοποίησης και των δυναμικών που κινητοποιεί (διασυνοριακά προβλήματα, αποσχιστικές τάσεις, ενοποίηση αγορών, περιφερειακή ολοκλήρωση) στο εθνικό πολιτικό σύστημα.

Μέσα από την εξέταση των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό σύστημα δύνανται να συναχθούν χρήσιμα συμπεράσματα, αναφορικά με:
α) την αποδοτική λειτουργία του εθνικού πολιτικού συστήματος σε σχέση με τα δεδομένα του εξωτερικού περιβάλλοντος και τα αιτήματα των πολιτών,
β) το επίπεδο της συμμετοχής των πολιτών στο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα καθώς και
γ) τις δυνατότητες για εναλλακτικές πολιτικές επιλογές, οι οποίες θα επηρεάσουν την μελλοντική μορφοποίηση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης.

Η έρευνα των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο έχει και πρακτική χρησιμότητα, τόσο για την μελέτη νέων προτάσεων πολιτικής, όσο και για τις δυνατότητες οργάνωσης πολιτικής δράσης εκ μέρους της κοινωνίας πολιτών.

ΙΙ. Περιπτωσιολογική μελέτη των συνεπειών της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό σύστημα και την κοινωνία της Πολωνίας.

Για να καταδειχθεί η ισχύς των παραπάνω σε επίπεδο εμπειρικής έρευνας, επιλέξαμε το πολιτικό σύστημα της Πολωνίας. Η Πολωνία είναι μια χώρα της Κεντρικής Ευρώπης, η οποία εξήλθε από το κομμουνιστικό κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό σύστημα και προχώρησε με ταχείς ρυθμούς στην εισαγωγή της φιλελεύθερης δημοκρατίας, της οικονομίας της αγοράς και στην ενσωμάτωσή της στους δυτικούς θεσμούς. Η κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος και η προσπάθεια της Πολωνίας να ανασυγκροτήσει τις πολιτικές και κοινωνικές της δομές προκειμένου να ενσωματωθεί στο διεθνές σύστημα και κατ' επέκταση να λειτουργήσει στο νέο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, συνιστά ένα τεράστιο εγχείρημα, το οποίο αναμφίβολα άπτεται της διαδικασίας πολιτικής ανάπτυξης της χώρας[14].

Η μελέτη των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στην περίπτωση μιας νεοσύστατης δημοκρατίας, όπως η Πολωνία η οποία μετρά μόλις είκοσι έτη δημοκρατικής λειτουργίας, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πολιτική έρευνα δεδομένου, ότι μέσα από την μελέτη των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης, δύνανται να συναχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την προσαρμογή του πολιτικού συστήματος και της κοινωνίας της χώρας στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης.

Στην βιβλιογραφία έχουν εξεταστεί διεξοδικά οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στις ώριμες δημοκρατίες των αναπτυγμένων δυτικών χωρών. Επιπλέον, η βιβλιογραφία που αναφέρεται στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, επικεντρώνεται κυρίως στις τυπικές, θεσμικές εκφάνσεις ενσωμάτωσής τους στους δυτικούς θεσμούς καθώς και στις επιδόσεις της εθνικής οικονομίας, με αποτέλεσμα να απουσιάζουν οι εις βάθος αναλύσεις του υπόβαθρου του πολιτικού συστήματος και της κοινωνίας.

Οι περισσότερες αναλύσεις εστιάζουν στην συσχέτιση του επιπέδου δημοκρατικότητας και εν γένει του επιπέδου πολιτικής ανάπτυξης της Πολωνίας με βάση την διαμόρφωση

---

[14] Η επικαιρότητα και η ερμηνευτική αξία του αντικειμένου της πολιτικής ανάπτυξης επιβεβαιώνεται εκ νέου στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης για όλα τα κράτη και πολύ περισσότερο για τις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, δηλαδή κοινωνίες σε μετάβαση, οι οποίες μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος, χρειάστηκε να ανασυγκροτήσουν τις πολιτικές και κοινωνικές τους δομές. Βλ. σχετικά Κλεομένης Σ. Κουτσούκης: *Η πολιτική ανάπτυξη:Εισαγωγή στη θεωρία, τις μεθοδολογικές προσεγγίσεις και την εμπειρική έρευνα: η περίπτωση της Ελλάδας*, 1919-1981, (Αθήνα:Παπαζήσης, 1999), σ. 20.

των δεικτών της οικονομίας[15]. *Η περιπτωσιολογική μελέτη στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας επιχειρεί να εξετάσει πώς το πολιτικό σύστημα της Πολωνίας προσλαμβάνει και επεξεργάζεται τα δεδομένα που δημιουργούνται στο περιβάλλον παγκοσμιοποίησης καθώς και το είδος των πολιτικών εκροών που συνιστούν απάντηση σ' αυτά τα δεδομένα,πάντοτε σε σχέση με το ιδιαίτερο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό και αξιακό πλαίσιο της χώρας. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται επίσης στο πώς οι πολίτες αξιολογούν τις εν λόγω πολιτικές εκροές. Η ενσωμάτωση επομένως των δυναμικών της παγκοσμιοποίησης και η επεξεργασία τους με βάση το ιδιαίτερο κοινωνικο-οικονομικό, πολιτιστικό και αξιακό πλαισίο της Πολωνίας, συνιστά μια ιδιαίτερη εθνική ατμόσφαιρα την οποία η παρούσα έρευνα φιλοδοξεί να αναλύσει*[16].

Η προσέγγιση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής, διαρθρώνεται μέσα από την εξής αλληλουχία ενοτήτων:

Στο πρώτο μέρος (κεφάλαια 2-4), επιχειρείται η κατανόηση της φύσης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, των παραγόντων που την κινητοποιούν, των αποτελεσμάτων και των αντινομιών που παράγει. Στη συνέχεια επιχειρείται η κατασκευή ενός εννοιολογικού πλαισίου της παγκοσμιοποίησης, και η συστηματοποίηση των συνεπειών της για το πολιτικό σύστημα και την κοινωνία.

Ειδικότερα:

⇒ Στο **δεύτερο** κεφάλαιο παρουσιάζεται η θεωρητική συζήτηση που έχει αναπτυχθεί μέχρι σήμερα γύρω από τα θέματα της εμφάνισης, της αιτιολόγησης, της περιοδολόγησης και των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στην οργάνωση του κοινωνικού χώρου, καθώς και το εξαιρετικά επίκαιρο θέμα των εναλλακτικών προοπτικών της περαιτέρω ανάπτυξης της. Σε χωριστή ενότητα, οι παραπάνω θεματικές εξετάζονται υπό το πρίσμα της θεωρητικής συζήτησης που έχει αναπτυχθεί στην χώρα μας.

---

[15] Αναλυτικότερα για την κριτική των θεωριών μονομερούς συσχέτισης της πολιτικής ανάπτυξης με οικονομικούς δείκτες βλ. Κουτσούκης, *όπ.παρ.*, σ. 21.

[16] Η σημασία του ιδιαίτερου κοινωνικοοικονομικού, πολιτικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος κάθε χώρας, το οποίο επηρεάζει τον τρόπο αντίληψης της παγκοσμιοποίησης, αναλύεται από το Νίκο Κοτζιά, όταν κάνει αναφορά για την «εθνική ατμόσφαιρα» των αντιλήψεων περί παγκοσμιοποίησης. Βλ. σχετικά Ν. Κοτζιάς, *Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 46-48, σ. 69.

⇒ Στο **τρίτο** κεφάλαιο, προσδιορίζεται η έννοια της παγκοσμιοποίησης στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας και επιχειρείται η διατύπωση μιας συνθετικής θεώρησης, η οποία συστηματοποιεί τα κύρια στοιχεία που συνθέτουν την «ποιότητα» του φαινομένου.

⇒ Στο **τέταρτο** κεφάλαιο, διατυπώνεται ένα αναλυτικό πλαίσιο εξέτασης των συνεπειών που επιφέρει η διαδικασία παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό σύστημα διαφόρων επιπέδων διακυβέρνησης. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης σε συστατικά στοιχεία του «πυρήνα» της κρατικής κυριαρχίας, στην εθνική ταυτότητα, στην λειτουργία και αποδοτικότητα του εθνικού πολιτικού συστήματος, στην κοινωνική συνοχή καθώς και στην δημοκρατική διακυβέρνηση σε εθνοκρατικά πλαίσια.

Στο δεύτερο μέρος που αποτελεί περιπτωσιολογική μελέτη, εξετάζονται αναλυτικά οι επιδράσεις της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό σύστημα και την κοινωνία της Πολωνίας (κεφάλαια 5 και 6).

⇒ Στο **πέμπτο** κεφάλαιο εξετάζεται το ιδιαίτερο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο της Πολωνίας (ιστορικό πλαίσιο, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνίας πολιτών, λειτουργία θεσμικού και πολιτικού συστήματος).

⇒ Στο **έκτο** κεφάλαιο εξετάζονται αναλυτικά οι θεμελιώδεις πολιτικές μεταβολές αμέσως μετά την μετάβαση της Πολωνίας στην δημοκρατία, οι οποίες συνιστούν και την πρώτη απόκριση της χώρας στην επικράτηση της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης μετά την κατάρρευση του ανατολικού συνασπισμού. Στη συνέχεια, εξετάζονται οι συνέπειες για το πολιτικό σύστημα και την κοινωνία από τις πρόσφατες επιλογές της Πολωνίας για κατοχύρωση και ενίσχυση της θέσης της χώρας στο περιβάλλον της προελαύνουσας παγκοσμιοποίησης (εισδοχή στην Ευρωπαϊκή Ένωση, συνεχιζόμενες οικονομικές και διοικητικές μεταρρυθμίσεις), καθώς και οι προκλήσεις για το πολιτικό σύστημα από τις απαιτήσεις του εξωτερικού περιβάλλοντος (συμμετοχή σε περιφερειακούς και διεθνείς οργανισμούς, νέα θέματα ασφάλειας, κινητικότητα του διεθνούς κεφαλαίου) και την εντεινόμενη απαίτηση των πολιτών για ευημερία και δημοκρατικότερη λήψη αποφάσεων.

2. Επίπεδο και αντικείμενο της ανάλυσης

Αναφορικά με τον πρώτο στόχο, την κατασκευή, δηλαδή, ενός πλαισίου ανάλυσης των συνεπειών, που η διαδικασία παγκοσμιοποίησης συνεπάγεται για το πολιτικό σύστημα και την κοινωνία, η ανάλυση επικεντρώνεται στο πολιτικό πεδίο.

Ειδικότερα, οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο συστηματοποιούνται στις ακόλουθες κατηγορίες:

1. Το ζήτημα της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, της εμπλοκής δηλ. διαφόρων επιπέδων και φορέων στο πλαίσιο της σύγχρονης διακυβέρνησης: κράτος, περιφερειακή και τοπική διοίκηση, περιφερειακοί και διεθνείς θεσμοί, μη κρατικοί φορείς (επιχειρήσεις, ΜΚΟ).
2. Το ζήτημα της δημοκρατικής λήψης αποφάσεων στα διάφορα επίπεδα της σύγχρονης διακυβέρνησης.
3. Τα ΜΜΕ ως χώρος άσκησης πολιτικής και οι δυνατότητες των νέων τεχνολογιών για την διαμόρφωση και άσκηση πολιτικής καθώς και για την λειτουργία του δημοκρατικού πολιτικού συστήματος.
4. Στο επίπεδο διαχείρισης της εξουσίας και λειτουργίας της δημοκρατίας, αποκτούν ενδιαφέρον τα θέματα διαφθοράς στο πολιτικό σύστημα και διαφάνειας στον δημόσιο βίο.

Όσον αφορά τον δεύτερο στόχο, δηλαδή την περιπτωσιολογική μελέτη των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στην Πολωνία, αντικείμενο ανάλυσης είναι το πολιτικό σύστημα και η κοινωνία της χώρας αυτής.

Ειδικότερα, εξετάζονται αναλυτικά παράμετροι λειτουργίας του πολιτικού συστήματος της Πολωνίας, οι εκροές που συνθέτουν την «απόκριση» της Πολωνίας στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, καθώς και η αξιολόγηση των εκροών αυτών από τους πολίτες. Από την ανάλυση εξάγονται χρήσιμα συμπεράσματα σχετικά με τις παραμέτρους για βελτίωση της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος της Πολωνίας, το οποίο είναι «εκτεθειμένο» στις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση.

3. Οι σχέσεις που αναλύονται στο πλαίσιο της έρευνας

Η μελέτη των συνεπειών της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο συνιστά ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον, όσο και απαιτητικό εγχείρημα το οποίο εμπλέκει την εξέταση ενός συνόλου σχέσεων. Η παρούσα διατριβή επικεντρώνεται στην εξέταση των παρακάτω σχέσεων:

1. Παγκοσμιοποίηση και κρατικότητα.

Το έθνος κράτος στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης συνυπάρχει με άλλους διεθνείς δρώντες (διεθνικές επιχειρήσεις, διεθνείς και περιφερειακούς θεσμούς, ΜΚΟ, διεθνή ΜΜΕ) και επηρεάζεται από παγκόσμιες διεργασίες, όπως η ενοποίηση των αγορών και η πολιτισμική επικοινωνία, η οποία καθίσταται εφικτή εξαιτίας των εξελίξεων στην τεχνολογία. Η παρούσα έρευνα εξετάζει την πολύπλοκη σχέση ανάμεσα στην παγκοσμιοποίηση και την εδαφικότητα ως θεμελιώδους όρου οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων και κοινοτήτων εντός εθνοκρατικών πλαισίων, την σχέση παγκοσμιοποίησης και «βεστφαλιανής» εκδοχής της κρατικής κυριαρχίας, την σχέση παγκοσμιοποίησης και εθνικής ταυτότητας, καθώς και την επίδραση της παγκοσμιοποίησης στον ρόλο που αναπτύσσει το κράτος, σε σχέση με άλλους φορείς που εμπλέκονται στην σύγχρονη διακυβέρνηση[17].

Βασική υπόθεση που τίθεται προς διερεύνηση στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας είναι ότι στοιχεία που συνθέτουν την διαδικασία παγκοσμιοποίησης, όπως η ενοποίηση των αγορών, η εμφάνιση νέων πολύπλοκων ζητημάτων, οι ασύμμετρες απειλές, η διεύρυνση των ανισοτήτων φτωχών- πλουσίων, η περιβαλλοντική υποβάθμιση, η αυξανόμενη σημασία της λήψης αποφάσεων σε επίπεδο διεθνών και περιφερειακών θεσμών, καθώς και η παγκόσμια δράση διεθνικών δρώντων, έχουν επιπτώσεις για το έθνος κράτος, του οποίου η κυριαρχία περιορίζεται. Ενώ η αλλαγή στη φύση της διακυβέρνησης την εποχή της παγκοσμιοποίησης, αφαιρεί εργαλεία πολιτικής από το έθνος κράτος με συνέπεια να το αποδυναμώνει, από την άλλη οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης (οικονομικές κρίσεις, ανεργία, περιβαλλοντικά

[17] Ο όρος «βεστφαλιανή» (Westphalian) κυριαρχία, αναφέρεται στην παραδοσιακή έννοια της κρατικής κυριαρχίας, ουσία της οποίας είναι η αρχή της μη επέμβασης κρατικών και διακρατικών δρώντων στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων κρατών. Απορρέει από τις αρχές που ενσωματώνονται στις Συνθήκες της Βεστφαλίας του 1648, οι οποίες σφράγισαν το τέλος του τριακονταετούς πολέμου και συνιστούν την βάση του μοντέλου κρατικής κυριαρχίας (διακρατική ισοτιμία, αρχή της μη επέμβασης και κρατική κυριαρχία).

προβλήματα κ.α) και η ανάδυση νέων ζητημάτων (επί παραδείγματι η βιοτεχνολογία, η ασφάλεια τροφίμων, οι νέες μορφές εγκλήματος, το διαδίκτυο κ.α) θα δημιουργήσουν την ανάγκη για εισαγωγή νέων ρυθμίσεων από το έθνος κράτος, στα πλαίσια ενός διεθνούς συντονισμού με άλλα κράτη, ώστε να μιλάμε για ένα νέο ρόλο του κράτους. Κατά συνέπεια, ενώ το έθνος-κράτος παραμένει ή αναμένεται να παραμείνει ο πρωταγωνιστικός δρών στο διεθνές σύστημα, εντούτοις ο ρόλος του μεταβάλλεται στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.

2. Παγκοσμιοποίηση και λειτουργία του εθνικού πολιτικού συστήματος.

Εξετάζεται η σχέση ανάμεσα στην παγκοσμιοποίηση και βασικές παραμέτρους της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος στο επίπεδο του κράτους, όπως:

- *Παγκοσμιοποίηση και διαδικασία λήψης αποφάσεων:* δεδομένα και «αιτήματα» εξωτερικού περιβάλλοντος, διαμόρφωση πολιτικής ατζέντας, συσχετισμοί πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, διάλογος και διαβουλεύσεις στο πλαίσιο των θεσμικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων.
- *Παγκοσμιοποίηση και δημοκρατικό πολιτικό σύστημα:* θέματα διαφάνειας και δημοκρατικής λήψης των αποφάσεων, δημοκρατικός έλεγχος των αποφάσεων, «λογοδοσία» των πολιτικών θεσμών απέναντι στους πολίτες, θέματα έντιμης διαχείρισης και διαφάνειας του δημόσιου βίου, σχέση νέων τεχνολογικών μέσων και δημοκρατίας.
- *Παγκοσμιοποίηση και εκροές του πολιτικού συστήματος:* αποτελεσματικότητα και δημοκρατικότητα των πολιτικών εκροών σε σχέση με τις συνθήκες του εξωτερικού περιβάλλοντος και τα αιτήματα των πολιτών.

Βασική υπόθεση που τίθεται προς διερεύνηση στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας είναι, ότι στο μέτρο που στο πλαίσιο της σύγχρονης διακυβέρνησης εμπλέκονται και φορείς σε επίπεδα πέραν του κρατικού, δημιουργούνται ελλείμματα δημοκρατικότητας, διαφάνειας και αποτελεσματικότητας των αποφάσεων του κράτους, επιτείνοντας την ανάγκη προσαρμογής του εθνικού πολιτικού συστήματος στις νέες συνθήκες.

3. Παγκοσμιοποίηση και κοινωνία πολιτών.

Εξετάζεται, ειδικότερα, *η σχέση παγκοσμιοποίησης και πολιτικής συμμετοχής* στο πλαίσιο του εθνικού πολιτικού συστήματος ή και σε επίπεδο πάνω από αυτό (περιφερειακό και παγκόσμιο):

1. διατύπωση αιτημάτων των πολιτών προς το πολιτικό σύστημα
2. οργάνωση και ανάληψη πολιτικών δράσεων και πρωτοβουλιών
3. θέματα «δικτύωσης» των πολιτών μέσω των σύγχρονων συστημάτων πληροφόρησης και επικοινωνιών, δράση στο πλαίσιο ΜΚΟ.

Βασική υπόθεση προς διερεύνηση στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας είναι ότι στο μέτρο που οι αποφάσεις σε διάφορα πεδία δεν λαμβάνονται αποκλειστικά στο επίπεδο του έθνους-κράτους και επομένως διαφεύγουν από τον δημοκρατικό κοινοβουλευτικό έλεγχο, αναμένεται:

(α) επιτακτικότερη διατύπωση των αιτημάτων των πολιτών προς το πολιτικό σύστημα για «ανάκτηση» του πολιτικού ελέγχου των αποφάσεων που επηρεάζουν τη ζωή τους.

(β) ενεργότερη ανάμιξη της κοινωνίας των πολιτών (civil society) στην εκπλήρωση συγκεκριμένων κοινωνικών αξιών, όπως η βιώσιμη ανάπτυξη, το περιβάλλον, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ισότητα και η αλληλεγγύη, η οποία έχει ήδη αρχίσει τη δράση της μέσα από την συγκρότηση διεθνικών δικτύων στα πλαίσια ΜΚΟ.

Κατά συνέπεια ενώ τα κράτη θα συνεχίσουν να αποτελούν τον κύριο φορέα εισαγωγής ρυθμίσεων σε διάφορες σφαίρες της κοινωνικής ζωής, η κοινωνία πολιτών δια των οργανώσεών της θα ασκεί πίεση, τόσο σε εθνικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο διεθνών και περιφερειακών οργανισμών, με στόχο το σεβασμό και την εκπλήρωση βασικών κοινωνικών αξιών.

Η μελέτη των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό σύστημα και την κοινωνία της Πολωνίας, εμπλέκει την εξέταση των παρακάτω σχέσεων:

- *Παγκοσμιοποίηση και θεμελιώδεις επιλογές πολιτικής του κράτους.*
- *Παγκοσμιοποίηση και λειτουργία του εθνικού πολιτικού συστήματος:* ρόλος του εξωτερικού περιβάλλοντος στην διαμόρφωση της πολιτικής ημερήσιας διάταξης, συσχετισμοί πολιτικών δυνάμεων, εξελίξεις στο πολιτικό σκηνικό,

είδος πολιτικών εκροών, θέματα αποδοτικής και δημοκρατικής λειτουργίας του πολιτικού συστήματος.

- *Παγκοσμιοποίηση και κοινωνία των πολιτών:* διατύπωση κοινωνικών και πολιτικών αιτημάτων προς το πολιτικό σύστημα, αξιολόγηση ακολουθούμενων πολιτικών από τους πολίτες (εκλογικά αποτελέσματα, έρευνες κοινής γνώμης), λειτουργία του «τρίτου τομέα» στην Πολωνία.

4. Εργαλειακοί ορισμοί

Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, εξειδικεύεται το περιεχόμενο των ακόλουθων εννοιών, οι οποίες είναι βασικές για την ανάλυση που θα ακολουθήσει:

1. Παγκοσμιοποίηση

Κυρίαρχο χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης θεωρούμε το ότι αυτή αποτελεί μια νέα φάση στην ιστορική εξέλιξη του καπιταλισμού. Όμως η παγκοσμιοποίηση δεν εξαντλείται εκεί, καθώς συνιστά διαδικασία πολλαπλών τάσεων, η οποία έχοντας σαν κύριο χαρακτηριστικό την ανάπτυξη ροών, δικτύων και σχέσεων σε ένα υπερεδαφικό, οικουμενικό επίπεδο, έχει επιφέρει έναν μετασχηματισμό στην εδαφική οργάνωση των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών σχέσεων, με αποτέλεσμα αυτές να οργανώνονται, έξω και πέραν του επιπέδου του έθνους- κράτους[18].

2. Διακυβέρνηση (governance)

Ως τέτοια, θεωρούμε την αρμοδιότητα, αλλά και την ικανότητα μετασχηματισμού των εισροών που προσλαμβάνει ένας κυβερνητικός φορέας από το εξωτερικό περιβάλλον δια του θεσμικού μηχανισμού λήψης αποφάσεων δημόσιας πολιτικής σε πολιτικές διαχείρισης ποικίλων ζητημάτων (εκροές).

---

[18] Για την έννοια της παγκοσμιοποίησης ως πολυσύνθετου φαινομένου, βλ. Anthony Giddens: *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών. Πώς επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας,* (Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2002), σ. 44 επ., Ulrich Beck: *Τι είναι η παγκοσμιοποίηση; Λανθασμένες αντιλήψεις και απαντήσεις* (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 1999), σ.107-109, Ν. Κοτζιάς, *Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 59-60, Jan Aart Scholte: *Globalization.A critical introduction*, (Palgrave, 2000), σ. 59-84, Claude Ake: «Dangerous liaisons: the interface of globalization and democracy», στο Alex Hadenius: *Democracy's victory and crisis. Nobel Symposium No.93* (Cambridge University Press, 1997), σ. 282-296.

Η έννοια της διακυβέρνησης περιλαμβάνει την διακυβέρνηση στο επίπεδο του κράτους,, αλλά επεκτείνεται και πέρα από την διακρατική κοινότητα, εντοπίζοντας συστήματα εξουσίας σε έναν πολυκεντρικό κόσμο. Έτσι, καθίσταται μια χρηστική έννοια για την κατανόηση ζητημάτων, όπως η διαμόρφωση, η διάχυση, η συγκέντρωση και γενικότερα η διαχείριση της εξουσίας σε σχέση με διάφορα θέματα και διαδικασίες, τις οποίες τα κράτη είτε αδυνατούν, είτε είναι απρόθυμα να αντιμετωπίσουν[19].

3.Ανάπτυξη

Φαινόμενο σύνθετο, αποτέλεσμα της διαδικασίας εκσυγχρονισμού μιας κοινωνίας που διαχέεται σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής (οικονομία, κοινωνικές σχέσεις, πολιτικό σύστημα, πολιτισμός, περιβάλλον)[20]. Με την ενίσχυση των δυνάμεων παγκοσμιοποίησης στο πεδίο της διεθνούς οικονομίας, η οποία εκκινεί ουσιαστικά από τη δεκαετία του 1960 και μετά, η έννοια της ανάπτυξης επιχειρείται να εξομοιωθεί από διεθνείς οικονομικούς κύκλους (επιχειρήσεις, διεθνείς οικονομικούς θεσμούς, κυβερνητικούς αξιωματούχους, οικονομικούς επιστήμονες) με την οικονομική μεγέθυνση που θα επέλθει μέσα από την πλήρη ενσωμάτωση των εθνικών οικονομιών στην παγκοσμιοποιημένη αγορά. Ωστόσο ο ορισμός αυτός είναι εξαιρετικά περιοριστικός, διότι υπερτονίζει την οικονομική πτυχή παραγνωρίζοντας ουσιώδεις διαστάσεις, όπως η διασφάλιση της αναπαραγωγής του περιβάλλοντος, ο σεβασμός των ιδιαιτεροτήτων διαφορετικών πολιτισμών, η ενεργός πολιτική συμμετοχή των τοπικών κοινωνιών στη λήψη αποφάσεων που διαμορφώνουν τους όρους μιας καλύτερης ποιότητας ζωής κ.α., παραμέτρους οι οποίες αποτελούν συστατικά στοιχεία μιας πραγματικά βιώσιμης ανάπτυξης.

---

[19] Βλ. James Rosenau: «Governance in a globalizing space», στο Jon Pierre (επιμ.): *Debating governance* (Oxford University Press 2000), σ. 188.

[20] Για την σύνθετη και πρισματική θεώρηση της ανάπτυξης, βλ.Κλ. Κουτσούκης: *Η πολιτική ανάπτυξη, όπ.παρ.*, σ.33-35. Ενδεικτική επίσης βιβλιογραφία για την γενική έννοια της ανάπτυξης: Δ.Γ. Τσαούσης: *Η ιδεολογία της αναπτύξεως: Δοκίμιον επί των διαπολιτιστικών σχέσεων της δύσεως μετά του τρίτου κόσμου*, 2η έκδ., (Αθήναι, 1970), Lucian W. Pye, Πανταζής Τερλεξής (επιμ.): *Στοιχεία πολιτικής ανάπτυξης*, (Αθήνα: Παπαζήσης, 1978), Πανταζής Τερλεξής: *Οικονομία και δημοκρατία: κοινωνιολογία της πολιτικής αναπτύξεως*, (Αθήνα:Ράππας, 1973), Φίλιππος Νικολόπουλος: *Η κοινωνιολογική προσέγγιση της πολιτικής ανάπτυξης στην Ελλάδα κατά την μεταπολεμική περίοδο 1944-1974*, (Αθήνα, 1987), David E. Apter: *The politics of modernization*, (Chicago: University of Chicago Press, 1965), Samuel P. Huntington: *Political order in changing societies*, (New Haven: Yale University Press, 1968), Seymour Lipset: *Political Man: The social bases of politics*, (New York:Double Day, 1960), Μιχάλης Ψαλιδόπουλος: *Ο Ξενοφών Ζολώτας και η Ελληνική οικονομία*, («Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις», 2008), Κώστας Βεργόπουλος, Σαμίρ Αμίν: *Δύσμορφος καπιταλισμός:η εξέλιξη της γεωργίας μέσα στον σύγχρονο καπιταλισμό*, (Αθήνα: Παπαζήσης, 1975), Βύρωνας Πολύδωρας: *Πολιτική ανάπτυξη στην Ελλάδα. Από το Δόγμα Τρούμαν μέχρι σήμερα* (Εκδόσεις Καστανιώτης, 2005), Γιάννης Βούλγαρης: *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*

4.Πολιτικός Εκσυγχρονισμός

Διαδικασία προσαρμογής του πολιτικού συστήματος μιας χώρας μέσα από τις «ζυμώσεις» και τις μεταβολές που επιφέρει η αναπτυξιακή διαδικασία. Η προσαρμογή αυτή συνίσταται:

-στον εκδημοκρατισμό του πολιτικού συστήματος, ο οποίος αφορά την εγκαθίδρυση δημοκρατικών θεσμών και διαδικασιών που εγγυώνται την ελεύθερη άρθρωση αιτημάτων των κοινωνικών ομάδων, επιτρέποντάς τους να μετέχουν ουσιαστικά στην λήψη αποφάσεων.

-στην αποτελεσματικότερη λειτουργία του κρατικού μηχανισμού, μέσα από την διαφοροποίηση δομών και ρόλων, προαπαιτούμενα για την διαχείριση των πολύπλοκων ζητημάτων που επιφέρει η ανάπτυξη[21].

5.Κοινωνία πολιτών

Η έννοια της κοινωνίας πολιτών έχει μακρά παράδοση στην πολιτική σκέψη και νοηματοδοτείται διαφορετικά ανάλογα με την θεωρία στην οποία εντάσσεται [22].

Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, η κοινωνία των πολιτών εντοπίζεται στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ κράτους και αγοράς. Η κοινωνία πολιτών περιλαμβάνει διάφορες κοινωνικές ομάδες, είτε ομάδες πίεσης ή ομάδες διαμαρτυρίας ή και τα δυο – οι οποίες δρουν σ' αυτόν τον ενδιάμεσο χώρο, μεταξύ κράτους και αγοράς, πέρα από και εναντίον της λογικής του κρατικού καταναγκασμού ή του ωφελιμιστικού ντετερμινισμού[23].

---

[21] Αναλυτικά για την προσέγγιση της πολιτικής ανάπτυξης ως πολιτικού εκσυγχρονισμού, βλ. Κουτσούκης *όπ.παρ.*, σ.85-88, καθώς επίσης και Lucian W. Pye, Πανταζής Τερλεξής (επιμ.):*Στοιχεία πολιτικής ανάπτυξης*, *όπ. παρ.*, σ.48-63

[22] Ειδικότερα, παρατηρείται μια έντονη πολυσημία της έννοιας, όπως ερμηνεύεται στα έργα θεωρητικών της πολιτικής σκέψης, όπως ο Hegel, ο Kant, ο Gramsci, ο Habermas κ.ά. Σύμφωνα με τον Alexis de Tocqueville κοινωνία των πολιτών είναι το πολυποίκιλο σύνολο των εθελοντικών ενώσεων που δρούν στον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ αγοράς και κράτους και αποτελεί εγγύηση έναντι του κινδύνου της «τυρρανίας της πλειοψηφίας». Η δεύτερη έννοια της κοινωνίας πολιτών είναι η εκδοχή του Antonio Gramsci, σύμφωνα με την οποία η κοινωνία πολιτών αποτελείται από οργανώσεις και θεσμούς (πχ εκκλησία, εκπαίδευση), που δεν ανήκουν στο κράτος υπό την στενή του σημασία, και αναπαράγουν την ιδεολογική ηγεμονία της άρχουσας τάξης. Για μια χρήσιμη επισκόπηση των επικρατέστερων εκδοχών της έννοιας της κοινωνίας πολιτών στην πολιτική θεωρία, οι οποίες συνίστανται στην τοκβιλιανή και στην γκραμσιανή θεώρηση, βλ. Π. Βούλγαρης: *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση, όπ. παρ.*, σ. 317 επ.

[23] Βλ. Μωυσής Α. Μπουντουρίδης: «Πανεπιστήμιο και κοινωνία των πολιτών», *Άρση*, 30/10/06, στον δικτυακό τόπο http://www.kean.gr/paideia/paideia_bountouridis.htm,

Η κοινωνία πολιτών συγκροτεί μια οργανική αλληλεγγύη, στο μέτρο που διέπεται από μια ικανότητα αυτό-οργάνωσης, η οποία εδράζεται στις κοινωνικές σχέσεις και τους δεσμούς που σφυρηλατούνται μεταξύ των μελών της, όταν συμμετέχουν σε κοινές συλλογικές δράσεις ή κοινά οργανωτικά πλαίσια[24].

Η κοινωνία πολιτών σε παγκόσμια κλίμακα συνιστά μια ιδέα και μια πραγματικότητα υπό διαμόρφωση, έναν κοινωνικο-πολιτικό χώρο, μέσω του οποίου επιδιώκεται η εκπλήρωση βασικών φιλελεύθερων αρχών, όπως ο πλουραλισμός, οι ειρηνικές διεκδικήσεις, ο διάλογος και η διαβούλευση[25]. Για την ακρίβεια, η παγκόσμια κοινωνία πολιτών είναι ακόμα ένα ανολοκλήρωτο σχέδιο. Αποτελείται από δρώντες, οι οποίοι οργανώνουν τη δράση τους πέρα από σύνορα με στόχο τη συνένωση του κόσμου με ένα νέο τρόπο[26].

Τα γενικότερα χαρακτηριστικά της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών συνίστανται στον ειδικό ρόλο που παίζουν οι διάφοροι μη-κρατικοί φορείς (μη κυβερνητικές οργανώσεις, παγκόσμια πολιτικά και άλλα κοινωνικά και θρησκευτικά κινήματα, κλπ) στη διαμόρφωση πολιτικών και συγκεκριμένων δράσεων, οι οποίες κατά το παρελθόν θεωρούνταν αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους[27].

---

[24] Ο Alexis de Tocqueville εντόπισε την σχεσιακή διάσταση της κοινωνίας πολιτών, καθώς και την ικανότητα αυτό-οργάνωσης των μελών της κατά την περιοδεία του στην Αμερική περί τα 1830.

[25] Βλ. Anheier, Helmut, Marlies Glasius και Mary Kaldor (επιμ.): *Global Civil Society Yearbook 2001,* (Oxford University Press 2001), σ.17.

[26] Βλ. John Keane: *Global civil society?* 4th edition (Cambridge University Press, 2005), σ. 8.

[27] Για τον ρόλο των εθελοντικών οργανώσεων βλ. Όλγα Στασινοπούλου: *Ελληνικές Εθελοντικές Οργανώσεις: Μια Πρώτη Προσέγγιση μέσα από το Ερευνητικό Πρόγραμμα Volmed-Hellas*, (Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής, 1997), Όλγα Στασινόπουλου: «Σύγχρονες τάσεις στην Κοινωνική Πρόνοια: Ο ρόλος του εθελοντισμού.», *Εκλογή*, τ. 106 (1995), σ. 265 - 276. Σχετικά έργα για την έννοια της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών και τον ρόλο των μη κυβερνητικών οργανώσεων: Pantelis Sklias: *Non-Governmental Organisations and the International Political Economy, with Special Reference to the European Union's Development Policy*, ("Anubis", 1999), Παντελής Γ.Σκλιάς: *Ο Ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανισμών στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: Θεωρητικές προσεγγίσεις*, Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Διαλέξεις και Τετράδια Εργασίας (3), (Αθήνα,1998), Αθανάσιος Στραβοσκούφης: «Ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανισμών στη διαδικασία της διαρκούς ανάπτυξης», Διδακτορική Διατριβή, (Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2004), Glasius, Marlies, Mary Kaldor and Helmut Anheier (eds): *Global Civil Society 2005/6*, (London: Sage, 2006), καθώς και John Keane: *Global civil society*, *όπ.παρ.*

Βασικό σημείο αναφοράς των ποικίλων αναλύσεων που έχουν αναπτυχθεί είναι, ότι η παγκόσμια κοινωνία πολιτών αποτελεί αυτό που αποκαλείται «μετατόπιση» από το έθνος-κράτος προς μια κατεύθυνση, όπου το τελευταίο θα αντικατασταθεί από την λεγόμενη «παγκόσμια κοινωνία»[28].

[28] Βλ. Αλέξανδρος Αφουξενίδης: *Η αυταπάτη της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών*. Συμβολή στο Γ' Πανελλήνιο Συνέδριο Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας που οργανώθηκε από το Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών Σχέσεων 16-18 Μαΐου 2008, σ.2, στον δικτυακό τόπο: http://www.idec.gr/iier/new/3rd%20Panhellenic%20Conference/AFOUXENIDIS-THE%20GLOBAL%20CIVIL%20SOCIETY.pdf

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:
Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΙΙ. Η ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

1. Μεθοδολογικό πλαίσιο

Βασικός στόχος της έρευνας είναι ***η διαμόρφωση ενός αναλυτικού πλαισίου προσέγγισης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης,*** το οποίο συνίσταται:

(α) Στην κατασκευή μιας περιεκτικής έννοιας της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, η οποία προσδιορίζει τα στοιχεία που συνθέτουν την ιδιαίτερη φύση της και τις δυναμικές που κινητοποιεί.

(β) Στην ανάλυση των συνεπειών της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο και ειδικότερα τις συνέπειες για την σύγχρονη διακυβέρνηση και την δημοκρατική συμμετοχή των πολιτών στην λήψη αποφάσεων, που λαμβάνει χώρα σε διάφορα επίπεδα της σύγχρονης διακυβέρνησης (κρατικό, ενδοκρατικό, περιφερειακό, διεθνές). Έμφαση δόθηκε στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης για το πολιτικό σύστημα και την κοινωνία πολιτών στο επίπεδο του έθνους-κράτους.

Ένα τέτοιο πλαίσιο είναι χρήσιμο για την κατανόηση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης εν μέσω πλήθους προσεγγίσεων και διαφορετικών ορισμών που έχουν αναπτυχθεί στην συζήτηση.

Αναφορικά με τον στόχο διαμόρφωσης ενός αναλυτικού πλαισίου κατανόησης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και των συνεπειών της στο πολιτικό πεδίο, ακολουθήθηκε η εξής μεθοδολογία:

(α) Επισκόπηση και ταξινόμηση της ευρύτατης θεωρητικής συζήτησης, προκειμένου να καταστεί ευχερής ο εντοπισμός και η ανάδειξη των χαρακτηριστικών της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης.

Διακρίθηκαν οι παρακάτω θεματικές ενότητες:

1. Εάν υφίσταται τάση παγκοσμιοποίησης ή συνιστά απλώς έναν δημοφιλή μύθο.
2. Κατά πόσον η παγκοσμιοποίηση συνιστά παλαιό ή νέο φαινόμενο.
3. Προσδιορισμός της ποιότητας του φαινομένου.
4. Παγκοσμιοποίηση και αλλαγές στην οργάνωση του κοινωνικού χώρου.
5. Οι εναλλακτικές πολιτικές διαχείρισης της παγκοσμιοποίησης.

(β) Επισκόπηση και ταξινόμηση της ευρύτατης θεωρητικής συζήτησης για τον εντοπισμό και την συστηματική εξέταση των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο.

Διακρίθηκαν οι παρακάτω θεματικές προς εξέταση:

1. Ο βαθμός αποτελεσματικότητας των αποφάσεων που λαμβάνονται στα πλαίσια του εθνικού πολιτικού συστήματος, στο μέτρο που η διακυβέρνηση (governance) στην εποχή της παγκοσμιοποίησης εμπλέκει και άλλα επίπεδα (υπό- εθνικό, περιφερειακό, διεθνές).
2. Οι συνέπειες στην δημοκρατικότητα του πολιτικού συστήματος, τόσο στο επίπεδο του κράτους, όσο και σε πεδία, όπου η αρμοδιότητα λήψης αποφάσεων έχει εκχωρηθεί σε άλλα επίπεδα (επίπεδο περιφερειακών ή διεθνών θεσμών, υπο-εθνικό επίπεδο).
3. Προβλήματα και ζητήματα που απαιτούν την ανάπτυξη νέων διαχειριστικών ικανοτήτων από το κράτος. Εξετάζονται επίσης οι δυνατότητες των νέων τεχνολογιών για την ανάπτυξη των δραστηριοτήτων του κράτους και την ενίσχυση της δημοκρατικής συμμετοχής.

Όσον αφορά τον στόχο κατασκευής ενός αναλυτικού πλαισίου κατανόησης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, η έρευνα βασίστηκε στην ευρύτατη βιβλιογραφία που έχει αναπτυχθεί για την παγκοσμιοποίηση.

2. Αναλυτική διάκριση των κυριότερων θεωρητικών προσεγγίσεων για την παγκοσμιοποίηση

Στην θεωρητική συζήτηση έχει αναπτυχθεί μια πανσπερμία προσεγγίσεων γύρω από το μεγάλο θέμα έρευνας και συζήτησης στις μέρες μας: την διαδικασία παγκοσμιοποίησης και τις αλλαγές που επιφέρει σε όλες τις σφαίρες δραστηριότητας. Οι προσεγγίσεις της παγκοσμιοποίησης διαφοροποιούνται με βάση ποικίλα κριτήρια, όπως πχ σε ποιό πεδίο θεωρείται ότι κατ' εξοχή πραγματοποιείται η παγκοσμιοποίηση ή ποιες είναι οι αιτίες που την προκαλούν[29]. Έτσι σύμφωνα με μία κατηγορία απόψεων, κινητήρια δύναμη της παγκοσμιοποίησης είναι οι νέες τεχνολογίες, κατά μια άλλη κατηγορία απόψεων είναι το διεθνοποιημένο κεφάλαιο κ.ο.κ. Άλλοτε ως δυναμική διαδικασία με παγκόσμια εμβέλεια, άλλοτε ως πολυδιάστατο φαινόμενο, και άλλοτε ως αποτέλεσμα προϊούσας διαδικασίας, η παγκοσμιοποίηση έχει εξεταστεί και ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως, σε σημείο, που να δημιουργείται σύγχυση γύρω από τον ευρέως χρησιμοποιούμενο όρο.

Η γενική αντίληψη για την παγκοσμιοποίηση αναφέρεται σε μία οικουμενική διαδικασία ή σύνολο διαδικασιών που υφαίνει πολλαπλούς δεσμούς και διασυνδέσεις ανάμεσα στα κράτη και στις κοινωνίες εκείνες, που συνιστούν το νεωτερικό παγκόσμιο σύστημα. Οι κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δραστηριότητες διαχέονται σε όλο τον πλανήτη σε τέτοια έκταση, ώστε γεγονότα και αποφάσεις που λαμβάνουν χώρα σ' ένα μέρος του κόσμου, να παράγουν συνέπειες σε άτομα και κοινότητες, οι οποίες βρίσκονται σε άλλα μέρη του πλανήτη. Παράλληλα, η παγκοσμιοποίηση θεωρείται, ότι συνεπάγεται την εντατικοποίηση των επιπέδων αλληλεξάρτησης ανάμεσα στα κράτη και στις κοινωνίες, που απαρτίζουν τη σύγχρονη παγκόσμια κοινότητα. Η επέκταση των σχέσεων συνοδεύεται και από την εμβάθυνσή τους, έτσι ώστε μολονότι όλοι έχουν μια τοπική ζωή, οι φαινομενικοί κόσμοι να καθίστανται σε σημαντικό βαθμό παγκόσμιοι[30].
Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ένας σοβαρός μελετητής της παγκοσμιοποίησης: *«Η παγκοσμιοποίηση δεν αφορά μόνον αυτό που είναι «εκεί πέρα», απόμακρο και μακριά απ'*

---

[29] Λ.χ. η αγγλοσαξωνική αντίληψη περί παγκοσμιοποίησης αναφέρεται στην παγκόσμια διάδοση του συστήματος οικονομίας της αγοράς. Άλλες παραδόσεις θεωρούν σημαντικότερη την επίδραση της παγκόσμιας διάδοσης του αμερικανικού πολιτιστικού προτύπου.
[30] Βλ. Anthony Giddens: *Modernity and Self Identity: Self and Society in the Late Modern Age* (Cambridge Polity Press, 1991), σ. 187 επ.

το άτομο. Είναι επίσης ένα φαινόμενο «εδώ», που επηρεάζει τις οικείες και προσωπικές όψεις της ζωής μας»[31].

Κοινή συνισταμένη των επιμέρους προσεγγίσεων περί παγκοσμιοποίησης, αποτελεί η αναγνώριση μιας πραγματικής ή αντιληπτής ενδυνάμωσης της παγκόσμιας αλληλοσυσχέτισης. Από εκεί και πέρα, υπάρχει σημαντική ποικιλομορφία απόψεων και διαφωνιών αναφορικά με πλήθος θεμάτων γύρω από την παγκοσμιοποίηση, όπως λχ τα αίτια που την ωθούν και οι επιπτώσεις της.

Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής κρίνεται σκόπιμη η ταξινόμηση των επιμέρους προσεγγίσεων με βάση το κριτήριο κατά πόσο η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ως ένα αποκλειστικά οικονομικό φαινόμενο ή ένα φαινόμενο με πιο πολυσύνθετη υφή και λογική. Το εν λόγω κριτήριο προκρίθηκε για την συστηματοποίηση της ευρύτατης θεωρητικής συζήτησης δεδομένου, ότι αφορά το ουσιώδες στοιχείο προσδιορισμού της ποιότητας παγκοσμιοποίησης με βάση κάθε αντίληψη, το οποίο επηρεάζει στη συνέχεια την τοποθέτηση στα υπόλοιπα ζητήματα που αφορούν την γέννηση, την εξέλιξη και τις συνέπειές της.

Με βάση αυτό επομένως το κριτήριο, οι προσεγγίσεις της παγκοσμιοποίησης δύνανται να διακριθούν σε δύο βασικές κατηγορίες:
α)Στις προσεγγίσεις που δίνουν το προβάδισμα στην οικονομική πτυχή της παγκοσμιοποίησης.
β)Στις προσεγγίσεις που βλέπουν την παγκοσμιοποίηση ως πολυσύνθετο φαινόμενο, το οποίο επιφέρει αλλαγές στο πεδίο της οικονομίας, της πολιτικής και της κοινωνίας.
Σ' αυτή την κατηγορία εντάσσεται η σχολή σκέψης του «μετασχηματισμού» (transformationalists ή reformists), η οποία αντιμετωπίζει την παγκοσμιοποίηση ως φαινόμενο, το οποίο επιφέρει τον μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων και του οποίου η διαχείριση χρήζει ρύθμισης.

---

[31] Anthony Giddens: *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών. Πώς επιδρά η παγκοσμιοποίηση στη ζωή μας*, (εκδόσεις Μεταίχμιο 2002), σ. 46.

2.1. Η παγκοσμιοποίηση ως φαινόμενο με οικονομική διάσταση

Στις προσεγγίσεις που δίνουν προβάδισμα στην οικονομική πτυχή της παγκοσμιοποίησης εντάσσονται δύο σχολές σκέψης:

- Η σχολή σκέψης των «υπέρμαχων της ύπαρξης της παγκοσμιοποίησης» που αντιμετωπίζει την παγκοσμιοποίηση ως φαινόμενο με οικονομική –πρωτίστως- διάσταση και επαναστατικές συνέπειες (hyperglobalizers ή αλλιώς globalists).
- Η σχολή σκέψης των «σκεπτικιστών» (sceptics), η οποία αμφισβητεί την ύπαρξη παγκοσμιοποίησης ως τέλεια ολοκληρωμένης αγοράς με βάση οικονομικά κριτήρια.

Α)Πυρήνας του επιχειρήματος της σχολής των «υπέρμαχων της παγκοσμιοποίησης», είναι ότι η διαδικασία παγκοσμιοποίησης αποτελεί εξαιρετικά σημαντικό φαινόμενο στη σύγχρονη ιστορία[32], στο πλαίσιο της οποίας οι λαοί υπόκεινται, όλο και περισσότερο στους νόμους της παγκόσμιας αγοράς[33]. Στην σχολή αυτή εντάσσονται προσεγγίσεις με πολύ διαφορετική αξιολογική τοποθέτηση απέναντι στην οικονομική παγκοσμιοποίηση: Οι οπαδοί του νεοφιλελευθερισμού, οι επικριτές της νεοφιλελεύθερης οικονομικής παγκοσμιοποίησης[34], και οι οπαδοί της «επανόδου στην παράδοση» που επικρίνουν τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στους παραδοσιακούς πολιτισμούς (revivalists).

Ειδικότερα, για τους υποστηρικτές της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, το φαινόμενο αυτό συνιστά μια νέα εποχή για την ανθρώπινη ιστορία, κατά την οποία τα έθνη κράτη καθίστανται αδύναμες επιχειρησιακές μονάδες στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας οικονομίας[35]. Διατείνονται ότι

---

[32] Διάφοροι συγγραφείς παρομοιάζουν την επανάσταση στις παγκόσμιες επικοινωνίες, εξέλιξη τόσο σημαντική, όσο υπήρξε η εφεύρεση του τυπογραφείου πριν από 500 χρόνια. Ενδεικτικό εδώ είναι το έργο του E.W. Ploman: *Space, Earth and Communication*, (West Port CT: Quorum, 1984).

[33] Χαρακτηριστικά είναι τα έργα των Ohmae Kenichi: *The Borderless World,Power and Strategy in the Interlinked Economy* (London: Fontana, 1990) και Thomas Friedman, *Το Lexus και η ελιά, όπ.παρ.* Επίσης πολλοί ενθουσιώδεις οπαδοί της κοινωνίας του διαδικτύου τονίζουν επανειλημμένα τον πολλαπλασιασμό των απευθείας συνδέσεων και την εμβέλεια του ηλεκτρονικού εμπορίου.

[34] Χαρακτηριστικές είναι οι αναλύσεις που υποστηρίζουν ότι παγκόσμιοι οργανισμοί με μεγάλη επιρροή, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και ο ΠΟΕ υφαρπάζουν εξουσίες από τα κράτη και τις κυβερνήσεις. Βλ. σχετικά τα παρακάτω έργα: R. Barnet, J. Cavanagh*: Global Dreams:Imperial Corporations and the New World Order* (N.Y.: Simon Schuster, 1994), Brecher J.Costello: *Global Village or Global Pillage. Economic Reconstruction from the Bottom Up*, (Boston, MA: South End Press, 1994), John Berger: «Against the great defeat of the world», *Race and Class*, Vol. 40, No. 2-3, March 1999, σ. 1-4

[35] Ohmae Kenichi: *The end of the Nation State. The Rise of Regional Economies*, (N.Y. Free Press, 1995), σ. 5. Μια τέτοια άποψη περί παγκοσμιοποίησης προκρίνει γενικότερα μια οικονομική λογική, η οποία στη νεοφιλελεύθερη εκδοχή της σηματοδοτεί την εμφάνιση μιας ενιαίας παγκόσμιας αγοράς και ταυτόχρονα την πίστη, ότι ο

η οικονομική παγκοσμιοποίηση επιφέρει μια "αποεθνικοποίηση" των οικονομιών, μέσω της δημιουργίας διεθνικών δικτύων παραγωγής και χρηματοδότησης. Σε μια οικονομία δίχως σύνορα, οι εθνικές κυβερνήσεις αποτελούν απλώς ενδιάμεσους φορείς μεταξύ των ισχυροποιούμενων τοπικών, περιφερειακών και παγκόσμιων μηχανισμών διακυβέρνησης. Όπως εύγλωττα διατυπώνει η Susan Strange[36]: *«....οι απρόσωπες δυνάμεις των παγκόσμιων αγορών... είναι τώρα ισχυρότερες από τα κράτη, στα οποία ανήκει υποθετικά η υπέρτατη πολιτική αρχή στην κοινωνία και την οικονομία... Την μειωμένη εξουσία των κρατών αντανακλά η αυξανόμενη διάχυση της εξουσίας σε άλλους θεσμούς και ενώσεις, καθώς και σε τοπικούς και περιφερειακούς φορείς...».* Από αυτή την άποψη, αρκετοί υποστηρικτές περί οικονομικής παγκοσμιοποίησης, συμμερίζονται την πεποίθηση, ότι η παγκοσμιοποίηση διαμορφώνει νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης, οι οποίες θα αντικαταστήσουν τα παραδοσιακά έθνη κράτη ως πρωταρχικούς οικονομικούς και πολιτικούς πόλους στην παγκόσμια κοινωνία.

Στο σημείο αυτό παρατηρείται διάσταση απόψεων ανάμεσα στη νεοφιλελεύθερη τάση (neoliberals), η οποία χαιρετίζει τον θρίαμβο της αγοράς επί της εξουσίας του κράτους και στην ριζοσπαστική (νεομαρξιστική) αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση αντιπροσωπεύει το θρίαμβο της καταπιεστικής παγκόσμιας κεφαλαιοκρατίας[37]. Εντούτοις, παρά την ιδεολογική τους διαφοροποίηση, κοινή συνισταμένη των παραπάνω αντιλήψεων είναι ότι η παγκοσμιοποίηση συνιστά ένα πρωτίστως οικονομικό φαινόμενο. Αποδέχονται την ύπαρξη μιας παγκόσμιας οικονομίας, που προχωρά στην ενοποίησή της, καθώς και τη νεοφιλελεύθερη οικονομική πειθαρχία, που υπαγορεύεται από τις νέες ανάγκες του παγκόσμιου κεφαλαίου[38]. Οι κυβερνήσεις καλούνται να εισάγουν ρυθμιστικά πλαίσια προσαρμοσμένα στην οικονομική πειθαρχία που επιτάσσει ο παγκόσμιος ανταγωνισμός. Η άσκηση κοινωνικής πολιτικής δεν θεωρείται παραγωγική με βάση τις νεοφιλελεύθερες εισηγήσεις για το

παγκόσμιος ανταγωνισμός θα αποτελέσει το κίνητρο για την ανθρώπινη πρόοδο.

[36] Χαρακτηριστικό είναι το έργο της S. Strange: *The Retreat of the State: the Diffusion of Power in the World Economy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). Επίσης στο ίδιο μήκος και το έργο του Robert Reich: *The Work of Nations: Preparing Ourselves for the 21st Century Capitalism*, (N.Y: Simon and Schuster, 1991).

[37] Ενδεικτικό της νεοφιλελεύθερης αντίληψης είναι το έργο του Ohmae, *The end of the Nation State*, *όπ.παρ.* και της νεομαρξιστικής αντίληψης το έργο του William Greider: *One World Ready or Not: The Manic Logic of Global Capitalism*, (N.Y. Simon and Schuster, 1997).

[38] Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης, όπως σημειώνει ο D. Held, η πολιτική δεν εκλαμβάνεται πλέον ως "τέχνη του εφικτού", αλλά μάλλον ως πρακτική "υγιούς οικονομικής διαχείρισης". Βλ. σχετικά D.Held et. al. (συλλογικό έργο επιμ.): *Global Transformations, όπ.παρ.*, σ. 4.

περιεχόμενο των «κατάλληλων» ρυθμιστικών πλαισίων[39].

Η παγκοσμιοποίηση έχει συνδεθεί με μια αυξανόμενη πόλωση μεταξύ νικητών και ηττημένων στην παγκόσμια οικονομία. Η εν λόγω άποψη δεν γίνεται αποδεκτή από τη νεοφιλελεύθερη τάση, η οποία θεωρεί ότι ο παγκόσμιος οικονομικός ανταγωνισμός δεν συνιστά παιγνίδι μηδενικού αθροίσματος. Οι νεομαρξιστές/ριζοσπάστες αμφισβητούν μια τέτοια αισιόδοξη άποψη, θεωρώντας ότι ο παγκόσμιος καπιταλισμός παράγει και ενισχύει τα δομικά πρότυπα της ανισότητας ανάμεσα στα κράτη. Συμφωνούν, ωστόσο με τους νεοφιλελεύθερους ως προς το ότι η εφαρμογή παραδοσιακών πολιτικών, όπως η κοινωνική πολιτική καθίσταται όλο και δύσκολότερη στις νέες συνθήκες.

Η πλειοψηφία σχεδόν, των οπαδών του νεοφιλελευθερισμού, διατείνεται ότι η παγκοσμιοποίηση συνιστά εφαλτήριο για τον πρώτο παγκόσμιο πολιτισμό[40]. Ειδικότερα, η διάδοση της φιλελεύθερης δημοκρατίας σε παγκόσμιο επίπεδο ενισχύει την αίσθηση μιας αναδυόμενης παγκόσμιας κουλτούρας, η οποία καθορίζεται από τα κυρίαρχα πρότυπα οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης. Αυτός ο παγκόσμιος πολιτισμός αναπαράγεται με μηχανισμούς παγκόσμιας διακυβέρνησης, όπως το ΔΝΤ ή η διασύνδεση των αγορών, έτσι, ώστε τα κράτη και οι κοινωνίες να υπόκεινται όλο και περισσότερο στις αποφάσεις και ενέργειες παγκόσμιων ή περιφερειακών φορέων διακυβέρνησης (δημόσιων ή ιδιωτικών). Οι οπαδοί του νεομαρξισμού/ριζοσπαστισμού επίσης διατείνονται, ότι η παγκοσμιοποίηση αντιπροσωπεύει τον πρώτο «παγκόσμιο πολιτισμό της αγοράς»[41].

Τόσο η φιλελεύθερη, οσο και η ριζοσπαστική/ σοσιαλιστική εκδοχή της αντίληψης περί ύπαρξης οικονομικής παγκοσμιοποίησης, θεωρούν ότι η παγκοσμιοποίηση επιφέρει έναν

---

[39] Αναλυτικότερα βλ. στο έργο του John Gray: *False Down. The Dellusion of Global Capitalism* (London: Granta, 1998).

[40] Υποστηρίζεται, ειδικότερα, ότι στους ηγετικούς κύκλους και στους κύκλους εκείνων που γνωρίζουν καλά τον τρόπο λειτουργίας της νέας παγκόσμιας οικονομίας αναδύεται μια διεθνική τάξη, η οποία εδράζεται στη νεοφιλελεύθερη οικονομική ορθοδοξία. Επίσης η παγκόσμια διάχυση μιας καταναλωτικής ιδεολογίας επιβάλλει μια νέα αίσθηση ταυτότητας, μετατοπίζοντας τους παραδοσιακούς πολιτισμούς. Αναλυτικότερα, βλ. στο Stephen Gill: «Globalisation Market Civilisation and Disciplinary Neoliberalism», *Millenium*, vol.24, no.3 (Winter 1995), σελ. 399-423. Επίσης ενδεικτικό αυτής της άποψης είναι το έργο της Susan Strange, *The Retreat of the State*, *όπ.παρ.*, καθώς και η συμβολή του Robert Cox: «Economic Globalisation and the limits to liberal Democracy» στο Anthony McGrew: *The Transformation of Democracy? Globalisation and Territorial Democracy,* (Cambridge Polity Press, 1997), σ. 49-72.

[41] Βλ. σχετικά Howard V. Perlmutter: «On the rocky road to the first global civilization», *Human Relations*, Vol.(44) No. (9), 1991, σ. 897-1010.

θεμελιώδη ανασχηματισμό του πλαισίου ανάπτυξης της ανθρώπινης δραστηριότητας[42]. Ειδικότερα, προβλέπουν την ανάδυση μιας ριζικά νέας παγκόσμιας τάξης, συστατικά στοιχεία της οποίας είναι η αυτονόμηση της παγκόσμιας οικονομίας, η εμφάνιση των θεσμών παγκόσμιας διακυβέρνησης, η παγκόσμια πολιτιστική διάχυση και η υβριδοποίηση των πολιτισμών. Σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης η οικονομική και η πολιτική ισχύς διαχέεται, με αποτέλεσμα τα έθνη κράτη να καθίστανται όλο και περισσότερο ένα μεταβατικό είδος οργάνωσης και διαχείρισης των οικονομικών υποθέσεων[43]. Οι παραπάνω εξελίξεις θεωρείται ότι υπονομεύουν το έθνος κράτος και ότι τελικά θα οδηγήσουν στην κατάργησή του[44].

Στο πλαίσιο της τρέχουσας διεθνούς οικονομικής κρίσης, εξέχοντες αναλυτές της νεοφιλελεύθερης σχολής σκέψης ανασκευάζουν τις αισιόδοξες απόψεις τους όσον αφορά στην επιτυχία του αγγλοσαξωνικού καπιταλιστικού προτύπου ως προτύπου για την οικονομική ενοποίηση του κόσμου.

Η αμερικανική εκδοχή του καπιταλισμού που κυριάρχησε από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 όταν ο Ronald Reagan εκλέχθηκε πρόεδρος των ΗΠΑ, κατέστησε την απορρύθμιση ημερήσια διάταξη όχι μόνο στις ΗΠΑ αλλά και στον κόσμο. Η αμερικανική επιρροή δεν βασιζόταν μόνο στα τανκς και τα δολλάρια, αλλά στο γεγονός, ότι οι περισσότεροι άνθρωποι έβλεπαν το αμερικανικό πρότυπο αυτο-διοίκησης ελκυστικό και ήθελαν να αναδιαμορφώσουν τις κοινωνίες τους σύμφωνα με αυτό.

Ωστόσο, σήμερα εν μέσω της οικονομικής κρίσης τα χαρακτηριστικά του αμερικανικού προτύπου έχουν απαξιωθεί. Η αμερικανική οικονομία έχει εκτροχιαστεί και απειλεί να παρασύρει τον υπόλοιπο κόσμο μαζί της. Αιτία είναι καθαυτό το αμερικανικό μοντέλο: υπό το δόγμα της λιγότερης κυβέρνησης, η Ουάσιγκτον απέτυχε να εισάγει επαρκείς

---

[42] Βλ. σχετικά M. Albrow: *The Global Age: State and Society beyond Modernity* (Cambridge: Polity Press, 1996), σ. 85.

[43] Ohmae, *The End of the Nation State, όπ.παρ.*, σ. 149.

[44] Σύμφωνα με αυτή την κατηγορία αντιλήψεων, δεδομένου ότι η εθνική οικονομία καθίσταται όλο και περισσότερο χώρος παγκόσμιων ροών, παρά πεδίο μιας καθαρά εθνικής κοινωνικο-οικονομικής δραστηριότητας, η εξουσία του έθνους κράτους τίθεται υπό αμφισβήτηση. Οι εθνικές κυβερνήσεις αδυνατούν όλο και περισσότερο να εκπληρώσουν από μόνες τους τα αιτήματα των πολιτών. Επιπλέον καθώς οι θεσμοί παγκόσμιας και περιφερειακής διακυβέρνησης αποκτούν μεγαλύτερο ρόλο, η κυριαρχία και η αυτονομία του κράτους διαβρώνεται. Οι υποδομές που διευκολύνουν τη διεθνική συνεργασία μεταξύ των λαών, αυξάνουν την συνειδητοποίηση της ύπαρξης πολλών κοινών συμφερόντων που ενώνουν ομάδες και κοινότητες πέρα από σύνορα, με αποτέλεσμα να εμφανίζεται σταδιακά μια παγκόσμια κοινωνία πολιτών. Χαρακτηριστικά της εν λόγω αντίληψης είναι τα έργα των Evan Luard: *The Globalisation of Politics,* (London: McMillan, 1990), Ohmae (1995) και Martin Albrow (1996).

ρυθμίσεις στην λειτουργία του χρηματοπιστωτικού τομέα, επιτρέποντας στο τελευταίο να επιφέρει καταστροφικές ζημίες στην κοινωνία[45]. Όπως εμφαντικά τονίζει ο Ohmae Kenichi[46]: «*Αιτία της κρίσης είναι το λάθος των ΗΠΑ. Οι ΗΠΑ διέθεσαν επισφαλή χρηματοπιστωτικά προϊόντα στον κόσμο, συμπαρασύροντας τον στην δίνη των χρεωκοπήσεων*».

Από την άλλη, αναλυτές της αριστεράς αναγνωρίζουν, ότι παρά τις αποτυχίες της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης των τελευταίων 30 ετών και την διεύρυνση του χάσματος μεταξύ πλούσιων και φτωχών στην αμερικανική κοινωνία, οι νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις δεν φαίνεται να βρίσκονται σε υποχώρηση [47]. Αντιθέτως τα επιχειρηματικά λόμπι χρησιμοποιούν την τρέχουσα οικονομική κρίση για να διεξαγάγουν νέες επιθέσεις στην οργανωμένη μορφή εργασίας. Οι βασικές αρχές του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού -άρση των ελέγχων της χρηματοοικονομικής αγοράς, δημοσιονομική και νομισματική λιτότητα, στοχοθέτηση του πληθωρισμού, ευέλικτη αγορά εργασίας για πλήρη απασχόληση- δεν μπορούν να εφαρμοστούν υπό τις παρούσες συνθήκες. Το αν θα επιζήσει εντούτοις ή όχι ο νεοφιλελευθερισμός θα εξαρτηθεί από το αν υπάρξει μια ρεαλιστική εναλλακτική οικονομική πολιτική που να χαλιναγωγήσει ξανά τον καπιταλισμό με τέτοιο τρόπο, ώστε να προωθεί την πλήρη απασχόληση και την σταθερότητα των χρηματοοικονομικών αγορών[48].

Το σύστημα στις ΗΠΑ αποδείχθηκε ανίκανο να απαντήσει στις πραγματικές ανάγκες του κόσμου. Αντί να αντιμετωπίσουν τις επείγουσες ανάγκες κατά την διάρκεια της κρίσης, οι ηγετικοί οικονομικοί κύκλοι έδωσαν έμφαση στη σωτηρία του ιδιωτικού κεφαλαίου[49].
Ο τίτλος ενός πρόσφατου άρθρου στο περιοδικό Newsweek ήταν «*We Are All Socialists Now*». Οι συντάκτες απλώς αναφέρονταν στην αύξηση των δημοσίων δαπανών κατά την

---

[45] Francis Fukuyama: «The Fall of America, Inc.Along with some of Wall Street's most storied firms, a certain vision of capitalism has collapsed. How we restore faith in our brand», *Newsweek*, Issue October 13, 2008, στον δικτυακό τόπο, http://www.newsweek.com/id/162401

[46] Interview with Kenichi Ohmae – Part 1– On the Economy, From *(Taiwan Business Weekly)*. Translated by Kang Louis Fan 02/02/09, στον δικτυακό τόπο, http://blogs.warwick.ac.uk/kangfan/entry/interview_with_kenichi

[47] Χρόνης Πολυχρονίου: «Αμερικανική κοινωνία και πολιτική, 3 συζητήσεις με τον Νόαμ Τσόμσκι», *Ελευθεροτυπία* , 12/03/2009.

[48] Robert Pollin (Καθηγητής Οικονομικών και διευθυντής του Ινστιτούτου Ερευνας Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο της Μασαχουσέτης): «Οι κρατικές παρεμβάσεις είναι διέξοδος στην κρίση», συνέντευξη στον Χρόνη Πολυχρονίου, *Ελευθεροτυπία*, 18/1/2009.

[49] Μεταξύ Οκτωβρίου 2008 και Ιανουαρίου 2009, η ομοσπονδιακή κυβέρνηση διέθεσε 160 δισεκατομμύρια δολάρια στην Τράπεζα της Αμερικής σε ρευστό και εγγυήσεις χρεών, ποσό το οποίο μέχρι τα τέλη Ιανουαρίου είχε δαπανηθεί.

τρέχουσα περίοδο και όχι στον σοσιαλισμό. Το ότι όμως αυτό λέγεται ανοικτά στα «κατεστημένα» μέσα μαζικής επικοινωνίας, δείχνει ότι βρισκόμαστε σε μία ιστορική περίοδο διαφορετική, όπου οι ριζοσπαστικές δυνάμεις έχουν τη δυνατότητα να βγουν στο προσκήνιο[50].

Β)Η σχολή του «σκεπτικισμού» εξετάζει κριτικά όλες τις κεντρικές αξιώσεις της σχολής των υπέρμαχων περί ύπαρξης οικονομικής παγκοσμιοποίησης.

Κεντρικό επιχείρημα της σχολής του «σκεπτικισμού» είναι, ότι η λεγόμενη «παγκοσμιοποιημένη οικονομία» την έλευση της οποίας διαπιστώνουν οι «υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης» αποτελεί μύθο[51]. Συγκρίνοντας τα τρέχοντα επίπεδα οικονομικής ολοκλήρωσης σε σχέση με τον ιδεατό τύπο της τέλεια ενοποιημένης παγκόσμιας αγοράς, οι σκεπτικιστές καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι η ένταση της σύγχρονης διεθνοποίησης είναι πολύ μικρότερη σε σχέση με τα επίπεδα που παρατηρήθηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα (εποχή του χρυσού κανόνα). Συνεπώς, η έκταση της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης έχει υπερεκτιμηθεί[52]. Όπως διατείνονται οι Weiss, Scharpf και Armingeon, τα πραγματικά στοιχεία έρχονται σε αντίθεση με την δημοφιλή, στις μέρες μας, πεποίθηση περί σύγκλισης των μακροοικονομικών πολιτικών ανά την υφήλιο[53].

Η παγκοσμιοποίηση και η ανάπτυξη περιφερειακών συνεργασιών (regionalism) γίνονται αντιληπτές ως τάσεις αντιφατικές. Η πλειοψηφία των αναλυτών αυτής της κατηγορίας, θεωρεί ότι η οικονομική δραστηριότητα εκτυλίσσεται στο πλαίσιο τριών κύριων σημαντικών

---

[50] Βασική θέση του John Bellamy Foster, είναι ότι η κλοπή των πόρων του δημοσίου για τη σωτηρία του ιδιωτικού κεφαλαίου γίνεται σήμερα σε μία έκταση πρωτοφανή. Στο μόνο που μπορούμε να ελπίζουμε είναι μια τάξη πολιτικοποιημένων και οργανωμένων εργαζόμενων, ικανή να αντιληφτεί και να αντιδράσει μπροστά σε τέτοια κλοπή. Μια τάξη που θα αναδιοργανώσει την κοινωνία και θα δώσει μια απάντηση στις πραγματικές κοινωνικές ανάγκες. Βλ. σχετικά Mike Whitney: "Interview of John Bellamy Foster on The Great Financial Crisis", *Monthly Review*, 27.02.09, στον δικτυακό τόπο http://mrzine.monthlyreview.org/foster270209.html

[51] Βλ. σχετικά J. Zysman: «The Myth of a global economy Enduring national foundations and emerging regional realities», *New Political Economy*, vol.(1) no (2), June 1996, σ. 157-184.

[52] Βλ P. Hirst and G. Thompson, *Η παγκοσμιοποίηση σε αμφισβήτηση*, *όπ. παρ.*, σ. 19 καθώς επίσης και στο σχετικό άρθρο του Paul Hirst: «The global economy: Myths and Realities», *International Affairs*, Vol. (73) (1997), σ. 409-425.

[53] Βλ σχετικά τα έργα των Linda Weiss: *The Myth of Powerless State. Governing the Economy in a Global Era* (Cambridge: Polity Press, 1998), Fridge Scharpf: *Crisis and Choice in European Social Democracy* (N.Y.: Cornell University Press, 1991) και K.Armingeon «Globalisation as Opportunity: two roads to welfare state reform», Paper presented at the workshop "Globalization and the advanced capitalist state", 25th ECPR Joint Sessions: Bern 27 February-4 March 1997.

οικονομικών συνασπισμών: την ΕΕ, τον χώρο Ασίας και Ειρηνικού (ASEAN) και την Βόρεια Αμερική[54].

Η γεωγραφική εμβέλεια της σημερινής διεθνούς οικονομίας θεωρείται πολύ λιγότερο παγκόσμια σε σχέση με το παρελθόν. Ο D. Gordon σημειώνει, ότι με βάση την διεθνή πρακτική δεν παρατηρείται μια τάση διαρκούς «ανοίγματος» της διεθνούς οικονομίας με επέκταση των παραγωγικών επενδύσεων ανά τον κόσμο. Αντιθέτως, παρατηρείται μια τάση «γεωγραφικού περιορισμού» των παραγωγικών επενδύσεων και των επενδυτικών αποφάσεων, οι οποίες επηρεάζονται όλο και περισσότερο από τις κρατικές πολιτικές και τους τύπους παραγωγικής εξειδίκευσης των χωρών και δη των ελάχιστα αναπτυγμένων χωρών στον τρέχοντα παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας. Επομένως, παρατηρείται μείωση μάλλον παρά αύξηση της κινητικότητας του παραγωγικού κεφαλαίου[55].
Επίσης οι Ruigrok-Tulder και ο Thompson-Allen, αμφισβητούν τον μύθο περί παγκόσμιας επιχείρησης, σημειώνοντας ότι οι ξένες επενδύσεις συγκεντρώνονται στα προηγμένα καπιταλιστικά κράτη και ότι οι περισσότερες πολυεθνικές διατηρούν ισχυρή την εθνική τους βάση[56].

Σύμφωνα με την άποψη των σκεπτικιστών η συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας στους τρείς μεγάλους πόλους της διεθνούς οικονομίας επιτείνει την περιθωριοποίηση και τον αποκλεισμό, από τα οφέλη της διεθνοποίησης, σημαντικού τμήματος του κόσμου ιδίως στον αναπτυσσόμενο νότο[57]. Οι σκεπτικιστές αναγνωρίζουν την σημασία των δομικών ανισοτήτων στην παγκόσμια οικονομία, θεωρώντας αφελή το νεοφιλελεύθερο ισχυρισμό, ότι η διεθνοποίηση θα επιφέρει μια βαθιά αναδιάρθρωση των παγκόσμιων οικονομικών σχέσεων.

---

[54] Ενδεικτικά αυτής της άποψης είναι τα έργα των Hirst and Thompson, *όπ.παρ.* και R Boyer and D Drache (επιμ.): *States against Markets,* (London: Routledge, 1996).
[55] Βλ. D Gordon.: «The global economy new edifice or crumbling foundations?», *New Left Review,* (1988), Vol. 168, σ. 24-64.
[56] Βλ σχετικά G. Thomson and J. Allen: «Think Global then Think Again: Economic globalisation in context», *Area* (29), no.(3), September 1997, σ. 213 – 227. Ενδεικτικό είναι επίσης το έργο των W. Ruigrok and R. Van Tulder: *The Logic of International Restructuring,* (London:Routledge, 1995).
[57] Hirst P. and G. Thompson, *Η παγκοσμιοποίηση σε αμφισβήτηση, όπ.παρ.*, σ. 189-231. Στο πλαίσιο αυτό, ο Paul Krugman στο έργο του *Pop Internationalism,* (Boston: M.I.T Press 1996) επίσης αμφισβητεί την δημοφιλή αντίληψη, ότι η αποβιομηχάνιση του βορρά και η επενδυτική πολιτική των πολυεθνικών εταιριών στον αναπτυσσόμενο νότο συντελούν στην διαμόρφωση ενός νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας.

Η ανισότητα αυτή συντελεί στην άνοδο τάσεων θρησκευτικού και εθνικιστικού εξτρεμισμού, με αποτέλεσμα ο κόσμος αντί να ενοποιείται υπό την επίδραση ενός παγκόσμιου πολιτισμού, τον οποίο προοιωνίζονται οι υπέρμαχοι της ύπαρξης παγκοσμιοποίησης, κατακερματίζεται σε πολιτιστικούς και εθνικούς θύλακες[58].

Η σχολή του σκεπτικισμού θεωρεί ότι το σύγχρονο σύστημα παγκόσμιας διακυβέρνησης και η οικονομική διεθνοποίηση, συνιστούν προϊόντα πρωτίστως δυτικών κύκλων και συμφερόντων, με απώτερο στόχο την ενίσχυση της κυρίαρχης θέσης της δύσης στις παγκόσμιες υποθέσεις[59]. Η χρήση του όρου παγκοσμιοποίηση, τις περισσότερες φορές χρησιμοποιείται ως κατάλληλο θεωρητικό υπόβαθρο για την εφαρμογή αντιλαϊκών, οικονομικών πολιτικών του κυρίαρχου νεοφιλελευθερισμού.

Οι σκεπτικιστές απορρίπτουν επίσης την υπόθεση ότι η διεθνοποίηση προοιωνίζεται την εμφάνιση μιας νέας, λιγότερο κράτο-κεντρικής παγκόσμιας τάξης. Αμφισβητούν την αντίληψη των υποστηρικτών της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, η οποία υποτιμά την δυνατότητα των εθνικών κυβερνήσεων να ρυθμίζουν την διεθνή οικονομική δραστηριότητα[60]. Επιπλέον, καταρρίπτουν το επιχείρημα περί υπονόμευσης της κυριαρχίας του κράτους από την τρέχουσα οικονομική διεθνοποίηση ή τους θεσμούς παγκόσμιας διακυβέρνησης[61].
Αντιθέτως, θεωρείται ότι στο σύγχρονο πλαίσιο αυξάνεται η αναγκαιότητα του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους στην προώθηση της διασυνοριακής οικονομικής δραστηριότητας. Η ρυθμιστική εξουσία των εθνικών κυβερνήσεων είναι αναγκαία ακόμα και για τις δυνάμεις της διεθνοποίησης, προκειμένου να συνεχιστεί η διαδικασία οικονομικής φιλελευθεροποίησης. Επομένως, οι εθνικές κυβερνήσεις συνιστούν τους σημαντικότερους αρχιτέκτονες της διεθνούς

---

[58]Την κεντρική αυτή θέση αναλύει ο Samuel P. Huntington, στο έργο του *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order* (N.Y.: Simon Schuster, 1996).

[59] Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο E.Carr: «Η διεθνής τάξη και η διεθνής αλληλεγγύη θα είναι πάντα τα συνθήματα εκείνων οι οποίοι αισθάνονται αρκετά ισχυροί , ώστε να τα επιβάλλουν στους άλλους» (E.Carr The Twenty Years Crisis, 1919-1939, London Papermac, 1981, σ. 87).

[60] Ο D. Gordon παρατηρεί, ότι από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 και μετά σημειώνεται μια αυξανόμενη σημασία του ρόλου του κράτους και των κρατικών πολιτικών για τις διεθνείς οικονομικές αποφάσεις. Σε μια εποχή αυξανόμενου μονεταριστικού συντηρητισμού, όλοι οι οικονομικοί φορείς, συμπεριλαμβανομένων των πολυεθνικών εταιρειών, εξαρτώνται από την συντονισμένη κρατική παρέμβαση που στοχεύει στην διευθέτηση των παραγόντων, οι οποίοι τροφοδοτούν την δυναμική της τρέχουσας κρίσης του καπιταλιστικού συστήματος. Βλ. σχετικά D. Gordon, «The global economy», *όπ. παρ.*, σ. 63-64.

[61] Βλ σχετικά τη συμβολή του Stephen Krasner: «Economic interdependence and inedependent statehood» στο R. H.Jackson and A. James (επιμ.): *States in a changing world,* (Oxford University Press 1993), σ. 301-321, καθώς επίσης και στο άρθρο του ιδίου με τίτλο «Compromising Westphalia», *International Security*, Vol. 20, No 3, (Winter 1995/1996), σ.115-151.

οικονομικής τάξης[62]. Το διεθνές οικονομικό περιβάλλον μπορεί να περιορίζει τα διαθέσιμα εργαλεία των κυβερνήσεων, αλλά ουδόλως δύναται να αδρανοποιήσει τις κυβερνήσεις. Αντιθέτως, σύμφωνα με την άποψη της Weiss, η διεθνοποίηση του κεφαλαίου *«ενδέχεται όχι μόνο να περιορίσει τις πολιτικές επιλογές αλλά και να τις επεκτείνει....»*[63].

Μετά την εκδήλωση της διεθνούς οικονομικής κρίσης, έγκριτοι οικονομολόγοι που έχουν αμφισβητήσει την υποτιθέμενη οικονομική ενοποίηση του κόσμου με βάση το νεοφιλελεύθερο οικονομικό μοντέλο, βρίσκονται σήμερα στην αιχμή της συζήτησης.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας αναλυτής της τρέχουσας συζήτησης για την οικονομική παγκοσμιοποίηση: *«Αποστάτες οικονομολόγοι που μέχρι πρότινος εξέφραζαν απόψεις αντίθετες με βάση την κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη οικονομική ορθοδοξία, έρχονται στο προσκήνιο. Σήμερα, ακόμα και τραπεζίτες απορρίπτουν τον Ricardo και τον Adam Smith τασσόμενοι υπέρ του Marx, του Schumpeter και του Keynes σε μια προσπάθεια να κατανοήσουν την οπισθοχώρηση της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας»*[64]. Ένα από τα «παράδοξα» της συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση, είναι ότι οι χώρες που δεν είχαν υιοθετήσει το ενδεδειγμένο, με βάση την συνταγή της «συναίνεσης της Ουάσιγκτον», φάρμακο της ριζικής και άμεσης οικονομικής φιλελευθεροποίησης, σήμερα αποτελούν υπόδειγμα[65].

---

[62]Κεντρική θέση την οποία διατυπώνει ο Robert Gilpin στο έργο του *The Political Economy of International Relations*, (Princeton University Press 1987) είναι ότι η διεθνοποίηση αποτελεί επακόλουθο της οικονομικής τάξης την οποία προώθησαν οι ΗΠΑ από τα τέλη του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου, δημιουργώντας έτσι μια αποφασιστική ώθηση για τη φιλελευθεροποίηση των εθνικών οικονομιών. Επίσης σύμφωνα με τον Callinicos, η τρέχουσα αύξηση του διεθνούς εμπορίου και των ξένων επενδύσεων συνιστά μια νέα φάση του ιμπεριαλισμού της δύσης, στο πλαίσιο του οποίου λειτουργώντας ως φορείς του μονοπωλιακού κεφαλαίου οι εθνικές κυβερνήσεις δημιουργούν πολλαπλές συνδέσεις μεταξύ τους (Βλ αναλυτικότερα στο έργο του A.Callinicos, et al.: *Marxism and the New Imperialism*, London: Bookmarks, 1994). Η σημασία ύπαρξης μιας ηγεμονικής ή κυρίαρχης δύναμης, η οποία να στηρίζει τη ελεύθερη αγορά, αποτελεί κεντρικό επιχείρημα της προσέγγισης της ηγεμονικής σταθερότητας, κυριότεροι εκπρόσωποι της οποίας είναι οι Charles Kindleberger, και Robert Keohane. Για μια χρήσιμη ταξινόμηση των απόψεων για την διεθνή πολιτική οικονομία, βλ. Παντελής Σκλιάς: *Διεθνής πολιτική οικονομία. Τα Βαλκάνια, η ΚΑΕ, οι χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και οι σχέσεις τους με την ΕΕ*, (εκδόσεις Παπαζήση, 2001), σ. 41-42.

[63]Linda Weiss, The Myth of Powerless State, όπ.παρ., σελ.184 επ.

[64] Adam Parsons: *"Globalization in a Turnstile: The Debate Ahead"*, February 25, 2009, στον δικτυακό τόπο www.globalpolicy.org

[65] Την άποψη αυτή διατυπώνει ο Erik S. Reinert στο έργο του: *"How Rich Countries Got Rich and Why Poor Countries Stay Poor"* (Constable, 2007).

Σήμερα είναι πλέον ρεαλιστικό να υποστηρίζεται, ότι το δόγμα των οικονομικών της ελεύθερης αγοράς, δηλ. το αόρατο χέρι του ανεμπόδιστου διεθνούς ανταγωνισμού, αποτελεί μια θεωρητική ανοησία[66]. Ο Nouriel Roubini[67] είχε προειδοποιήσει για την κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, η άποψη του όμως αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό από τους «υπεραισιόδοξους» ιθύνοντες της αρχιτεκτονικής του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος. Αναφορικά με τα αίτια της κρίσης, ο Roubini τα εντοπίζει στο γεγονός, ότι οι ρυθμιστές του χρηματοπιστωτικού συστήματος των ΗΠΑ, πρωτίστως η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ δεν μερίμνησαν για την αποτελεσματική εποπτεία του συστήματος, προκρίνοντας μια προσέγγιση «λεσέ-φερ», η οποία επέτρεπε την συνέχιση των επισφαλών χρηματοδοτήσεων[68]. Ο Roubini, προειδοποιεί για μια νέα απειλή στην φάση που διανύουμε, αυτή του «ιού» του αποπληθωρισμού, η οποία οδηγεί πιο βαθιά στην παγίδα της παράτασης της ύφεσης, στην οποία έπεσε η Ιαπωνία τη δεκαετία του 1990[69]. Κατά την άποψή του αυτό που άμεσα απαιτείται για την αποτροπή περαιτέρω επιδείνωσης της κρίσης, είναι η συνεργασία σε διεθνές επίπεδο για μια νέα αρχιτεκτονική του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Απορρίπτει τόσο την απορύθμιση των αγορών, όσο και το άλλο άκρο, τις ασφυκτικές ρυθμίσεις στην οικονομία, προτείνοντας την αναζήτηση της χρυσής τομής στην σχέση καπιταλισμού – σοσιαλισμού[70].

Εξετάζοντας τις οικονομικές κρίσεις που έπληξαν την Ασία και την Λατινική Αμερική, ο Paul Krugman[71] επεσήμανε, ότι αυτές ήταν προειδοποίηση για ολόκληρο το διεθνές σύστημα, διαβλέποντας ότι τα αίτια που προκάλεσαν την Μεγάλη Ύφεση κάνουν ξανά την εμφάνισή τους[72]. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα των ΗΠΑ αποδείχθηκε εξίσου ευπαθές,

---

[66] Την άποψη αυτή διατυπώνει ο Joseph Stiglitz στο έργο του: *"Globalization and its Discontents"* (Allen Lane, 2002).

[67] Ο καθηγητής Nouriel Roubini εδώ και δύο χρόνια προέβλεπε την εκδήλωση της χρηματοπιστωτικής κρίσης, άποψη την οποία είχε διατυπώσει και δημόσια σε ομιλία του προς τους επιτελείς του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου το 2006.

[68] Συνέντευξη του Nouriel Roubini στον Αλέξη Παπαχελα: «Τα χειρότερα είναι ακόμα μπροστά μας», *Η Καθημερινή*, 02-11-08.

[69] Σχετικά βλ. N. Roubini: «Η ύφεση θα παραμείνει μαζί μας για τουλάχιστον μία διετία», *Ελεύθερος Τύπος*, 10.11.08.

[70] Στο ίδιο.

[71] Ο Paul Krugman είναι καθηγητής του πανεπιστημίου Princeton και κάτοχος του βραβείου Νόμπελ Οικονομίας 2008. Πρόσφατα επισκέφθηκε την χώρα μας όπου έδωσε διάλεξη στο πλαίσιο συνεδρίου με τίτλο «Η Χρηματοπιστωτική Κρίση: Το μάνατζμεντ σε εποχές πρόκλησης», το οποίο πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα στις 18 Μαρτίου 2009.

[72] Την βασική αυτή άποψη διατυπώνει ο Paul Krugman, στο έργο του: *The Return of Depression Economics* (New York: W. W. Norton and Company, 1999). Επίσης ο Harold James στο έργο του: Το *τέλος της*

όσο και εκείνο των αναδυόμενων αγορών. Η αποτυχία της ρύθμισης να συμβαδίσει με ένα ανεξέλεγκτο χρηματοπιστωτικό σύστημα, θέτει τις ΗΠΑ και όλο τον κόσμο απέναντι στην μεγαλύτερη χρηματοπιστωτική κρίση από το 1930[73].

Αναφορικά με τα μέτρα αντιμετώπισης της κρίσης, ο Krugman θεωρεί ότι τα προγράμματα ανάκαμψης των τραπεζών δεν θα οδηγήσουν από μόνα τους στην ανάκαμψη της οικονομίας. Η παγκόσμια οικονομία έχει πληγεί από τον ιό της ύφεσης και τα συνήθη φάρμακα δεν λειτουργούν. Ενδεικνυόμενη πολιτική προκειμένου να αποτραπεί η διολίσθηση της παγκόσμιας οικονομίας σε βαθιά ύφεση είναι μια ενεργός δημόσια πολιτική. Συγκρίνοντας την κατάσταση που επικρατεί σήμερα στις ΗΠΑ και την Ευρώπη, ο Paul Krugman επισημαίνει ότι στις ΗΠΑ υπάρχει ένα σημαντικό σχέδιο ανάκαμψης της οικονομίας το οποίο όμως, δεν είναι επαρκές καθώς ήδη έχουν χαθεί 4,5 εκατομμύρια θέσεις απασχόλησης, ενώ η Ευρώπη έχει κάνει ακόμα λιγότερα και επιπλέον αντιμετωπίζει και πρόβλημα συντονισμού στο εσωτερικό της[74].

Πέραν των εθνικών πολιτικών, είναι αναγκαίο ένα νέο Bretton Woods, καθώς οι παλαιοί οργανισμοί παρότι αναγνώριζαν την ανάγκη μεταρρύθμισης του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος δεν πήραν κανένα μέτρο για την αποτροπή της κρίσης, ενώ υπάρχουν και σοβαρές αμφιβολίες ως προς την ικανότητά τους να την

παγκοσμιοποίησης. Μαθήματα από τη μεγάλη ύφεση, (Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη, 2002), αναλύει διεξοδικά τους παράγοντες, οι οποίοι έχουν προκαλέσει στο παρελθούν κρίσεις του συστήματος οικονομικής επέκτασης, ανακόπτοντας έτσι την διαδικασία παγκοσμιοποίησης. Ως βασικός παράγοντας εξ' αυτών αναφέρεται η αστάθεια του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος.

[73] Την κεντρική αυτή άποψη αναλύει ο Krugman στο πλέον πρόσφατο έργο του: *«Η κρίση του 2008 και η επιστροφή των οικονομικών της ύφεσης»*, (εκδόσεις Καστανιώτη, 2009).

[74] Ο Paul Krugman θεωρεί ανεπαρκή τα ευρωπαϊκά προγράμματα για την ανάκαμψη της οικονομίας, καθώς με βάση το ίδιο περίπου μέγεθος της οικονομίας σε ΗΠΑ και η Ε.Ε, θα απαιτηθούν δημόσιες δαπάνες 4% του ΑΕΠ ετησίως προκειμένου να επιτευχθεί οικονομική αναθέρμανση. Το πακέτο μέτρων του Ομπάμα ύψους 787 δισ. δολαρίων αντιστοιχεί σε 2,5% του ΑΕΠ. Τα 400 δισ. ευρώ που ανακοίνωσε η Ε.Ε. για την επόμενη διετία, αντιστιχούν σε 1,6% του ΑΕΠ ετησίως. Οι απόψεις του Αμερικανού νομπελίστα συμπίπτουν με την γραμμή των ΗΠΑ στην σύνοδο της G20 που πραγματοποιήθηκε στις 2 Απριλίου 2009, όπου ζήτησε από την Ε.Ε. να ξοδέψει περισσότερα για την ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας. Αναλυτικότερα για τις απόψεις του Κρούγκμαν στην επικαιρότητα, βλ. τα σχετικά άρθρα: Paul Krugman: «Η παγκόσμια οικονομική κρίση αποτελεί συλλογικό πρόβλημα», ομιλία του διακεκριμένου Αμερικανού καθηγητή στην Αθήνα, με θέμα την χρηματοπιστωτική κρίση, *Η Καθημερινή*, 18-03-09, στον δικτυακό τόπο http://www.kathimerini.gr, Μωυσής Λίτσης: «Αβάντα Κρούγκμαν στον Ομπάμα», *Ελευθεροτυπία*, 18/03/2009, Paul Krugman: «A continent drift», *International Herald Tribune,* Monday, March 16, 2009, The Associated Press: "Krugman tells EU that stimulus is disappointing", *International Herald Tribune,* Tuesday, March 17, 2009, Paul Krugman: «Climate of change», *International Herald Tribune*, Friday, February 27, 2009.

αντιμετωπίσουν. Αυτή τη φορά δεν υπάρχει πολυτέλεια χρόνου για την οργάνωση μιας από κοινού αντιμετώπιση της κρίσης σε διεθνές επίπεδο, καθώς το κόστος δεδομένης της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης θα είναι υπερβολικά υψηλό. Εντούτοις, στις σημερινές συνθήκες το παγκόσμιο τοπίο είναι αισθητά διαφορετικά, καθώς ενώ στο παλιό Bretton Woods οι ΗΠΑ και η Μεγάλη Βρετανία είχαν την κυριαρχία, σήμερα έχουν αναδειχθεί νέες οικονομικές δυνάμεις (όπως η Κίνα, η Ινδία και η Ρωσία). Ομοίως, τα οικονομικά δόγματα στα οποία βασίστηκαν οι παλαιοί θεσμοί του Bretton Woods σήμερα έχουν αποτύχει όχι μόνο στις αναπτυσσόμενες χώρες, αλλά και στην καρδιά του καπιταλισμού.

2.2. Η παγκοσμιοποίηση ως πολυσύνθετο φαινόμενο που επιφέρει αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις

Στις προσεγγίσεις που βλέπουν την παγκοσμιοποίηση ως πολυσύνθετο φαινόμενο, εντάσσεται η σχολή σκέψης που αντιμετωπίζει την παγκοσμιοποίηση ως φαινόμενο το οποίο επιφέρει τον μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων και του οποίου η διαχείριση χρήζει ρύθμισης, γνωστή και ως σχολή των οπαδών του «μετασχηματισμού» (transformationalists ή reformists).

Η σχολή αυτή, αντιλαμβάνεται την παγκοσμιοποίηση ως βασική κινητήρια δύναμη για την προώθηση ραγδαίων κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών αλλαγών, οι οποίες θα προκαλέσουν την αναδιαμόρφωση των σύγχρονων κοινωνιών και της παγκόσμιας τάξης[75].

Ειδικότερα, με βάση την αντίληψη των οπαδών του μετασχηματισμού, η δυναμική της τρέχουσας παγκοσμιοποίησης θεωρείται ιστορικά πρωτοφανής με αποτέλεσμα να επιτείνεται η αναγκαιότητα προσαρμογής κυβερνήσεων και κοινωνιών ανά την υφήλιο, σε ένα περιβάλλον στο πλαίσιο του οποίου δεν υπάρχει πλέον σαφής διάκριση ανάμεσα στις εσωτερικές και εξωτερικές υποθέσεις[76]. Ο J. Rosenau με τον όρο "intermestic" (εξω-

[75] Κυριότεροι εκπρόσωποι της άποψης αυτής είναι ο Antony Giddens με το έργο του: *The Consequences of Modernity* (Cambridge: Polity Press, 1990), ο James Rosenau με το έργο του: *Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World*, (Cambridge University Press, 1997), ο Jan Aart Scholte με το έργο του: *International Relations of Social Change* (Buckingham: Open University Press, 1993) και ο Manuel Castells με έργο του: *The Information Age:Economy Society and Culture ,Volume 1: The Rise of the Network Society*, (Blackwell Publishing, 2000).

[76] Την άποψη αυτή διατυπώνουν οι συγγραφείς: James Rosenau: *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity (Princeton University Press, 1990),* J.A. Cammilleri and J.Falk: *The End of*

εγχώριες υποθέσεις) περιγράφει την αύξηση της συσχέτισης μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών υποθέσεων, η οποία καθορίζει και το είδος των νέων συνόρων στο σύγχρονο περιβάλλον[77].

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό, ότι η κλίμακα και οι συνέπειές της παγκοσμιοποίησης απαιτούν μια προσεκτικότερη εξέταση, καθώς η παγκοσμιοποίηση δεν συνιστά τη μοναδική, ούτε πάντοτε την σημαντικότερη τάση που λαμβάνει χώρα στις σύγχρονες κοινωνίες. Εκτυλίσσεται παράλληλα και σε αλληλόδραση με άλλες σημαντικές κοινωνικές δυναμικές, όπως οι αλλαγές στην παραγωγική δομή, στην διακυβέρνηση και στην συγκρότηση της κοινότητας[78]. Εξ' άλλου οι μετρήσεις της παγκοσμιοποίησης είναι πολύ πιο σύνθετες από τα επιφανειακά επιχειρήματα, τόσο των οπαδών της ύπαρξης της παγκοσμιοποίησης, όσο και των σκεπτικιστών.

Με βάση την αντίληψη της σχολής του μετασχηματισμού συμπεραίνει κανείς, ότι παγκοσμιοποίηση θεωρείται μάλλον μια μακρά ιστορική διαδικασία, η οποία διακρίνεται από αντιφάσεις και αβέβαιη έκβαση[79]. Οι οπαδοί του μετασχηματισμού απλώς διαπιστώνουν τα ιστορικά πρωτοφανή επίπεδα των παγκόσμιων ροών (οικονομικών, μεταναστευτικών, πολιτικών και πολιτιστικών) καθώς και τον παγκόσμιο συντονισμό δράσεων και πολιτικών (μεταξύ άλλων, στο τεχνολογικό, το οικονομικό και το στρατιωτικό πεδίο)[80], χωρίς να προχωρούν σε εκτιμήσεις αναφορικά με την μελλοντική τροχιά της παγκοσμιοποίησης. Επίσης, δεν επιχειρούν να συγκρίνουν την πραγματικότητα που βιώνουμε με βάση τα χαρακτηριστικά ενός ιδεατού ενοποιημένου κόσμου, είτε αυτός εκλαμβάνεται ως παγκόσμιος πολιτισμός, είτε ως μια ενιαία παγκόσμια αγορά[81].

Η ανάδυση του νέου παγκόσμιου συστήματος που βιώνουμε στην παρούσα φάση, ουδόλως εκλαμβάνεται ως ένδειξη για παγκόσμια ενοποίηση. Αντιθέτως, η

Sovereignty? The Politics of a Shrinking and Fragmented World, (Aldershot Edward Elgar 1992), J.G. Ruggie, «Territoriality and Beyond», International Organisation, Vol. 47, No 1, Winter 1993: 139-174 και Saskia Sassen, *Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalisation*, (Columbia University Press, 1996).

[77] Βλ J. Rosenau, *Along the Domestic, όπ.παρ.*, σ. 4-5.

[78] Οι μετριοπαθείς αξιολογήσεις της κλίμακας της παγκοσμιοποίησης τονίζουν συχνά την ανισομερή διάδοση της τάσης καθώς και την ανομοιογένεια των επιπτώσεών της, τόσο ανάμεσα στα κράτη όσο και στο εσωτερικό των κρατών μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων.

[79] Την άποψη αυτή διατυπώνει ο Michael Mann στο άρθρο του «Has Globalisation ended the Rise and Rise of the Nation State?», *Review of International Political Economy* vol. (4), no.3, Autumn 1997 σελ. 472-496.

[80] Όπως παρατηρεί ο Nierop, «ουσιαστικά όλες οι χώρες στον κόσμο και όλα τα τμήματα της κοινωνίας τους, από πολλές πλευρές συνιστούν λειτουργικά τμήματα εκείνου του μεγαλύτερου (παγκόσμιου) συστήματος». Βλ. σχετικά T. Nierop: *Systems and Regions in Global Politics: An Empirical Study of Diplomacy,International Organisation and Trade, 1950-1991, (*John Wiley 1994), σ. 171.

[81] Βλ. σχετικά στο David Held et al. (επιμ.), *Global Transformations, όπ.παρ.*, σ. 7.

παγκοσμιοποίηση συνδέεται με νέες μορφές παγκόσμιας διαστρωμάτωσης (stratification), στο πλασίο των οποίων, ορισμένα κράτη, κοινωνίες και κοινότητες ενσωματώνονται ολοένα και περισσότερο στην παγκόσμια τάξη, ενώ κάποια άλλα περιθωριοποιούνται ακόμα περισσότερο[82]. Στις νέες συνθήκες, ο παραδοσιακός καταμερισμός εργασίας και ισχύος ανάμεσα στον αναπτυγμένο πυρήνα και την περιφέρεια αποκτά πλέον κοινωνική διάσταση, καθώς η παγκοσμιοποίηση έχει τροποποιήσει τους παραδοσιακούς τύπους ενσωμάτωσης και αποκλεισμού των χωρών στο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομίας[83]. Οι νέες ιεραρχικές σχέσεις που διαμορφώνονται έχουν οριζόντιο χαρακτήρα για όλες τις κοινωνίες, τόσο στον αναπτυγμένο Βορρά, όσο και στον αναπτυσσόμενο Νότο. Ο ανασχηματισμός των παγκόσμιων ιεραρχικών σχέσεων συνδέεται άμεσα με την αποδέσμευση της οικονομικής δραστηριότητας από έναν οριοθετημένο χώρο (deterritorialization). Στο πλαίσιο της διεθνοποιούμενης οικονομίας, τα συστήματα παραγωγής, του εμπορίου και των χρηματοδοτικών ροών έχουν επιπτώσεις στην ευημερία των πολιτών σε διαφορετικές ηπείρους[84].

Μια σημαντική θέση των οπαδών του μετασχηματισμού είναι ότι η παγκοσμιοποίηση αναδιαμορφώνει την εξουσία και τις λειτουργίες των εθνικών κυβερνήσεων. Ειδικότερα, στις συνθήκες διασύνδεσης των σύγχρονων συστημάτων (οικονομικό, περιβαλλοντικό κ.α.), ο πυρήνας της έννοιας του έθνους κράτους ως μοναδικού, αυτόνομου πόλου εξουσίας μεταβάλλεται καθώς η εδαφικά καθορισμένη κυριαρχία έρχεται αντιμέτωπη με την υπερεθνική οργάνωση πολλών πτυχών της σύγχρονης οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Γι' αυτό και η σχολή του μετασχηματισμού δεν αποδέχεται, ούτε την άποψη περί τέλους του κυρίαρχου κράτους, βασική θέση της σχολής των υπέρμαχων της παγκοσμιοποίησης, ούτε την άποψη ότι η κρατική κυριαρχία παραμένει άθικτη, που είναι η βασική θέση των σκεπτικιστών. Κεντρική θέση της σχολής του μετασχηματισμού είναι ότι αναδύεται ένα νέο καθεστώς κυριαρχίας, το οποίο μεταβάλλει την παραδοσιακή αντίληψη του κράτους ως απόλυτης, αδιαίρετης, εδαφικά

---

[82] Στο ίδιο, σ. 8

[83] Ενδεικτικά βλ. το έργο της Ankie Hoogvelt: *Globalisation and the Postcolonial World The New Political Economy of Development* (London: Macmillan, 1997).

[84] Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Castells, ο οποίος διατείνεται ότι η διαδικασία οικονομικής παγκοσμιοποίησης επιφέρει μια αναδιοργάνωση των εθνικών οικονομικών χώρων, έτσι ώστε οι τελευταίοι να μην συμπίπτουν πλέον με τα εθνικά σύνορα. Για τις εξελίξεις που επέφεραν τον μετασχηματισμό των οικονομικών χώρων, βλ. Castells: *The information Age: Economy, society and culture, Vol.1, όπ.παρ.*, σ. 77-162.

καθορισμένης δημόσιας εξουσίας. Στην εποχή των δικτύων, η κυριαρχία γίνεται καλύτερα αντιληπτή ως διαπραγματευτικό πλεονέκτημα, παρά ως εδαφικά καθορισμένη έννοια[85]. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ruggie, η παγκοσμιοποίηση αφορά την αποδέσμευση της σχέσης ανάμεσα στην κυριαρχία, την εδαφικότητα και το κράτος[86]. Σ' αυτές τις συνθήκες τα σύνορα δεν χάνουν την πολιτική, στρατιωτική ή συμβολική τους σημασία, αναγνωρίζεται εντούτοις, ότι οι αρχικές εδαφικές αναφορές της σύγχρονης ζωής καθίστανται ολοένα πιο προβληματικές στην εποχή της προελαύνουσας παγκοσμιοποίησης[87].

Έτσι η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με την εμφάνιση νέων μη-εδαφικών μορφών διεθνούς οικονομικής και πολιτικής οργάνωσης, όπως οι πολυεθνικές εταιρίες, τα διεθνή κοινωνικά κινήματα, οι διεθνείς θεσμοί κλπ, με αποτέλεσμα τα κράτη να μην αποτελούν πλέον τα μοναδικά κέντρα λήψης αποφάσεων. Η παγκόσμια τάξη δεν μπορεί πλέον να γίνει αντιληπτή ως αμιγώς κρατο-κεντρική ή πρωτίστως ρυθμιζόμενη από το κράτος, δεδομένου ότι η εξουσία διαχέεται όλο και περισσότερο μεταξύ δημοσίων και ιδιωτικών φορέων στο τοπικό, εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο[88].

Στο πλαίσιο της μεταβαλλόμενης πλέον παγκόσμιας τάξης, αυξάνεται η ανάγκη αναπροσαρμογής του ρόλου και των λειτουργιών του κράτους, προκειμένου το τελευταίο να ανταποκριθεί στις προκλήσεις και τα νέα θέματα της παγκοσμιοποίησης. Τα κράτη επιστρατεύουν διάφορες στρατηγικές προκειμένου να προσαρμοστούν στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης[89]. Συμπερασματικά, παρά το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση έχει υπονομεύσει την παραδοσιακή έννοια του κυρίαρχου κράτους, από την άλλη ενθαρρύνει την ανασυγκρότηση των κυβερνητικών πολιτικών, άρα απαιτεί ένα περισσότερο ενεργητικό κράτος για την αντιμετώπιση της αυξανόμενης πολυπλοκότητας του σύγχρονου περιβάλλοντος.

---

[85] Βλ. χαρακτηριστικά την συμβολή του Robert Keohane: «Hobbes Dilemma and institutional change in world politics: sovereignty in international society», στο συλλογικό έργο H.Holm and G Sorrensen. (επιμ.): *Whose world Order?* (Boulder West View Press 1995), σ. 63-87.

[86] Ruggie , «Territorially and beyond», *όπ.παρ.*, σ. 139-174.

[87] Jan Aart Scholte, *Globalisation, όπ.παρ,* σ. 47.

[88] J. Rosenau, *Along the Domestic Foreign Frontier, όπ.παρ.*, σ.172.

[89] Είτε πρόκειται για το νεοφιλελεύθερο πρότυπο του ελάχιστου κράτους, είτε για το πρότυπο του παρεμβατικού κράτους σύμφωνα με το οποίο η κυβέρνηση υποστηρίζει ενεργά την οικονομική επέκταση.

Η πρόσφατη άλλωστε χρηματοπιστωτική κρίση επιβεβαιώνει την ανάγκη μεταρρύθμισης της παγκόσμιας οικονομικής τάξης σύμφωνα με τους αναλυτές της σχολής του μετασχηματισμού. Ένα προφανές δίδαγμα της κρίσης είναι, ότι οι ανοικτές αγορές χρειάζονται παγκόσμια αποδεκτούς κανόνες λειτουργίας και πολυμερή διακυβέρνηση. Αυτοί που αμφισβητούν ουσιαστικά τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση απαιτούν μια νέα πολιτική πρόταση που πηγαίνει πέρα από την απλή αντίθεση στις νεοφιλελεύθερες πολιτικές, προς μια εναλλακτική που βασίζεται στην συμμετοχή από την βάση και την κοσμοπολιτική δημοκρατία. Η κυρίαρχη θεωρία δεν απέδωσε, και κανένας από τους σκοπούς των υπέρμαχων της κοινωνικής δικαιοσύνης, της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, του αφοπλισμού, της ακύρωσης των χρεών, του τέλους της φτώχειας κ.ο.κ. δεν μπορεί να επιτυχθεί χωρίς ένα νέο παγκόσμιο αναδιανεμητικό σύστημα[90]. Η ουσία της συζήτησης δεν είναι η παγκοσμιοποίηση καθαυτή, ούτε η αγορά σαν θεσμός, αλλά η συνολική ισορροπία των θεσμικών ρυθμίσεων, η οποία παράγει μια πολύ άνιση κατανομή των οφελών της παγκοσμιοποίησης[91]. Το ζήτημα επομένως δεν είναι απλώς, αν και οι φτωχοί κερδίζουν κάτι από την παγκοσμιοποίηση, αλλά έαν κερδίζουν ένα δικαιότερο μερίδιο και εξ' ίσου δίκαιες ευκαιρίες.

---

[90] Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο David Held: *«Το θέμα δεν είναι υπέρ ή εναντίον των αγορών, αλλά πώς πλαισιώνουμε και ρυθμίζουμε τις αγορές. Η αρχή του "μόνο εγώ", που διέπει την παγκόσμια οικονομική τάξη, η οποία βασίζεται στον άνισο ανταγωνισμό και το προσωπικό συμφέρον, έχει εξαντλήσει την ισχύ της ως κατευθυντήρια αρχή της παγκόσμιας κατανομής πόρων».* Βλ. Paul Hirst και David Held: «*Globalisation: the argument of our time*», January 2002, στον δικτυακό τόπο http://www.opendemocracy.net/globalization institutions_government/article_637.jsp .

[91] Την εν λόγω άποψη αναλύει ο νομπελίστας Amartya Sen στο έργο του *"Development as Freedom"*, (Oxford University Press, 1999).

3. Οριοθέτηση των ζητημάτων που σχετίζονται με την διαδικασία παγκοσμιοποίησης

Στο πλαίσιο των παραπάνω κύριων σχολών σκέψης έχει αναπτυχθεί μια ποικιλομορφία θεωρητικών προσεγγίσεων και αξιολογικών πεποιθήσεων αναφορικά με την διαδικασία παγκοσμιοποίησης. Μέσα σ' αυτή την πανσπερμία προσεγγίσεων, μπορούν εντούτοις να εντοπιστούν ορισμένα θεμελιώδη ζητήματα, αναφορικά με την ουσία της παγκοσμιοποίησης και των δυναμικών της. Στις παραγράφους που ακολουθούν, εξετάζονται ζητήματα εννοιολόγησης του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης, οι κινητήριοι παράγοντες που την ωθούν, οι επιπτώσεις της για το έθνος-κράτος, την διακυβέρνηση και την κοινωνία, καθώς και η τροχιά προς την οποία κατευθύνεται η παγκοσμιοποίηση. Για την ανάδειξη των κεντρικών αυτών ζητημάτων, θεωρήθηκε χρήσιμη μια συγκριτική εξέτασή τους με βάση την αντίληψη κάθε σχολής σκέψης (βλ. συνοπτικό πίνακα με τις θέσεις της κάθε σχολής στο τέλος της παραγράφου 4).

3.1. Χρονολογική εμφάνιση της παγκοσμιοποίησης

Γύρω από την χρονολογία εμφάνισης της παγκοσμιοποίησης έχει αναπτυχθεί πλήθος αναλύσεων και ιστορικών αναδρομών.

Ο ορισμός που δίνει κάθε επιμέρους ανάλυση για την παγκοσμιοποίηση επηρεάζει και την τοποθέτηση στο θέμα της χρονολογικής εμφάνισης της τελευταίας.
Έτσι, στις αναλύσεις που την ταυτίζουν με την φιλελευθεροποίηση (liberilization), η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ως μια διαδικασία με επαναλαμβανόμενη τάση, η οποία έχει παρουσιαστεί και σε προηγούμενες φάσεις της ιστορίας του σύγχρονου διακρατικού συστήματος[92]. Η σχολή των σκεπτικιστών επιστρατεύει την ιστορική σύγκριση στα επίπεδα διαφόρων μεταβλητών (διεθνές εμπόριο, ξένες επενδύσεις, μεταναστευτικές ροές κλπ) για να τεκμηριώσει ότι δεν υπάρχει κανένα νέο στοιχείο στη σύγχρονη

[92] Ο Ian Clark διακρίνει δύο αντιτιθέμενες φάσεις, οι οποίες εκτυλίσσονται διαδοχικά στη διεθνή ιστορία: την τάση προς την παγκοσμιοποίηση, η οποία σχετίζεται με την ενοποίηση, την αλληλεξάρτηση, την οικουμενικοποίηση και την ομοιογένεια, και την τάση κατακερματισμού, η οποία σχετίζεται με την οπισθοχώρηση από την ενοποίηση, τον απομονωτισμό, την μονομέρεια και τον εθνικισμό ή την τάση συσπείρωσης σε περιφερειακούς συνασπισμούς. Βλ. σχετικά Ian Clark: *Globalisation and Fragmentation: International Relations in the 20th Century,* (Oxford University Press, 1997), σ. 1-5.

παγκοσμιοποίηση, με δεδομένο ότι το επίπεδο των μεταβλητών ήταν το ίδιο ή και υψηλότερο σε προηγούμενες περιόδους, λχ στα τέλη του 19ου αιώνα[93].

Αρκετές προσεγγίσεις ισχυρίζονται, ότι η παγκοσμιοποίηση συνιστά μια μακροχρόνια διαδικασία, η οποία εξελίσσεται με όρους γραμμικής εξέλιξης[94], ενώ άλλες διατείνονται ότι η παγκοσμιοποίηση συνιστά κατεξοχήν νέο φαινόμενο, στο μέτρο που μόνο οι πρόσφατες τεχνολογικές εξελίξεις επέτρεψαν την ανάπτυξη δικτύων και σχέσεων σε παγκόσμιο επίπεδο [95]. Εξ' άλλου, οι προσεγγίσεις που συνδέουν την εμφάνιση της παγκοσμιοποίησης με την άνοδο της υπερ-εδαφικότητας (supraterritoriality), προβάλλουν το επιχείρημα, ότι μολονότι παγκόσμιες σχέσεις παρατηρούνται και σε προηγούμενους αιώνες, μόνο από τη δεκαετία του 1960 και έπειτα οι σχέσεις αυτές απέκτησαν κυρίαρχη διάσταση στην κοινωνική ζωή[96].

Για την ακρίβεια, η διαδικασία παγκοσμιοποίησης ως επέκταση ροών και σχέσεων πέραν των εθνικών συνόρων, εμπλέκει τάσεις και χαρακτηριστικά που έχουν μακρά ιστορία, αλλά και χαρακτηριστικά που εμφανίστηκαν σχετικά πρόσφατα. Ορισμένες τάσεις διασύνδεσης εντοπίζονται ακόμα και πολλούς αιώνες πριν[97]. Τα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης μεταβάλλονται με την πάροδο του χρόνου και ανάλογα με το πεδίο της κοινωνικής δραστηριότητας στο οποίο εξελίσσεται. Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση είναι μια διαδικασία της οποίας η εξέλιξη διακρίνεται από ασυνέχειες, μετασχηματισμούς και ανατροπές.

---

[93] Χαρακτηριστικό, εδώ, είναι το έργο των Hirst and Thompson, *Η παγκοσμιοποίηση σε αμφισβήτηση*, *όπ.παρ.*, σ. 52-108, σ. 109-152.

[94] Οι αναλυτές αυτής της κατηγορίας υποστηρίζουν, ότι η παγκοσμιοποίηση ξεκίνησε σε μικρή κλίμακα από έναν μέχρι και πέντε αιώνες πριν, φθάνοντας σε πρωτοφανή επίπεδα τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Ο Roland Robertson αναφέρεται σε μια φάση άνθησης της παγκοσμιοποίησης, η οποία τοποθετείται χρονικά από τον 15ο αιώνα έως τα μέσα του 18ου αιώνα, καθώς και σε σε μια φάση περαιτέρω ανόδου, η οποία τοποθετείται χρονικά από τα μέσα του 19ου αιώνα. Βλ. σχετικά Robertson *Globalization: Social Theory and Global Culture,* (London: Sage 1992), σελ. 58-9. Επίσης, ο οικονομολόγος Michael Porter και ο θεωρητικός Christopher Chase-Dunn εντοπίζουν την έναρξη της παγκοσμιοποίησης προς τα τέλη του 19ου αιώνα. Βλ σχετικά στο Michael Porter: *Competition in Global Industries* (Boston M.A: Harvard Businnes School Press 1986), σ.42, καθώς και στο έργο του Christopher Chase Dunn*: Global formation Structures of the World Economy*, (Oxford: Blackwell 1989), σ. 2.

[95]Κύριοι εκπρόσωποι της άποψης αυτής είναι οι A. King και B. Schneider με το έργο τους: *The first global revolution, a Report by the Council of the club of Rome* (N.Y: Pantheon, 1991) και Peter F. Drucker: *The new realities* (London: Butterworth, 1989).

[96]Jan Aart Scholte, *Globalization, όπ.παρ.*, σ.87.

[97] Την άποψη αυτή διατυπώνει ο Held, ο οποίος διακρίνει τέσσερις περιόδους στην εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης: α) την παγκοσμιοποίηση προ της νεωτερικότητας (πρίν το 1500 μ.Χ), β) την πρώιμη παγκοσμιοποίηση (1500-1850), γ) την σύγχρονη παγκοσμιοποίηση (1850-1945) και δ) την τρέχουσα παγκοσμιοποίηση από το 1945 και μετά. Βλ. σχετικά Held et al., *Global Transformations*, *όπ.παρ.*, σ. 29.

3.2. Οι παράγοντες που ωθούν την παγκοσμιοποίηση

Σημαντικότερο εμφανίζεται το ζήτημα σχετικά με τις αιτίες που τροφοδότησαν την διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Εδώ έχουν διατυπωθεί δύο απαντήσεις:
Οι «μονοαιτιακές» ερμηνείες, που τονίζουν μια μοναδική αιτιώδη ερμηνεία στην ώθηση της παγκοσμιοποίησης και οι «πολυαιτιακές» ερμηνείες, που βασίζονται σε μια ποικιλία παραγόντων. Έτσι η παγκοσμιοποίηση, άλλοτε συνδέεται με την εγγενή επεκτατική τάση του καπιταλιστικού συστήματος και άλλοτε με τη συνέργεια ποικίλων παραγόντων, όπως οι μεταβολές στο οικονομικό, στο τεχνολογικό, στο πολιτιστικό καθώς και στο πολιτικό πεδίο[98]. Η διαφωνία αναφορικά με τις γεννεσιουργές αιτίες της παγκοσμιοποίησης συνδέεται επίσης με την ευρύτερη συζήτηση περί νεωτερικότητας[99] και ουσιαστικά με το ζήτημα κατά πόσο η παγκοσμιοποίηση συνιστά κάτι περισσότερο από απλή ιστορική συνέχεια της νεωτερικότητας.

Χαρακτηριστικότερες μονοαιτιακές ερμηνείες της παγκοσμιοποίησης, είναι οι θεωρίες των Wallerstein, Rosenau και Gilpin. Ειδικότερα, κεντρική υπόθεσή του I. Wallerstein στην θεωρία του περί παγκόσμιου συστήματος, είναι ότι ο καπιταλισμός συνιστά την «ατμομηχανή» της παγκοσμιοποίησης[100]. Εστιάζοντας στην ιστορική εξέλιξη του καπιταλισμού, ο Wallerstein διατείνεται ότι το θεμελιώδες κίνητρο του καπιταλισμού, δηλ. η ατέρμονη συσσώρευση κέρδους, ωθεί στην ενοποίηση του κόσμου. Από εμφανίσεώς του στην Ευρώπη τον 16ο αιώνα, ο καπιταλισμός απέκτησε παγκόσμια εμβέλεια, ώστε στις μέρες μας *«...ολόκληρος ο πλανήτης να λειτουργεί στο πλαίσιο του μοναδικού κοινωνικού καταμερισμού εργασίας τον οποίο αποκαλούμε καπιταλιστική παγκόσμια οικονομία»*[101].

Η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία συνιστά, κατά τον Wallerstein, το πρώτο πραγματικά παγκόσμιο σύστημα.
Ωστόσο, παρά την ενοποιητική λογική που διατρέχει την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία, η δομή της πολιτικής εξουσίας διέπεται από μια ιεραρχία ανάμεσα στις

---

[98] Με τις αιτίες που κινητοποιούν την διαδικασία παγκοσμιοποίησης ασχολούνται οι: A. Giddens, *The Consequences of Modernity, όπ.παρ.*, R. Robertson, *Globalization, όπ.παρ.*, J. A. Scholte, *International Relations of Social Change, όπ.παρ.*, και J. Rosenau, *Turbulence in World Politics, όπ.παρ.*

[99] Ενδεικτικά βλ. το έργο του W.E.Connolly: *The ethos of pluralisation* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996).

[100] Την άποψη αυτή διατυπώνει ο I.Wallerstein στο έργο του: *Historical Capitalism*, (London: Verso, 1983).

[101] Βλ. I. Wallerstein.: *The politics of World –Economy,* (Cambridge University Press, 1984), σ. 18.

κεντρικές, ημιπεριφερειακές και περιφερειακές περιοχές του συστήματος, οι οποίες επιτελούν έναν συγκεκριμένο ρόλο για την διασφάλιση της συνοχής και επιβίωσής του.
Ο ρόλος των κρατών, επομένως, είναι συνάρτηση της θέσης τους στην παγκόσμια οικονομική δομή. Η δομή αυτή όμως είναι εξαιρετικά άνιση, επιτείνοντας την διεύρυνση των εισοδηματικών εισοδημάτων και τις ανισότητες ισχύος, γεγονός που οδηγεί στην εκδήλωση περιοδικών κρίσεων του συστήματος. Παράλληλα, η επικράτηση του καπιταλισμού σ' όλο τον κόσμο εντείνει την οργάνωση παγκόσμιων κινημάτων αντίστασης σε παγκόσμιο επίπεδο, με την μορφή σοσιαλιστικών, οικολογικών και άλλων κινημάτων. Επομένως, στην δομική συγκρότηση της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας ενυπάρχουν τάσεις ενοποίησης και κατακερματισμού, οι οποίες προκαλούν αστάθεια στο σύστημα, οδηγώντας κάποτε στην τελική του κατάρρευση[102].

Κατά τον J.Rosenau, η τεχνολογία συνιστά δύναμη μετασχηματισμού και βασική αιτία ενίσχυσης της διασύνδεσης σε παγκόσμιο επίπεδο: *Η τεχνολογία είναι [ο παράγοντας]... που μείωσε σημαντικά τις γεωγραφικές και κοινωνικές αποστάσεις, με τα αεροπλάνα, τους υπολογιστές, τους δορυφόρους και πολλές άλλες καινοτομίες, χάρη στις οποίες οι άνθρωποι, οι ιδέες και τα αγαθά κυκλοφορούν στο χώρο και στο χρόνο με μεγαλύτερη ταχύτητα και ασφάλεια [....] Είναι η τεχνολογία που έχει αλλάξει εκ βάθρων την κλίμακα στην οποία λαμβάνουν χώρα οι ανθρώπινες υποθέσεις. Είναι η τεχνολογία που έχει ευνοήσει την αλληλεξάρτηση των τοπικών εθνικών και διεθνών κοινοτήτων σε βαθμό μεγαλύτερο απ' οτιδήποτε έχουμε συναντήσει μέχρι τώρα»*[103].
Όλες οι ανωτέρω μεταβολές και η μετάβαση από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική τάξη, έχουν μεταβάλει, κατά τον Rosenau, την ζωή του ανθρώπου και σηματοδοτούν την εποχή της «μετα-διεθνούς πολιτικής», όπου τα εθνικά κράτη δεν αποτελούν πρωταγωνιστικούς δρώντες της διεθνούς ζωής, αλλά συνυπάρχουν με διεθνείς οργανισμούς, παγκόσμιες επιχειρήσεις και διεθνικά κινήματα[104].

Ο R.Gilpin, παρότι αναγνωρίζει την εντατικοποίηση της αλληλεξάρτησης των εθνικών κρατών, θεωρεί ότι η διαδικασία παγκοσμιοποίησης συνιστά προϊόν πολιτικών,

---

[102]I. Wallerstein: *Geopolitics and Geoculture,* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).
[103]J. Rosenau *Turbulence in World Politics*, *όπ.παρ*, σ. 17.
[104]A.McGrew: «Μια παγκόσμια κοινωνία;» στο Stuart Hall, David Held, Anthony McGrew (επίμ.): *Η νεωτερικότητα σήμερα*, (Εκδόσεις Σαβάλλας, 2003), σ. 112.

πρωτίστως, παραγόντων και ειδικότερα προϊόν μιας παγκόσμιας τάξης που ευνοεί την ανάπτυξή της, διασφαλίζοντας την αναγκαία σταθερότητα για την ανάπτυξη της διακρατικής συνεργασίας[105]. Κατά τον Gilpin η ανεξάρτητη μεταβλητή που προκαλεί την σύγχρονη παγκοσμιοποίηση, συνίσταται στην πολιτική βούληση των ηγεμονικών κρατών του διεθνούς συστήματος, τα οποία έχουν συμφέρον από μια τέτοια δομή[106]. Στην τρέχουσα φάση της παγκοσμιοποίησης, οι ΗΠΑ κατέχουν τον ρόλο του εγγυητή της παγκόσμιας τάξης.

Σύμφωνα με τον Gilpin, η πορεία της παγκοσμιοποίησης χαρακτηρίζεται από την ακμή και παρακμή των ηγεμονικών δυνάμεων. Έτσι, διακρίνουμε ανάμεσα σε περιόδους επιτάχυνσης της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης, οι οποίες συμπίπτουν με την φάση ανόδου της ισχύος των ΗΠΑ στο διεθνές σύστημα, και σε περιόδους παρακμής της ηγεμονικής δύναμης, οι οποίες διακρίνονται από έντονη αστάθεια και υποχώρηση των επιπέδων αλληλεξάρτησης[107].

Κυριότεροι εκπρόσωποι των πολυαιτιακών ερμηνειών της παγκοσμιοποίησης είναι ο A. Giddens και ο R. Robertson.

Ο A. Giddens στην ανάλυσή του περί νεωτερικότητας, προσδιορίζει τους παράγοντες που ωθούν την παγκοσμιοποίηση[108]. Πρόκειται για τον καπιταλισμό, το διακρατικό σύστημα, την χρήση στρατιωτικής ισχύος ως μέσον προώθησης πολιτικών στόχων και την εκβιομηχάνιση: *«Η παγκοσμιοποίηση και το παγκόσμιο σύστημα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως εξαρτημένες μεταβλητές, από μια σειρά βασικών διαδικασιών, οι οποίες συνδέονται με το σύστημα των εθνικών κρατών, συντονίζονται μέσα από παγκόσμια δίκτυα ανταλλαγής πληροφοριών, από την παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία και από την παγκόσμια στρατιωτική τάξη»*[109].

---

[105] Η κεντρική αυτή θέση διατυπώνεται στο έργο του R. Gilpin: War *and Change in World Politics*, (Cambridge University Press, 1981).
[106] Την κεντρική αυτή θέση διατυπώνει ο R. Gilpin στο έργο του: *The Political Economy of International Relations*, (Princeton University Press, 1987).
[107] R. Gilpin: «American policy in the post Reagan era», *Daedalus* τ.116, αρ. 3, (1987), σ. 33-67.
[108] A. Giddens, *The Consequences of Modernity, όπ.παρ.*, σ. 70
[109] A. Giddens: *The nation state and violence* (Cambridge: Polity Press, 1987), σ. 288.

Καθένας από τους ανωτέρω παράγοντες θεωρείται ότι συνέβαλε ξεχωριστά στην ώθηση της παγκοσμιοποίησης στο οικονομικό, πολιτικό και στρατιωτικό πεδίο.
Η σύνθετη αυτή θεώρηση του Giddens, επιτρέπει την ανάδειξη της πολυπλοκότητας, των αντιφάσεων, καθώς και της ασύμμετρης ανάπτυξης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης στα επιμέρους πεδία. Η παγκοσμιοποίηση συντονίζει και ενοποιεί την ίδια στιγμή που κατακερματίζει[110].

Αντίθετα ο R. Robertson, αποδίδει μεγαλύτερη σημασία στον πολιτιστικό παράγοντα, στο πλαίσιο της σύνθετης ερμηνείας του για την ανάδυση της παγκοσμιοποίησης[111].
Πιο συγκεκριμένα, η επέκταση του καπιταλισμού, του δυτικού ιμπεριαλισμού καθώς και η εξέλιξη των παγκόσμιων μέσων μαζικής επικοινωνίας, συνιστούν παράγοντες που ενισχύουν την συνείδησή μας για το παγκόσμιο, συμβάλλοντας ταυτόχρονα στην διαμόρφωση μιας κουλτούρας του παγκόσμιου υποκειμένου[112]. Καθένας από τους παραπάνω παράγοντες θεωρείται ότι έχει ασκήσει μια ιδιαίτερη δυναμική στην εμφάνιση της παγκοσμιοποίησης.
Ο Robertson, στην ανάλυσή του, εστιάζει στους τρόπους με τους οποίους οι εν λόγω παράγοντες συντελούν στην διττή τάση της καθολικότητας και της μερίκευσης, εν αντιθέσει με τον Giddens, ο οποίος εστιάζει στο πως η συσχέτιση των ανωτέρω παραγόντων ώθησαν την παγκοσμιοποίηση.

3.3. Παγκοσμιοποίηση και μεταβολές στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων

Σημαντικό ερώτημα στην συζήτηση της παγκοσμιοποίησης είναι κατά πόσον η τελευταία επιφέρει την αναδιαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων ή παράγει ορισμένες επιφανειακές μεταβολές χωρίς να θίγει την υπάρχουσα κοινωνική δομή.

Μια πρώτη πτυχή της συζήτησης αυτής αφορά τις μεταβολές που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση στην φύση του καπιταλιστικού συστήματος παραγωγής.

---

[110] A. Giddens, *The Consequences of Modernity, όπ.παρ.*, σ.175.
[111] Όπως διατείνεται ο Robertson ένα βασικό έργο της κοινωνιολογικής θεωρίας στη σύγχρονη περίοδο είναι να εξηγήσει την πορεία της παγκοσμιοποίησης με έναν πολυδιάστατο τρόπο. Βλ σχετικά στο R Robertson και F. Lechner: «Modernization Globalisation and the problem of culture in world systems theory», *Theory Culture and Society* (1985), τ.2, αρ 3 , σ. 103-119.
[112] R.Robertson: «Mapping the global condition» στο Mike Featherstone: *Global Culture, Nationalism Globalisation and Modernity,* (London: Sage, 1990), σ.22.

Σύμφωνα με μια κατηγορία αναλύσεων, η παγκοσμιοποίηση μετασχηματίζει την φύση της οικονομικής δραστηριότητας με αποτέλεσμα αυτή να επηρεάζεται περισσότερο από τον ανταγωνισμό, την διασύνδεση των παγκόσμιων αγορών και τις διεθνείς πρακτικές εταιρικής διοίκησης[113]. Η επίδραση της χρήσης των προηγμένων υποδομών της παγκοσμιοποίησης στην παραγωγική διαδικασία (στο πεδίο των μεταφορών, των επικοινωνιών και της πληροφόρησης) αποδίδεται με τον χαρακτηρισμό της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομίας ως οικονομία της πληροφορίας ή της γνώσης[114].

Ορισμένες αναλύσεις διατείνονται, ότι η παγκοσμιοποίηση σηματοδοτεί μια μετάβαση από το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής[115]. Ειδικότερα, η παγκοσμιοποίηση έχει επιφέρει έναν νέο παγκόσμιο καταμερισμό της εργασίας, την ενίσχυση της συνεργασίας στο πλαίσιο περιφερειακών συνασπισμών (regionalism), την συγκέντρωση της παραγωγής στις γιγαντιαίες εταιρίες, και μεγαλύτερες δυνατότητες συσσώρευσης κέρδους μέσω της διάδοσης του καταναλωτισμού. Η αλλαγή στη σχέση χώρου και χρόνου έχει μεταβάλει την οργάνωση και λειτουργία των επιχειρήσεων, καθώς επιτρέπει τη χωρική διάσπαση τμημάτων της παραγωγικής διαδικασίας (σχεδιασμός, μεταποίηση, πωλήσεις) σε διαφορετικούς εθνικούς χώρους. Ο νέος χωροχρόνος που παράγεται από τις νέες τεχνολογίες επιδρά στο εσωτερικό της οργάνωσης της εργασίας, καθώς δημιουργεί τις προϋποθέσεις μετάβασης από το φορντικό μοντέλο σε εκείνο που ονομάστηκε από τη σχολή της ρύθμισης ως μεταφορντικό[116].

---

[113] Ενδεικτικά βλ. M.E.Porter: *The Competitive Advantage of Nations*, (London: Macmillan, 1990), σ. 12-32. Σχετικό επίσης είναι και το έργο των J.Bleeke και D. Ernst (επιμ.): *Collaborating to Compete: Using Strategic Alliances and Acquisitions in the Global Marketplace*, (New York: John Wiley, 1993).

[114] M. Castells: The information Age: Economy, society and culture, Vol.I, όπ. παρ., σ. 77.

[115] Ορισμένες αναλύσεις κάνουν λόγο για «πρώην καπιταλισμό» και για μετάβαση προς μια μετα-καπιταλιστική κοινωνία. Βλ ενδεικτικά το έργο του F. Jameson: *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*, (London: Verso,1991).

[116] Το φορντικό μοντέλο αναφέρεται στο σύστημα μαζικής παραγωγής και κατανάλωσης, που χαρακτήρισε τις αναπτυγμένες οικονομίες κατά τις δεκαετίες του 1940, 1950 και 1960. Η μαζική κατανάλωση συνδυάστηκε με την μαζική παραγωγή ως βάση για οικονομική μεγέθυνση. Ο μεταφορντισμός αντιπροσωπεύει μια κίνηση πέρα από τον φορντισμό. Σηματοδοτεί μια ποιοτική μεταβολή στην οργάνωση της παραγωγής και της κατανάλωσης, καθώς και μια ρήξη στον τρόπο παραγωγής. Από την δεκαετία του 1970 έχουμε την αίσθηση αυτού του οικονομικού μετασχηματισμού. Το οικονομικό μοντέλο μεταβάλλεται και οργανώνεται γύρω από ευέλικτες μορφές παραγωγής, τόσο όσον αφορά τη χρησιμοποιούμενη τεχνολογία, όσο και τα είδη εργασίας. Οι ευέλικτες τεχνικές παραγωγής γίνονται όλο και πιο σημαντικές ως μέσο ανταπόκρισης στην ολοένα μεγαλύτερη διαφοροποίηση της καταναλωτικής ζήτησης. Αναλυτικότερα για τους μετασχηματισμούς στο μοντέλο βιομηχανικής παραγωγής, βλ. A. Lipietz: «De la nouvelle division du travail à la crise du fordisme périphérique», *Espaces et Sociétés*, (44) 1984, σ. 51-78, A., Lipietz, «New tendencies in the international division of labor: regimes of accumulation and modes of regulation» στο A. Scott, M. Storper (επιμ.): *Production, Work, Territory. The geographical Anatomy of Industrial Capitalism*, (London: Allen and Unwin 1986), σ. 16-40.

Σύμφωνα με μια άλλη κατηγορία αναλύσεων, παρά τις δομικές αλλαγές στην παγκόσμια οικονομία, το σύστημα παραμένει κυρίαρχα καπιταλιστικό. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι μαρξιστές συγγραφείς τονίζουν την συνύφανση του καπιταλισμού με την παγκοσμιοποίηση[117]. Η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ότι έχει μεταβάλει περισσότερο τη μεθόδο συσσώρευσης του κέρδους, αφήνοντας άθικτη την φύση του καπιταλιστικού συστήματος.

Μια άλλη πτυχή της συζήτησης συνίσταται στη νέα ποιότητα που θεωρείται ότι η παγκοσμιοποίηση επιφέρει στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων. Τη νέα αυτή ποιότητα αναλύουν με τις προσεγγίσεις τους οι A. Giddens και D. Harvey.

Ειδικότερα, ο Giddens θεωρεί την παγκοσμιοποίηση μια εκ των προφανέστερων συνεπειών της νεωτερικότητας, η οποία επιφέρει μια ριζική αναδιάταξη του χωροχρόνου στην κοινωνική ζωή, αυτού που αποκαλεί «αποστασιοποίηση του χώρου και του χρόνου»[118]. Ο Giddens διατείνεται, ότι τα παγκόσμια οικονομικά, παραγωγικά και επικοινωνιακά δίκτυα, ελαχιστοποιούν την επίδραση των τοπικών συνθηκών στη ζωή του ανθρώπου. Η αποδέσμευση των κοινωνικών σχέσεων από τα τοπικά πλαίσια και η αναδιάρθρωσή τους στο χώρο και στο χρόνο, συνδέεται στενά με τις δυνάμεις της νεωτερικότητας [119]. Για τον Giddens, η έννοια της παγκοσμιοποίησης υπερβαίνει την απλή διασύνδεση: *«....Η έννοια της παγκοσμιοποίησης γίνεται καλύτερα αντιληπτή ως έκφραση των βασικών όψεων της αποστασιοποίησης του χώρου με τον χρόνο [....] Αφορά την τομή της παρουσίας με την απουσία και την σύμπτωση συμβάντων και σχέσεων που βρίσκονται σε απόσταση από τοπικές αναφορές»*[120].

---

[117] Βλ. σχετικά, H. Magdoff: «Globalization. To What End?», στο συλλογικό έργο R. Miliband και L. Panitch (επιμ.): *«Socialist Register 1992»*, (London: Merlin, 1992), σ. 44-75. Επίσης, τα έργα των S. Amin: «The challenge of globalization», *Review of International Political Economy*, vol. 3, no. 2, (Summer 1996), σ. 216-59 και R. W. McChesney et al. (επιμ.): *Capitalism and the Information Age: the Political Economy of the Global Communication Revolution,* (New York: Monthly Review Press, 1998).

[118] A. Giddens, *The Consequences, όπ.παρ.*, σ. 14.

[119] Όπως υποστηρίζει ο Giddens, η δημιουργία κοινωνικών σχέσεων στον σύγχρονο κόσμο δεν απαιτεί πλέον την φυσική παρουσία των προσώπων σε ορισμένο χώρο, δεδομένου ότι οι σύγχρονες υποδομές καθιστούν δυνατή ακόμα και την επικοινωνία προσώπων, τα οποία βρίσκονται σε πολύ μεγάλη απόσταση μεταξύ τους. Βλ. σχετικά A.Giddens, *όπ.παρ.*, σ 8.

[120] A.Giddens, *Modernity and Self-Identity, όπ.παρ,* σ. 21.

Εξάλλου και ο David Harvey στην έρευνά του για τις συνθήκες σ' αυτό, που αποκαλεί μετανεωτερικότητα, αντιλαμβάνεται την παγκοσμιοποίηση ως έκφραση της μεταβαλλόμενης εμπειρίας μας για το χώρο και το χρόνο, την οποία περιγράφει με την έννοια της συμπύκνωσης χώρου και χρόνου. Με τον όρο «συμπύκνωση», ο Harvey περιγράφει την κατάσταση όπου, συνεπεία των τεχνολογικών και οικονομικών μεταβολών, η έννοια του χώρου και του χρόνου έχει αλλοιωθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε *«σήμερα πρέπει να είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο θα ανταποκριθούμε σ'αυτή την κυρίαρχη αίσθηση συμπύκνωσης»*[121]. Κατ' αυτόν η ένταση της χωροχρονικής συμπύκνωσης, η οποία λαμβάνει χώρα από το 1970 και μετά παράγει μια διαβρωτική επίδραση στην εν γένει οργάνωση των θεσμικών πλαισίων, των δραστηριοτήτων και των κοινωνικών σχέσεων[122].

Η ένταση αυτή κατέστη εμφανέστερη στο πεδίο της βιομηχανικής παραγωγής και των χρηματοπιστωτικών αγορών, τομείς στους οποίους οι τεχνολογικές μεταβολές ευνόησαν την παγκόσμια κινητικότητα, με αποτέλεσμα την ανάδυση ενός νέου καταμερισμού εργασίας[123]. Γι' αυτό και η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στον πολλαπλασιασμό συνδέσεων και σχέσεων που υπερβαίνουν τα σύνορα των εθνικών κρατών. Προσδιορίζει μια κατάσταση όπου γεγονότα, αποφάσεις και ενέργειες σ' ένα μέρος του κόσμου διαχέονται ταχύτατα και παράγουν σημαντικές επιδράσεις, σε άτομα και κοινότητες που βρίσκονται αλλού και μάλιστα σε πολύ μακρινά μέρη του πλανήτη: *«....Τα προϊόντα, το κεφάλαιο, οι άνθρωποι, η γνώση, οι εικόνες, οι επικοινωνίες, το έγκλημα, ο πολιτισμός, η*

---

[121] Βλ. σχετικά D. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, *όπ. παρ.*, σ.246.

[122] Στο ίδιο, σ. 284.

[123] Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθεί η δημιουργία του πρώτου παγκόσμιου χρηματιστικού συστήματος στο πλαίσιο του οποίου διενεργούνται συναλλαγές σε εικοσιτετράωρη βάση. Ταυτόχρονα, εγκληματικές δραστηριότητες και οργανώσεις έχουν καταστεί παγκόσμιες και χρησιμοποιούν την πληροφοριακή υποδομή για παράνομες δραστηριότητες, όπως η εμπορία ανθώπων, ναρκωτικών, όπλων και το «ξέπλυμα» χρήματος από παράνομες δραστηριότητες.
Σχετικά με το διασυνοριακό έγκλημα είναι τα παρακάτω έργα: M. Castells: «The global criminal economy», στο Eugene McLaughlin, John Muncie, Gordon Hughes (επιμ.): *Criminological Perspectives Essential Readings* Second Edition, (Sage Publications, 2003), σ. 516-526, Σ. Κάτσιος: *Το οικονομικό έγκλημα στην αρχιτεκτονική των διεθνών οικονομικών σχέσεων. Τα πρότυπα ως εργαλεία της σύγχρονης διακυβέρνησης*, (Εκδόσεις Παπαζήση, 2008), L. Muller: *Ηλεκτρονικό Χρήμα*, Επιμέλεια: Σ. Κάτσιος (Εκδόσεις Παπαζήση, 2007), Γ.Χλούπης: *Διασυνοριακό και υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα*, (Νομική Βιβλιοθήκη, 2004), Δ. Βλάσσης: «Cross border crime : Long arm of the law», *The World Today*, vol.56, no. 12, 2000, σ. 10-12, Α. Τσιγκρής, Μ. Αποστολάκη, Α.Σπηλιωτόπουλος, Π. Κουναλάκης: *Ο νέος κίνδυνος από το Οργανωμένο Έγκλημα : Εμπόριο ανθρώπων*, (εισαγ. Χρ. Χατζηεμμανουήλ), Ημερίδα στο Ζάππειο Μέγαρο 17 Απριλίου 2002 (Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, 2002), Γ. Τραγάκης:*Οργανωμένο έγκλημα και ξέπλυμα βρώμικου χρήματος : money laundering, (*Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1996), Λ. Δρακόπουλος: *Κράτος και οργανωμένο έγκλημα* (Αθήνα: Εκδόσεις Εκάτη, 2002).

ρύπανση, τα ναρκωτικά, η μόδα και οι πεποιθήσεις κινούνται και μεταδίδονται εύκολα και ταχύτατα. Τα διεθνή δίκτυα, τα κοινωνικά κινήματα και οι σχέσεις έχουν επεκταθεί σε όλα σχεδόν τα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας»[124]. Η παγκοσμιοποίηση οδηγεί επομένως σε μια εξάπλωση των κοινωνικών σχέσεων πέρα από διακρατικά σύνορα, αίροντας κατ' αυτό τον τρόπο την διάκριση ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό[125]. Η εξάπλωση των κοινωνικών σχέσεων και δραστηριοτήτων συνοδεύεται επίσης από την εντατικοποίηση τους πέρα από τα όρια της εδαφικότητας, με αποτέλεσμα *«παρότι όλοι διάγουν μια ζωή σε τοπικά πλαίσια, ο πραγματικός τους κόσμος να καθίσταται σε σημαντικό βαθμό παγκόσμιος»*[126].

Μείζων πτυχή της θεωρητικής συζήτησης για την σχέση παγκοσμιοποίησης και κοινωνικής αλλαγης, είναι η σχέση της πρώτης με τη νεωτερικότητα και τη μετανεωτερικότητα (postmodernity).

Σύμφωνα με την επικρατούσα αντίληψη, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί προϊόν της νεωτερικότητας[127]. Διαφοροποίηση παρατηρείται, εντούτοις, μεταξύ των επιμέρους προσεγγίσεων, αναφορικά με τους παράγοντες που θεωρούνται καθοριστικοί στην εμφάνιση της παγκοσμιοποίησης στην σύγχρονη κοινωνία. Έτσι για τους μαρξιστές αναλυτές αρχική δύναμη της παγκοσμιοποίησης είναι ο σύγχρονος καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, για τους φιλελεύθερους η εφαρμογή της σύγχρονης τεχνολογίας στην παραγωγή, ενώ για άλλους αναλυτές η γνώση που βασίζεται στον ορθολογισμό ή το σύγχρονο γραφειοκρατικό κράτος. Παρά την ποικιλομορφία απόψεων διαφαίνεται, ωστόσο, μια γενικότερη συναίνεση ως προς το ότι η παγκοσμιοποίηση συνιστά προϊόν της σύγχρονης κοινωνικής δομής και εξέλιξης.

Η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στη νεωτερικότητα έχει επίσης αποτελέσει αντικείμενο ανάπτυξης διαφορετικών απόψεων.

---

[124] Harvey, *The Condition of Postmodernity*, *όπ. παρ*, σ. 284.
[125] Giddens, *The Consequences*, σ. 14.
[126] Giddens, *Modernity and Self-Identity*, *όπ.παρ.*, σ. 187.
[127] Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Giddens *«η νεωτερικότητα βαίνει εγγενώς παγκοσμιοποιούμενη»*. Βλ. σχετικά Giddens, *The Consequences*, *όπ. παρ.*, σ.63.

Έτσι, ορισμένοι αναλυτές συνδέουν την παγκοσμιοποίηση με την εμφάνιση μιας επαναστατικής νεωτερικότητας[128], όρος που δηλώνει την διάδοση και ενίσχυση των οικονομικών και κοινωνικών δομών της νεοτερικής κοινωνίας (όπως ο ορθολογισμός, η γραφειοκρατική οργάνωση, ο καπιταλισμός και η εκβιομηχάνιση) λόγω της ανάπτυξης των παγκόσμιων σχέσεων. Σε μια παραλλαγή της ανωτέρω άποψης, ο Ulrich Beck, συνδέει την παγκοσμιοποίηση με ένα νέο εκσυγχρονισμό, έναν «εκσυγχρονισμό του εκσυγχρονισμού», όπως τον αποκαλεί, ο οποίος σηματοδοτεί το πέρασμα από την βιομηχανική κοινωνία στην κοινωνία του ρίσκου, η οποία χαρακτηρίζει την εποχή της παγκοσμιοποίησης[129].

Βασικό επιχείρημα του A. Giddens είναι ότι η παγκοσμιοποίηση είναι προϊόν καθεμιάς εκ των κύριων πτυχών της νεωτερικότητας (καπιταλισμός, εκβιομηχάνιση, οργανωμένη διοικητική εξουσία στο επίπεδο του κράτους και μονοπώλιο άσκησης βίας), ενώ η δυναμική του μεταξύ τους συσχετισμού, σηματοδοτεί τις μεταβολές του κοινωνικοπολιτικού γίγνεσθαι που σήμερα βιώνουμε[130].

Σύμφωνα με άλλες αναλύσεις, η παγκοσμιοποίηση σηματοδοτεί την έναρξη της μετανεωτερικότητας. Ορισμένοι αναλυτές ταυτίζουν την τελευταία με μια μεταβιομηχανική κοινωνία. Ο D. Harvey, συσχετίζει τη μετανεωτερικότητα με τις

---

[128] A. Giddens, *Modernity and Self-Identity, όπ.παρ.*, σ.71-72.

[129] Κεντρική θέση του U. Beck στο έργο του *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order,* (Cambridge: Polity Press 1997) είναι ότι έχουμε ήδη μεταβεί από την πρώτη στη δεύτερη νεωτερικότητα. Με τον όρο δεύτερη νεωτερικότητα περιγράφει μια νεωτερικότητα, η οποία εκσυγχρονίζει τα ίδια τα θεμέλιά της, μια ανακλαστική νεωτερικότητα. Οι συνθήκες που διέπουν τη δεύτερη νεωτερικότητα είναι η εξατομίκευση, η κοινωνία του ρίσκου, οι ριζοσπαστικές αλλαγές στο χώρο των παγκόσμιων εξελίξεων και στο καθεστώς της κοινωνίας της εργασίας. Αναφορικά με τις αλλαγές που παρατηρούνται στην έννοια του «ρίσκου» στις μέρες μας ο Γ. Βούλγαρης εύστοχα παρατηρεί τα εξής: *«...Οι σημερινές κοινωνίες της προχωρημένης νεωτερικότητας «εσωτερικεύουν» το ρίσκο στο μέτρο που το κατασκευάζουν οι ίδιες. Γίνονται «κοινωνίες του ρίσκου», δεδομένου ότι η επιστήμη και η τεχνολογία, από κοινού με τον σύγχρονο τρόπο ζωής, παραγωγής και κατανάλωσης, παράγουν συνεχώς καταστάσεις ρίσκου και μάλιστα χωρίς να έχουν συσσωρεύσει την πείρα που χρειάζεται για να υπολογίζουν και να πιθανολογούν τα ενδεχόμενα και τους κινδύνους. Τα περιβαλλοντικά ζητήματα, τα διλήμματα της γενετικής, ο θεμελιακός μετασχηματισμός της φύσης και του σώματος, που αποτελούν όλο και περισσότερο κατασκευές ενταγμένες στον κόσμο της τεχνολογίας παρά στον εξωτερικό φυσικό κόσμο, αποτελούν παραδείγματα αυτής της νέας εποχής. Οι συμπεριφορές του ανομικού παιδιού εν όψει του παραδοσιακού «εξωτερικού ρίσκου» συνυπάρχουν με τις συμπεριφορές του κοντόθωρου και ρουτινιασμένου homo economicus, εν όψει του «κατασκευασμένου ρίσκου».....»*, Βλ. σχετικά Γ. Βούλγαρης: «Πόσο ριψοκίνδυνοι είμαστε οι Έλληνες;», *Τα Νέα*, 2/6/2007. Σχετικά με ζητήματα που άπτονται της φύσης και της διαχείρισης των κινδύνων στο σύγχρονο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, βλ. Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας: «Παγκοσμιοποίηση και κοινωνίες της διακινδύνευσης» ("Globalization and risk societies"), Διεθνές επιστημονικό συνέδριο, Αθήνα, 22-24 Οκτωβρίου 1998, (Αθήνα : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Παντείου Πανεπιστημίου, 1998).

[130] A. Giddens, *The Consequences of Modernity, όπ. παρ.*, σ. 75.

μεταβολές που συντελούνται στον παγκόσμιο καπιταλισμό καθώς και στο πεδίο του πολιτισμού[131]. Ο Martin Albrow αναφέρεται σε μια παγκόσμια εποχή πέρα από τη νεωτερικότητα, στο πλαίσιο της οποίας η παγκοσμιότητα (globality) αντικαθιστά το έθνος κράτος και την ορθολογιστική γνώση ως θεμέλια της κοινωνικής οργάνωσης[132].

Εδώ θα πρέπει να σημειωθεί ότι παρά την ποικιλομορφία απόψεων δεν υπάρχει μια συναίνεση για τον ορισμό και τα βασικά χαρακτηριστικά της μετανεωτερικότητας (postmodernity). Ο όρος μετανεωτερικότητα ή ύστερη νεωτερικότητα περιγράφει σε γενικές γραμμές τις μεταβολές που υφίστανται τα βασικά στοιχεία της σύγχρονης κοινωνικής οργάνωσης (όπως ο θεσμός του έθνους κράτους και το σύστημα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας) υπό την επίδραση των συνθηκών που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση. Περαιτέρω, ο όρος δηλώνει τις μεταβολές και ανατροπές στο αξιακό και γνωσιακό πλαίσιο συγκρότησης της ταυτότητας και του τρόπου αντίληψης του κόσμου. Στο πλαίσιο όλων των ανωτέρω αλλαγών που διατρέχουν το σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας, κρίσιμα ερωτήματα σχετικά με το μέλλον των θεσμών, που σηματοδότησαν τη νεωτερικότητα, όπως το κράτος, καθώς και η μελλοντική συγκρότηση της παγκόσμιας κοινωνίας, είναι εξαιρετικά επίκαιρα. Ωστόσο, η όποια εκτίμηση, αναφορικά με το μέγεθος των επιδράσεων της παγκοσμιοποίησης στην κοινωνική αλλαγή δεν είναι απλή. Είναι ενδεικτικό, ότι τα σύνθετα ζητήματα που εμπλέκει η διαδικασία παγκοσμιοποίησης και οι αβεβαιότητες που δημιουργεί, έχουν τροφοδοτήσει μια συζήτηση αναφορικά με το πού οδηγεί τελικά.

Ένα τμήμα της σύγχρονης σκέψης επηρεασμένο από τις παραδόσεις, τόσο του μαρξισμού, όσο και του φιλελευθερισμού, βλέπει την διαδικασία να καταλήγει σε μια παγκόσμια κοινωνία, της οποίας τα θεμέλια συνάδουν με τους διαφορετικούς οραματισμούς της κάθε παράδοσης[133]. Γι' αυτό και προσεγγίσεις που στηρίζονται στις παραδόσεις του

---

[131] D. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, *όπ. παρ.*, σ. 77 επ.

[132] M. Albrow, *The Global Age*, *όπ. παρ.*, σ. 77-80.

[133] Σύμφωνα με την κεντρική θέση του F. Fukuyama στο έργο του: *The End of History and the Last Man*, London: Hamish Hamilton, 1992), η οποία έχει καταβολές στην φιλελεύθερη παράδοση, το «τέλος της Ιστορίας» σηματοδοτεί το τελευταίο σημείο της ιδεολογικής εξέλιξης του ανθρώπου και της παγκόσμιας εφαρμογής της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας ως την τελική μορφή ανθρώπινης διακυβέρνησης. Από την άλλη πλευρά, ο Wallerstein με καταβολές στην μαρξιστική παράδοση, θεωρεί ότι οι ανισότητες στη δομική συγκρότηση της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, εντείνουν την οργάνωση κινημάτων αντίστασης σε παγκόσμιο επίπεδο, γεγονός που δημιουργεί τάσεις κατακερματισμού στο σύστημα, θέτοντας

φιλελευθερισμού και του μαρξισμού, παρουσιάζουν ορισμένα κοινά σημεία στην σύλληψη τους για την παγκοσμιοποίηση. Κατά πρώτον, αναγνωρίζουν ότι οι σύγχρονες κοινωνίες μπορούν να γίνουν αντιληπτές μόνο σε παγκόσμιο πλαίσιο και κατά δεύτερον, πραγματεύονται το ζήτημα του κατά πόσον το εθνικό κράτος εξακολουθεί να παραμένει ενδεδειγμένη πολιτική μονάδα οργάνωσης των ανθρωπίνων υποθέσεων στο πλαίσιο ενός παγκόσμιου συστήματος.

Θα ήταν ίσως χρήσιμο στο σημείο αυτό να γίνει μια επισκόπηση των κυριότερων θεωρητικών απόψεων ως προς την τελική έκβαση της παγκοσμιοποίησης που θα μας βοηθούσε να εντοπίσουμε ορισμένες βασικές τάσεις[134].
Κυριότερος εκπρόσωπος των προσεγγίσεων εκείνων που διατείνονται, ότι η εντατικοποίηση της παγκόσμιας διασύνδεσης και αλληλεξάρτησης διαμορφώνουν τα θεμέλια για μια παγκόσμια κοινωνία είναι ο Howard Perlmutter. Σύμφωνα με αυτόν, η παγκοσμιοποίηση συνιστά πρόδρομο του πρώτου ουσιαστικά παγκόσμιου πολιτισμού. Ειδικότερα, «*η αυξανόμενη εμβέλεια της παγκόσμιας αλληλεπίδρασης, σε συνδυασμό με την ενίσχυση της συνείδησης αναφορικά με οικουμενικές αξίες, όπως ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η προστασία του περιβάλλοντος και η κοινωνική δικαιοσύνη, συνθέτουν ακριβώς την πραγματικότητα της διεθνούς κοινωνίας*»[135].

Κατά τον Perlmutter, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια σύνθετη διαδικασία, η οποία προκαλεί τον μετασχηματισμό των δυτικών κοινωνιών, εξαιτίας της επαφής και εξοικείωσής τους με μη δυτικές αξίες και κοινωνικές πρακτικές (στην ιατρική, στις γαστρονομικές τάσεις, στους τρόπους ζωής, στις εθνοτικές διαιρέσεις κ.ά.). Η παγκοσμιοποίηση οδηγεί στην δημιουργία ενός παγκόσμιου πολιτισμού, ο οποίος συνίσταται σε έναν παγκόσμιο συγκρητισμό, που εδράζεται στην ενοποίηση διαφορετικών ή και αντιτιθέμενων αρχών, και πρακτικών όπως στην φιλοσοφία ή στη θρησκεία[136]. Έτσι, σε αντίθεση με το παραδοσιακό μοντέλο ιεραρχικά διατεταγμένης οργάνωσης της

παράλληλα τις προϋποθέσεις που θα οδηγήσουν σε μια παγκόσμιας κλίμακας χειραφέτηση (βλ. το σχετικό έργο του I. Wallerstein, *Geopolitics and Geoculture*, *όπ.παρ.*).
[134]Σε μια χρήσιμη ταξινόμηση των προσεγγίσεων αναφορικά με την έκβαση της διαδικασίας παγκοσμιοποίης προχωρά ο Antony McGrew στη συμβολή του με τίτλο: «Μια παγκόσμια κοινωνία;» στο Stuart Hall, David Held, Antthony McGrew (επίμ.): *Η νεωτερικότητα σήμερα*, *όπ. παρ.*, σ. 120-133.
[135] G. Modelski: *The principles of world politics* (N.Y. Free Press, 1972), σ. 227.
[136] H. Perlmutter, «On the rocky road», *όπ.παρ.*, σ. 911.

εθνικής κοινωνίας, η παγκόσμια κοινωνία συνιστά ένα έντονα πλουραλιστικό και αποκεντρωμένο οικοδόμημα[137]. Σ' αυτό το πλαίσιο, μέσα από την διάδοση του πλουραλισμού, του συγκρητισμού και της διαφορετικότητας, η παγκοσμιοποίηση θα οδηγήσει στον πρώτο μεταμοντέρνο παγκόσμιο πολιτισμό.

Σύμφωνα με την αντίληψη των νεομαρξιστών, ο Howard Perlmutter βλέπει την διαδικασία παγκοσμιοποίησης αποκομμένη από τις παγκόσμιες εξουσιαστικές δομές, που η ίδια αναπαράγει μέσα από συνθήκες άνισης κατανομής των οφελών. Πράγματι, με την ενσωμάτωση των οικονομιών του πρώην ανατολικού συνασπισμού, ο καπιταλισμός έχει παγκοσμιοποιηθεί και με βάση τα σημερινά δεδομένα δύναται να ειπωθεί, ότι οδεύουμε σε μια καπιταλιστική παγκόσμια κοινωνία στο μέτρο, που ο κρισιμότερος παραγοντας για την διασφάλιση υλικής ευημερίας στο μεγαλύτερο τμήμα του κόσμου είναι η παγκόσμια καπιταλιστική οικονομία.

Συνακόλουθα, οι αναλύσεις που αποδέχονται την ύπαρξη μιας ενιαίας καπιταλιστικής οικονομίας σε παγκόσμιο επίπεδο θεωρούν, ότι τα κράτη και οι κοινότητες συνιστούν οργανικά τμήματα αυτής της οικονομίας και ως εκ τούτου είναι ουσιαστικά αδιανόητη η αποχώρησή τους από αυτήν, ιδίως στο πλαίσιο ενοποίησης των παγκόσμιων αγορών και της ελεύθερης κίνησης του κεφαλαίου[138].
Κύριος φορέας της νέας παγκόσμιας καπιταλιστικής τάξης είναι η υπερεθνική επιχείρηση, δεδομένου ότι οργανώνει την διεξαγωγή της παραγωγής και του εμπορίου σε υπερεθνική

---

[137] Για τους περισσότερους οπαδούς της μετανεωτερικότητας ακόμα και η εθνική κοινωνία δεν γίνεται πλέον αντιληπτή ως ένας κοινωνικός χώρος με υψηλό βαθμό ολοκλήρωσης και συνοχής. Όπως διατείνεται ο Z. Bauman: *«Οι καλής θελήσεως φιλόσοφοι, τόσο του φιλελευθερισμού, όσο και του κοινοτισμού, πολύ συχνά εκβιάζονται ή καλοπιάνονται να κλείσουν ευγενικά τα μάτια απέναντι στις πραγματικότητες εκείνων των «μειονοτήτων», των οποίων την υπόθεση παρακινούνται να υπερασπιστούν [...] Οι «μειονότητες» είναι προϊόντα των ανελεύθερων πρακτικών του κράτους [....] Ζούμε σ' ένα διαφοροποιημένο και πολυφωνικό κόσμο όπου κάθε απόπειρα επιβολής μιας απόλυτης συμφωνίας, καταλήγει να είναι μονάχα μια συνέχιση της ασυμφωνίας με άλλα μέσα [...] Στη μετανεωτερική πολιτική, η ελευθερία είναι η υπέρτατη αξία και το μέτρο αξιολόγησης των αρετών και των κακιών της κοινωνίας [...] Μια πολιτική, ενημερωμένη από τη μετανεωτερική σοφία, δεν μπορεί παρά να προσανατολίζεται προς την επανεπιβεβαίωση του δικαιώματος των ελεύθερων ατόμων να διασφαλίσουν και να διαιωνίσουν τις συνθήκες ελευθερίας τους».* Βλ. σχετικά, Zygmunt Bauman: *Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2002), σ. 361-362, 370, 376-378.

[138] Κύριο επιχείρημα των D. Harvey και F. Jameson είναι ότι έχει εξαπλωθεί μια νέα μορφή παγκόσμιου καπιταλισμού και μια αυξανόμενη διείσδυση και παγίωση των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων σε παγκόσμια κλίμακα. Στο πλαίσιο της παγκόσμιας καπιταλιστικής κοινωνίας, ορισμένες κοινότητες ενσωματώνονται στο σύστημα, ενώ κάποιες άλλες οργανώνονται έξω από αυτό. Όσοι αποκλείονται ή αντιστέκονται σ' αυτόν το μετασχηματισμό περιθωριοποιούνται. Σχετικά είναι εδώ τα έργα των F. Jameson, *Postmodernism, όπ.παρ.* και D. Harvey, *The Condition of Postmodernity, όπ. παρ.*

βάση, αποσκοπώντας στην επίτευξη του μεγαλύτερου κέρδους. Στο πλαίσιο των υπερεθνικών δικτύων παραγωγής και των διεθνών χρηματοπιστωτικών συναλλαγών, η έννοια της «εθνικής οικονομίας» σχετικοποιείται[139]. Παράλληλα, στο πλαίσιο αυτών των δικτύων αναπτύσσονται αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ελίτ του συστήματος, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια υπερεθνική καπιταλιστική τάξη ή ταξική μερίδα, με ιδιαίτερη στρατηγικά ταξική συνείδηση[140].

Η νέα μορφή του παγκόσμιου καπιταλισμού συμβάλλει στη διεθνοποίηση του κράτους, καθώς η εδαφική αποδέσμευση του κεφαλαίου[141] αναγκάζει τα κράτη να επιδιώξουν την μεταξύ τους συνεργασία σε παγκόσμιο επίπεδο, με αποτέλεσμα να έχει αναπτυχθεί ένα πλέγμα παγκόσμιων και περιφερειακών οργανισμών (ΔΝΤ, ΕΕ κ.ά.) και άλλα διεθνή πλαίσια συντονισμού, τα οποία είναι απαραίτητα για τη διαχείριση των προβλημάτων που συνδέονται με την καπιταλιστική τάξη, αλλά και για την διασφάλιση της αναπαραγωγής της[142]. Έτσι, η παγκόσμια καπιταλιστική κοινωνία υπόκειται σε εκτεταμένες ρυθμιστικού χαρακτήρα διαδικασίες που εδράζονται στην διακρατική συνεργασία.
Αυτές όμως οι παγκόσμιες ρυθμιστικές δομές απέχουν πολύ από το να χαρακτηριστούν δημοκρατικές, διότι τείνουν να συντηρούν τις σχέσεις εξουσίας που εξυπηρετούν τις ανάγκες του παγκόσμιου κεφαλαίου[143]. Διότι, ενώ η εργασία εξακολουθεί να οργανώνεται σε εθνικό επίπεδο βρίσκεται σε εξαιρετικά αδύναμη θέση απέναντι στο υπερεθνικό κεφάλαιο. Αυτό είναι και το ζήτημα για τα αντι-συστημικά κινήματα και για τα φτωχότερα κράτη. Προκύπτει επομένως η ανάγκη ενίσχυσης της διεθνούς συνεργασίας και της σύμπηξης συνασπισμών ανάμεσα στα κράτη και τις ομάδες που περιθωριοποιούνται από την νέα τάξη.

---

[139] Στο επιχείρημα αυτό δίνουν ιδιαίτερη έμφαση οι αναλυτές που είναι υπέρμαχοι της ύπαρξης οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Βλ. σχετικά, Bob Kelly and Raia Prokhovnik: «Economic globalization?», στο D. Held (ed.): *A globalizing world? Culture, economics, politics*, (Routledge, 2004), σ. 92.

[140] Σχετικά βλ. S. Gill και D. Law: «Global Hegemony and the structural power of capital», *International Studies Quarterly*, τ. 33, αρ.4 , (1989), σ. 475-500.

[141] Αναφορικά με τις συνέπειες της εδαφικής αποδέσμευσης του κεφαλαίου από τα εθνοκρατικά πλαίσια, βλ. R. Murray: «The internationalization of capital and the nation state», *New Left Review*, αρ 67 (1971), σ. 84-109.

[142] Λόγου χάρη η Ομάδα των επτά πιο ανεπτυγμένων οικονομιών (G7), λειτουργεί ως ένα ισχυρό φόρουμ παγκόσμιου οικονομικού συντονισμού. Βλ. σχετικά F Lewis: «The G-71/2 Directorate», *Foreign Policy*, αρ. 85 (1991), σ. 25-40.

[143] Saskia Sassen: *Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, προλογικό σημείωμα: Χ.Παρασκευόπουλος, Θ.Πελαγίδης, (Εκδόσεις Μεταίχμιο, 2001), σ.144.

Ο J. Rosenau, θεωρεί ότι η μετα-βιομηχανική εποχή παρήγαγε έναν κόσμο ο οποίος διακρίνεται από έντονο κατακερματισμό και ουδόλως οδεύει προς έναν ιδεατό τύπο είτε αυτός γίνεται αντιληπτός ως παγκόσμιος πολιτισμός, είτε ως παγκόσμια κοινωνία[144]. Συγκεκριμένα ο ίδιος θεωρεί, ότι σύγχρονος κόσμος διακρίνεται από δύο παγκόσμια συστήματα[145]:

- Μια κοινωνία κρατών όπου η διπλωματία και το κράτος παραμένουν οι κρίσιμες μεταβλητές και
- Μια κοινωνία πολλαπλών δρώντων (πρόσωπα, οργανώσεις, συλλογικότητες), οι οποίοι κινούμενοι από δικούς τους στόχους, διαμορφώνουν ένα πλέγμα αλληλεπιδράσεων, σχέσεων και δομών, οι οποίες δεν υπάγονται σε καμία εθνική δικαιοδοσία. Διαμορφώνουν έτσι έναν τύπο πλουραλιστικής, υπερεθνικής κοινωνίας. Τετοιοι δρωντες είναι οι ΜΚΟ, τα κινήματα που αντιδρούν στις επιπτώσεις της τρέχουσας παγκοσμιοποιησης, οι περιφερειακοί και διεθνείς οργανισμοί κ.ο.κ.

Στην σύλληψη του Rosenau αυτός ο πολυκεντρικός κόσμος διακρίνεται από διεθνικούς οργανισμούς, διεθνικά προβλήματα (ρύπανση, ναρκωτικά, Aids, νομισματικές κρίσεις), υπερεθνικά γεγονότα, υπερεθνικές κοινότητες που βασίζονται στη θρησκεία (π.χ Ισλάμ, καθολικισμός) στην γνώση, στον τρόπο ζωής (π.χ. περιβαλλοντιστές) στον πολιτισμό (π.χ. τον καλλιτεχνικό κόσμο) ή στην ιδεολογία (π.χ η Νέα Δεξιά) και υπερεθνικές δομές (παραγωγικές, χρηματοοικονομικές και επιστημονικές)[146].

Ο εθνοκεντρικός κόσμος και ο πολυκεντρικός κόσμος αλληλεπιδρούν για την κατανομή των αρμοδιοτήτων διακυβέρνησης της παγκοσμιοποίησης[147]. Δεδομένου ότι και οι δύο

---

[144] J. Rosenau, *Along the domestic-foreign frontier, όπ.παρ.*, σ. 61-65.

[145] J. Rosenau: «Governance in a globalizing world», στο David Held και Antony McGrew (επιμ): *The global transformations reader. An introduction to the globalization debate,* (Cambridge: Polity Press, 2000), σ. 185-188.

[146] J. Rosenau, *Turbulence in World Politics, όπ.παρ.*, σ. 449.

[147] Ένα παράδειγμα, συνιστά η πρακτική των διεθνών περιβαλλοντικών ΜΚΟ όπως η GREENPEACE , μπορούν να ασκούν πίεση στις κυβερνήσεις και τους διεθνείς οργανισμούς να συνδυάσουν την χορήγηση της αναπτυξιακής βοήθειας που χορηγούν στις αναπτυσσόμενες χώρες με την προστασία του περιβάλλοντος. Γενικότερα, η πρακτική των χορηγών αναπτυξιακής βοήθειας (αναπτυγμένων κρατών, διεθνών οργανισμών) να θέτουν όρους (conditionality) απέναντι στις λήπτριες χώρες σχετίζονται σε χρόνια «πολιτικά» προβλήματα των χωρών αυτών, όπως α)η έλλειψη δημοκρατικής διακυβέρνησης, β)η παραβίαση των ανθρώπινων δικαιωμάτων, γ)η έλλειψη αποτελεσματικής γραφειοκρατικής οργάνωσης, δ)η ευρεία έκταση νεποτισμού, αναφιοκρατίας και διαφθοράς στην δημόσια διοίκηση κ.α. Βλ. σχετικά Κλ. Κουτσούκης, *Η*

κόσμοι αναπτύσσουν δικούς τους κανόνες, δομές και αρχές, η μεταξύ τους σχέση είναι ασταθής και απροσδιόριστη. Έτσι στην παγκόσμια τάξη που διακρίνεται από την δυναμική του μετα-βιομηχανισμού, ενυπάρχει μια ριζική αποκέντρωση της εξουσίας και της δραστηριότητας, δίνοντας έτσι την εικόνα μιας τάξης πραγμάτων υπό κατάρρευση. Με άλλα λόγια ενός κόσμου διχασμένου με κύριο χαρακτηριστικό την ρευστότητα και την αναταραχή[148]. Πρόκειται για την εποχή της "μεταδιεθνούς πολιτικής", όπως την αποκαλεί ο Rosenau[149].

Η αντίληψη του J. Rosenau για την σύγχρονη παγκόσμια τάξη εστιάζεται στην ορατή ανακατανομή εξουσιών ανάμεσα στα έθνη κράτη και τους άλλους δρώντες του παγκόσμιου γίγνεσθαι, παραγνωρίζοντας την σημασία του στοιχείου της συνέχειας που ενυπάρχει στην παγκόσμια ζωή. Σύμφωνα με την ρεαλιστική σχολή σκέψης, αυτή η συνέχεια έγκειται στην συνεχιζόμενη παρουσία, αλλά και στην ενίσχυση της σημασίας του θεσμού του έθνους κράτους[150].

Αναφορικά με την δυναμική και την έκταση του μετασχηματισμού που η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί στις καπιταλιστικές σχέσεις, ο Robert Gilpin διατείνεται ότι η παγκοσμιοποίηση δεν έχει μεταβάλει ριζικά την δομή του παγκοσμίου συστήματος, ως εκ τούτου, η όποια συζήτηση αναφορικά με την μελλοντική πορεία του κόσμου στερείται ουσίας [151]. Συγκεκριμένα ο Gilpin αποδέχεται μεν ότι παρατηρείται μια αυξανόμενη διασύνδεση του κόσμου στις μέρες μας και ότι οι δρώντες έχουν πολλαπλασιαστεί, εντούτοις το σύστημα παραμένει καθαρά κρατοκεντρικό[152]. Ακόμα και στο σύγχρονο

πολιτική ανάπτυξη, όπ.παρ., σ. 78-81. Άλλο παράδειγμα λειτουργίας σε έναν πολυκεντρικό κόσμο, είναι η διαμόρφωση διεθνών τεχνικών προδιαγραφών για την παραγωγή προϊόντων ή την παροχή υπηρεσιών από ενώσεις και φορείς του ιδιωτικού τομέα.

[148] J. Rosenau, *Turbulence in World Politics, όπ.παρ.*, σ. 442.

[149] U.Beck, *Τι είναι η παγκοσμιοποίηση; όπ.παρ.*, σ.113.

[150] Ειδικότερα, η αναβίωση εθνικισμών και η δημιουργία νέων κρατικών οντοτήτων στην μεταπολεμική τάξη πραγμάτων, δημιουργεί εστίες ανισορροπιών, χρήζοντας την διατήρηση του έθνους κράτους ως βαθμίδας εξουσιών στο παγκόσμιο σύστημα. Κατά την ανωτέρω αντίληψη, η παγκοσμιοποίηση δεν μετασχηματίζει μονοσήμαντα την παγκόσμια κατάσταση προς μια μεταεθνική δυναμική. Το διακρατικό σύστημα δεν πρόκειται να υποκατασταθεί από κάποιον τύπο μεταδιεθνούς πολιτικής, παγκόσμιας καπιταλιστικής κοινωνίας ή κάποιου αναδυόμενου παγκόσμιου πολιτισμού. Κυριότερος εκπρόσωπος της ρεαλιστικής θεώρησης των διεθνών σχέσεων είναι ο Robert Gilpin. Για την σχετική θεωρία του μιλάμε στη συνέχεια .

[151] Βλ. Robert Gilpin: *Η πρόκληση του παγκόσμιου καπιταλισμού: Η παγκόσμια οικονομία τον 21ο αιώνα* (Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2002), σ. 384.

[152] Robert Gilpin: *Παγκόσμια πολιτική οικονομία. Η διεθνής οικονομική τάξη*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ποιότητα, 2004), σ. 31.

παγκόσμιο σύστημα, όπου η εξουσία δεν ανήκει αποκλειστικά στο κυρίαρχο εθνικό κράτος, εξακολουθεί να υπάρχει ο κίνδυνος της σύγκρουσης δεδομένου, ότι απουσιάζει ένας κεντρικός θεσμός που θα επιβάλει την ειρήνη[153]. Σε αυτό το περιβάλλον αναρχίας και ανασφάλειας, τα κράτη επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν την εθνική τους ισχύ προκειμένου να υπερασπιστούν αποτελεσματικότερα τα συμφέροντα των πολιτών τους[154]. Έτσι παρά την σημαντική ανάπτυξη των διεθνών δραστηριοτήτων στις μέρες μας, η ουσία των διεθνών σχέσεων παραμένει η ίδια, όπως και στην εποχή της αρχαίας Ελλάδας, όπου μόνο η κρατική ισχύς ήταν ικανή να εξασφαλίσει ένα ειρηνικό περιβάλλον, στο πλαίσιο του οποίου μπορούν να εισαχθούν κανόνες ανάπτυξης διεθνών δραστηριοτήτων[155].

Σε αντίθεση με την αντίληψη περί δύο κόσμων του Rosenau, ο Gilpin τονίζει την πρωταρχική σημασία του συστήματος των εθνικών κρατών. Γενικότερα, η σχολή του ρεαλισμού της οποίας ο Gilpin συνιστά έναν εκ των κυριοτέρων εκπροσώπων, δεν αποδέχεται το κεντρικό επιχείρημα της φιλελεύθερης σχολής σκέψης, ότι η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μόνιμο χαρακτηριστικό της νεωτερικής εποχής ή ότι αυτή οδηγεί σε έναν κόσμο εντεινόμενης αλληλεξάρτησης. Αντίθετα, κατά τον Gilpin, όπως οι προηγούμενες ιστορικά φάσεις της παγκοσμιοποίησης, έτσι και η σύγχρονη περίοδος που διανύουμε εξαρτάται από μια συγκεκριμένη ισορροπία δυνάμεων στο διεθνές σύστημα[156]. Ιστορικά, η παγκοσμιοποίηση ήταν πάντοτε εξαρτημένη από την δομή των σχέσεων ισχύος στο διεθνές σύστημα. Η θέση αυτή παραμένει επίκαιρη και στις μέρες μας όπου οι ΗΠΑ καθίστανται μοναδική ηγεμονική δύναμη στο διεθνές σύστημα, η οποία ωστόσο, δεν διαθέτει απεριόριστα μέσα και ικανότητες επιρροής για τον συντονισμό των άλλων κρατών προς προώθηση μιας δομής παγκόσμιας ασφάλειας με βάση τα δικά της

---

[153] Στο ίδιο, σ. 30.
[154] Στο ίδιο, σ. 33.
[155] Στο ίδιο, σ.28
[156] Ο R.Gilpin αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Μια φιλελεύθερη, αλληλεξαρτώμενη διεθνής οικονομία βασίζεται σε τρία πολιτικά θεμέλια,. Το πρώτο είναι μια κυρίαρχη, ηγεμονική, φιλελεύθερη δύναμη ή, θα πρόσθετα, φιλελεύθερες δυνάμεις ικανές να διαχειριστούν και να επιβάλουν τους κανόνες της φιλελεύθερης εμπορευματικής καπιταλιστικής τάξης. Το δεύτερο είναι ένα σύνολο από κοινά οικονομικά, πολιτικά και σχετικά με την ασφάλεια, συμφέροντα, που βοηθούν τη σύνδεση των φιλελεύθερων καπιταλιστικών κρατών. Και το τρίτο είναι η κοινή ιδεολογική αφοσίωση στις φιλελεύθερες αξίες»* (R.Gilpin, War *and Change in World Politics, όπ.παρ.*,σ.129). Σε άλλη περίπτωση ο Gilpin διατείνεται ότι η σχολή του νεορεαλισμού αντιμετωπίζει με σκεπτικισμό τη θέση των υποστηρικτών της θεωρίας της αλληλεξάρτησης, καθώς οι προβλέψεις της τελευταίας για έναν όλο και πιο αλληλεξαρτώμενο κόσμο στον οποίο τα εθνικά κράτη θα πάψουν να υπάρχουν, αγνοεί την πολιτική βάση στην οποία στηρίζεται η σύγχρονη παγκόσμια τάξη (βλ. R Gilpin: «The richness of the tradition of political realism», στο R Keohane: *Neorealism and its critics*, N.Y.: Columbia University Press 1986, σ. 311-312).

συμφέροντα[157]. Σε ένα περιβάλλον, όπου εκλείπει η παγκόσμια ιδεολογική αντιπαράθεση της περιόδου του διπολισμού και στο οποίο επικρατεί μια γενικευμένη αναβίωση εθνικισμών και ποικίλων τάσεων εσωστρέφειας, οδεύουμε μάλλον σε μια περίοδο εντεινόμενης αστάθειας και εθνικών ανταγωνισμών, παρά στην επικράτηση μιας παγκόσμιας κοινωνίας. Έτσι ο θεσμός του έθνους κράτους θα συνεχίσει να παραμένει κύριος δρων στις τρέχουσες και μελλοντικές διεθνείς εξελίξεις[158].

3.4. Παγκοσμιοποίηση, κοινωνική δικαιοσύνη και ασφάλεια στον σύγχρονο κόσμο

Η κοινωνική δικαιοσύνη έχει αποτελέσει αντικείμενο αξιολογικών συζητήσεων αναφορικά με την παγκοσμιοποίηση. Ζητήματα όπως, κατά πόσον οι άνθρωποι διαθέτουν ίσες ευκαιρίες συμμετοχής στις παγκόσμιες διαδικασίες και κατά πόσον το κόστος και τα οφέλη που προκύπτουν από την παγκοσμιοποίηση κατανέμονται ισότιμα στον κόσμο έχουν απασχολήσει έντονα την θεωρητική συζήτηση.

Σημαντικός αριθμός αναλύσεων θεωρεί, ότι η παγκοσμιοποίηση τείνει να παράγει έντονες ανισότητες στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο[159]. Υποστηρίζεται, ειδικότερα, ότι η παγκοσμιοποίηση αυξάνει τα οφέλη των ήδη προνομιούχων ομάδων, διευρύνοντας έτσι το εισοδηματικό χάσμα ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς στο εσωτερικό των κοινωνιών. Περαιτέρω, η παγκοσμιοποίηση οδηγεί και σε άλλες εξελίξεις, που επιτείνουν τις κοινωνικές ανισότητες, με κύρια συνέπεια την υποχώρηση του κοινωνικού κράτους[160].

Οι ανισότητες μεταξύ των επιμέρους χωρών συνιστά μια ακόμα παράμετρο της συζήτησης. Έτσι, σύμφωνα με ορισμένες αναλύσεις η παγκοσμιοποίηση όχι απλώς διαιωνίζει, αλλά και εντείνει την ανισότητα στις διακρατικές σχέσεις[161]. Η παγκοσμιοποίηση νοείται, ειδικότερα, ως ένας μετα-αποικιακός ιμπεριαλισμός, ο οποίος διευρύνει την εμβέλεια της εκμετάλλευσης των αναπτυγμένων χωρών πέρα από τον

---

[157] Robert Gilpin, *Η πρόκληση του παγκόσμιου καπιταλισμού, όπ.παρ.*, σ. 19, σ. 25.
[158] Στο ίδιο, σ. 374.
[159] Χαρακτηριστικότερο εδώ είναι το έργο του A. Giddens: *The Third Way: the Renewal of Social Democracy*. (Cambridge: Polity Press 1998).
[160] Ενδεικτικό αυτής της άποψης είναι το έργο του G.Teeple: *Globalization and the Decline of Social Reform*, (Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press 1995).
[161] Η άποψη αυτή διατυπώνεται στο έργο των A.Hurrell και N.Woods (επιμ.): *Inequality, Globalization, and World Politics* (Oxford: Oxford University Press 1999).

αναπτυσσόμενο νότο, και στις χώρες του πρώην υπαρκτού σοσιαλισμού. Η παγκοσμιοποίηση επίσης έχει καταστρεπτικές συνέπειες για τα κράτη με αδύναμη οικονομική βάση, καθώς η επιβολή των νεοφιλελεύθερων συνταγών από τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα τα θέτει κάτω από ένα σύστημα οικονομικής αφαίμαξης χωρίς αυτά να αποκομίζουν κανένα όφελος[162].

Άλλη πτυχή της συζήτησης είναι η θέση της γυναίκας στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Τα φεμινιστικά κινήματα υπογραμμίζουν, ότι την εποχή της παγκοσμιοποίησης παρατηρείται αύξηση των ανισοτήτων ανάμεσα στα δύο φύλα[163]. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα κοινωνικών ερευνών, οι γυναίκες διαθέτουν μειωμένες δυνατότητες πρόσβασης στα δίκτυα παγκόσμιων επικοινωνιών, στις διεθνείς αγορές κεφαλαίου, στην εταιρική διοίκηση και στους διεθνείς θεσμούς διακυβέρνησης[164]. Οι γυναίκες υφίστανται επίσης τις επιπτώσεις του διεθνούς καπιταλιστικού συστήματος, καθώς ως επι το πλείστον συνιστούν το τμήμα του ανθρώπινου δυναμικού που απολαμβάνει τις μικρότερες αμοιβές και τα λιγότερα εργασιακά δικαιώματα [165].

Άλλες αναλύσεις τονίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση επιφέρει ένταση των φυλετικών διακρίσεων. Οι άνθρωποι διαφορετικού χρώματος υπόκεινται σε ένα παγκόσμιο απαρτχάιντ[166], καθώς αντιμετωπίζουν εμπόδια πρόσβασης στα δίκτυα επικοινωνιών, σε θέσεις ευθύνης καθώς και στις διεθνείς αγορές. Παράλληλα, η μείωση των επιπέδων ευημερίας που επηρεάζει και τις χώρες του αναπτυγμένου Βορρά[167], σχετίζεται με την αύξηση των φυλετικών διακρίσεων και

---

[162]Βλ. σχετικό έργο των C.Thomas και P.Wilkin (επιμ.): *Globalization, Human Security, and the African Experience* (Boulder, CO: Rienner 1999).

[163] Βλ σχετικό έργο των V. S.. Peterson και A. S. Runyan: *Global Gender Issues*, (Boulder, CO: Westview 1999).

[164] Jan Aart Scholte, *Globalization, όπ.παρ.*, σ. 30.

[165] Βλ. σχετικό έργο των S. Joekes και A. Weston: *Women and the New Trade Agenda (*New York 1994).

[166]Βλ σχετικά R.A. Falk: «Global Apartheid», *Third World Resurgence*, no.37, (November 1993), σ. 15-16, καθώς και A. A. Mazrui: «Global Apartheid: Structural and Overt», *Alternatives*, vol. 19, no. 2, (1994) σ. 185-193.

[167] Η μελέτη του Ξενοφώντα Ζολώτα «*Οικονομική ανάπτυξη και φθίνουσα κοινωνική ευημερία*», αποτελεί μια σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη εναλλακτικών δεικτών κοινωνικής ευημερίας, δείχνοντας ότι «*.. από ένα σημείο κι ύστερα η οικονομική μεγέθυνση [δεν] μεταφράζεται σε ανάλογη αύξηση της κοινωνικής ευημερίας*». Στο έργο αυτό αμφισβητείται η αρχή κατά την οποία η αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος οδηγεί αυτομάτως στην κοινωνική ευημερία, που σημαίνει ότι η κοινωνία της αφθονίας δεν είναι, στην πραγματικότητα, παρά μία κοινωνία υπερκαταναλώσεως. Επομένως, η συνέχιση της οικονομικής μεγεθύνσεως χωρίς ποιοτικές προδιαγραφές επιφέρει όχι μόνο ταχύτερη εξάντληση των φυσικών πόρων, αλλά και γενική υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος, αλλοτρίωση του ατόμου και απότομη άνοδο του

της φυλετικής βίας στις εθνικές κοινωνίες όπως εκδηλώνεται μέσα από αυστηρότερους ελέγχους εισόδου των μεταναστών.

Η υποβάθμιση των περιοχών της υπαίθρου συνεπεία της παγκοσμιοποίησης έχει αποτελέσει αντικείμενο άλλων αναλύσεων [168]. Θεωρείται ειδικότερα, ότι οι παγκόσμιες ροές ωφελούν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό περισσότερο τα αστικά κέντρα σε σχέση με την ύπαιθρο. Επιπλέον, οι επενδύσεις στον αγροδιατροφικό τομέα συγκεντρώνονται στις μεγάλες μονάδες οικονομίας κλίμακος, περιορίζοντας αφενός τις δυνατότητες επιβίωσης των μικρών καλλιεργειών και αφετέρου έχοντας επιπτώσεις για την διατροφική ασφάλεια[169].

Πέρα από την πληθώρα κριτικών προσεγγίσεων στην σχέση ανάμεσα στην παγκοσμιοποίηση και την κοινωνική δικαιοσύνη, υπάρχουν και οι αναλύσεις που τονίζουν το θετικό ισοζύγιο αυτής της σχέσης.

Σύμφωνα με τις αισιόδοξες απόψεις όλοι βγαίνουν ωφελημένοι από την παγκόσμια οικονομία. Τούτο είναι προφανές από την εξέταση του δείκτη διεθνούς ανάπτυξης της Παγκόσμιας Τράπεζας στην περίπτωση αναπτυσσομένων χωρών όπως η Χιλή, η Κίνα, το Κουβέιτ και η Ουγκάντα καθώς και οι κεντροευρωπαϊκές χώρες που βγήκαν από τον πρώην ανατολικό συνασπισμό. Αναγνωρίζεται εντούτοις, ότι κατά την διαδικασία μετάβασης σε έναν διεθνοποιημένο κόσμο, ορισμένες κοινωνικές κατηγορίες και χώρες αποκομίζουν σε συντομότερο χρονικό διάστημα περισσότερα οφέλη σε σχέση με άλλες κοινωνικές ομάδες. Με την εφαρμογή κατάλληλων πολιτικών μακροπρόθεσμα θα καταστεί προφανέστερη μια συνολική αύξηση των οφελών σε όλους τους τομείς[170]. Ήδη διαφαίνεται η συμβολή των διεθνών οργανισμών και των διεθνών συνθηκών στην προαγωγή θεμελιωδών αρχών, όπως ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου και η ισότητα των φύλων. Οι διεθνείς οικονομικοί

κοινωνικού κόστους. Στη μελέτη αυτή, που αφορά στην οικονομία των ΗΠΑ - αλλά τα συμπεράσματά της έχουν γενικότερη ισχύ - καταρτίζεται ένας χρήσιμος δείκτης ανθρώπινης ευημερίας, που στηρίζεται σε κατάλληλους ποιοτικούς παράγοντες. Βλ. Ξ. Ζολώτας: *Οικονομική ανάπτυξη και φθίνουσα κοινωνική ευημερία,* Αρχείο μελετών και ομιλιών (47), (Αθήνα: Εκδόσεις της Τράπεζας της Ελλάδος, 1982), σ. 15.

[168]Βλ. σχετικά P. McMichael: «Globalization: Myths and Realities», *Rural Sociology*, vol. 61, no. 1 (spring 1996), σ.25-55.

[169]Βλ. χαρακτηριστικά F.A. Araghi,: «Global Depeasantization 1945-1990», *The Sociological Quarterly,* vol. 36, no. 2 (spring 1995), σ. 337-68.

[170]Σχετικά είναι τα έργα των H. Pietila και J. Vickers: *Making Women Matter: the Role of the United Nations*, (London: Zed 1994) καθώς και D. Stienstra:*Women's Movements and International Organizations* (Basingstoke: Macmillan 1994).

οργανισμοί όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και οι διεθνείς ΜΚΟ εντάσσουν ήδη στο πρόγραμμά τους την αντιμετώπιση των αναπτυξιακών προβλημάτων της υπαίθρου, ενώ οι ξένες επενδύσεις παρέχουν περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης στις γυναίκες. Επομένως, κατά την αισιόδοξη άποψη η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί νέες δυνατότητες για μια δικαιότερη παγκόσμια τάξη, στο μέτρο που υιοθετηθούν δημοκρατικότερα πλαίσια λήψης των αποφάσεων σε παγκόσμιο επίπεδο για μια δικαιότερη κατανομή των οφελών της παγκοσμιοποιησης.
Η σχέση παγκοσμιοποίησης και ασφάλειας επίσης έχει αποτελέσει αντικείμενο έντονων συζητήσεων.

Από τη μια μεριά, η ενθουσιώδης άποψη συνδέει την παγκοσμιοποίηση με το τέλος της ιστορίας, όπου επικρατεί η ειρήνη, η συνεργασία και η ευημερία[171]. Η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ότι ενισχύει την διεθνή συνεργασία και την δημιουργία μιας παγκόσμιας κοινότητας[172]. Ειδικότερα, με την φιλελευθεροποίηση των συναλλαγών και την διάδοση της δημοκρατίας στον κόσμο, η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ότι συνέβαλε στην μείωση των συγκρούσεων ως μέσον επίλυσης διεθνών διαφορών.

Στην αντίπερα όχθη, βρίσκονται οι αναλύσεις που προβλέπουν επερχόμενη αναρχία και αναταραχή (global disorder) στο διεθνές σύστημα εξαιτίας των εντεινόμενων κοινωνικών πιέσεων και των βίαιων αντιδράσεων απέναντι στην παγκοσμιοποίηση[173]. Η διεθνής

---

[171]Ο Francis Fukuyama, θεωρεί ότι το «τέλος της Ιστορίας» σηματοδοτεί την παγκόσμια εφαρμογή της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας ως τελική μορφή ανθρώπινης διακυβέρνησης. Για τον Fukuyama, οι συγκρούσεις μετά το τέλος της Ιστορίας θα προέλθουν από άτομα και ομάδες που παραμένουν «εκτός» του φιλελεύθερου κόσμου (μερικές χώρες του Τρίτου Κόσμου), καθώς και από όσους αποτελούν το «περιθώριο» εντός του φιλελεύθερου κόσμου. Η άποψη του Fukuyama έχει δεχθεί έντονη κριτική. Ένα βασικό σημείο κριτικής είναι ότι το «τέλος της ιστορίας» που παρουσιάστηκε από τον Fukuyama, αγνοεί τη μη επίπεδη και καθ' εαυτήν αντιφατική εξάπλωση της οικονομικής ολοκλήρωσης και της πολιτικής αλλαγής. Η αυταρέσκεια με την οποία γιορτάζεται «ο θρίαμβος της δύσης» δηλώνει άγνοια για την ιστορική καταστροφικότητα της Δύσης, την αυξανόμενη ανισότητα εντός της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης, καθώς και την συνεχιζόμενη αμφισβήτηση του φιλελευθερισμού και της φιλελεύθερης αντίληψης του πολιτικά επιθυμητού, τόσο μέσα, όσο και έξω από τα σύνορα του δυτικού κόσμου. Για μια κριτική ανάλυση των θέσεων του Fukuyama, βλ. αναλυτικότερα D. Held: «Φιλελευθερισμός, Μαρξισμός και Δημοκρατία» στο Stuart Hall, David Held, Anthony McGrew (επίμ.), *Η νεωτερικότητα σήμερα, όπ. παρ.*, σ. 45-48, καθώς και στο Fred Halliday, *Ο Κόσμος μετά το 2000,* (εκδόσεις Καστανιώτης, 2001), σ. 80-81.

[172]Οι H. Holm και G. Sorensen στην άποψή τους για την παγκοσμιοποίηση αναφέρονται στην εμφάνιση των «μετανεωτερικών κρατών» για τα οποία ο πόλεμος είναι αδιανόητος. Αναλυτικότερα βλ. H. Holm και G.Sorensen: *International Relations Theory in a World of Variation Whose World Order? Uneven Globalization and the End of the Cold War* (Boulder, CO: Westview, 1995), σ. 187-206.

[173] Βλ. σχετικά τα παρακάτω έργα: Z. Brzezinski: *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century* (New York: Charles Scribner's Sons, 1993), R.D. Kaplan: «The coming Anarchy», *Atlantic Monthly*, vol 273, no 2 (February 1994), σ. 44-76, καθώς και R Harvey.: *The return of the strong: the drift to global disorder* (London: Macmillan, 1995).

πρακτική είναι γεμάτη από περιστατικά αποσταθεροποιητικών συνθηκών και καταστάσεων, όπως η αναβίωση υπερεθνικιστικών τάσεων, η φυλετική βία, η θρησκευτική αδιαλλαξία και οι τρομοκρατικές ενέργειες[174]. Επιπλέον η παγκοσμιοποίηση, σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, οδηγεί σε αποδυνάμωση του θεσμού του κράτους ιδίως σε περιοχές της Ανατολής και στον Νότο με αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των εμφυλίων πόλεμων. Εκδηλώσεις βίας προκαλούνται επίσης μέσα από την χρήση των νέων τεχνολογιών (υπολογιστές, διαδικτυο δορυφόροι, κλπ.), οι οποίες χρησιμοποιούνται ως μέσον διεξαγωγής πολέμου καθώς και ως μέσο διεξαγωγής ενός «επικοινωνιακού» πολέμου με την χρήση των ΜΜΕ. Η παγκοσμιοποίηση έχει ευνοήσει επίσης την ανάπτυξη νέων μορφών εγκληματικής δράσης. Παράδειγμα αποτελεί η σεξουαλική εκμετάλλευση των γυναικών και των παιδιών[175], το ηλεκτρονικό έγκλημα και η επέκταση των εγκληματικών δικτύων σε διεθνές επίπεδο [176].

Οι επιπτώσεις της καταστροφής του περιβάλλοντος επίσης αποτελούν σημαντική εστία κινδύνου στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με ορισμένους αναλυτές, η ανάπτυξη δράσεων σε παγκόσμια κλίμακα (όπως ερευνητικά προγράμματα, διεθνείς οικολογικοί ΜΚΟ, κινητοποιήσεις για την προστασία του περιβάλλοντος) έχουν συμβάλλει σε μια παγκόσμια διάδοση της περιβαλλοντικής συνείδησης και ευαισθητοποίησης. Θεωρείται επίσης ότι οι νέες τεχνολογίες έχουν ενισχύσει σημαντικά

---

[174] Η τρομοκρατία συνδέεται με την χρήση βίας εναντίον πολιτών από αντιπολιτευόμενες ομάδες μέσα σε μια χώρα ή διεθνώς. Όπως σημειώνει ο Fred Halliday, η διόγκωση της απειλής της τρομοκρατίας, όπως και αυτής των πυρηνικών όπλων αποτελούν βλαβερά κατάλοιπα του ψυχρού πολέμου. Τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα γίναμε μάρτυρες αναρίθμητων τρομοκρατικών επεισοδίων (βλ. Fred Halliday, *Ο κόσμος μετά το 2000*, *όπ.παρ.*, σ. 112-113). Για μια αξιόλογη ανάλυση του φαινομένου της τρομοκρατίας βλ. επίσης το έργο του David J. Whittaker: *"Terrorism: understanding the global threat"*, 2nd Edition, (Longman/Pearson, 2007). Αναφορικά με τις σύγχρονες μορφές τρομοκρατίας, ο Ιγνάσιο Ραμονέ σημειώνει ότι *«η επίθεση στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου στη Νέα Υόρκη το 2001 έδειξε στον κόσμο ένα ριζικά νέο πρόσωπο της τρομοκρατίας. [...] Η βιαιότητα της επίθεσης συγκλόνισε τον κόσμο. Αυτό που άλλαξε ήταν η ίδια η έννοια της τρομοκρατίας. Μιλάμε τώρα για «υπερτρομοκρατία» επισημαίνοντας το γεγονός ότι πρόκειται για μια τόσο υπέρμετρη ενέργεια που δεν έμοιαζε με τίποτα γωστό. Μοιάζει να ξεπεράστηκαν τα όρια της ακραίας βίας και δεν μπορούμε να γυρίσουμε πίσω. Η επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου επιχείρησε να δημιουργήσει τριών τύπων αποτελέσματα: υλικές ζημιές, μια συμβολική επίδραση και ένα ισχυρό μεντιακό σοκ»* (βλ. Ιγνάσιο Ραμονέ: *Πόλεμοι του 21ου αιώνα*, Αθήνα: Εκδόσεις του 21ου Αιώνα, 2003, σ. 74-76).

[175] Ενδεικτικά βλ. J. J. Pettman: «An international political economy of sex» στο E.Kofman and G.Youngs:*Globalisation Theory and Practice,* (London: Pinter, 1996), σ. 191-208.

[176] Ενδεικτικά βλ. L.I. Shelley: «Transnational Organized Crime: An Imminent threat to Nation State?", *Journal of International Affairs*, vol 48, no 2 (Winter 1995), σ.463-89.

την βιώσιμη περιβαλλοντική διαχείριση, ενώ τα διεθνή περιβαλλοντικά καθεστώτα θεσπίζουν δεσμευτικά πλαίσια περιβαλλοντικής προστασίας[177].

Άλλες αναλύσεις, εντούτοις, τονίζουν τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην υποβάθμιση του οικολογικού συστήματος. Η υπέρμετρη εκμετάλλευση των φυσικών πόρων, η πληθυσμιακή «έκρηξη», ο κίνδυνος πυρηνικού πολέμου, η τρύπα του όζοντος στην ατμοσφαιρα, η κλιματική αλλαγή με την εξάλειψη ειδών της χλωρίδας και πανίδας, η ανάπτυξη γενετικώς τροποποιημένων καλλιεργειών και οι διατροφικοί κίνδυνοι, συνιστούν ορισμένους μόνο από τους κινδύνους της ανεξέλεγκτης δράσης του ανθρώπου εις βάρος του περιβάλλοντος. Οι ανησυχίες για έναν επερχόμενο παγκόσμιο οικολογικό όλεθρο βρίσκεται στον πυρήνα της «κοινωνίας του ρίσκου» [178] στην οποία ζούμε.

Αναφορικά με τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην ευημερία και την οικονομική ανάπτυξη οι απόψεις διίστανται.

Οι ενθουσιώδεις αναλύσεις εστιάζουν στα οφέλη που προκύπτουν από την ενοποίηση της αγοράς, όσον αφορά στην ενίσχυση των αναπτυξιακών προοπτικών και της αποδοτικότητας στην οικονομία[179]. Οι ξένες επενδύσεις συμβάλλουν στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στις χώρες υποδοχής, η χρήση των νέων τεχνολογικών μεθόδων δημιουργεί νέα συγκριτικά πλεονεκτήματα[180], ενώ η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου αυξάνει την προσφορά αγαθών και υπηρεσιών, συντελώντας στην αύξηση των καταναλωτικών επιλογών καθώς και στην μείωση των τιμών εξαιτίας του διεθνούς ανταγωνισμού.

---

[177]Βλ. το σχετικό έργο του O.R. Young et al.: *Global environmental change and International Governance* (Hanover N. H.: University Press of New England, 1996).

[178] Για τις κοινωνίες «διακινδύνευσης» και τις αβεβαιότητες που δημιουργεί η τρέχουσα παγκοσμιοποίηση στα πεδία του περιβάλλοντος, της οικονομίας, της κοινωνικής συνοχής και της δημοκρατικής συμμετοχής στο πολιτικό σύστημα, βλ. Μ. Νεγρεπόντη-Δελιβάνη: *Συνωμοτική παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2001), Alain Mink: *Η ευτυχής παγκοσμιοποίηση* (Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, 1999), Δ.Κιούκιας: *Μέσα στις κοινωνίες της διακινδύνευσης - Αφανή ζητήματα της υπό παγκοσμιοποίηση κοινωνικής Ευρώπης* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2004), U Beck: *Ecological Politics in an Age of Risk.* (Cambridge: Polity Press, 1995).

[179]Ενδεικτικά βλ. C. F. Bergsten: «Globalizing Free Trade», *Foreign Affairs*, vol. 75, no. 3 (May/June1996), σ. 105-20, καθώς και L.Bryan και D. Farrell: *Market unbound, Unleasing global capitalism* (N.Y.:John Wiley, 1996).

[180]Η παγκοσμιοποίηση έχει αποτελέσει το μέσον για περαίτερω οικονομική ανάπτυξη στις αποκαλούμενες ως νέο-βιομηχανικές χώρες (NICs).

Από την άλλη μεριά, οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην οικονομική ασφάλεια προσώπων και κοινωνιών έχει αποτελέσει αντικείμενο της κριτικής στο νεοφιλελεύθερο επιχείρημα. Ο William Greider προειδοποιεί, ότι ο ανεξέλεγτος καπιταλισμός οδηγεί στην άβυσσο[181]. Οι κερδοσκοπικές κινήσεις του χρηματιστικού κεφαλαίου στις διεθνείς αγορές απειλούν να αποσταθεροποιήσουν εθνικές οικονομίες καθώς και να απομυζήσουν τα περιουσιακά στοιχεία πολιτών σε ολόκληρο τον κόσμο[182].

Στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, δεν υπάρχει κανένα ενδιαφέρον από τους διεθνείς επενδυτές για ενίσχυση των αναπτυσσομένων και περιθωριοποιημένων φτωχών χωρών, με αποτέλεσμα την διεύρυνση της φτώχειας και της εξαθλίωσης του πληθυσμού στις εν λόγω χώρες, γεγονός που θα οδηγήσει στην δημιουργία εστιών κοινωνικής αναταραχής καθώς και σε μεταναστευτικά ρεύματα προς τις αναπτυγμένες χώρες. Η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ανασταλτικός παράγοντας για την ανάπτυξη[183].
Η εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων οικονομικών μεταρρύθμισεων σε όλο τον κόσμο έχει οδηγήσει σε μια γενική περιστολή των κοινωνικών παροχών και εγγυήσεων για τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες[184]. Άλλη εστία αποσταθεροποίησης προκύπτει από τις άκαμπτες νεοφιλελεύθερες «συνταγές» πολιτικής του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) οι οποίες επιφέρουν σημαντικό κοινωνικό κόστος και την εκδήλωση κοινωνικών αναταραχών σε πολλές χώρες[185].

Η πίεση του διεθνούς ανταγωνισμού και η αναδιάρθρωση επιχειρήσεων και βιομηχανιών οδηγούν σε αύξηση της ανεργίας σε ολόκληρους κλάδους. Ορισμένοι αναλυτές αναμένουν μάλιστα το τέλος της εργασίας[186]. Ακόμα και όσοι έχουν απασχόληση θα είναι

---

[181] Την κεντρική αυτή θέση διατυπώνει ο W. Greider (1997) στο έργο του: *One World, Ready or Not, όπ.παρ.*
[182] Οι απότομες διακυμάνσεις στις ισοτιμίες των νομισμάτων, στις τιμές μετοχών και άλλες οικονομικές μεταβλητές μπορούν σε μια στιγμή να καταστρέψουν ζωές. Οι παγκόσμιες εκροές κεφαλαίου έχουν πλήξει ακόμη και σημαντικές οικονομίες όπως το Μεξικό, η Κορέα και η Ρωσία σε διάστημα λίγων μόνο ημερών. Επιπλέον ο υπέρμετρος δανεισμός δημιουργεί τεράστια οικονομικά βάρη σε πολλές χώρες του κόσμου και ιδίως στις αναπτυσσόμενες χώρες. Για το ζήτημα του χρεούς των αναπτυσσομένων χωρών βλ. Γρ. Τσάλτας: *Αναπτυξιακό φαινόμενο και τρίτος κόσμος: πολιτικές και διεθνές δίκαιο της ανάπτυξης* (Παπαζήσης, 1991).
[183] Ενδεικτικά βλ. P. McMichael: *Development and Social Change: a Global Perspective* (Thousand Oaks, CA: Pine Forge Press, 1996).
[184] Ενδεικτικά βλ. στο M. Chossudovsky: *The Globalisation of Poverty: Impacts of IMF and World Bank Reforms* (London: Zed, 1997).
[185] Την άποψη αυτή διατυπώνουν οι J. Walton και D. Seddon στο έργο τους: *Free Markets- Food Riots: the Politics of Global Adjustment* (Oxford: Blackwell, 1994).
[186] Χαρακτηριστική εδώ είναι η άποψη που διατυπώνει ο J.Rifkin στο έργο του *The End of Work: The Decline of the Global Labour Force and the Down of the Post Market Era* (N.Y.: Putman, 1995).

αναγκασμένοι να εργάζονται με ένα καθεστώς ελάχιστων εργασιακών δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο του αδηφάγου παγκόσμιου καπιταλισμού, οι κυβερνήσεις και το ανθρώπινο δυναμικό ενδίδουν στις απαιτήσεις, προκειμένου να διατηρήσουν την εμπιστοσύνη των παγκόσμιων αγορών[187]. Τα φαινόμενα αυτά διεφάνησαν ήδη με την χρηματοπιστωτική κρίση, την οποία ζούμε εδώ και αρκετό καιρό.

3.5. Παγκοσμιοποίηση και πολιτισμός

Ένα άλλο μείζον ζήτημα το οποίο άπτεται των κοινωνικών αλλαγών στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, συνίσταται στο κατά πόσο τελικά η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί κοινά πολιτιστικά στοιχεία για τους ανθρώπους ή αν αντιθέτως εντείνει τις ιδιαιτερότητές τους[188].

Μια κατηγορία αναλύσεων υποστηρίζει ότι η διαδικασία παγκοσμιοποίησης επιφέρει έναν παγκόσμιο συγχρονισμό πολιτιστικών προτύπων[189]. Η παγκοσμιοποίηση εισάγει έναν ενιαίο παγκόσμιο πολιτισμό, με κεντρικούς άξονες τον μαζικό καταναλωτισμό, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, την αμερικανοποίηση και την διεθνή χρήση της αγγλικής γλώσσας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Theodore Levitt: *«οτιδήποτε, οπουδήποτε καθίσταται όλο και πιο όμοιο, δεδομένου ότι η δομή της παγκόσμιας προτίμησης είναι αδυσώπητα ομογενοποιητική»*[190].

Κατά μια απαισιόδοξη άποψη, οι νέες παγκόσμιες σχέσεις θεωρείται ότι εμπεριέχουν έναν πολιτιστικό ιμπεριαλισμό[191]. Στο πλαίσιο της νέας παγκόσμιας τάξης κυριαρχούν τα

---

[187]Βλ. W. I. Robinson: «Globalisation: Nine Theses on Our Epoch», *Race and Class*, vol. 38, no. 2 (October-December 1996), σ. 13-31.

[188]Αυτές οι συζητήσεις έχουν αναπτυχθεί κυρίως σε ανθρωπολογικές και κοινωνιολογικές μελέτες. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι το έργο του Mike Featherstone, *Global Culture*, *όπ.παρ.* Την σχέση παγκοσμιοποίησης και πολιτισμού αναλύουν επίσης οι ακόλουθοι συγγραφείς: A.D. King (επίμ.): *Culture,Globalization and the World-System: Contemporary Conditions for the Representation of Identity*, (Basingstoke: Macmillan 1991), R Robertson, *Globalization, όπ.παρ.*, J Friedman: *Cultural Identity and Global Process* (London: Sage, 1994), U. Hannerz: *Transnational Connections: Culture, People, Places* (London: Routledge, 1996), A Scott (επιμ.): *The Limits of Globalization: Cases and Arguments* (London: Routledge, 1997), F.Jameson, and M. Miyoshi (επιμ.): *The Cultures of Globalization* (Durham, NC: Duke University Press, 1998), B. Meyer και P. Geschiere (επιμ.): «Globalisation and Identity: Dialectics of Flows and Closure», *Development and Change,* vol. 29, no.4, (October 1998), σ. 601-928.

[189]Την άποψη αυτή συμμερίζονται κυρίως οι προσεγγίσεις που αντιλαμβάνονται την παγκοσμιοποίηση ως φιλελευθεροποίηση ή δυτικοποίηση. Βλ σχετικά τα έργα των C. J. Hamelink: *Cultural Autonomy in Global Communications* (New York: Longmans, 1983), καθώς και J. Tomlinson: «Homogenisation and Globalisation», *History of European Ideas*, vol. 20, nos 4—6 (February 1995), σ. 891-897.

[190]Βλ. T. Levitt: «The Globalization of Markets», *Harvard Business Review*, vol. 61, no. 3 (May-June 1983), σ. 92-102.

[191] Την κεντρική αυτή θέση διατυπώνει ο J. Tomlinson στο έργο του: *Cultural Imperialism: A Critical*

δυτικά πρότυπα και ειδικότερα τα καταναλωτικά πρότυπα και ο τρόπος ζώης στις ΗΠΑ. Οι ιδιαίτερες πολιτιστικές παραδόσεις κάθε περιοχής θεωρούνται ξεπερασμένες ενώ παράλληλα περιορίζουν τα περιθώρια ανάπτυξης εναλλακτικών επιλογών. Η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ότι εναρμονίζει και ενοποιεί συντρίβοντας συχνά παραδοσιακούς τρόπους ζωής, όταν αυτοί παρεκκλίνουν από το κυρίαρχο πρότυπο. Κατά συνέπεια, η εποχή της ποικιλομορφίας και της ιδιαιτερότητας έχει παρέλθει και οδεύουμε σε μια μετα-εθνική εποχή[192].

Κατά μια αισιόδοξη άποψη, η ομογενοποίηση εκτιμάται ότι θα οδηγήσει σε έναν προοδευτικό κοσμοπολιτανισμό. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι η ανάπτυξη παγκόσμιων συνδέσεων και επαφών στην εποχή της παγκοσμιοποίησης ευνοεί τον πολιτιστικό πλουραλισμό και τον ελεύθερο αυτοπροσδιορισμό[193]. Παγκόσμιες μορφές επικοινωνίας, όπως ο τουρισμός, τα ηλεκτρονικά μέσα μαζικής επικοινωνίας και το διαδίκτυο, θεωρείται ότι προάγουν τον διαπολιτισμικό διάλογο και την κατανόηση μεταξύ των λαών, θέτοντας τις βάσεις ανάπτυξης μια πραγματικά παγκόσμιας κοινότητας.

Άλλες αισιόδοξες αναλύσεις συνδέουν την παγκοσμιοποίηση με μια εντεινόμενη πολιτιστική ποικιλομορφία[194]. Ειδικότερα υποστηρίζεται, οτι οι παγκόσμιες στρατηγικές που διαμορφώνονται στο πλαίσιο των παγκόσμιων επικοινωνιακών δικτύων και των αγορών, προσαρμόζονται συχνά στις ιδιαιτερότητες των επιμέρους τοπικών πλαισίων. Μέσω της προσαρμογής αυτής που έχει αποκληθεί και «παγκοσμιο-εντοπιότητα» (glocalization), τα διεθνή δελτία ειδήσεων, τα παγκόσμια προϊόντα, τα παγκόσμια κοινωνικά κινήματα, λαμβάνουν διαφορετικές μορφές ανάλογα με τις τοπικές ιδιαιτερότητες[195]. Επομένως, η παγκοσμιοποίηση ουδόλως έχει αποτρέψει τις κοινωνικές

Introduction (London: Pinter 1991).

[192] Την άποψη αυτή διατυπώνει ο J. M. Guehenno, στο έργο του: *The End of the Nation-State* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1995). Αυτή η απώλεια πολιτιστικών πόρων περιορίζει τις προσλαμβάνουσες και συνακόλουθα τις δυνατότητες της ανθρωπότητας για μια δημιουργική αντιμετώπιση των προκλήσεων (οικονομικών, πολιτικών, οικολογικών κ.α.) που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση.

[193] Την άποψη αυτή διατυπώνουν ιδίως οι αναλύσεις περί ετεροκαθορισμού και υβριδοποίησης.

[194] Ενδεικτικά βλ. A. Appadurai: «Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy», *Public Culture*, vol. 2, no. 3 (Spring 1990), σ. 1-24, U.Hannerz: *Cultural Complexity: Studies in the Social Organization of Meaning*, (New York: Columbia University Press, 1992), καθώς και V Cable: *The World's New Fissures: Identities in Crisis*, (London: Demos, 1994).

[195] Την άποψη αυτή διατυπώνουν οι παρακάτω αναλυτές στα έργα τους: Mike Featherstone (επιμ.): *Global Modernities*, (London: Sage 1995), R.W Cox: «An Alternative Approach to Multilateralism for the Twenty-First Century», *Global Governance*, vol. 3, no. 1 (January-April 1997), σ. 103-116.

ομάδες ανά τον κόσμο, από το να υπεραμύνονται της εθνικής τους ιδιαιτερότητας [196]. Ως εκ τούτου σύμφωνα με την αντίληψη του Samuel Huntington, η παγκοσμιοποίηση θα οδηγήσει σε μια σύγκρουση μεταξύ πολιτισμών: του κομφουκιανικού, του ορθόδοξου ανατολικού, του ινδικού, του ισλαμικού, του δυτικού κλπ.[197].

Άλλες αναλύσεις υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση επιτείνει τον κατακερματισμό, με την ανάπτυξη ιδιαίτερων πολιτισμικών ταυτοτήτων στο τοπικό επίπεδο[198]. Κάποιες άλλες διατείνονται ότι οι παγκόσμιες σχέσεις αυξάνουν τις ευκαιρίες για την ανάπτυξη πολιτισμικών ταυτοτήτων και την δημιουργία κοινοτήτων, οι οποίες δεν βασίζονται στην εδαφικότητα, αλλά συνδέονται με την κοινωνική κατηγορία, το φύλο, τη φυλή, τη θρησκεία ή την σεξουαλικότητα. Η άμεση επαφή με διαφορετικούς πολιτισμούς και διαφορετικούς τρόπους ζωής μέσα από τα δίκτυα επικοινωνίας και τη μετανάστευση παράγει ένα διττό αποτέλεσμα, στο μέτρο που μπορεί να εντείνει την προκατάληψη απέναντι στο διαφορετικό, ενώ παράλληλα συντελεί στην δημιουργία νέων κοινοτήτων που εδράζονται σε κοινά κοινωνικο-πολιτισμικά στοιχεία[199]. Οι νέες αυτές κοινότητες δύνανται να αποτελέσουν τα πλαίσια για την ανάπτυξη νέων αξιών, γνώσεων και θεσμών που συνιστούν προϊόν της επαφής ανάμεσα σε διαφορετικές πολιτισμικές και κοινωνικές ομάδες[200] .

Μια επιμέρους πτυχή της συζήτησης αναφορικά με την σχέση παγκοσμιοποίησης και πολιτισμού, εστιάζει στην διαμόρφωση μιας νέας σημασιολογίας στις έννοιες της ταυτότητας και της κοινότητας. Σ' αυτό το πλαίσιο, η παγκοσμιοποίηση εντείνει την ανάπτυξη των διαπολιτισμικών σχέσεων, ενθαρρύνοντας αμέτρητους νέους συνδυασμούς,

---

[196]Βλ. σχετικά τα έργα των B. R. Barber: *Jihad vs. McWorld* (New York: Ballantine 1996), A.D Smith: «The Supersession of Nationalism?», *International Journal of Comparative Sociology,* vol. 31, no. 1-2, (1990), σ. 1-32, A. D Smith: *Nations and Nationalism in a Global Era,* (Cambridge: Polity Press 1995). Σχετική είναι επίσης η συμβολή του A.D Smith: «Towards a Global Culture?» στο M. Featherstone (επιμ.), *Global Culture*, *όπ.παρ.*, σ.171-191.

[197]Την άποψη αυτή αναλύει ο S.P. Huntington στο έργο του: *The Clash of* Civilizations, *όπ.παρ.*

[198]Ενδεικτικά βλ. τα έργα των M. H. Halperin και D. J. Scheffer: *Self-Determination in the New World Order,* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 1992), F. Wilmer: *The Indigenous Voice in World Politics: Since Time Immemorial,* (London: Sage, 1993) και W. Connor: *Ethnonationalism: the Quest for Understanding,* (Princeton: Princeton University Press, 1994).

[199] Βλ. σχετικά Antony McGrew, «Μια παγκόσμια κοινωνία;», *όπ.παρ.*, σ. 118.

[200]Αποτέλεσμα αυτής της επαφής διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων είναι και οι γαστρονομικοί συνδυασμοί, η τάση του "New Age" στην τέχνη, οι νέες προσλαμβάνουσες στο πλαίσιο μιας πολυεθνικής κοινωνίας κλπ. Βλ. αναλυτικά στο H Perlmutter: «On the rocky road to the first global civilization», *Human Relations,* τομ. (44), αρ. (9), (1991), σ.902-906.

καθιστώντας δυσδιάκριτα έτσι τα όρια ανάμεσα στα έθνη και διαφορετικούς πολιτισμούς. Οι εκπρόσωποι αυτής της άποψης συνδέουν την παγκοσμιοποίηση με αυτό που αποκαλούν μίξη (creolization) και πολιτιστική υβριδοποίηση, δηλαδή μια διαδικασία συγχώνευσης στοιχείων από διαφορετικούς πολιτισμούς[201]. Επιπλέον, ορισμένοι θεωρητικοί υποστηρίζουν ότι οι εν λόγω πολιτιστικές εξελίξεις, δημιουργούν την ανάγκη ανάπτυξης εναλλακτικών μορφών προσδιορισμού της κοινότητας πέρα από τον παραδοσιακό διαχωρισμό «εμείς και οι άλλοι»[202].

Αντιθέτως, άλλες προσεγγίσεις υπογραμμίζουν τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην πολιτιστική και πνευματική ασφάλεια. Ορισμένοι αναλυτές σημειώνουν ότι η μίξη των πολιτισμών που συντελείται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης έχει φθάσει σε τέτοιο σημείο, ώστε να αμφισβητούνται όλες οι αξιωματικές αλήθειες που αποτελούσαν πυξίδα για την πορεία του ανθρώπου. Υπό αμφισβήτηση τίθενται ακόμα και οι αξίες του Διαφωτισμού (αξίες της νεωτερικοτητας) για την ανθρώπινη πρόοδο. Έτσι σε ένα πλαίσιο έντονου σχετικισμού, η αυτονόητη αξία της δημοκρατίας καθώς και οικουμενικές αξίες, όπως η ελευθερία και η ισότητα τίθενται σήμερα υπό αμφισβήτηση[203].

---

[201]Βλ. U. Hannerz: *«The World in Creolisation», Africa,* vol. 57 (1987), σ. 546-59. Βλ. επίσης Pieterse Nederveen: «*Globalization as Hybridization*», στο M. Featherstone (επιμ.), *Global Modernities, όπ.παρ.*, σ. 45-68.

[202]Την άποψη αυτή συμμερίζονται οι παρακάτω αναλυτές: D. Blaney και N. Inayatullah: «Prelude to a Conversation of Cultures in International Society? Todorov and Nandy on the Possibility of Dialogue», *Alternatives*, vol. 19, no. 1, (1994) σ. 23-51, M. J.Shapiro: «Moral Geographies and the Ethics of Post-Sovereignty», *Public Culture,* vol. 6, no. 3 (Spring 1994), σ. 479-502, J.A.Scholte: «The Geography of Collective Identities in a Globalizing World», *Review of International Political Economy*, vol. 3, no. 4 (Winter 1996), σ. 565-607, J.A.Scholte: «Security and Community in a Globalizing World: African Experiences» στο C.Thomas and P.Wilkin (επιμ.): *Globalization, Human Security and the African Experience,* (Boulder, CO: Rienner 1999), σ. 59-84., M.J. Shapiro και H. R. Alker (επιμ.): *Challenging Boundaries: Global Flows, Territorial Identities* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996), A Linklater: *The Transformation of Political Community: Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era,* (Cambridge: Polity Press, 1998).

[203] Jan Aart Scholte: *Globalization, όπ.παρ.*, σ. 28.

3.6. Η διαλεκτική φύση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης

Η παγκοσμιοποίηση αποτελεί μια διαδικασία που χαρακτηρίζεται από αντιφατικές τάσεις, ώστε καθίσταται δυσχερής η όποια εκτίμηση αναφορικά με την έκβασή της[204]. Από τον τρόπο που εκτυλίσσεται η παγκοσμιοποίηση, είναι δυνατός ο εντοπισμός τουλάχιστον των παρακάτω αντιφατικών τάσεων:

Α. Ενοποίηση -κατάτμηση

Όπως διεφάνη ήδη, η δημιουργία διεθνικών δικτύων και κοινοτήτων συνιστούν κύριο χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης[205]. Η παγκόσμια διασύνδεση σε όλα τα πεδία των κοινωνικών σχέσεων έχει σαν αποτέλεσμα την διάρρηξη της μέχρι πρότινος παραδοσιακής ενότητας της οργάνωσης των δραστηριοτήτων στο πλαίσιο ενός οριοθετημένου χώρου. Στις μέρες μας έχει αναπτυχθεί μια νέα λογική ζωής και εργασίας σε διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους, όπως συμβαίνει λχ στην περίπτωση των πολυεθνικών επιχειρήσεων (των οποίων διαφορετικά στάδια της παραγωγής και διανομής λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικά μέρη του πλανήτη) και στο πλαίσιο διεθνικών κοινοτήτων οι οποίες ζουν μακριά από τον τόπο καταγωγής (πχ πολωνική κοινότητα στην Μεγάλη Βρετανία)[206].

Την ίδια στιγμή που συντελείται αυτή η ενοποίηση, λαμβάνει, παράλληλα, χώρα και μια τάση κατάτμησης, η οποία εκδηλώνεται σε πολλά πεδία, όπως από το πεδίο της διακυβέρνησης (πχ υπονόμευση της δυνατότητας του κράτους να ελέγχει το κεφάλαιο) μέχρι την διάβρωση των εθνικών ταυτοτήτων και την έξαρση των εθνικών και των φυλετικών διακρίσεων εξαιτίας της αμεσότερης επαφής με την διαφορετικότητα.

Β. Καθολίκευση-μερίκευση

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης παρατηρούμε την καθολίκευση ορισμένων θεμελιωδών πτυχών της νεωτερικότητας, όπως το κράτος και η βιομηχανική παραγωγή, ενώ παράλληλα παρατηρούμε την ενδυνάμωση τάσεων επισήμανσης της ιδιαιτερότητας ενάντια στην επερχόμενη ομογενοποίηση (πχ η περίπτωση αναβίωσης εθνικών ταυτοτήτων)[207]. Σ' αυτό το νέο διεθνές πεδίο αλληλεπίδρασης και συνεργασίας από τη

---

[204] Antony McGrew, «Μια παγκόσμια κοινωνία;», *όπ.παρ.*, σ. 116.
[205] Ulrich Beck, *Τι είναι η παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ.137.
[206] Στο ίδιο, σ.103 επ.
[207] Antony McGrew, «Μια παγκόσμια κοινωνία;», *όπ.παρ.*, σ. 117.

μια, ανταγωνισμού και συγκρούσεων από την άλλη, δύο είναι οι δυνατότητες απόκρισης του έθνους κράτους: Είτε η επιλογή μιας τάσης εσωστρέφειας και απομονωτισμού, είτε η επιλογή της προσαρμογής στις νέες συνθήκες μέσα από έναν επαναπροσδιορισμό του ρόλου και των πολιτικών του έθνους κράτους.

Γ. Συγκεντρωτισμός -αποκέντρωση

Οι συνθήκες παγκοσμιοποίησης έχουν διευκολύνει τον συγκεντρωτισμό της εξουσίας στην λήψη αποφάσεων, στην ροή πληροφόρησης και στον πλούτο. Την ίδια στιγμή, αυτός ο συγκεντρωτισμός οδηγεί τις επιμέρους εθνικές κοινότητες και κοινωνικές ομάδες στην διεκδίκηση μεγαλύτερης επιρροής πάνω στις δυναμικές που επηρεάζουν την ζωή τους[208]. Μέσα από την δράση των κοινωνικών κινημάτων (φεμινιστικά κινήματα, κινήματα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, περιβαλλοντικά κινήματα) καθώς και μέσα από εκδηλώσεις αντίδρασης στις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης (αντιπολεμικά συλλαλητήρια, διαδηλώσεις ενάντια στην οικονομική παγκοσμιοποίηση στους χώρους διασκέψεων μεγάλων οικονομικών οργανισμών, κ.α.), παρατηρούμε επίσης την άνοδο μιας ισχυρής τάσης αποκέντρωσης[209]. Επομένως, το σύνολο σχεδόν των φορέων της κοινωνίας πολιτών (συνδικάτα, ενώσεις καταναλωτών, θρησκευτικές οργανώσεις, νέες κοινότητες κ.α.) αποκτά μεγαλύτερη επιρροή στην οργάνωση του κοινωνικού χώρου.

Δ. Ομογενοποίηση -διαφοροποίηση

Τέλος, ένα ακόμα χαρακτηριστικό της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης συνίσταται στην ομογενοποίηση ορισμένων στοιχείων της σύγχρονης κοινωνικής ζωής σε ολόκληρο τον πλανήτη (πχ. ο τρόπος ζωής στα μεγάλα αστικά κέντρα, διεθνείς τηλεοπτικές εκπομπές, διεθνείς τάσεις στη μόδα, διεθνείς αλυσίδες καταστημάτων κλπ). Από την άλλη μεριά, παράλληλα με τη διάδοση κοινών τάσεων στους τρόπους ζωής και τα πολιτισμικά πρότυπα (που εμφανώς απηχούν την επιρροή της αμερικάνικης κουλτούρας), συντελείται παράλληλα και μια διαδικασία προσαρμογής αυτών των παγκόσμιων στοιχείων στις ιδιαιτερότητες κάθε τόπου[210].

---

[208] Ulrich Beck, *Τι είναι η παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ.138.

[209] Antony McGrew, «Μια παγκόσμια κοινωνία;», *όπ.παρ.*, σ. 118.

[210] Οι διαφορές που παρατηρούνται λχ στην σημασία που έχουν τα ανθρώπινα δικαιώματα σε διαφορετικά μέρη του κόσμου, καθώς και στους τρόπους λατρείας μιας οικουμενικής θρησκείας (Ισλάμ, καθολικισμός) ανάλογα με τον τόπο. Αναλυτικότερα βλ. στο U. Hannertz: *Scenarios for peripheral cultures* στο A.D King (επίμ.): *Culture,Globalization and the World-System*, *όπ.παρ.*, σ. 107-128.

3.7. Εναλλακτικές πολιτικές διαχείρισης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης

Η πολιτική προσαρμογή στις συνθήκες, που η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί, έχει αποτελέσει αντικείμενο ριζικά διαφορετικών αξιολογικών κρίσεων μεταξύ των κύριων σχολών σκέψης.

Ειδικότερα, οι οπαδοί του νεοφιλελευθερισμού διατείνονται ότι οι δυνάμεις της αγοράς πρέπει να καθορίσουν την κατεύθυνση της παγκοσμιοποίησης. Οι δημόσιοι φορείς διακυβέρνησης σε όλα τα επίπεδα θεωρείται, ότι θα πρέπει να διευκολύνουν και όχι να θέτουν εμπόδια σε αυτή την δυναμική. Αντιθέτως, οι οπαδοί της μεταρρύθμισης υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση πρέπει να καθοδηγείται με δημόσιες πολιτικές, οι οποίες περιλαμβάνουν την λήψη μέτρων σε κρατικό και υπερεθνικό επίπεδο. Στον θεωρητικό προβληματισμό έχει αναπτυχθεί και μια ριζοσπαστική απάντηση στην παγκοσμιοποίηση, η οποία θέτει υπό συνολική αμφισβήτηση τα θεμέλια της παγκοσμιοποίησης [211].

Ο νεοφιλελευθερισμός στηρίζεται στις πεποιθήσεις του κλασσικού φιλελευθερισμού, ότι οι δυνάμεις αγοράς θα φέρουν την ευημερία, την ελευθερία, τη δημοκρατία και την ειρήνη στην ανθρωπότητα[212]. Στην σύγχρονη περίοδο, οι νεοφιλελεύθεροι υποστηρικτές αναβιώνουν το κλασσικό φιλελεύθερο επιχειρήμα που απορρίπτει την κρατική επέμβαση στην λειτουργία της αγοράς, ιδίως στο πλαίσιο της παγκόσμιας αγοράς.
Οι νεοφιλελεύθεροι διατείνονται βασικά, ότι αφού το κράτος δεν μπορεί να ελέγξει την παγκοσμιοποίηση, θα ήταν επομένως συνετότερο να αφήσει τις παγκόσμιες αγορές να δράσουν χωρίς επίσημους περιορισμούς. Για το λόγο αυτό οι κυβερνήσεις και οι διεθνείς θεσμοί θεωρείται, ότι πρέπει να ακολουθήσουν νεοφιλελεύθερες πολιτικές, προκειμένου να διευκολύνουν την ανεμπόδιστη λειτουργία της παγκοσμιοποιημένης αγοράς[213]. Επιπλέον, τόσο τα κράτη, όσο και οι διεθνείς οργανισμοι όπως το ΔΝΤ, θα πρέπει να ασκήσουν την απαραίτητη πίεση για την εφαρμογή των νεοφιλελεύθερων πολιτικών

---

[211] Jan Aart. Scholte, *Globalisation*, *όπ.παρ.*, σελ 32.
[212] Ο νεό-φιλελευθερισμός αποτελεί μια νέα εκδοχή της κλασικής φιλελεύθερης οικονομικής σκέψης με καταβολές τους στις πραγματείες του John Locke και του Adam Smith. Οι φιλελεύθεροι θεωρητικοί ήδη από τον 17ο αιώνα υποστήριζαν, ότι τα κρατικά σύνορα δεν θα πρέπει να διαμορφώσουν ένα τεχνητό εμπόδιο (με δασμολόγια και άλλους περιορισμούς) στην αποδοτική κατανομή των πόρων στην παγκόσμια οικονομία.
[213] Παραδείγματος χάριν, τα επίσημα καθεστώτα διαδραματίζουν συνήθως σημαντικό ρόλο στην εναρμόνιση των τεχνικών προτύπων μεταξύ των χωρών.

ακόμα και όταν συναντούν την δυσαρέσκεια και τις αντιδράσεις κρατικών φορέων ή των πολιτών.

Κατά συνέπεια ως ενδεδειγμένη αντιμετώπιση της παγκοσμιοποίησης θεωρείται η άρση των επίσημων ρυθμίσεων σε όλα τα πεδία της οικονομικής δραστηριότητας. Ειδικότερα προτείνεται η κατάργηση των περιορισμών στις διασυνοριακές ροές αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίου, η άρση των κρατικών ελέγχων στις τιμές, τις αμοιβές και την κίνηση συναλλάγματος. Προτείνεται επίσης ο δραστικός περιορισμός της ιδιοκτησίας του κράτους σε παραγωγικούς κλάδους της οικονομίας μέσα από την διαδικασία ιδιωτικοποιήσεων. Οι νεοφιλελεύθεροι προωθούν επίσης την μείωση των κοινωνικών παροχών, οι οποίες θα πρέπει να αντικατασταθούν από ρυθμίσεις της αγοράς και μεγαλύτερη συμμετοχή των εργαζομένων στην χρηματοδότηση των συντάξεων και της υγειονομικής περίθαλψης[214].
Είναι γεγονός που το ζούμε σε πολλές εκφάνσεις του σήμερα, ότι ο νεοφιλελευθερισμός σε διάφορες χώρες έχει επικρατήσει ως κυρίαρχο πολιτικό δόγμα της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι κυβερνήσεις των μεγάλων καπιταλιστικών χωρών έχουν προωθήσει νεοφιλελεύθερες πολιτικές στην διαδικασια παγκοσμιοποίησης. Επίσης οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί, όπως το ΔΝΤ, ο ΠΟΕ και ο ΟΟΣΑ έχουν συνδέσει την παγκοσμιοποίηση με την φιλελευθεροποίηση των διεθνών συναλλαγών και της παραγωγικής δραστηριότητας. Τα προπύργια της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης εντοπίζονται στις χρηματιστηριακές αγορές, τα ανώτερα διευθυντικά στελέχη των πολυεθνικών εταιριών, τους διεθνείς εργοδοτικούς οργανισμούς και τις διεθνείς ηγετικές ομάδες διαμόρφωσης της κοινής γνώμης[215]. Διαθέτοντας ευρύτατες διασυνδέσεις με κέντρα εξουσίας, ο νεοφιλελευθερισμός, μπορούμε να πούμε, έχει καταστεί πολιτική ορθοδοξία για την παγκοσμιοποίηση.

---

[214]Εν ολίγοις, οι νεοφιλελεύθεροι έχουν απορρίψει τις κρατοκεντρικές στρατηγικές οικονομικής διαχείρισης (στην σοσιαλιστική, εθνικοσοσιαλιστική/φασιστική και κεϊνσιανή εκδοχή τους) που επικράτησαν από την δεκαετία του 1930 μέχρι και την δεκαετία του 1970. Περισσότερα για τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές, βλ. J. Williamson: «What Whasington means by policy reform», στο J.Williamson (επιμ.): *Latin American adjustment How much has happened?* (Washington DC: Institute for International Economics, 1990), σ. 7-20. Επίσης, στο S. Gill, «Globalisation Market Civilisation and Disciplinary Neoliberalism», *όπ.παρ,* σ. 399-423.

[215] Στην ακαδημαϊκή κοινότητα, φημισμένοι οικονομολόγοι με έδρα σε έγκριτα πανεπιστήμια τονίζουν τα πλεονεκτήματα της ανεμπόδιστης λειτουργίας των παγκόσμιων αγορών. Ερευνητικά κέντρα με ισχυρή επιρροή όπως το Ινστιτούτο Διεθνών Οικονομικών της Washington DC, προωθούν νεοφιλελεύθερες πολιτικές, όπως και έγκριτες οικονομικές εφημερίδες ("Wall Street Journal", "Financial Times" κ.α.).

Μετά την πιο πάνω παρουσίαση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής που συνιστά και την κυρίαρχη μέχρι στιγμής προσέγγιση διαχείρισης της παγκοσμιοποίησης, παρουσιάζονται πιο κάτω οι βασικές γραμμές εναλλακτικών πολιτικών, αφετηριακό σημείο των οποίων είναι η διαχείριση των επιπτώσεων των νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Ωστόσο η εφαρμογή τους δεν είναι εφικτή πάντοτε, στο μέτρο που δεν συγκεντρώνουν την απαραίτητη πολιτική βούληση των δρώντων φορέων της σημερινής παγκόσμιας τάξης.

Η πρόταση για μεταρρύθμιση ή αλλιώς για μια παγκόσμια σοσιαλδημοκρατία αποτελεί την κυριότερη κριτική προσέγγιση, και παράλληλα την κυριότερη πολιτική αντιπρόταση απέναντι στην κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη πολιτική για την παγκοσμιοποίηση. Η εν λόγω προσέγγιση αντλεί στοιχεία από την οικονομική θεωρία του Keynes, από την πολιτική του "New Deal" στις ΗΠΑ και από το μεταπολεμικό συμβόλαιο για την εισαγωγή ρυθμίσεων κοινωνικού κράτους στη δυτική Ευρώπη.

Κεντρική θέση των εκφραστών της μεταρρυθμιστικής προσέγγισης είναι, ότι απαιτούνται οι κατάλληλες δημόσιες πολιτικές προκειμένου ο καπιταλισμός να έχει θετικά αποτελέσματα για την κοινωνική ευημερία,. Και τούτο, διότι ο αχαλίνωτος καπιταλισμός επιφέρει σημαντικές επιπτώσεις στους πολίτες, στην κοινωνία και στο περιβάλλον. Όπως ισχύει στην περίπτωση των εθνικών αγορών, έτσι και οι παγκόσμιες αγορές είναι ατελείς και απαιτούν διορθώσεις υπό την μορφή πολιτικών επεμβάσεων εκπορευόμενων από τις δημόσιες αρχές.

Οι μεταρρυθμιστές έχουν διατυπώσει ποικίλες προτάσεις πολιτικής για την αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων του καπιταλισμού, παράλληλα με την διαχείριση των επιπτώσεων που αυτός προκαλεί. Ειδικότερα, έχει προταθεί η εισαγωγή ελέγχων στις διασυνοριακές ροές κεφαλαίου, στο μέτρο που αυτή καθίσταται αναγκαία για την μείωση των καταστρεπτικών επιπτώσεων της αγοράς, την περιστολή των κοινωνικών ανισοτήτων καθώς και τον περιορισμό των περιβαλλοντικών επιπτώσεων. Επιπλέον, οι μεταρρυθμιστές έχουν εισηγηθεί την εισαγωγή ρυθμίσεων θεσμικής κατοχύρωσης ελάχιστων επιπέδων προστασίας σε τομείς, όπως οι μισθοί, η εργασιακή ασφάλεια και οι

περιβαλλοντικοί έλεγχοι[216]. Στόχος των ελάχιστων εγγυήσεων είναι η προστασία των ευπαθών ομάδων και κοινωνικών κατηγοριών από τις αδικίες που δημιουργεί ο αχαλίνωτος καπιταλισμός.

Σε αντίθεση με την παραδοσιακή οικονομική θεωρία περί κρατικής ρύθμισης στον καπιταλισμό, όπου οι εισηγήσεις ρύθμισης αφορούσαν αποκλειστικά το κρατικό πεδίο, η σύγχρονη εκδοχή της θεωρίας ρύθμισης τονίζει την ανάγκη υιοθέτησης παγκόσμιων δημόσιων πολιτικών από τους καθ' ύλην αρμόδιους διεθνείς οργανισμούς. Κύριος λόγος για αυτή την μετατόπιση του επιπέδου ανάληψης ρυθμιστικών παρεμβάσεων είναι, ότι όταν οι ρυθμίσεις εφαρμόζονται μόνο στο επίπεδο του έθνους κράτους χωρίς να συνοδεύονται από έναν διεθνή συντονισμό καθίστανται συχνά ανεπαρκείς για την διαχείριση του παγκόσμιου καπιταλισμού[217]. Έτσι προτείνεται λ.χ. η θέσπιση διεθνών κανόνων εταιρικής πρακτικής για τις πολυεθνικές επιχειρήσεις και διεθνείς κανόνες προστασίας του περιβάλλοντος. Έχει υποστηριχθεί επίσης η λήψη ρυθμίσεων για την διασφάλιση μεγαλύτερης σταθερότητας στις παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές σε επίπεδο διεθνών οικονομικών οργανισμών, όπως το ΔΝΤ, καθώς και η υιοθέτηση προγραμμάτων από τους καθ' ύλην αρμόδιους διεθνείς θεσμούς για την βελτίωση των ευκαιριών ένταξης των ευάλωτων κοινωνικών κατηγοριών στην παγκόσμια οικονομία[218].

Κατά την δεκαετία του 1990 ενισχύθηκε η επιρροή των επιχειρημάτων της μεταρρύθμισης καθώς και η κριτική που αυτή ασκεί στο νεοφιλελευθερισμό. Ενδεικτικό αυτής της στροφής είναι το ότι σε πολλά κράτη του κόσμου παρατηρήθηκε άνοδος των σοσιαλδημοκρατών στην εξουσία[219]. Τα επιχειρήματα των οπαδών της μεταρρύθμισης τέθηκαν και ενώπιον των οργάνων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι ο πρώην Γενικός Γραμματέας του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, Boutros - Ghali, ο οποίος προειδοποίησε για μια «παγκοσμιοποίηση

---

[216] Άλλες ενεργητικές πολιτικές εισηγούνται την βελτίωση των ευκαιριών ενσωμάτωσης στην παρούσα κοινωνική δομή για ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως οι γυναίκες, οι πολίτες διαφορετικού χρώματος και γενικά οι περιθωριοποιημένες ομάδες του πληθυσμού. Οι μεταρρυθμιστές επίσης έχουν συχνά υποστηρίξει την εισαγωγή μέτρων προστασίας του ανταγωνισμού για αποτροπή μονοπωλιακών και άλλων αθέμιτων πρακτικών των μεγάλων επιχειρήσεων.

[217] Σήμερα λ.χ. για την αποτελεσματικότερη διαχείριση της παγκόσμιας κρίσης θα λέγαμε ότι αυτή είναι μια καθημερινή «συνταγή» που εκπορεύεται από τις διεθνείς διασκέψεις πολυμερών οργάνων.

[218] Βλ. το σχετικό έργο του B. Deacon: *Global Social Policy: International Organizations and the Future of Welfare.* (London: Sage, 1997).

[219] Όπως συνέβη, μεταξύ άλλων, στην Αργεντινή, στην Βραζιλία, στην Μεγάλη Βρετανία.

χωρίς έλεγχο»[220]. Παράλληλα, η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ILO) προωθεί την ενίσχυση της προστασίας της εργασίας στο πλαίσιο του παγκόσμιου καπιταλισμού, ενώ το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (UNCTAD) έχει διατυπώσει προτάσεις για μια πολιτική παγκόσμιας μεταρρύθμισης μέσω της ετήσιας έκθεσης που δημοσιεύει για την παγκόσμια ανάπτυξη[221].

Ας σημειωθεί, ότι και φορείς της κοινωνίας πολιτών έχουν διατυπώσει προτάσεις μεταρρύθμισης απέναντι στην τρέχουσα μορφή της παγκοσμιοποίησης, όπως λχ η Διεθνής Συνομοσπονδία Συνδικαλιστικών Ενώσεων (ICFTU), η οποία έχει υποστηρίξει διεθνείς πολιτικές για την διαχείριση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης στην υπηρεσία της ανθρώπινης ευημερίας[222]. Επίσης διάφορες μη κυβερνητικές οργανώσεις (NGOs) έχουν αξιώσει την μεταρρύθμιση των διεθνών οικονομικών οργανισμών, προκειμένου οι τελευταίοι να αφουγκραστούν τις κοινωνικές ανάγκες και τα αιτήματα των πολιτών και να αντιμετωπίσουν ουσιαστικά τις επιπτώσεις της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης.

Η ενίσχυση της επιρροής των θέσεων της πολιτικής μεταρρύθμισης έχει πετύχει να αμφισβητήσει και να μετριάσει την κυρίαρχη πίστη περί της ορθότητας του νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης όπως εξελίσσεται μέχρι σήμερα.
Σημαντική επίσης κριτική του κυρίαρχου νεοφιλελεύθερου παράδειγματος ασκεί η ριζοσπαστική προσέγγιση, η οποία θέτει υπό συνολική αμφισβήτηση τα θεμέλια της παγκοσμιοποίησης. Η βασική διαφορά της ριζοσπαστικής θέσης με την μεταρρυθμιστική προσέγγιση έγκειται στο ότι η τελευταία αποδέχεται την παγκοσμιοποίηση καθώς και τις δυνάμεις που την τροφοδοτούν (δηλ. το καπιταλιστικό σύστημα, την σύγχρονη τεχνολογία και τον ορθολογισμό), ενώ η πρώτη επιδιώκει, είτε την αναστροφή της τάσης παγκοσμιοποίησης, είτε την εξέλιξή της αλλά σε εντελώς διαφορετικά θεμέλια.

---

[220]Την προειδοποίηση αυτή διατύπωσε ο Boutros Boutros Ghali στην εισήγησή του προς την 49η σύνοδο της Γενικής Συνέλευσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Σχετικά βλ. Boutros Boutros Ghali: "Confronting new challenges". Report on the work of the Organization from the 49th to the fiftieth session of the General Assembly, (New York : United Nations, 1995).

[221] Πρόκειται για τις εκθέσεις του Προγράμματος των Ηνωμένων Εθνών για την Ανάπτυξη. Ενδεικτικά βλ. United Nations Development Programme: "Human Development Report 2004: Cultural Liberty in Today's Diverse World", (Oxford University Press, 2004), United Nations Development Programme: "Human Development Report 2002: Deepening Democracy in a Fragmented World", (Oxford University Press, 2002), United Nations Development Programme: "Human Development Report 2001: Making new technologies work for Human development", (Oxford. University Press, 2001).

[222] Βλ. ενδεικτικά ICFTU: "Globalisation on Trial", Statement of the International Confederation of Free Trade Unions (Annual Meetings of the IMF and World Bank, 1998).

Ειδικότερα, στο πλαίσιο της πρώτης εναλλακτικής προσέγγισης της θέσης του ριζοσπαστισμού, εντάσσονται οι υπέρμαχοι της επανόδου στην παράδοση. Σύμφωνα με την αντίληψή τους, η παγκοσμιοποίηση έχει καταστροφικές συνέπειες για τις δομές που συνέχουν την κοινωνία, όπως η εθνική/πολιτισμική ταυτότητα, ο θεσμός του κράτους και της οικογένειας. Η αναστροφή της τάσης παγκοσμιοποίησης συνιστά την μόνη λύση για την αποκατάσταση της οικονομικής ασφάλειας, της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας, της δημοκρατίας και της περιβαλλοντικής ισορροπίας[223]. Το παραπάνω επιχείρημα έχει διατυπωθεί με πολλές μορφές, όπως λχ στις αναλύσεις περί οικονομικής αυτονομίας, περί επιστροφής στην θρησκεία (revivalism), περί αποκατάστασης της σχέσης του ανθρώπου με την φύση (environmentalism), οι οποίες μέσα από την αναστροφή της παγκοσμιοποίησης βλέπουν την ανάκτηση ενός παρελθόντος οπωσδήποτε καλύτερου από την πραγματικότητα που βιώνουμε σήμερα [224].

Ένα άλλο σύνολο ριζοσπαστικών προσεγγίσεων της παγκοσμιοποίησης, θεωρεί ότι η παγκοσμιοποίηση πρέπει να συνεχιστεί αλλά σε εντελώς διαφορετικές βάσεις. Πιο συγκεκριμένα, οι υπέρμαχοι της ριζικής δομικής αλλαγής στον τρόπο, με τον οποίο εκτυλίσσεται η παγκοσμιοποίηση, τονίζουν ότι θα πρέπει να εστιάσουμε στις βαθύτερες δομικές αιτίες των ανισοτήτων που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση. Σ' αυτή την κατηγορία εντάσσονται λχ οι παγκόσμιοι σοσιαλιστές, οι οποίοι θεωρούν τον καπιταλισμό ένα εκ φυσεως αυτοκαταστροφικό σύστημα και οραματίζονται μια μετα-καπιταλιστική παγκοσμιοποίηση. Εντούτοις η δομική αλλαγή δεν θα επέλθει όπως εισηγείται η κλασική θεωρία με την εγκαθίδρυση κομμουνιστικού κράτους, αλλά μέσα από τα διεθνικά κινήματα των εργαζομένων, των γυναικών καθώς και άλλων κοινωνικών κατηγοριών, οι οποίες δεν αντλούν τα οφέλη της παγκοσμιοποίησης και θα ωθήσουν προς την μεταβολή

---

[223]Βλ. σχετικά το έργο των J. Mander και E. Goldsmith (επιμ.): The *Case against the Global Economy and the Turn to the Local,* (San Francisco: Sierra Club Books, 1996).

[224] Οι οικονομικοί εθνικιστές (στην οποία συμπεριλαμβάνονται και πολλοί σοσιαλιστές) δίνουν έμφαση στην επανάκτηση της αυτοδιάθεσης των χωρών τους και την αποσύνδεσή τους από τα παγκόσμια οικονομικά δίκτυα. Βλ. σχετικά C. Raghavan et. al, «Globalisation or Development», *Third World Resurgence,* no. 74 (October, 1996), σ. 11-34, καθώς και Hewison, K.: «Localism in Thailand: a Study of Globalisation and Its Discontents», Coventry: ESRC/University of Warwick Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation *Working Paper Series* (No. 39/ 1999). Από την άλλη πλευρά, οι οπαδοί της αναβίωσης των θρησκευτικών αξιών εμβαθύνουν στο τοπικό επίπεδο για την ανάκτηση των θεμελιωδών αξιών και πρακτικών της πίστης τους. Τέλος, οι ριζοσπάστες οικολόγοι στοχεύουν στην αποκατάσταση της αρμονίας με το φυσικό περιβάλλον μέσω της δημιουργίας τοπικών κοινοτήτων που θα λειτουργούν με άξονα την αυτάρκεια.

των θεμελίων της καπιταλιστικής κοινωνίας, ανοίγοντας τον δρόμο για μια μετα-καπιταλιστική κοινωνία[225].

Επίσης, οι οπαδοί της μετα-νεωτερικότητας στην κριτική σύλληψή τους για την σύγχρονη κοινωνία, απορρίπτουν τόσο την δομή του γνωσιακού πλαισίου του ορθολογισμού καθώς και τον άκρατο ατομικισμό που επικρατεί στην σύγχρονη παγκοσμιοποίηση. Σύμφωνα με τους μετανεωτερικούς θεωρητικούς, η παγκόσμια πολιτική αποτελεί το πεδίο δράσης για την ενίσχυση του πλουραλισμού στη γνώση, την ταυτότητα και τον πολιτισμό[226].

Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι οι ριζοσπαστικές στρατηγικές απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, ξεκινούν από ακόμα πιο αδύναμες πολιτικές βάσεις σε σχέση με τον νεοφιλελευθερισμό. Κατά καιρούς έχουν εκδηλωθεί αυθόρμητες, μαζικές αντιδράσεις εναντίον της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης. Εντούτοις, οι πολιτικές δυνάμεις που εκφράζουν ριζοσπαστικές θέσεις συγκεντρώνουν μικρά εκλογικά ποσοστά, ενώ ακόμα και σημαντικά γεγονότα όπως η αντιπαράθεση στο Seattle το 1999 ενάντια στις πολιτικές που προωθεί ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου εκδηλώνονται ακόμα περιοδικά. Ακόμη και οι κυβερνήσεις της Κίνας και της Κούβας, κρατών δηλαδή που υποστηρίζουν ότι είναι σοσιαλιστικές, στην πράξη προσαρμόζονται περισσότερο παρά αντιστέκονται στον παγκόσμιο καπιταλισμό. Ουσιαστικά, ο παγκόσμιος σοσιαλισμός παραμένει περιορισμένος σε έναν μικρό κύκλο πολιτικών ακτιβιστών και ακαδημαϊκών.

Συμπερασματικά, μπορεί να συναχθεί από τα παραπάνω, ότι η εφαρμογή των ριζοσπαστικών προγραμμάτων που εισηγούνται έναν κοινωνικό μετασχηματισμό δεν είναι εφικτή στο πλαίσιο της παρούσας κοινωνικο-οικονομικής δομής.

---

[225] Την άποψη αυτή συμμερίζεται ο S. Gill στο έργο του: *Globalisation Democratization and Multilateralism,* (London: Macmillan UN University Press, 1997) καθώς και ο M. Waters στο έργο του: *Globalisation*, (London: Routledge, 1995).

[226] Σχετικά είναι τα έργα των D. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, *όπ.παρ.*, καθώς και M. Albrow, *The Global Age*, *όπ.παρ.*

4. Κριτική αποτίμηση της γενικής θεωρητικής συζήτησης για την διαδικασία παγκοσμιοποίησης

Από την επισκόπηση της θεωρητικής συζήτησης οδηγούμαστε σε κάποιες συμπερασματικές σκέψεις:

α) Παρατηρείται μια έντονη ποικιλομορφία τοποθετήσεων αναφορικά με τις αιτίες που προκαλούν την διαδικασία παγκοσμιοποίησης. Έτσι άλλες θεωρίες τονίζουν τις τεχνολογικές εξελίξεις, άλλες τον ευνοϊκό ρόλο των ρυθμιστικών πλαισίων, άλλες τον καπιταλισμό και άλλες εντοπίζουν την αιτία πρωτίστως στις δομές γνώσης και τον πολιτιστικό ιμπεριαλισμό. Μέσα από την διεξοδική ανάλυση της συμβολής ενός κύριου παράγοντα στην ώθηση της παγκοσμιοποίησης, οι επιμέρους θεωρίες εισφέρουν στην συζήτηση την αποτύπωση της σημασίας του εν λόγω παράγοντα για την κινητοποίηση της διαδικασίας. Εντούτοις, η πολυπλοκότητα της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και οι επιμέρους τάσεις που εμπλέκει, απαιτούν την εξέταση όλων των παραγόντων που σχετίζονται με την ώθηση της παγκοσμιοποίησης και την αποτίμηση της σχετικής σημασίας του καθενός.

Η πολλαπλότητα των πτυχών της παγκοσμιοποίησης καθιστά επομένως αναγκαία την αναζήτηση των κινητήριων δυνάμεών της, όχι στην βάση μιας μονοαιτιακής ερμηνείας, αλλά στην βάση ενός συσχετισμού παραγόντων. Για την ακρίβεια, ο συσχετισμός της σύγχρονης φάσης ανάπτυξης του καπιταλισμού, των εξελίξεων στην τεχνολογία και της διαμόρφωσης ευνοϊκών ρυθμιστικών πλαισίων, συνθέτουν την δυναμική κινητοποίησης της παγκοσμιοποίησης. Η αποτίμηση της σχετικής σημασίας του καθένα στην ώθηση της παγκοσμιοποίησης δεν αποτελεί αντικείμενο ανάλυσης της παρούσας έρευνας. Στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης ενδιαφέρον έχει ο συσχετισμός των παραγόντων που συντέλεσαν στην άνοδο των διεθνικών χώρων δράσης, οι οποίοι συνιστούν την ουσία της παγκοσμιοποίησης.

β)Ένα άλλο σημείο κριτικής στην τρέχουσα θεωρητική συζήτηση είναι η ταύτιση της παγκοσμιοποίησης με μια ιδεατή τελική κατάσταση. Τόσο η σχολή των υποστηρικτών της ύπαρξης της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, όσο και η σχολή των σκεπτικιστών, τείνουν

να αντιλαμβάνονται την παγκοσμιοποίηση ως εδραίωση μιας μοναδικής συνθήκης, η οποία συνίσταται σε μια πλήρως ενοποιημένη παγκόσμια αγορά. Σύμφωνα με αυτή την προοπτική, η τρέχουσα μορφή της οικονομικής παγκοσμιοποίησης αξιολογείται με κριτήριο το κατά πόσο προσεγγίζει την ιδεατή συνθήκη της ενοποιημένης παγκόσμιας αγοράς.

Εντούτοις, η προσέγγιση των ιδεατών τύπων παρουσιάζει δύο σοβαρά μειονεκτήματα. Αφενός προκαθορίζει μια συγκεκριμένη εξέλιξη προς μια δεδομένη μελλοντική συνθήκη, παρά το γεγονός, ότι δεν υπάρχει καμμία ουσιαστική πρακτική ένδειξη ότι η παγκοσμιοποίηση κατευθύνεται προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση. Η παγκοσμιοποίηση συνιστά μια απρόβλεπτη διαδικασία που δεν κινείται με βάση ορθόδοξα γραμμικά πρότυπα κοινωνικής αλλαγής[227].

Ακόμη, η προσέγγιση ιδεατών τύπων επηρεάζει την έκβαση της εμπειρικής έρευνας, δεδομένου, ότι τα στατιστικά στοιχεία μέτρησης των παγκόσμιων τάσεων επιλέγονται κατά τρόπο ώστε να επιβεβαιώνουν, ή να απορρίπτουν, κατά περίπτωση, τις υποθέσεις των δύο σχολών σκέψης για την παγκοσμιοποίηση[228]. Η υπέρμετρη προσήλωση στην σύγκριση της παγκοσμιοποίησης με μια ιδεατή κατάσταση μέσω στατιστικών μετρήσεων, εντούτοις παραγνωρίζει την ανάγκη για την διεξαγωγή μιας ποιοτικής ανάλυσης, η οποία θα συνέβαλε στην διαμόρφωση επαρκώς ικανοποιητικών ερμηνευτικών πλαισίων αναφορικά με την κλίμακα, τις ποιοτικές μεταβολές που η παγκοσμιοποίηση επιφέρει στην φύση των κοινωνικών σχέσεων και στην διακυβέρνηση καθώς και στις τάσεις πιθανών μελλοντικών εκβάσεων.

γ) Ουσιώδες ζήτημα για τον προσδιορισμό της έννοιας της παγκοσμιοποίησης, είναι κατά πόσον προσεγγίζεται ως φαινόμενο που διενεργείται και αφορά αποκλειστικά ένα πεδίο ή εμπλέκει πολλαπλές πτυχές. Σύμφωνα με τις σχολές σκέψης των υπέρμαχων και των

---

[227] Την άποψη αυτή διατυπώνει ο G. Graham, στο έργο του: *The shape of the Past. A philosophical approach to history*, (Oxford University Press, 1997).

[228] Στην μέθοδο αυτή προσφεύγουν, μεταξύ άλλων, οι Ohmae Kenichi και Hirst και Thompson. Ακόμα και αν μπορούσε να αποδειχθεί ότι το επίπεδο του διεθνούς εμπορίου ως ποσοστό του ΑΕΠ την δεκαετία του 1890 ήταν παρόμοιο ή και υψηλότερο σε σχέση με το αντίστοιχο επίπεδο στις αρχές της δεκαετίας του 1990, τα στοιχεία αυτά δεν θα μπορούσαν να φανερώσουν τις κοινωνικές και πολιτικές επιδράσεις του εμπορίου σε καθεμία περίοδο.

σκεπτικιστών της ύπαρξης παγκοσμιοποίησης, η τελευταία νοείται ως διαδικασία που αφορά πρωτίστως ένα πεδίο, το οικονομικό ή το πολιτιστικό[229]. Διαπιστώνεται μια υπέρμετρη προσήλωση των θεωριών σε συγκεκριμένες πτυχές της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης -είτε στην οικονομική, είτε στην πολιτιστική διάσταση, είτε σε ειδικότερα ζητήματα, όπως η μετανεωτερικότητα και οι συγκροτησιακές προϋποθέσεις ανάδυσης μιας παγκόσμιας κοινωνίας.

Οι μονοσήμαντες ερμηνείες που περιορίζουν την παγκοσμιοποίηση σε μία και μόνη πτυχή, την οικονομική συνήθως, καταλήγουν στο άτοπο συμπέρασμα άρνησης υπάρξης της παγκοσμιοποίησης. Χαρακτηριστικό ως προς αυτό είναι η σύγκριση και μέτρηση της σύγχρονης διεθνοποίησης με την διεθνοποίηση προηγούμενων περιόδων, από την οποία προκύπτει ότι ο βαθμός σύγκλισης των αγορών ήταν ισχυρότερος στο παρελθόν.

Περαιτέρω, με την μονομερή προσήλωση στην οικονομική ανάλυση, παραγνωρίζονται άλλες διαστάσεις της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, όπως η ανάγκη πολιτικής διαχείρισης των ασυμμετριών που παράγει στο εσωτερικό των κρατών αλλά και στο πεδίο των διακρατικών σχέσεων.

Ωστόσο, η διαδικασία παγκοσμιοποίησης εμπλέκει πολλές επιμέρους τάσεις, οι οποίες εκτυλίσσονται και έχουν πραγματικές επιπτώσεις σε πολλές πτυχές της κοινωνικής ζωής του ανθρώπου. Μια μονοδιάστατη προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης δεν δύναται να αποτυπώσει την εμβέλεια της διαδικασίας και τις μεταβολές που κινητοποιεί σε βασικές πτυχές οργάνωσης του κοινωνικού χώρου, όχι μόνο στο πεδίο της παραγωγής και της οικονομίας, αλλά και στο επίπεδο του πολιτικού συστήματος και της κοινωνίας πολιτών. Παράλληλα η διαδικασία παγκοσμιοποίησης είναι μια δυναμική διαδικασία, η οποία πέρα από το στοιχείο της υπερεδαφικότητας που εκτυλίσσεται πρωτίστως στο οικονομικό πεδίο, διακρίνεται από αντινομίες και υποκρύπτει βαθύτερους συσχετισμούς πολιτικής και οικονομικής ισχύος στο πλαίσιο της μεταψυχροπολεμικής παγκόσμιας τάξης. Η ανάλυση επομένως των επιμέρους τάσεων και εκφάνσεων της διαδικασίας

[229] Βλ. χαρακτηριστικά στα παρακάτω έργα: Roland Robertson, *Globalisation, όπ.παρ.*, S.D. Krasner, *Economic Interdependence,όπ.παρ.*, S.Huntington, *The Clash of Civilizations, όπ.παρ.* και R. Burbach et al: *Globalisation and its Discontents* (London: Pluto Press 1997).

παγκοσμιοποίησης προκρίνεται ως καταλληλότερη για την διατύπωση ακριβέστερων και ικανοποιητικότερων ερμηνειών αναφορικά με την φύση και την δυναμική της.

δ) Εξάλλου η πλειοψηφία των θεωρητικών προσεγγίσεων στον ορισμό που δίνουν για την παγκοσμιοποίηση άλλοτε αναφέρουν ως βασικό συστατικό της την εντεινόμενη αλληλεξάρτηση, άλλοτε την χωροχρονική συμπίεση[230] και άλλοτε την επέκταση, επιτάχυνση και εμβάθυνση των παγκόσμιων συνδέσεων[231]. Οι περισσότερες αναλύσεις διατυπώνουν απλώς έναν γενικό ορισμό χωρίς να προσδιορίζουν περαιτέρω τα στοιχεία που καθιστούν την παγκοσμιοποίηση ένα ποιοτικώς νέο φαινόμενο σε σχέση με συνήθεις όρους, όπως η αλληλεξάρτηση, η φιλελευθεροποίηση ή η διεθνοποίηση. Πιο συγκεκριμένα, δεν περιγράφεται το νέο στοιχείο της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης που συνίσταται ακριβώς στην σχετική αποσύνδεση της κοινωνικής ζωής από το έδαφος (deterritorialization) και την ανάδυση της υπερεδαφικότητας (supraterritoriality)[232]. Η επέκταση ωστόσο των διεθνικών σχέσεων επιφέρει τον μετασχηματισμό της γεωγραφίας των κοινωνικών σχέσεων στην βάση εδαφικών πλαισίων, με αποτέλεσμα την αναδιαμόρφωση του κοινωνικού χώρου καθώς τα νέα χωρικά πλαίσια επηρεάζουν έντονα τη φύση της παραγωγής, της διακυβέρνησης, της ταυτότητας και του αισθήματος κοινότητας μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας[233].

---

[230] David Harvey, *The Condition of Postmodernity, όπ.παρ,* σ.201 επ.
[231] David Held: «Παγκοσμιοποίηση, κοσμοπολιτισμός και δημοκρατία», στο Χρόνης Πολυχρονίου: *Λόγος περί παγκοσμιοποίησης και δημοκρατίας* (εκδόσεις Scripta 2002) σ. 221-258.
[232] Jean Art Scholte, *Globalization, όπ.παρ.* σ. 59
[233] W.E. Murray: *Geographies of Globalization,* (London and New York: Routledge Contemporary Human Geography Series, 2006), σ. 3 επ.

Πίνακας 1: Σχολές σκέψης για την διαδικασία παγκοσμιοποίησης

ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ		ΣΥΝΘΕΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ
	Υπέρμαχοι παγκοσμιοποίησης ***Ναι υπάρχει***	***Σκεπτικιστές*** ***Όχι δεν υπάρχει***	***Οπαδοί της παγκοσμιοποίησης ως δυναμικής μετασχηματισμού***
Τί είναι η παγκοσμιοποίηση	Κόσμος χωρίς σύνορα και τέλειες αγορές	Περιφερειοποίηση, διεθνοποίηση και ατελείς αγορές	Πρωτοφανής διασύνδεση ροών/σχέσεων και συμπύκνωση χώρου-χρόνου που ανασχηματίζει την οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων
Κεντρικά χαρακτηριστικά παγκοσμιοποίησης	Παγκόσμιος πολιτισμός που βασίζεται στον παγκόσμιο καπιταλισμό	Περιφερειακά σχήματα συνεργασίας. Μικρότερος βαθμός ενοποίησης της διεθνούς οικονομίας σε σχέση με τα τέλη του 19^{ου} αιώνα	Ένταση, έκταση και ταχύτητα της παγκοσμιοποίησης
Κινητήριες δυνάμεις	Τεχνολογία, καπιταλισμός	Τα έθνη κράτη και η αγορά	Συνδυασμός παραγόντων
Συνέπειες για τον θεσμό του έθνους κράτους	Η σημασία του έθνους κράτους φθίνει	Η σημασία του έθνους κράτους ενισχύεται	Νέα δεδομένα για την διακυβέρνηση και μετασχηματισμός του ρόλου του κράτους
	Υπέρμαχοι παγκοσμιοποίησης ***Ναι υπάρχει***	***Σκεπτικιστές*** ***Όχι δεν υπάρχει***	***Οπαδοί της παγκοσμιοποίησης ως δυναμικής μετασχηματισμού***
Πού οδηγεί τον κόσμο η παγκοσμιοποίηση	Σε έναν παγκόσμιο πολιτισμό δια του καπιταλισμού	Σε μια νέα μορφή ιμπεριαλισμού, και συγκρούσεις πολιτισμών εξαιτίας της οργάνωσης σε περιφερειακούς συνασπισμούς και επικράτησης της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας	Απρόβλεπτη. Η κατεύθυνση της παγκοσμιοποίησης εξαρτάται από τις επιλογές και την δράση των εθνών κρατών και της κοινωνίας πολιτών
Τύποι διαστρωμάτωσης	Κατάργηση των ανισοτήτων στα επίπεδα ευημερίας μέσω της ελεύθερης αγοράς	Ενίσχυση της δομής πυρήνα-περιφέρειας και διεύρυνση ανισοτήτων	Νέα πιο περίπλοκα δίκτυα ένταξης/αποκλεισμού σε σχέση με παλαιότερους τύπους διαστρωμάτωσης

ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ		ΣΥΝΘΕΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ
Βασικά σημεία κριτικής	Μονοσήμαντη προσήλωση στην οικονομική διάσταση της παγκοσμιοποίησης. Παραγνωρίζονται αντικειμενικές τάσεις, όπως η χωροχρονική συμπίεση καθώς και ο ρόλος των υποκειμενικών επιλογών στην εξέλιξη της παγκοσμιοποίησησης	Ταύτιση παγκοσμιοποίησης με τον ιδεατό τύπο μιας πλήρως ενοποιημένης διεθνούς αγοράς που καταλήγει στο άτοπο συμπέρασμα μη υπαρξής της.	Ορισμένοι αναλυτές υπερτιμούν την σημασία των μεταβολών που η παγκοσμιοποίηση επιφέρει στην οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων, οραματιζόμενοι μεταρρυθμίσεις στην παγκόσμια διακυβέρνηση, παραγνωρίζοντας ότι το παγκόσμιο σύστημα εξακολουθεί να είναι κυρίαρχα διακρατικό και συνάρτηση της ισορροπίας ισχύος μεταξύ των κρατών.

5. Η Ελληνική συνεισφορά στον εμπλουτισμό της θεωρητικής συζήτησης για την παγκοσμιοποίηση

Σημαντικό παράγοντα στον τρόπο αντίληψης της παγκοσμιοποίησης σε διαφορετικά εθνικά πλαίσια, αποτελεί το ιδιαίτερο κοινωνικο-οικονομικό, πολιτικό και πολιτισμικό περιβάλλον, το οποίο διαπνέεται από τις αξίες, την ιστορική πορεία και παράδοση κάθε χώρας[234]. Στην Ελλάδα, η διαδικασία παγκοσμιοποίησης έχει αποτελέσει αντικείμενο μιας μεγάλης θεωρητικής συζήτησης στους κύκλους της ακαδημαϊκής κοινότητας. Μεταξύ των δημοφιλέστερων θεματικών είναι ο νεοφιλελεύθερος χαρακτήρας που προσάπτεται στην παγκοσμιοποίηση καθώς και η οικονομική έκταση του φαινομένου.

Παράλληλα, η θεωρητική συζήτηση η οποία βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη, διευρύνεται συνεχώς με νέες θεματικές και διαπνέεται από την κριτική διάθεση και έναν πλουραλισμό απόψεων. Θεματικές, όπως η φύση της παγκόσμιας διακυβέρνησης, ο ρόλος του κράτους στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, οι επιπτώσεις της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, ο ρόλος της σοσιαλδημοκρατίας σήμερα, ο ρόλος της δημοκρατικής πολιτικής συμμετοχής καθώς και οι δυνατότητες διατύπωσης εναλλακτικών πολιτικών μορφοποίησης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης, έχουν εμπλουτίσει την ευρύτερη θεωρητική συζήτηση με διαφορετικές ιδέες, επιχειρήματα και αξιακές τοποθετήσεις, οι οποίες έχουν αναπτυχθεί στην χώρα μας γύρω από το φαινόμενο.

Σημαντική συμβολή της ελληνικής συζήτησης όπως θα καταδειχθεί είναι ακριβώς η κριτική αντιμετώπιση απέναντι στις ενδεικνυόμενες ως «ορθές» -από τα διεθνή κέντρα εξουσίας- πολιτικές, που πρέπει να εφαρμόζονται από τα κράτη καθώς και ένα «εργαστήρι» προτάσεων αναφορικά με εναλλακτικές πολιτικές διαχείρισης της παγκοσμιοποίησης και εκδημοκρατισμού της διαδικασίας.

Στα παρακάτω θα επικεντρώσουμε την ανάλυσή μας πάνω στα σημαντικότερα ζητήματα που θεωρούμε ότι απασχολούν την ελληνική θεωρητική συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση.

---

[234] Βλ. σχετικά Νίκος Κοτζιάς, *Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 46-47.

5.1. Ταξινόμηση των προσεγγίσεων στην Ελλάδα με βάση τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης

Ι. Παλαιό ή νέο φαινόμενο

Ένα πρώτο κριτήριο διάκρισης των αντιλήψεων για την παγκοσμιοποίηση που έχουν αναπτυχθεί στην Ελλάδα είναι η τοποθέτησή τους αναφορικά με το αν η παγκοσμιοποίηση αποτελεί σύγχρονο φαινόμενο ή αποτελεί μια διαδικασία που ξεκίνησε κατά το παρελθόν[235].

Σύμφωνα με μια πρώτη κατηγορία αντιλήψεων, η παγκοσμιοποίηση είναι μια μακρά διαδικασία, η οποία ξεκίνησε στο παρελθόν[236]. Η τάση παγκοσμιοποίησης δεν αποτελεί φαινόμενο των τελευταίων ετών, αλλά μπορεί να γίνει καλύτερα κατανοητή αν προσεγγιστεί ως πολύπλευρη διαδικασία μακράς ιστορικήςδιάρκειας[237]. Η διαδικασία αυτή έχει ως επίκεντρο την επέκταση των δικτύων αλληλόδρασης στον δυτικό κόσμο τα τελευταία πεντακόσια χρόνια.

---

[235]Σύμφωνα με τον Νίκο Κοτζιά τα κύρια θεωρητικά επιχειρήματα γύρω από την γενεαλογία της παγκοσμιοποίησης είναι: *Α)Το ιστορικό επιχείρημα*, σύμφωνα με το οποίο η παγκοσμιοποίηση αποτελεί φαινόμενο του σχετικά αναπτυγμένου καπιταλισμού. Εμφανίστηκε τον 19ο αιώνα, υποχώρησε κατά την περίοδο του μεσοπολέμου για να ανακάμψει και πάλι στη σύγχρονη περίοδο. Ουσιαστικά η παγκοσμιοποίηση –και σύμφωνα με άλλους συγγραφείς- η διεθνοποίηση, αποτελεί φαινόμενο που επαναλαμβάνεται αλλά γνωρίζει και φάσεις υποχώρησης. *Β)Το συστημικό επιχείρημα*: Η παγκοσμιοποίηση, σύμφωνα με την θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων, αποτελεί μια εσωτερική διαφοροποίηση του πλέον πρόσφατου παγκόσμιου συστήματος. Η θεωρία του παγκόσμιου συστήματος, από την άλλη, ταυτίζει την παγκοσμιοποίηση με την πορεία του μοναδικού παγκόσμιου συστήματος που έχει υπάρξει στην ιστορία του καπιταλισμού. Η θεωρία αυτή επικεντρώνεται στην διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου και τον καταμερισμό της εργασίας ο οποίος πραγματοποιείται σε διεθνές επίπεδο (Εγγύτερα στην αντίληψη της παγκοσμιοποίησης με βάση την θεωρία του παγκόσμιου συστήματος είναι ο Μ. Ζουμπουλάκης στη συμβολή του: «Η παγκοσμιοποίηση σε ιστορική προοπτική» στο Χ.Κόλλιας, Χ.Ναξάκης, Μ.Χλέτσος: *Μύθοι και πραγματικότητα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*», (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης, 2003), σ. 19-47. Γ)Τέλος, υπάρχει και *το ενδιάμεσο επιχείρημα*, το οποίο συνδυάζει στοιχεία από τα δύο πρώτα. Συγκαταλέγει την οικονομία και άλλους παράγοντες, όπως η θρησκεία και ο πολιτισμός, μεταξύ των παραγόντων ώθησης της παγκοσμιοποίησης, την οποία βλέπει τελικά ως μακρόχρονη διαδικασία, η οποία αναπτύσσεται σε περισσότερες από δύο διακριτές φάσεις (όπως διατείνεται το ιστορικό επιχείρημα). Αναλυτικότερα για τα κριτήρια ταξινόμησης των αντιλήψεων για την παγκοσμιοποίηση βλ. Ν.Κοτζιάς, *Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 22-32.

[236] Σ' αυτή την κατηγορία, εντάσσεται η αντίληψη του Π. Βούλγαρη καθώς θεωρεί την παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία η οποία ξεκινά σταδιακά από τον 12ο αιώνα με την ανάπτυξη του εμπορίου μεγάλων αποστάσεων από τις πόλεις της Μεσογείου (Βενετίας, Γένοβας κ.α.). Το μακρινό εμπόριο δημιούργησε τις προϋποθέσεις ενοποίησης των μέχρι πρότινος κλειστών τοπικών αγορών. Η μετάβαση στις πόλεις-κράτη, η επέκταση των εμπορικών δραστηριοτήτων και οι νέες ναυτικές τεχνικές συντέλεσαν στην σταδιακή εμπέδωση της παγκοσμιοποίησης μέχρι το 1650. (Βλ. αναλυτικότερα: Π. Ρουμελιώτης: *Παγκόσμια διακυβέρνηση ή ηγεμονική παγκοσμιοποίηση (*Εκδοτικός οίκος Λιβάνη, 2002), σ. 36 επ.

[237]Βλ. Γιάννης Βούλγαρης*: Η πρόκληση της ηγεμονίας*, (Εκδόσεις Πόλις, 2003), σ. 110-111.

Χαρακτηριστικό της πορείας της παγκοσμιοποίησης μέσα στον χρόνο είναι ότι η αμφισβήτηση της παλαιάς τάξης πραγμάτων από τους φορείς/κοινωνικές δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης οδηγεί τελικά στην επέκτασή της, μολονότι δεν πρόκειται για γραμμική πορεία[238]. Η τεχνολογία, η οικονομία, η πολιτική, το έθνος-κράτος, η συγκυρία καθώς και τα απρόβλεπτα γεγονότα συντέλεσαν στην ώθηση της διαδικασίας, η οποία δεν ήταν συνεχής, ούτε ακολούθησε κάποιο είδος γραμμικής, εξελικτικής πορείας. Αναγκαία καθίσταται συνεπώς η ανάλυση των εκάστοτε ιστορικών μορφών της παγκοσμιοποίησης.

Η βιομηχανική επανάσταση και η επικράτηση του καπιταλισμού μετά τον 18ο αιώνα, θα αποτελέσει εφαλτήριο για την δημιουργία μιας παγκόσμιας οικονομίας και για την εξάπλωση της παγκοσμιοποίησης σε ολόκληρο τον κόσμο[239]. Η ραγδαία επικράτηση του μοντέλου του έθνους-κράτους, ως μορφής πολιτικής οργάνωσης καθόλη την μεταπολεμική περίοδο, που είχε ως αποτέλεσμα την διεύρυνση της διακρατικής κοινότητας συνιστά παράδειγμα της τάσης προς την παγκοσμιοποίηση. Η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται από την εμβάθυνση της παγκοσμιοποίησης του δυτικού κόσμου ως ανασχετικού φραγμού στην επέκταση του κομμουνισμού[240]. Ως εκ τούτου, η γεωπολιτική κατεύθυνε την γεωοικονομία με απώτερο στόχο την ενίσχυση της Δύσης[241].

---

[238] Η διαδικασία παγκοσμιοποίησης συνεπάγεται κοινωνικο-οικονομικούς μετασχηματισμούς που οδηγούν σε εσωτερικές κοινωνικές συγκρούσεις, εμφύλιες συρράξεις και εξωτερικούς πολέμους, οι οποίοι ανακόπτουν την πορεία της.

[239] Ο παρεμβατικός ρόλος του κράτους στην οικονομία αναπτύχθηκε για να αποτρέψει την κατάρρευση του καπιταλιστικού συστήματος από τις εκρηκτικές κοινωνικές ανισότητες που προκαλούσε η ελεύθερη αγορά Το έθνος κράτος διασφάλιζε την αρμονική επέκταση της αυτορυθμιζόμενης αγοράς στο εσωτερικό, αλλά και την αναζήτηση νέων αγορών στο εξωτερικό. Μετά την κρίση του 1929, το κεϊνσιανό κράτος διέσωσε το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα, ενώ μεταπολεμικά ο συμβιβασμός που αποκρυσταλλώθηκε στη σοσιαλδημοκρατία, οδήγησε στην δυναμική ανάπτυξη των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Βλ. σχετικά Ρουμελιώτης, *Παγκόσμια διακυβέρνηση, όπ.παρ.*, σ. 67.

[240] Τους παράγοντες που ιστορικά έχουν παράγει μια ροπή προς την παγκοσμιοποίηση του κόσμου εντοπίζει ο Γ. Βούλγαρης, επιχειρώντας να συμβάλει στην απόδοση των πραγματικών διαστάσεων του φαινομένου, πέρα από την απλουστευτική αντίληψη που επικράτησε μετά το τέλος του διπολισμού.Σύμφωνα με αυτήν, η παγκοσμιοποίηση προβλήθηκε ως αντικειμενική οικονομική διαδικασία, η οποία μέσω της αγοράς, των χρηματιστηρίων, των επικοινωνιών και της κατανάλωσης ενοποιεί τον κόσμο, παράγοντας, κατά μία άποψη, ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό ενώ, κατά μια άλλη άποψη, παράγει νέες ανισότητες. Η απλουστευτική αντίληψη για την παγκοσμιοποίηση που αναπτύχθηκε την δεκαετία του 1990, υπερεκτίμησε τις δυνάμεις της οικονομίας και της τεχνολογίας που δημιούργησαν συνθήκες για υπερεθνική αλληλεπίδραση, υποτιμώντας παράλληλα την πολιτική, την γεωπολιτική και τα απρόβλεπτα μεγάλα γεγονότα, παράγοντες οι οποίοι παρήγαν μια αυτόνομη δυναμική στην τάση παγκοσμιοποίησης. Ο ανταγωνισμός των δύο υπερδυνάμεων – ΗΠΑ και Σοβιετικής Ένωσης- ο οποίος επεκτάθηκε σ' ολόκληλο τον πλανήτη συνιστά επίσης μια πανίσχυρη τάση γεωπολιτικής παγκοσμιοποίησης Βλ. σχετικά στο Γιάννης Βούλγαρης, *Η πρόκληση της ηγεμονίας, όπ.παρ.*, σ. 110 επ.

[241] Ρουμελιώτης Π.: *Η Πορεία προς την Παγκοσμιοποίηση. Η Ευρωπαϊκή Στρατηγική για τον 21ο αιώνα,* (Αθήνα: Εκδόσεις Α. Α. Λιβάνη, 1996),σ. 55 επ.

Τις τελευταίες δεκαετίες βιώνουμε μια νέα ιστορική φάση της παγκοσμιοποίησης, η οποία παίρνει τα χαρακτηριστικά της από τον παγκοσμιοποιημένο καπιταλισμό, την ψηφιακή επανάσταση και την υπέρβαση της παραδοσιακής έννοιας της κυριαρχίας όπως αυτή έχει αποκρυσταλλωθεί στο μοντέλο του κράτους-έθνους[242].

Από μια άλλη συγγενή σκοπιά επίσης, η παγκοσμιοποίηση στη σημερινή της μορφή, δεν είναι πρωτόγνωρη στην ιστορία του καπιταλισμού[243]. Η παγκοσμιοποίηση ήταν ισχυρότερη την περίοδο πριν τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, οδηγώντας μάλιστα σε ενδο-καπιταλιστικούς ανταγωνισμούς, γεγονός που αποδεικνύει ότι η επέκταση της δραστηριότητας του κεφαλαίου, εντείνει την ανάγκη στήριξής του από το κράτος προέλευσης. Περαιτέρω, μπορεί να ειπωθεί, ότι κατά την περίοδο 1950-1980, η παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία σύγκλισης και αλληλεξάρτησης των οικονομιών ήταν εντονότερη, δεδομένου ότι οι οικονομίες γνώρισαν σημαντική ανάπτυξη και προώθησαν σε μεγαλύτερο βαθμό τις μεταξύ τους συναλλαγές. Η ένταση της αλληλεξάρτησης των τριών πόλων της συμμαχίας ΗΠΑ-Ευρώπης-Ιαπωνίας, ιδίως από την δεκαετία του 1970 κατέστησε προφανή την αδυναμία ελέγχου των οικονομικών εξελίξεων από τα κράτη, γεγονός το οποίο σε συνδυασμό με την κρίση του κεϊνσιανού κράτους, οδήγησε στην φάση της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης που βιώνουμε από την δεκαετία του 1990 και μετά. Η νεοφιλελεύθερη μονεταριστική πολιτική που επικράτησε από τη δεκαετία του 1980 και μετά όχι μόνο δεν αποτελεί βάση της παγκοσμιοποίησης, αλλά και την εξασθενεί, στο μέτρο που υπονομεύει την πραγματική οικονομία[244].

ΙΙ.Οικονομικό ή πολυσύνθετο φαινόμενο

Ένα δεύτερο κριτήριο διάκρισης των προσεγγίσεων που έχουν αναπτυχθεί στην χώρα μας αφορά ένα επίσης κεντρικό χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης: το αν δηλαδή αυτή αποτελεί προϊόν αποκλειστικά της επέκτασης των αγορών ή υπάρχουν και άλλοι ισχυροί παράγοντες που επιδρούν στην εξέλιξη και ωρίμανσή της[245].

---

[242] Βούλγαρης: *Η πρόκληση*, *όπ.παρ.*, σ. 112.
[243] Βλ. σχετικά Κ.Βεργόπουλος: *Παγκοσμιοποίηση, η μεγάλη χίμαιρα*, (Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Λιβάνη, 1999), σ. 24.
[244] Στο ίδιο, σ. 25
[245] Κοτζιάς, *Παγκοσμιοποίηση*, *όπ.παρ.*, σ. 54.

Οι τοποθετήσεις στο βασικό αυτό ζήτημα, διακρίνονται σε:

Α)Προσεγγίσεις που θεωρούν την παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία που διενεργείται αποκλειστικά στο οικονομικό πεδίο[246] και

Β)Προσεγγίσεις που θεωρούν την παγκοσμιοποίηση ως φαινόμενο πολυδιάστατο, μία πτυχή του οποίου συνίσταται στην διαδικασία ολοκλήρωσης των αγορών. Άλλοι, επίσης, παράγοντες θεωρούνται σημαντικότεροι, με προεξάρχουσες τις ανατροπές που επιφέρει στις καθημερινές ποικίλες συναλλαγές, η αλλαγή στην σχέση χώρου –χρόνου.

Στο πλαίσιο της κατηγορίας προσεγγίσεων που δίνουν προβάδισμα στην οικονομική πτυχή της παγκοσμιοποίησης διακρίνουμε δύο αντιτιθέμενες απόψεις, καθώς ορισμένοι αναλυτές δέχονται, ότι η τρέχουσα οικονομική παγκοσμιοποίηση είναι πρωτοφανής ιστορικά, ενώ σύμφωνα με άλλους, το τρέχον επίπεδο οικονομικής ολοκλήρωσης απέχει πολύ από μια πλήρως συσσωματωμένη παγκόσμια οικονομία.

Σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή, η παγκοσμιοποίηση θεωρείται μια διαδικασία επέκτασης και εμβάθυνσης του φιλελεύθερου καπιταλιστικού συστήματος σε παγκόσμια κλίμακα[247]. Με εφαλτήριο τις νέες τεχνολογίες, η αγορά έχει αποκτήσει πλανητική διάσταση, ενώ το παγκοσμιοποιημένο σύστημα τείνει πλέον να ελέγχει όλες τις σφαίρες παγκόσμιας δραστηριοτήτας (επενδυτική, εμπορική, χρηματιστηριακή, πολιτιστική, διαμόρφωση ρυθμιστικών πλαισίων από διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΟΗΕ, το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα και ο ΠΟΕ)[248]. Η έκταση της οικονομικής ενοποίησης του κόσμου θεωρείται πρωτοφανής ιστορικά, καθώς η παγκόσμια οικονομία σήμερα εκτείνεται στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου. Αν και οι ΗΠΑ, η Ιαπωνία και η Ευρωπαϊκή Ένωση συνιστούν τους κυρίαρχους πόλους στην παγκοσμιοποιημένη οικονομία, εντούτοις όλο και μεγαλύτερα τμήματα τον παγκόσμιου χώρου (π.χ. Κίνα, Βραζιλία, Ινδία κ.ά.) εντάσσονται σ' αυτήν. Εξάλλου οι χώρες, που αδυνατούν να ενσωματωθούν στην παγκόσμια οικονομία

[246] Εδώ συγκαταλέγονται και οι σύγχρονες εκδοχές της θεωρίας για τον ιμπεριαλισμό και τον εν γένει επεκτατικό χαρακτήρα του καπιταλιστικού συστήματος.

[247] Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Π. Ρουμελιώτης *«..Η επέκταση του εμπορίου, των Άμεσων Διεθνών Επενδύσεων (ΑΜΕ), της κυκλοφορίας των κεφαλαίων, η δημιουργία νέων διεθνικών ελίτ και μιας παγκόσμιας καπιταλιστικής κοινής γνώμης, αλλά και η διάσπαση και η αποδιοργάνωση του κοινωνικού ιστού (π.χ. φτώχεια, ανισότητες κ.ά.), η επικράτηση των φιλελεύθερων αξιών, καθώς και η στρατιωτική κυριαρχία μιας υπερδύναμης -των ΗΠΑ- αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης»* (βλ. σχετικά Παναγιώτης Ρουμελιώτης: *Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση*, Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Λιβάνη, 2006), σ. 11.

[248] Στο ίδιο, σ. 13.

υφίστανται τις επιπτώσεις της περιθωριοποίησής τους (π.χ. χώρες της Υποσαχάριας Αφρικής)[249].

Σύμφωνα με την δεύτερη εκδοχή, η κυρίαρχη αντίληψη που παρουσιάζει την οικονομική παγκοσμιοποίηση ως αναπότρεπτο γεγονός, το οποίο απαιτεί την προσαρμογή όλων των κρατών, αποτελεί μοιρολατρική και ατεκμηρίωτη αντίληψη. Η εξέταση των δεικτών που φανερώνουν τον βαθμό και την έκταση της ενοποίησης των οικονομιών (εμπόριο, ξένες επενδύσεις, κίνηση κεφαλαίων, σύγκλιση μισθών κ.α), είναι αποκαλυπτική του κατά πόσο έχει πράγματι προχωρήσει η οικονομική παγκοσμιοποίηση[250].

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά το κεντρικό επιχείρημα της κυρίαρχης αντίληψης περί παγκοσμιοποίησης των εθνικών παραγωγικών δομών, παρά το άνοιγμα των αγορών, την μείωση του μεταφορικού κόστους και την εξέλιξη της τεχνολογίας, οι αγορές εξακολουθούν να προσδιορίζονται εθνικά σε σημαντικό βαθμό[251]. Η παγκοσμιότητα δεν έχει υποκαταστήσει την εθνικότητα, με την έννοια ότι υπάρχει ένας ενιαίος παγκόσμιος, χώρος, η εσωτερική αγορά, έστω και αποδυναμωμένη, διατηρεί τη σημασία της. Οι αγορές προϊόντων και κεφαλαίου απέχουν από το να είναι ολοκληρωμένες ή παγκοσμιοποιημένες[252]. Επιπλέον, αντί για ενοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας, παρατηρείται το φαινόμενο δημιουργίας εμπορικών συνασπισμών εντός των οποίων αναπτύσσεται η οικονομική δραστηριότητα των μετεχόντων, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την ΕΕ. Επομένως θα πρέπει μάλλον να γίνεται λόγος για περιφερειοποίηση της διεθνούς οικονομίας (regionalization), παρά για παγκοσμιοποίηση[253].

Από την άλλη πλευρά, δεν μετέχουν όλες εξίσουνοι περιοχές του πλανήτη στην αύξηση του διεθνούς εμπορίου. Ορισμένες περιφέρειες όπως η Αφρική, βλέπουν συρρίκνωση του μεριδίου συμμετοχής τους στο διεθνές εμπόριο. Μάλιστα το δίδαγμα που συνάγεται και

---

[249] Στο ίδιο, σ. 84 επ.
[250] Βλ. Θ. Κ. Πελαγίδης: *Πόσο έχει προχωρήσει η παγκοσμιοποίηση*; (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 2001), σ. 22 επ.
[251] Η γενικότερη αύξηση του διεθνούς εμπορίου συμβαδίζει με την ισχυροποίηση των τριών ισχυρών οικονομιών του πλανήτη (ΗΠΑ-ΕΕ-Ιαπωνίας) και την ανάπτυξη της εγχώριας αγοράς τους. Επιπλέον, από στοιχεία του ΟΟΣΑ προκύπτει η σχετικά περιορισμένη αύξηση του «ανοίγματος» (openness) των περισσότερων ανεπτυγμένων οικονομιών, (στο ίδιο, σ. 39).
[252] Χ.Ναξάκης: «Παγκοσμιοποίηση.Μύθοι και πραγματικότητα», στο Χ.Κόλλιας, Χ.Ναξάκης, Μ.Χλέτσος (επιμ.): *Μύθοι και πραγματικότητα, όπ.παρ.*, σ. 282.
[253] Στο ίδιο, σ. 253.

από την κρίση των οικονομιών της ΝΑ Ασίας, είναι ότι η μονομερής προσήλωση στην εμπορική εξωστρέφεια χωρίς την ανάπτυξη της εθνικής αγοράς, τελικά αποδιοργανώνει τα εθνικά παραγωγικά συστήματα.

Ακόμα και η κινητικότητα του κεφαλαίου που αποτελεί αιχμή του δόρατος για τους υποστηρικτές της έλευσης της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, είναι σχετική στο μέτρο που με βάση διάφορες μεθόδους μέτρησης[254], οι κινήσεις κεφαλαίων διενεργούνται μεταξύ των αναπτυγμένων περιοχών του πλανήτη και ιδιαίτερα σε ενδοπεριφερειακό επίπεδο.

Συμπερασματικά, η αντίληψη περί οικονομικής παγκοσμιοποίηση αποτελεί μύθο, στο μέτρο που οι αγορές προϊόντων, κεφαλαίου και εργασίας έχουν πολύ δρόμο να διανύσουν για την ολοκλήρωσή τους[255]. Παραλλαγή της κεντρικής θέσης ότι η παγκοσμιοποίησης αφορά αποκλειστικά το οικονομικό πεδίο είναι και η άποψη, ότι η παγκοσμιοποίηση διενεργείται σε ένα συγκεκριμένο πεδίο και δη στο χρηματιστικό πεδίο[256]. Ειδικότερα, η πραγματικότητα που βιώνουμε, είναι η παγκοσμιοποίηση του χρηματιστικού κεφαλαίου έναντι των υπολοίπων παραγωγικών συντελεστών, γεγονός που συνιστά υποχώρηση της παγκοσμιοποίησης των οικονομιών. Η παγκοσμιοποίηση διενεργείται σχεδόν αποκλειστικά στο χρηματιστικό πεδίο, η οποία τροφοδοτείται από την αποδυνάμωση των παραγωγικών οικονομιών μέσα από δύσκαμπτα νομίσματα, ελέγχους των χρηματοδοτήσεων και την υπαγωγή των οικονομιών στην κερδοσκοπία των βραχυπρόθεσμων κεφαλαίων[257].

Ανεξάρτητα από την τοποθέτηση κάθε αναλυτή ως προς την έκταση του φαινομένου στο πεδίο της οικονομικής ενοποίησης, είναι αδιαμφισβήτητο, ότι η παγκοσμιοποίηση χαρακτηρίζεται[258]:

---

[254] Ενδεικτικά αναφέρεται η στενή συσχέτιση εγχώριων αποταμιεύσεων και επενδύσεων.
[255] Στο ίδιο, σ. 259.
[256] Την άποψη αυτή διατυπώνει ο Κ. Βεργόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 384.
[257] Στο ίδιο, σ. 385.
[258] Γ.Καλογήρου-Σ.Ιωαννίδης: «Η ελληνική οικονομία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Δύσκολη προσαρμογή σ' έναν εν εξελίξει μετασχηματισμό», στο Η. Κατσούλης, Μπ.Ανανιάδη, Σ. Ιωαννίδης (επιμ.): *Παγκοσμιοποίηση. Οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές όψεις,* (Εκδόσεις Σιδέρη, 2003), σ. 163-165.

α)από τις ραγδαίες τεχνολογικές αλλαγές, στους τομείς των επικοινωνιών και των μεταφορών, που μεταξύ άλλων οδηγούν σε σύγκλιση, σύζευξη και μετασχηματισμό δραστηριοτήτων.
β)από την αυξανόμενη τάση για διεθνείς συμπράξεις, κοινές επιχειρηματικές δραστηριότητες, συγχωνεύσεις και άλλες μορφές διασύνδεσης επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, ανάμεσα σε επιχειρήσεις διαφορετικών χωρών προέλευσης, με στόχο την εξασφάλιση καλύτερης πρόσβασης στην αγορά.

Μια δεύτερη κατηγορία απόψεων δίνει έμφαση στην παγκοσμιοποίηση ως πολυδιάστατο φαινόμενο, η οποία εκτείνεται πέρα από το οικονομικό πεδίο. Σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της παγκοσμιοποίησης θεωρούνται οι θεμελιώδεις αλλαγές στον τρόπο ζωής, οι οποίες προκλήθηκαν από την αλλαγή του χωροχρόνου. Η αλλαγή του χωροχρόνου υποβοηθήθηκε από την ανάπτυξη των νέων τεχνολογικών δυνατοτήτων, οι οποίες αξιοποιήθηκαν από συγκεκριμένες κοινωνικές δυνάμεις στα πλαίσια ενός νεοφιλελεύθερου σχεδιασμού[259].

Πέρα από την αλλαγή του χωροχρόνου και την συνακόλουθη αλλαγή της σχέσης ανθρώπου και φύσης, σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης είναι η μη ισόρροπη ανάπτυξη όλων των πτυχών της. Η παγκοσμιοποίηση εμπεριέχει ταυτόχρονα ομοιομορφία και ποικιλότητα, συγκεντρωτισμό και αποκέντρωση, καθολικότητα και μερικότητα, παγκοσμιότητα και τοπικότητα[260]. Ο διττός της χαρακτήρας προκύπτει ακριβώς από βαθύτερες διεργασίες που διέπουν τις σύγχρονες κοινωνίες, όπως η τεχνολογική και διαχειριστική ευελιξία του απο-οργανωμένου καπιταλισμού, η χωρο-χρονική συμπίεση, η παγκόσμια εξάπλωση των επικοινωνιακών δικτύων και η ύστερη νεωτερική εξατομίκευση[261].

---

[259] Κοτζιάς, *Παγκοσμιοποίηση*, *όπ.παρ.*, σ. 54
[260] Βλ. Ν.Δεμερτζής: «Παγκοσμιοποίηση, κοινότητα και δημόσιος χώρος», *Επιστήμη και Κοινωνία*, τεύχος 4/2000, σ. 53 επ.
[261] Στο ίδιο.

ΙΙΙ.Νομοτέλεια ή προϊόν υποκειμενικών επιλογών

Ένα βασικό σημείο συζήτησης στην Ελλάδα γύρω από την παγκοσμιοποίηση, συνίσταται στο κατά πόσο η διαδικασία παγκοσμιοποίησης αναγνωρίζεται ότι προκύπτει από την εσωτερική λογική του συστήματος (αποτελεί δηλαδή αντικειμενικό φαινόμενο) ή κατευθύνεται από τους δρώντες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο[262]. Κατά συνέπεια η ώθηση της παγκοσμιοποίησης από αντικειμενικές εξελίξεις, όπως η εκτατική τάση του καπιταλισμού και οι επαναστατικές εξελίξεις στην τεχνολογία έχουν αποτελέσει αντικείμενο αναλυτικής εξέτασης στην θεωρητική συζήτηση.

Σύμφωνα με μια κατηγορία απόψεων, η παγκοσμιοποίηση συνιστά μια πραγματικότητα που δεν αποτελεί συνειδητή πολιτική επιλογή, αλλά φυσιολογικό επακόλουθο των αλματωδών εξελίξεων στις τεχνολογίες της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών, καθώς και της απελευθέρωσης των αγορών όπως σημειώσαμε πιο πάνω από το 1970 και μετά[263]. Οι υποστηρικτές αυτής της άποψης, ισχυρίζονται, ότι η τεχνολογία δίνει τέτοια ώθηση στην παραγωγή που επιτρέπει τη διασπορά της παραγωγής ανά τον κόσμο, τον εκμηδενισμό των εμποδίων του χώρου και του χρόνου. Η οποιαδήποτε εφαρμογή προστατευτικών πολιτικών από την πλευρά των εθνικών κρατών αντιτίθεται στην παραπάνω πραγματικότητα και γι' αυτό το λόγο θεωρείται αδιανόητη και επιζήμια. Υπό το πρίσμα των αλλαγών αυτών, το κράτος χάνει την ικανότητα επιρροής που κατείχε στην οικονομία, ενώ η εναρμόνιση με τους θεσμούς και τις πρακτικές που η ελεύθερη αγορά επιβάλλει για τον κρατικό τομέα, τις χρηματαγορές, την οικονομική και νομισματική πολιτική, κ.ά. εμφανίζεται ως μονόδρομος.

Σύμφωνα με μια άλλη κατηγορία απόψεων, εφαλτήριο για την οικονομική παγκοσμιοποίηση δεν υπήρξε κάποια αδήρητη οικονομική νομοτέλεια[264]. Η οικονομική

---

[262] Το ζήτημα που τίθεται είναι με ποιο τρόπο διαπλέκονται οι αντικειμενικοί και υποκειμενικοί παράγοντες στην διαδικασία παγκοσμιοποίησης και ποιά ομάδα παραγόντων θεωρείται καθοριστική. Έτσι, στην κατηγορία των προσεγγίσεων που θεωρεί καταλυτική την επίδραση αντικειμενικών παραγόντων στην διαδικασία παγκοσμιοποίησης συγκαταλέγεται εκείνη που θεωρεί κυρίαρχες τις επαναστατικές δυνατότητες που δημιουργεί η εξέλιξη των νέων τεχνολογιών, σε όλα τα πεδία δράσης (οικονομία, πολιτισμό, επικοινωνία), βλ. σχετικά Ν.Κοτζιάς, *Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 51 επ.

[263] Σύμφωνα με τον Α. Ανδριανόπουλο, η παγκοσμιοποίηση δεν υπήρξε προϊόν μιας συνειδητής πολιτικής πρακτικής. Είναι φυσιολογικό επακόλουθο των αλματωδών εξελίξεων στις τεχνολογίες της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών. Βλ. σχετικά Ανδρέας Ανδριανόπουλος: «Παγκοσμιοποίηση», *Τα Νέα,* 1/4/00, σ. R14).

[264] Βλ Gerassimos Moschonas: *In the Name of Social Democracy, όπ.παρ.*, σ. 261.

παγκοσμιοποίηση υπήρξε πρωτίστως προϊόν πολιτικών αποφάσεων και στρατηγικών, οι οποίες εκπορεύθηκαν από τα ισχυρότερα κράτη του κόσμου, τα οποία και επωμίζονται την ευθύνη για την εξέλιξή της. Εξάλλου, η επανάσταση των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας και πληροφορικής έχει επεκτείνει την παγκοσμιοποίηση σε κάθε τομέα της κοινωνικής δραστηριότητας, ενισχύοντας εντυπωσιακά την ικανότητα παγκόσμιας αλληλεπίδρασης. Οι διεθνείς συναλλαγές χάρη στις νέες τεχνολογίες είναι πλανητικές, άϋλες, και στιγμιαίες[265]. Οι ανωτέρω εξελίξεις, σε συνδυασμό με ένα κύμα νεοφιλελεύθερης απορρύθμισης, αρχικά μεταξύ των κεντρικών οικονομιών της δύσης, ενθάρρυναν την εντατικοποίηση των εμπορικών, επενδυτικών και λοιπών οικονομικών ροών.

Η σημερινή παγκοσμιοποίηση διέπεται ολοκληρωτικά από το πνεύμα της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας[266]. Μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου ο νεοφιλελευθερισμός επικράτησε ως κυρίαρχη ιδεολογία, σηματοδοτώντας την κατάργηση του μεταπολεμικού κοινωνικού συμβολαίου, ουσιώδες στοιχείο του οποίου ήταν το κοινωνικό κράτος[267].

Η μορφή της παγκοσμιοποίησης όπως εξελίσσεται τις τελευταίες δεκαετίες, συνιστά ένα ιδεολόγημα, το οποίο επικαλούνται οι κυβερνήσεις για να επιβάλουν την κατάλυση του κοινωνικού κράτους και των δημοκρατικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων[268]. Μια από τις «συνομωσίες» που υποκρύπτει ο όρος παγκοσμιοποίση, είναι ότι διατείνεται απελευθέρωση των συναλλαγών, όμως η ελευθερία αφορά μόνο την κερδοσκοπική κίνηση του κεφαλαίου εις βάρος της εργασίας, η οποία παραμένει καθηλωμένη και χρειάζεται να

---

[265] Βλ. στο Θ.Πάγκαλος: *Παγκοσμιοποίηση και Αριστερά: Η νεοφιλελεύθερη λαίλαπα και ο νέος ρόλος της Αριστεράς*, (Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Λιβάνη, 2001), σ. 20 επ.

[266] Οι διεργασίες στον τομέα της γεωοικονομίας ξεκίνησαν από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, με αφορμή την κρίση που έπληξε το μεταπολεμικό σύστημα συσσώρευσης κεφαλαίου. Οι νέες οικονομικές κατευθύνσεις που επικράτησαν για έξοδο από την κρίση δεν στόχευαν πλέον στην καταπολέμηση της ανεργίας και την τόνωση της ενεργού ζήτησης, αλλά στην πάταξη του πληθωρισμού και την βελτίωση των συνθηκών κερδοφορίας του κεφαλαίου. Το κράτος έπρεπε να επικεντρώσει την δράση του στην λήψη πολιτικών αποφάσεων για την βελτίωση των συνθηκών κερδοφορίας του κεφαλαίου (απορύθμιση, μείωση δαπανών κ.α), καθώς και σε πολιτικές επιλογές *πολιτικής προστασίας του κεφαλαίου* (αύξηση στρατιωτικών δαπανών, ενίσχυση κατασταλτικών μηχανισμών). Στο ίδιο, σ. 20-22.

[267] Βλ. Κώστας Βεργόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, όπ. παρ*, σ. 32. Την ίδια άποψη διατυπώνει στο έργο του και ο Κ. Μελάς: *Παγκοσμιοποίηση/ νέα φάση διεθνοποίησης της οικονομίας. Μύθοι και πραγματικότητα*, (Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας, 1999), σ. 144 επ.

[268] Αναλυτικότερα για τον ρόλο της πολιτικής ιδεολογίας ως παράγοντα διαμόρφωσης πολιτικής βλ. στο έργο του Κλεομένη Κουτσούκη: «Η ανάλυση της λήψης των αποφάσεων ως προσέγγιση της πολιτικής», *Εφημερίς Ελλήνων Νομικών*, τ. Δεκεμβρίου 1997.

αγωνίζεται για την εξασφάλιση του χαμηλότερου δυνατού μισθού, αλλά και σε βάρος του συνόλου σχεδόν των υπανάπτυκτων οικονομιών[269].

Το ιδεολόγημα της ανυπέρβλητης παγκοσμιοποίησης χρησιμοποιείται για την ματαίωση των κοινωνικών αγώνων και την άσκηση πολιτικής, ωστόσο η αυτονόμηση του κεφαλαίου, δεν είναι ικανή από μόνη της να καταργήσει αυτομάτως κοινωνικές ισορροπίες δεκαετιών που έχουν παγιωθεί εντός των εθνικών κοινωνιών. Επομένως, δεν έχει έλθει το τέλος της πολιτικής, της ταξικής πάλης, των ιδεολογιών και της ετερότητας των πολιτισμών[270].

Η αμερικανική θεώρηση των πραγμάτων, παρά τις ιδεολογικές ομολογίες πίστεως προς την αυτοματική της οικονομίας, στηρίζεται πρωταρχικά στο σημερινό στρατιωτικό και διπλωματικό προβάδισμα των Ηνωμένων Πολιτειών. Ωστόσο, μέσα στην αυτοπεποίθηση της «Δύσης» συνειδητοποιείται όλο και εντονότερα, ότι η βαθύτερη αιτία της μόνιμης κρίσης είναι η ένταση του παγκοσμίου ανταγωνισμού και η συνεχής πτώση του ειδικού ευρωπαϊκού βάρους μέσα στην παγκόσμια οικονομία. Οι αμφιβολίες ίσως επιτείνονται κάτω από την πίεση εισαγομένων και ενδογενών δημογραφικών και οικολογικών παραγόντων. Ίσως τότε τα σύνορα, τα οποία έχει γκρεμίσει στο μεταξύ η παγκοσμιοποίηση, θα ανεγερθούν και πάλι εξαιτίας της όξυνσης των αγώνων κατανομής, μολονότι δεν γνωρίζουμε επακριβώς ποιος και πού θα τα χαράξει αυτή τη φορά [271].

Στο επίπεδο των τεχνολογικών εξελίξεων η παγκοσμιοποίηση φαίνεται ότι δεν μπορεί να ανατραπεί ή να σταματήσει. Στο επίπεδο όμως του ελέγχου των νέων τεχνολογιών, των νέων παραγωγικών δυνάμεων, το ισχύον νεο-φιλελεύθερο status quo (η λεγόμενη «συναίνεση της Ουάσιγκτον») μπορεί και πρέπει να αλλάξει. Μπορεί και πρέπει να επιτευχθεί μια νέα παγκόσμια ισορροπία μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας - μια ισορροπία βασισμένη σε μια σοσιαλδημοκρατικού τύπου διακυβέρνηση του πλανήτη[272].

---

[269] Μ.Νεγρεπόντη-Δελιβάνη: «Παγκοσμιοποίηση. Περιεχόμενο-επιπτώσεις-προοπτικές» στο Χ.Ναξάκης, Μ.Χλέτσος (επιμ.): *Μύθοι και πραγματικότητα, όπ.παρ.*, σ. 50-51.
[270] Κ. Βεργόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση, όπ. παρ*, σ. 395.
[271] Π. Κονδύλης: «Η παγκοσμιοποίηση ως ιδεολογική κατασκευή», *Το Βήμα,*, 16 Μαρτίου 1997.
[272] Ν. Μουζέλης: «Παγκοσμιοποίηση, μύθοι και πραγματικότητες», *Το Βήμα*, 14 Οκτωβρίου 2007.

5.2. Ανάδειξη ζητημάτων στην ελληνική συζήτηση αναφορικά με την φύση και την διαχείριση της παγκοσμιοποίησης

5.2.1. Κρίσεις της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και οι νέες συνθήκες για το παγκόσμιο σύστημα

Στην ελληνική συζήτηση θεωρούμε ότι έχουν αναλυθεί επισταμένα τα αποτελέσματα της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης, γεγονός που συμβάλλει στην κατανόηση των προβλημάτων και στον προβληματισμό γύρω από την διαχείρισή τους. Το βασικό ερώτημα όμως που τίθεται είναι γιατί η παγκοσμιοποίηση, που δημιουργεί τόσες νέες δυνατότητες για προσέγγιση ατόμων και εθνών, επιτρέποντας την αυξημένη συνειδητοποίηση των πλανητικών προβλημάτων, εκλαμβάνεται περισσότερο ως απειλή.

Η πραγματικότητα δείχνει ότι η προσήλωση στην άκρατη απελευθέρωση των αγορών παραβλέπει τα προβλήματα που δημιουργεί ή και επιτείνει η φιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση: «*Το τέλος του κύκλου της παγκοσμιοποίησης που αποτέλεσε προϊόν των μεταρρυθμίσεων της φιλελεύθερης πολιτικής, βρίσκει το διεθνές σύστημα αντιμέτωπο με πολλαπλές πηγές αστάθειας*» [273].

Πρόκειται για προβλήματα με παγκόσμια διάσταση που αποτελούν εστίες αστάθειας του παγκόσμιου συστήματος[274]:

- Υποχώρηση της ρυθμιστικής παρέμβασης του κράτους στην διασφάλιση της οικονομικής ευημερίας και συνοχής στην κοινωνία,
- Κοινωνικός αποκλεισμός σημαντικών τμημάτων του πληθυσμού στις αναπτυγμένες χώρες και διεύρυνση του χάσματος ανάμεσα σε Βορρά και Νότο,
- Καταστροφή του περιβάλλοντος,
- Παγκοσμιοποίηση του οργανωμένου εγκλήματος και των μορφών τρομοκρατικής δράσης κ.α.

---

[273] Βλ. το σχετικό έργο του Κ. Βεργόπουλου: *Το τέλος του κύκλου: Καταστολή και ηγεμονία στον 21ο αιώνα*, (Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Λιβάνη, 2002).

[274] Π. Ρουμελιώτης, *Παγκόσμια διακυβέρνηση, όπ.παρ.*, σ. 19. Αναλυτικότερα για τις επιπτώσεις της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, βλ. Μ. Νεγρεπόντη-Δελιβάνη: *Συνωμοτική παγκοσμιοποίηση*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης, 2001), σ. 282 επ.

Οι συνέπειες του δόγματος του νεοφιλελευθερισμού είναι εμφανείς για τις πολιτικές του έθνους κράτους. Στο πεδίο της οικονομίας, η παραίτηση από την άσκηση δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής στον βωμό απελευθέρωσης της αγοράς[275]. Οι χώρες που πλήττονται από οικονομικές κρίσεις, καλούνται να αντιμετωπίσουν το κόστος με τις δικές τους δυνάμεις, συναντώντας την αδιαφορία των διεθνών οικονομικών οργανισμών, με εξαίρεση ίσως την παρούσα παγκόσμια κρίση, οι οποίοι μέχρι πρότινος εισηγούνταν την φιλελεύθερη συνταγή ως πανάκεια. Και παρά τον πολλαπλασιαμό των θυμάτων, εξακολουθούν οι ακροβασίες στο υποτιθέμενο ιδεολογικό κενό της εποχής μας, τη στιγμή που την οικονομική παγκοσμιοποίηση διαδέχθηκε η αναδίπλωση στην εσωστρέφεια[276].

Η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 αποτελεί, ίσως, την μεγαλύτερη πρόκληση στην εποχή της νέας τάξης πραγμάτων[277]. Μέχρι τότε δια των διεθνών μέσων μαζικής ενημέρωσης είχε καλλιεργηθεί η άποψη, ότι με την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων, η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού θα οδηγούσε την ανθρωπότητα στην οικονομική ανάπτυξη, την διάδοση των δημοκρατικών αξιών και την εδραίωση της παγκόσμιας ειρήνης. Η αντίληψη αυτή κυριάρχησε, ενώ οι όποιες κριτικές απόψεις ενάντια στις αντινομίες της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης προσέκρουαν στην αδυναμία άρθρωσης μιας εναλλακτικής διακυβέρνησης της διαδικασίας[278].

Η παγκοσμιοποίηση, αφού κατήργησε ή κατέστησε ανενεργούς τους όποιους μηχανισμούς σταθεροποίησης του παγκόσμιου συστήματος καθώς και των εθνοκρατικών συστημάτων, δεν κατευθύνεται προς την ενίσχυση των διεθνών θεσμών, αλλά αντίθετα επιτείνει την πλήρη αποθέσμιση στο διεθνές και εθνικό επίπεδο[279].

---

[275] Η απορρύθμιση δίχως τέλος οδηγεί σε αποψίλωση του κοινωνικού κράτους, ενώ αλλάζουν και οι κοινωνικοί συσχετισμοί καθώς εντείνονται οι εισοδηματικές ανισότητες με ολοένα τμήματα του πληθυσμού να περιθωριοποιούνται. Βλ. σχετικά Κ. Βεργόπουλος, *Το τέλος του κύκλου*, *όπ.παρ.*, σ. 17 επ.

[276] Στο ίδιο, σ. 307.

[277] Η νέα τάξη πραγμάτων επιβλήθηκε από τις ΗΠΑ στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν ανέλαβαν τα ηνία του διεθνούς συνασπισμού εναντίον της Ιρακινής εισβολής στο Κουβέϊτ. Έκτοτε οι ΗΠΑ απέδειξαν ότι έχουν επιβληθεί ως μοναδική υπερδύναμη.

[278] Π. Ρουμελιώτης, *Παγκόσμια διακυβέρνηση*, *όπ.παρ.*, σ. 387 επ.

[279] Το τέλος του κύκλου της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης διαδέχεται η περίοδος της παγκόσμιας καταστολής από τις ΗΠΑ, η οποία παρότι συνιστά την μοναδική ηγεμονική δύναμη, αδυνατεί να αναλάβει το κόστος διαχείρισης του διεθνούς συστήματος και έτσι περιορίζεται στην προώθηση των δικών της συμφερόντων. Βλ. σχετικά Κ. Βεργόπουλος, *Το τέλος του κύκλου*, *όπ.παρ.* σ. 71.

Κατά μια αντίληψη η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, είναι μια μεταβατική κατάσταση, όπου η μεταδιπολική τάξη πραγμάτων πλησιάζει στο τέλος της, χωρίς ακόμα να έχει εμφανιστεί μια διάδοχη τάξη. Η παρούσα φάση χαρακτηρίζεται από μια γενικευμένη αποσύνδεση και αποδόμηση. Οι κοινωνικές ανισότητες του κόσμου εντείνονται, διότι η παλαιά τάξη έχει παραιτηθεί από τη δυνατότητά της να περιορίζει τις δυνάμεις που απεργάζονται το ίδιο το τέλος της[280]. Η κατάσταση αυτή οδηγεί σε κινήματα αντίστασης, στα οποία μετέχουν διαφορετικά κοινωνικά στρώματα, που συνιστούν τους «ζημιωμένους» της παγκοσμιοποίησης. Πρόκειται για έναν νέου τύπου λαϊκισμό, ο οποίος πολιτιστικά βασίζεται στο σύγχρονο μεγάλο κύμα της αντι-παγκοσμιοποίησης Όπως το προηγούμενο ιστορικό κύμα της παγκοσμιοποίησης κατέρρευσε πάνω στα ερείπια της δεκαετίας του 1930, έτσι και το πρόσφατο κύμα της παγκοσμιοποίησης θα παράγει μια γενικευμένη αντίδραση και αναδίπλωση κάθε χώρας στο εσωτερικό της, στην βάση ιδεολογιών και πολιτικών που αποβλέπουν στην αναγέννηση του έθνους ως προστατευτικού τείχους ενάντια στα καταστρεπτικά αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης[281].

Το ζητούμενο είναι μια υπεύθυνη διαχείριση του διεθνούς συστήματος, που θα αναζητήσει κοινές λύσεις στα αδιέξοδα. Δεδομένου, ότι οι ΗΠΑ δεν δύνανται από μόνες τους να αναλάβουν το κόστος ηγεμονίας του παγκόσμιου συστήματος, θα απαιτηθεί η συνέχιση της συνεργασίας με τους άλλους δύο σημαντικούς πόλους του διεθνούς συστήματος, την Ευρώπη και την Ιαπωνία. Συνεργασία, η οποία θα απαιτήσει μεγαλύτερη οικονομική συνεισφορά των δύο πόλων για την αμυντική και στρατιωτική θωράκιση της τριάδας, χωρίς όμως να αμφισβητείται η κυριαρχία των ΗΠΑ[282]. Η συνοχή του συστήματος θα εξαρτηθεί από την ικανότητα των τριών πόλων να ρυθμίζουν, όχι μόνο την μεταξύ τους παγκοσμιοποίηση, αλλά και τις κοινωνικές αναταραχές που προκαλούνται, σε εθνικό επίπεδο, από την διαδικασία παγκοσμιοποίησης και τις εγγενείς αντιθέσεις του νεοφιλελευθερισμού[283].

---

[280] Η σημερινή κατάσταση συνοψίζεται κατά τον Κώστα Βεργόπουλο στο τετράπτυχο: Παγκοσμιοποίηση, καταστολή, αντίσταση, αποδόμηση, κεντρική θέση την οποία αναλύει στο έργο του: «*Το μεγάλο ρήγμα. Η αποδόμηση του κόσμου*» (Εκδοτικός Οίκος Λιβάνη, 2007) Η εφαρμογή συστημάτων επιτήρησης και ελέγχου αντί ευθυγράμμιση, τελικά αποφέρουν ανυπακοή, ετεροδοξία, και αποστασία από την πλευρά των πολιτών.

[281] Κ. Βεργόπουλος, *Το τέλος του κύκλου*, *όπ.παρ.*, σ. 308.

[282] Π. Ρουμελιώτης, *Παγκόσμια διακυβέρνηση*, *όπ.παρ.*, σ. 24.

[283] Χωρίς την επεξεργασία κοινών θέσεων και πολιτικών απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις και απειλές, η διατήρηση της συνοχής της τριάδας, θα καταστεί ένα εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα.

Αναφορικά με την πρόσφατη διεθνή οικονομική κρίση, η συζήτηση στην Ελλάδα επικεντρώνεται στην αποτυχία του αγγλοσαξωνικού νεοφιλελεύθερου και στην στροφή προς ένα μεταφιλελεύθερο οικονομικό μοντέλο, το οποίο συνίσταται σε περισσότερη οικονομική ρύθμιση από το κράτος, καθώς η κρίση κατέδειξε την ανάγκη αποτελεσματικής υπερεθνικής και εθνικής ρύθμισης των αγορών.

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις σχετικά με τις ανακατατάξεις που σηματοδοτούν την διεθνή τάξη πραγμάτων από εδώ και στο εξής.

Κατά μία άποψη υπάρχουν δύο προοπτικές: είτε θα ξαναγυρίσουμε στην προ της κρίσης οικονομική τάξη πραγμάτων, είτε η κρίση θα αποτελέσει αφορμή για μια μεταρρυθμιστική πολιτική «εξανθρωπισμού» της παγκοσμιοποίησης και αντιμετώπισης των μεγάλων ανεπίλυτων προβλημάτων[284]. Οι άξονες μιας τέτοιας πολιτικής ήδη άρχισαν να διαγράφονται: Ένας πρώτος άξονας αφορά στην αναδιάρθρωση της παγκόσμιας οικονομίας προκειμένου να καταστεί περιβαλλοντικά βιώσιμη. Ο δεύτερος άξονας αφορά την πολιτική οργάνωση της παγκοσμιοποίησης. Εφόσον οι κυβερνήσεις δεν υπαναχωρήσουν σε λύσεις προστατευτισμού, τότε θα παρακολουθήσουμε την διαμόρφωση μιας νέας πολιτικής αρχιτεκτονικής του κόσμου μετά την αμερικανική ηγεμονία και γενικότερα την υπεροχή της Δύσης[285].

Σχετικά με τους συσχετισμούς ισχύος μετά την κρίση, ο κόσμος θα είναι πολυκεντρικός[286]. Η κρίση σηματοδοτείται από μια σημαντική μετατόπιση ισχύος προς τις χώρες της Άπω Ανατολής.

Στο τέλος της πρώτης μεταδιπολικής περιόδου, η παγκοσμιοποίηση ή θα αναπτύξει θεσμούς και μηχανισμούς πολυκεντρικής διαπραγμάτευσης ή θα οπισθοχωρήσει, αν δεν καταρρεύσει, όπως συνέβη στις αρχές του 20ού αιώνα[287].

---

[284] Γιάννης Βούλγαρης: «Πολιτική στον καιρό της ύφεσης», *Τα Νέα*, 22-23 Νοεμβρίου 2008.
[285] Στο ίδιο.
[286] Βλ. Γιάννης Βούλγαρης: «Πώς θα είναι άραγε η νέα Αριστερά»;, *Τα Νέα*, 19 Ιουλίου 2008. Όπως σημειώνει, η ανάδυση της Κίνας, της Ινδίας, της Βραζιλίας, η επιστροφή της Ρωσίας, διαμορφώνουν έναν κόσμο δομικά πολυκεντρικό και πιθανόν όχι τόσο φιλελεύθερο-δημοκρατικό. Οι ΗΠΑ μετά την κρίση θα αναγκαστούν να προσαρμοστούν σε έναν πολυκεντρικό κόσμο.
[287] Βλ. Γιάννης Βούλγαρης: «Κρίση και ευκαιρία έχουν το ίδιο ιδεόγραμμα», *Τα Νέα*, Σάββατο 11 Οκτωβρίου 2008.

Ενδιαφέρον έχουν και οι κριτικές σχετικά με την αντιμετώπιση της κρίσης από την ΕΕ. Κατά μία άποψη, η πολιτική που προέκριναν οι Ευρωπαίοι ηγέτες για ξεχωριστή εξέταση της περίπτωσης κάθε χώρας και η απόφαση να μην ληφθούν μέτρα για τα κράτη της κεντροανατολικής Ευρώπης, αφενός δημιουργεί ένα «ρήγμα» εντός της ΕΕ και αφετέρου αυξάνει την αβεβαιότητα για το ενδεχόμενο συνολικής κατάρρευσης. Αν είχε ληφθεί μια απόφαση στήριξης των χωρών αυτών, θα συνιστούσε ενέργεια αποτρεπτική απέναντι στο ενδεχόμενο διαδοχικών οικονομικών καταρρεύσεων[288].

Κατά μια άλλη άποψη, η αντίδραση της ΕΕ ως θεσμικού μηχανισμού στην κρίση κατέδειξε, τόσο την έλλειψη συντονισμού μεταξύ των εθνικών πολιτικών των κρατών μελών, και πολύ περισσότερο την έλλειψη μιας ισχυρής κεντρικής εξουσίας, σε επίπεδο θεσμών και ηγεσίας που θα ήταν σε θέση να δώσει τολμηρές λύσης για την αντιμετώπιση της κρίσης στην ευρωπαϊκή οικονομία[289].

5.2.2. Δεδομένα της σύγχρονης παγκόσμιας πολιτικής για την διακυβέρνηση στο επίπεδο του έθνους-κράτους

Η παραδοσιακή έννοια του συστήματος κυρίαρχων κρατών όπως φάνηκε δεν αποτελεί σήμερα επαρκή τρόπο αντίληψης της παγκόσμιας πολιτικής. Η παγκοσμιοποίηση απαιτεί την αλλαγή «παραδείγματος» στην πολιτική επιστήμη, δεδομένου ότι το έθνος κράτος δεν αποτελεί πλέον το πλαίσιο, μέσα στο οποίο εξελίσσονται και αρθρώνονται οι κοινωνικές σχέσεις, καθώς οι ροές της κοινωνικής διάδρασης εξαπλώνονται σε χώρους και χρόνους που το υπερβαίνουν[290]. Η τρέχουσα μεταβατική φάση του παγκόσμιου γίγνεσθαι εμφανίζεται άδηλη όχι μόνο σε ότι αφορά την εξέλιξη των εξουσιαστικών ισορροπιών και ανισορροπιών ανάμεσα στα κράτη, αλλά και ως προς τα έξωθεν πλέον τιθέμενα όρια στην εσωτερική λειτουργία των ίδιων των κρατών: Η «εκκρεμής ηγεμονία» επικάθεται σε μιαν ακόμα «εκκρεμέστερη» μεταλλαγή των ορίων και της φύσης του πολιτικού συστήματος[291].

---

[288]Βλ.Κώστας Βεργόπουλος: «Στην πράξη, το Σύμφωνο Σταθερότητας παραβιάζεται από όλους», Συνέντευξη στην Ελένη Τσερέζολε "*Αυγή*" 8/3/2009.

[289]Βλ. Γεράσιμος Μοσχονάς: «Ακέφαλη υπερδύναμη η Ευρώπη», *Τα Νέα*, 16 Ιανουαρίου 2009.

[290]Βλ. σχετικά Γιάννης Βούλγαρης: *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2008), σ. 372.

[291] Κωνσταντίνος Τσουκαλάς: *Πόλεμος και ειρήνη μετά το «τέλος της Ιστορίας»*, (Εκδόσεις Καστανιώτη, 2006), σ. 323-325.

Ο ρόλος των μη κρατικών φορέων στην διαχείριση των σύγχρονων ζητημάτων έχει αναλυθεί διεξοδικά στο πλαίσιο της ελληνικής συζήτησης[292]. Ειδικότερα, με τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης έχει αναπτυχθεί ένας νέος τύπος οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων και δομών στο πλαίσιο τον παγκόσμιου συστήματος. Μέλη της νέας παγκόσμιας κοινωνίας δεν είναι μόνο τα κράτη και οι διεθνείς διακυβερνητικοί οργανισμοί αλλά και μη κρατικοί φορείς[293]. Η μεταβολή στη σύνθεση της παγκόσμιας κοινωνίας προκαλεί δύο σημαντικές συνέπειες:

- Οι φορείς της κοινωνίας δημιουργούν πολυάριθμα, ετερώνυμα πολιτικά δίκτυα μέσω των οποίων διοχετεύουν την μεταξύ τους δράση, θέτοντας σε αμφισβήτηση το παραδοσιακό κρατο-κεντρικό μοντέλο.
- Η παγκοσμιοποίηση εκτείνεται επίσης στο επίπεδο της κοινωνίας, με αποτέλεσμα ένας αριθμός μη κρατικών πολιτικών φορέων να εμπλέκεται επίσης στην παγκοσμιοποιημένη πολιτική διαδικασία, είτε κάτω από το κράτος, είτε πάνω από αυτό, γεγονός που επιφέρει μια εμβάθυνση και διεύρυνση της πολιτικής.

Η ραγδαία αύξηση της κινητικότητας, αποτελεί βασικό στοιχείο για την κατανόηση των νέων πιέσεων ασφάλειας για τα άτομα, τις κοινωνικές ομάδες, τα κράτη και τους διεθνείς θεσμούς. Με τις μεταβολές στην «αρχή της εδαφικότητας», φαίνεται πλέον ότι η έννοια της ασφάλειας δεν είναι συνυφασμένη με τα κράτη, τις κοινωνίες και τα πρόσωπα, στο μέτρο που οι απειλές καθίστανται περισσότερο υπερεθνικές. Οι αλλαγές στην εδαφικότητα δημιουργούν νέα δεδομένα για τις πολιτικές ασφάλειας στο επίπεδο του έθνους κράτους[294]. Για μικρά κράτη, όπως η Ελλάδα, τα οποία δεν είναι αυτοτελώς πρωταγωνιστικοί παράγοντες στη διεθνή πολιτική, αλλά η θέση τους είναι βασική σε περιφερειακό επίπεδο,

---

[292] Σύμφωνα με τον Π. Σκλιά, θεωρίες περί παγκοσμιότητας (globalism) συμβάλλουν στην κατανόηση της φύσης της σύγχρονης διακυβέρνησης, αναδεικνύοντας μια σειρά παγκόσμιων ζητημάτων και αναλύοντας την παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία στο πλαίσιο της οποίας το κράτος και μη κρατικοί φορείς συνυπάρχουν στο πλαίσιο μιας δυναμικής σχέσης. Βλ. σχετικά Παντελής Σκλιάς: «Η διεθνής πολιτική οικονομία και ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων στη διεθνή αναπτυξιακή συνεργασία» στο Παντελής Σκλιάς, Αστέρης Χουλιάρας (επιμ): *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών, οι Μη-Κυβερνητικές Οργανώσεις και η διεθνής αναπτυξιακή συνεργασία,* Παπαζήσης, 2002, σ. 41-42.

[293] Στο ίδιο, σ. 45.

[294] Βλ. σχετικά Στ. Αλειφαντής: «Παγκοσμιοποίηση και ασφάλεια: Διεθνείς, περιφερειακές και εθνικές παράμετροι», στο Χ.Κόλλιας, Χ.Ναξάκης, Μ.Χλέτσος (επιμ.): *Μύθοι και πραγματικότητα,* όπ.παρ., σ. 69-91. Επιπλέον για το πώς επηρεάζει η παγκοσμιοποίηση την εξωτερική πολιτική των κρατών, βλ. Ε.Αλμπάνης: *Παγκοσμιοποίηση,* (Αθήνα: Εκδόσεις Τροχαλία, 1999), σ. 325. Επίσης σχετικά με το νέο περιβάλλον διαμόρφωσης των διακρατικών σχέσεων βλ. Σ.Δάμτσας: «Οι σχέσεις των κρατών στις συνθήκες παγκοσμιοποίησης», στο Χ.Ρώμας (επιμ.): *Παγκοσμιοποίηση: Αισιόδοξη προοπτική ή απειλή; (*Αθήνα: Εκδόσεις Σαβάλλας, 2001), σ. 61-68.

η επιδίωξη της εθνικής ασφάλειας έγκειται στην προσεκτική διερεύνηση, τόσο των διεθνών τάσεων (βαθύτερες διεργασίες της ολοκλήρωσης και διεθνοποίησης), όσο και του περιφερειακού περιβάλλοντος στο οποίο εντάσσονται, καθώς και στην διαρκή προσπάθεια εναρμόνισης των εθνικών επιδιώξεων με τον διεθνή προσανατολισμό του κράτους[295].

Η διεθνής ασφάλεια την εποχή της παγκοσμιοποίησης, εξακολουθεί να έχει γεωγραφική αναφορά, στο μέτρο που καλείται να περιφρουρήσει έναν γεωστρατηγικό χώρο, ο οποίος είναι κρίσιμος για τις αλληλεξαρτήσεις της παγκοσμιοποίησης και να ελέγξει τις γεωγραφικές εκείνες εστίες απειλών εναντίον της αναδυόμενης νέας παγκόσμιας τάξης. Βασικό στοιχείο για την σταθερότητα της νέας παγκόσμιας τάξης, είναι μια πολυεπίπεδη προσέγγιση και η αντιμετώπιση των κοινωνικών κατηγοριών που περιθωριοποιούνται εξαιτίας των ανακατατάξεων που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση[296].
Το κράτος και η διαδικασία παγκοσμιοποίησης δεν συμπλέκονται σε ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος. Αντίθετα, η παγκοσμιοποίηση δρα και μέσω του έθνους κράτους, το οποίο μετασχηματίζεται και μεταβάλλει τις λειτουργίες του για να μπορεί να λειτουργήσει στις νέες συνθήκες. Το κράτος σήμερα καλείται να βελτιώνει συνεχώς τις παραγωγικές δυνατότητες της εθνικής του οικονομίας, να εισάγει πιο σύνθετες μορφές δημόσιας διεύθυνσης, να σχεδιάζει και να υλοποιεί μακροχρόνιες στρατηγικές κοινωνικών μεταρρυθμίσεων[297].

Η σημερινή παγκοσμιοποίηση δεν έχει μόνο μια οικονομική αλλά και μια πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική διάσταση. Στο πολιτικό πεδίο, τα έθνη-κράτη παραμένουν οι κύριοι δρώντες. Στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης το κράτος-έθνος δεν περιθωριοποιείται: από τη μια μεριά χάνει λειτουργίες στο εσωτερικό της επικράτειάς του, αλλά από την άλλη αποκτά νέες λειτουργίες στην παγκόσμια αρένα. Αυτό που σταδιακά εκλείπει είναι ο «κρατισμός», η ικανότητα δηλ. των κρατικών ελίτ να ελέγχουν εντός των εθνικών συνόρων τις κινήσεις κεφαλαίων, την εγκληματικότητα, τις αυξανόμενες ανισότητες κτλ, και όχι ο θεσμός του κράτους[298].

---

[295] Στ. Αλειφαντής, «Παγκοσμιοποίηση», *όπ.παρ.*, σ. 91.
[296] Στο ίδιο, σ. 80.
[297] Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 375.
[298] Ν. Μουζέλης: «Παγκοσμιοποίηση, μύθοι και πραγματικότητες», *όπ.παρ.*

Ειδικότερα, όσον αφορά την Ελλάδα, η αλληλεπίδραση της καπιταλιστικής κοσμοοικονομίας, της εθνικής κοινωνίας και των υπερεθνικών δικτύων έχει σηματοδοτήσει μεταβολές στο πολιτικό σύστημα της νεωτερικής Ελλάδας, οι οποίες γίνονται εμφανείς από την δεκαετία του 1990 και μετά. Η ανάλυση και ερμηνεία των τρεχουσών διεργασιών στην σημερινή Ελλάδα, όχι μόνο σε επίπεδο δομών και λειτουργιών, αλλά και σε επίπεδο κοινωνικής και πολιτικής πράξης, θα πρέπει πλέον να γίνεται με άξονα τη νέα διαλεκτική εθνικού-υπερεθνικού. Η ηγεμονία στο πολιτικό πεδίο, θα εξαρτάται όλο και περισσότερο από την ικανότητα ερμηνείας και πολιτικής διαλεκτικής της αλληλεπίδρασης παγκόσμιου-υπερεθνικού-εθνικού στην καθημερινότητα των ανθρώπων[299].

Όσον αφορά στο επίπεδο της οικονομίας, η εσωτερικοποίηση των νέων διεθνών τάσεων στο ελληνικό παραγωγικό σύστημα οδήγησαν[300]:

α)στην έκθεση στον διεθνή ανταγωνισμό παραδοσιακών τμημάτων του ελληνικού βιομηχανικού συστήματος, τα οποία μέχρι τότε απολάμβαναν της κρατικής προστασίας ή και προστασίας από πλευράς της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

β)σε απόσυρση βιομηχανικών μονάδων από τον ελληνικό χώρο που ανήκουν σε πολυεθνικές εταιρείες στο πλαίσιο της επιχειρηματικής τους αναδιάρθρωσης ενόψει διεθνούς ανταγωνισμού (downsizing, κλείσιμο και αναδιοργάνωση μονάδων).

γ)σε ανταγωνισμό από τις χώρες της Βαλκανικής εξαιτίας του χαμηλού εργατικού κόστους.

δ)στην σταδιακή εισαγωγή του ανταγωνισμού σε παραδοσιακά μονοπώλια, όπως οι υπηρεσίες κοινής ωφέλειας.

Το ελληνικό αναπτυξιακό μοντέλο σήμερα υπολείπεται, όσον αφορά στην βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, καθώς[301]:

---

[299] Γ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 377.

[300] Οι Γ. Καλογήρου-Σ.Ιωαννίδης αναφέρουν ως κύριες νέες διεθνείς τάσεις που επηρέασαν την ελληνική οικονομία την οργανική ενσωμάτωσή της στην ευρωπαϊκή οικονομία καθώς και στην αλλαγή στον συσχετισμό των βιομηχανικών δυνάμεων με την είσοδο νέων παραγωγικών δυνάμεων στην παγκόσμια αγορά, σε πρώτη φάση τις χώρες ΝΑ Ασίας κατά την δεκαετία του 1970 και εν συνεχεία τις χώρες ΚΑΕ. Βλ. σχετικά Γ.Καλογήρου-Σ.Ιωαννίδης: «Η ελληνική οικονομία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», *όπ.παρ.*, σ. 166-167.

[301] Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Συμπόσιο με τίτλο «Σε αναζήτηση νέου ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης», (17-18 Οκτωβρίου 2007) στον δικτυακό τόπο,http://www.imm.gr/files/news/Symperasmata.doc

α)χαρακτηρίζεται από χαμηλή αποδοτικότητα των διαθέσιμων πόρων (φυσικών, οικονομικών, ανθρώπινων).
β)υποστηρίζεται από ένα αναπτυξιακά αδύναμο και «μη ευφυές» κράτος, το οποίο διαθέτει έναν απαρχαιωμένο διοικητικό μηχανισμό και πλήθος αλληλοδιαπλεκόμενων αρμοδιοτήτων που καθιστούν αδύνατη την εποπτεία των δημοσίων υπηρεσιών.
Επιπλέον, η κρίση του ελληνικού αναπτυξιακού μοντέλου αφορά εξίσου τον επιχειρηματικό τομέα της χώρας και συνδέεται συχνά με τις αντιστάσεις ολόκληρης της κοινωνίας στις διαρθρωτικές αλλαγές[302]. Τα μειονεκτήματα αυτά επιτείνονται επίσης από το υψηλό επίπεδο διαφθοράς και το σχετικά υψηλό ποσοστό της φτώχειας στην χώρα μας.

5.2.3. Παγκοσμιοποίηση και πολιτική συμμετοχή

Το ζήτημα παγκοσμιοποίησης της δημοκρατικής συμμετοχής των πολιτών αποτελεί μια πτυχή, η οποία έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον των μελετητών στην Ελλάδα. Η παγκοσμιοποίηση στο πολιτικό πεδίο είναι εξαιρετικά επίκαιρο θέμα στις μέρες μας όπου η οικονομική κρίση και άλλα μείζονα ζητήματα που επηρεάζουν τα πολιτικά συστήματα στον διασυνδεδεμένο κόσμο που ζούμε, έχει προκαλέσει έναν σοβαρό προβληματισμό για το έλλειμμα δημοκρατίας.

Έτσι ένα ζήτημα που αποτελεί αντικείμενο ανάλυσης και προβληματισμού στην Ελλάδα, είναι η σχέση δημοκρατίας και παγκοσμιοποίησης.

Σήμερα παρατηρείται μια κρίση των θεσμών της μαζικής δημοκρατίας. Από τη μια μεριά παρατηρείται διάδοση των θεσμικών εκφάνσεων της δημοκρατίας, από την άλλη όμως απουσιάζει το συμμετοχικό εκείνο ήθος, που νοηματοδοτούσε την λειτουργία των

---

[302] Αναφορικά με την επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα βλ. Σταύρος Ιωαννίδης: «Ανιχνεύοντας τη γνώση στην ελληνική επιχειρηματικότητα», *Ελληνική Βιομηχανία: προς την οικονομία της γνώσης, ΤΕΕ, Αθήνα, 3-5 Ιουλίου* 2006, του ιδίου: *Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα*, (Αθήνα: ΙΟΒΕ, 2004), Ιωαννίδης, Σ., Πολίτης, Τ., Τσακανίκας, Α: *Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2004-2005*, (Αθήνα: ΙΟΒΕ, 2005), Ιωαννίδης, Σ., Τσακανίκας, Α.: *Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2005-2006*, (Αθήνα: ΙΟΒΕ, 2006), Σταύρος Ιωαννίδης: «Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα: Τέσσερα σταθερά προβλήματα», *Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου με τίτλο «Σε αναζήτηση νέου ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης», Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 17-18 Οκτωβρίου 2007*, (εκδόσεις Παπαζήση, 2008).

δημοκρατικών θεσμών[303]. Στο κοινωνικό κράτος είχε ενσωματωθεί ένας θετικός συμβιβασμός ανάμεσα στην δημοκρατία και τον καπιταλισμό[304]. Η υποχώρηση των δυνάμεων του δημοκρατικού σοσιαλισμού, οι οποίες στήριζαν το κοινωνικό κράτος, η επικράτηση του νεοσυντηρητισμού στις ΗΠΑ και την Μεγ. Βρετανία και η καθολική επικράτηση του οικονομικού νεοφιλελευθερισμού μετά την κατάρρευση του σοβιετικού συνασπισμού, ανέτρεψαν την κοινωνική ισορροπία την οποία ενσωμάτωνε η μαζική δημοκρατία. Κατά την τρέχουσα περίοδο, η οικονομία υποτάσσει την πολιτική, η αγορά επιβάλλει το κυρίαρχο υπόδειγμα κοινωνικών σχέσεων και οι πολίτες μετατρέπονται σε ιδιώτες με πολιτικά δικαιώματα[305].

Οι πολίτες προσάπτουν στο κράτος έλλειμμα αντιπροσώπευσης και δημοκρατικότητας κατά την άσκηση διακυβέρνησης. Ουσιαστικά, όμως, η αμφισβήτηση αφορά την αποτελεσματικότητα των πολιτικών του κράτους στα πεδία του ενδιαφέροντος της κοινωνίας[306]. Μείζονος ενδιαφέροντος από την πλευρά των πολιτών είναι ζητήματα, όπως η αναδιανομή του οικονομικού προϊόντος, η προστασία της εργασίας, η κοινωνική πρόνοια και «κράτος δικαίου». Στην παρούσα φάση δεν θίγεται η παράμετρος της δομικής διάστασης του πολιτικού συστήματος, η οποία θα ήγειρε την διέλευση της κοινωνίας από την ατομική στην πολιτική ελευθερία. Διότι στην περίπτωση αυτή, η ελευθερία θα οριζόταν στο πεδίο της πολιτικής με τον ίδιο τρόπο που γίνεται αντιληπτή στην ιδιωτική σφαίρα, δηλαδή ως αυτονομία και όχι δικαίωμα. Παρόλ'αυτά, δεν μπορεί να αγνοηθεί ότι στη σχέση μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής έχει επέλθει μια ουσιώδης μεταβολή.

Η αποτροπή απαξίωσης της δημοκρατίας και η ανανέωση του νοήματός της στην τρέχουσα περίοδο, σημαίνει πρωτίστως ισχυροποίηση του δημοκρατικού ήθους μέσα στην κοινωνία, που καθιστά εφικτή και την υπεράσπιση του πολιτικού πολιτισμού της. Η αναζωογόνηση του δημοκρατικού ήθους δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα από τη μεμονωμένη προσπάθεια κάθε πολίτη χωριστά, αλλά: *«[...] μέσα από τη σύνδεση της*

---

[303] Βλ. Γ. Βούλγαρης, *Η πρόκληση της ηγεμονίας*, όπ.παρ., σ. 185.

[304] Μαζί με τους θεσμούς, αναπτύχθηκαν και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας, με κυριότερα τα μαζικά κόμματα, τα συνδικάτα που συνέδεαν την κοινωνία των πολιτών με τους θεσμούς, καθώς και την ενίσχυση των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων μέσα από την εισαγωγή αναδιανεμητικών πολιτικών.

[305] Γ. Βούλγαρης, *Η πρόκληση της ηγεμονίας*, όπ.παρ, σ. 187.

[306] Γ.Κοντογιώργης (2008): «Κράτος, αγορά και κοινωνία..», *όπ.παρ.* στον δικτυακό τόπο: http://antifono.gr/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=884:2009-01-14-11-13-51&catid=103&Itemid=131

μεγάλης με τη μικρή κλίμακα, των μακροσκοπικών πολιτικών που εφαρμόζονται σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο με τις μικρές συλλογικότητες και την εμπειρία. Γιατί μέσα στη μικροκλίμακα της κοινωνικής συμβίωσης φαίνεται να υπάρχουν κοιτάσματα αλληλεγγύης και νοήματος που μπορούν να μετριάσουν την αποξένωση που αισθάνεται ο πολίτης από τους μεγάλους θεσμούς. Αυτή η σύνδεση φαίνεται να είναι σήμερα η καρδιά ενός αυθεντικά δημοκρατικού προγράμματος, που μπορεί να ενώσει το τοπικό, το εθνικό και το παγκόσμιο επίπεδο πολιτικής δράσης»[307].

Σαφής εκδήλωση της αξίωσης των πολιτών να έχουν λόγο στις αποφάσεις της τρέχουσας παγκόσμιας δομής πολιτικής εξουσίας, αποτελεί η μαζική συμμετοχή σε κινητοποιήσεις που λαμβάνουν χώρα ταυτόχρονα σε διαφορετικές περιοχές του πλανήτη[308]. Καταλύτης για την ενεργοποίηση της πολιτικής συμμετοχής είναι η συνειδητοποίηση του διακυβεύματος για την δημοκρατία και η αξίωση για μια διαφορετική έκβαση των πραγμάτων. Μέσα από μαζικές πολιτικές εκδηλώσεις οι ενεργοί πολίτες συνενώνουν χάριν της πολιτικής δράσης το εθνικό, το τοπικό και το παγκόσμιο στον ίδιο χώρο και χρόνο. Σημαντική επίδραση της παγκόσμιας κινητοποίησης είναι, ότι οι δύο διαφορετικοί χωροχρόνοι μπορούν να συνενωθούν μέσω της μαζικής πολιτικής καταρρίπτοντας έτσι το στερεότυπο, ότι ο χώρο-χρόνος της παγκοσμιοποίησης ευνοεί την εξουσία και την ελευθερία του κεφαλαίου και από την άλλη αποδυναμώνει τους πολίτες, οι οποίοι παραμένουν κλεισμένοι στον παραδοσιακό τόπο και χρόνο[309].

Η ημερήσια διάταξη για μια παγκόσμια διακυβέρνηση τείνει να εμπλουτιστεί με ζητήματα παγκόσμιου ενδιαφέροντος, όπως η αύξηση του πληθυσμού, η προστασία του περιβάλλοντος και η οικοδόμηση των προϋποθέσεων για διεθνή ειρήνη και ευημερία, οι οποίες θα καταπολεμήσουν στη ρίζα του το πρόβλημα της διεθνούς τρομοκρατίας. Μ' άλλα λόγια, για την διακυβέρνηση της παγκοσμιοποίησης απαιτείται η αποκατάσταση

---

[307] Γ. Βούλγαρης, *Η πρόκληση της ηγεμονίας*, όπ.παρ, σ.189.

[308] Με αφορμή το γεγονός της πρώτης και ταυτόχρονης σε παγκόσμια κλίμακα κινητοποίησης των πολιτών εναντίον της εισβολής στο Ιράκ στις 14 και 15 Φεβρουαρίου 2003, ημερομηνία όπου διεξάγονταν η σύνοδος του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, ο Γ. Βούλγαρης διαπιστώνει ότι για πρώτη φορά μπορεί να γίνει αναφορά σε μια *«πολιτικοποίηση της παγκοσμιοποίησης»* Η συμμετοχή κάθε πολίτη υπήρξε καταλυτική στην επιτακτική διατύπωση της αξίωσης. Η «εικονονική πραγματικότητα», δηλ. η τηλεοπτική κάλυψη του γεγονότος, συνεργάστηκε με την «πραγματική πραγματικότητα». Στο ίδιο, σ. 180-182.

[309] Στο ίδιο, σ.182.

του ρόλου της πολιτικής σε εθνικό και διεθνές επίπεδο[310]. Ήδη η παγκόσμια δράση φορέων της κοινωνίας πολιτών είναι αξιόλογη, ωστόσο υπάρχει ακόμα πολύς δρόμος να διανυθεί προκειμένου η παγκόσμια κοινωνία πολιτών να είναι σε θέση να αρθρώνει και να απευθύνει με δυναμικό τρόπο τα αιτήματά της προς τους φορείς της παγκόσμιας διακυβέρνησης[311]. Η παγκόσμια κινητοποίηση της κοινωνίας πολιτών για την αξίωση αποτελεσματικής διαχείρισης των διεθνοποιημένων προβλημάτων και ενάντια στον κοινωνικό και πολιτικό αποκλεισμό της, μπορεί να θέσει τις βάσεις για μια εναλλακτική διακυβέρνηση του παγκόσμιου συστήματος. Η διαχείριση αυτή μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την αναζήτηση μιας νέας κατεύθυνσης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και μιας νέας φιλοσοφίας διακυβέρνησής της[312].

5.2.4. Η ταυτότητα της σοσιαλδημοκρατίας την εποχή της παγκοσμιοποίησης

Οι μεταβολές στην παράδοση και στους κοινωνικούς φορείς που στηρίζουν τον σοσιαλδημοκρατικό χώρο την περίοδο της παγκοσμιοποίησης αποτελεί μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα θεματική που έχει αναπτυχθεί στην Ελλάδα, κυρίως για τις δυνατότητες εναλλακτικών μορφοποιήσεων ή έστω εμπλουτισμού της παγκοσμιοποίησης με κοινωνικά χαρακτηριστικά.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται: *Η σοσιαλδημοκρατία συνίσταται σε ένα «διακριτό σύνολο θεσμών και πολιτικών» και μια ιδιαίτερη ταυτότητα, η οποία δεν μπορεί να αναχθεί στον αριστερό ρεφορμισμό, ή να ταυτιστεί απλά με τον «προοδευτικό πόλο» στα πολιτικά συστήματα. Συνίσταται σε μια συγκεκριμένη μεταρρυθμιστική πρακτική, η οποία στηρίχθηκε και υιοθετήθηκε από τους πολιτικούς φορείς που προήλθαν από την ευρεία εργατική τάξη και την λαϊκή παράδοση του δυτικοευρωπαϊκού καπιταλισμού*[313].

---

[310] Π. Ρουμελιώτης, *Παγκόσμια διακυβέρνηση, όπ.παρ.*, σ. 442.
[311] Π. Ρουμελιώτης, *Παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση, όπ.παρ.*, σ.273.
[312] Π. Ρουμελιώτης, *Παγκόσμια διακυβέρνηση ή ηγεμονική παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 441.
[313] Η περίπτωση του νότιου ευρωπαϊκού σοσιαλισμού - ή, σε ένα αρκετά διαφορετικό πλαίσιο, του αμερικανικού Δημοκρατικού Κόμματος - καταδεικνύει ότι ο σοσιαλδημοκρατικός «τρόπος» δεν είναι κάποια «φυσική κατάσταση» της μη κομμουνιστικής αριστεράς ή του αντιδεξιού πολιτικού χώρου. Βλ. σχετικά Gerassimos Moschonas, *In the name of social democracy, όπ.παρ.*, σ. 313.

Βασικό ζήτημα για την κατανόηση των διεργασιών στον χώρο της σύγχρονης σοσιαλδημοκρατίας είναι η σχέση της με την αρχική της ταυτότητα. Τα τελευταία 25 έτη του 20ου αιώνα όλες οι παράμετροι, οι οποίες καθόρισαν την ταυτότητα του σοσιαλδημοκρατικού πολιτικού χώρου έχουν μεταβληθεί εξαιτίας της προοδευτικής αποδυνάμωσης ή του μετασχηματισμού[314]: α) των ιστορικών θεσμών στήριξης της σοσιαλδημοκρατίας (παραταξιακές οργανώσεις, ο σύνδεσμος των κομμάτων του σοσιαλδημοκρατικού χώρου με τα συνδικάτα, καθώς και με άλλους κοινωνικούς φορείς, οι θεσμοί των διμερών και τριμερών κοινωνικών διαπραγματεύσεων) και
β) της κοινωνικής βάσης στήριξης της σοσιαλδημοκρατίας (δηλ. η παραδοσιακή εργατική τάξη), έχουν οδηγήσει βαθμιαία, όχι στο τέλος του συστήματος της σοσιαλδημοκρατίας, αλλά στον επαναπροσδιορισμό του.

Αυτό που επισημαίνεται εδώ είναι ακριβώς η «οργανωτική και πολιτιστική παράδοση» της σοσιαλδημοκρατίας και όχι απλώς η αποτελεσματικότητά της. Αυτό προκύπτει από την πρακτική των δεκαετιών του 1980 και 1990, όπου η σοσιαλδημοκρατία μέσα από μια ευρύτατη προσαρμογή της στον καπιταλισμό, εγκατατέλειψε στην πράξη το πρόγραμμα αποκατάστασης/αντιστάθμισης των κοινωνικών επιπτώσεων της φιλελεύθερης αγοράς[315]. Πρόκειται για μια άκρως ριζική εξέλιξη, καθώς η σοσιαλδημοκρατία συγκρότησε την φυσιογνωμία της ακριβώς γύρω από την μέριμνα των κοινωνικών ζητημάτων (προτεραιότητα του στόχου διασφάλισης της απασχόλησης στην κοινωνία, η υπεράσπιση του κοινωνικού κράτους και η διατύπωση δημιουργικών νέων προτάσεων για συμπληρωματικούς κοινωνικούς θεσμούς και ρυθμίσεις καταπολέμησης των νέων ζωνών ένδειας και αβεβαιότητας στον σύγχρονο κόσμο). Μέσα από την πρακτική των τελευταίων δεκαετιών, η σοσιαλδημοκρατία εμφανίζεται πλέον να μην επιτελεί τον ρόλο της και να μην μπορεί να παράσχει απαντήσεις στο κοινωνικό ζήτημα, που τίθεται επιτακτικά ιδίως σήμερα στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης[316].

---

[314] Στο ίδιο, σ. 314.
[315] Όπως σημειώνει ο Γ. Μοσχονάς, από την δεκαετία του 1980 παρατηρείται μια σημαντική μείωση της ποικιλομορφίας στον ευρωπαϊκό σοσιαλισμό και μια σύγκλιση προς μια μεταρρυθμιστική φιλοσοφία καθιέρωσης ενός νέου σοσιαλδημοκρατικού προτύπου για διάλυση των ισχυρών «προτύπων», τα οποία οικοδόμησαν την σοσιαλιστική/ σοσιαλδημοκρατική οικογένεια μεταπολεμικά. Η μεταρρύθμιση της σοσιαλδημοκρατίας με κύρια στοιχεία την προσήλωση σε μια μακροοικονομική αντι-παρεμβατική συναίνεση, το άνοιγμα στις μεσαίες τάξεις και την προοδευτική χαλάρωση του συνδέσμου με τα συνδικάτα, ξεκίνησε ήδη την δεκαετία του 1980, προτού ανέλθουν οι «νέοι» σοσιαλδημοκράτες στην εξουσία των σοσιαλιστικών κομμάτων και προτού διατυπωθούν οι απόψεις περί ενός «τρίτου δρόμου» ή περί ενός «σοσιαλδημοκρατικού μονεταρισμού». Στο ίδιο, σ. 317.
[316] Στο ίδιο, σ. 316.

Μια άποψη που εκφράζεται από ηγέτες του σοσιαλδημοκρατικού χώρου, που έχουν θητεύσει στην κυβέρνηση είναι, ότι η τεχνολογική επανάσταση και η παγκοσμιοποίηση της αγοράς, θεωρούνται αναπότρεπτες πραγματικότητες, οι οποίες έχουν μεταβάλει τις συνθήκες απασχόλησης και έχουν υπονομεύσει τα επιτεύγματα του μεταπολεμικού ευρωπαϊκού σοσιαλδημοκρατικού μοντέλου (κοινωνικό κράτος, άνοδος βιοτικού επιπέδου, πλήρης απασχόληση).
με την εισαγωγή νέων τεχνολογιών. Στο πλαίσιο αυτό, το σύγχρονο κράτος θα πρέπει να είναι σε θέσει να δόσει πειστικές λύσεις απέναντι στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης, ανταποκρινόμενο παράλληλα στα κοινωνικά αιτήματα[317].

Ανάλογες αντιλήψεις είναι ενδεικτικές της σοσιαλδημοκρατικής ταυτότητας στην τρέχουσα περίοδο. Η σύγχρονη σοσιαλδημοκρατία είναι «ελαφριά», ευέλικτη, προσαρμόσιμη και μετριοπαθής (προγραμματικά και στρατηγικά) και δεν απευθύνεται σε μια σταθερή εκλογική βάση[318]. Στερείται του οράματος και των πολιτικών θεμελίων που θα της επιτρέψουν να προκαλέσει τις καθιερωμένες δομές ισχύος και επιρροής σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Γι' αυτό και είναι ενδεικτική αυτή η οιονεί γενική παραίτηση απέναντι στη τρέχουσα νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση και η παθητικότητα αναφορικά με την κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Όπως προκύπτει και από την κυβερνητική εμπειρία των σοσιαλδημοκρατικών δυνάμεων τα τελευταία χρόνια, ο κρατικός παρεμβατισμός έχει απορρυθμιστικό χαρακτήρα.

Εάν το κίνημα της εργατικής τάξης έχει χάσει την κεντρικότητα που είχε την εποχή του φορντικού μοντέλου παραγωγής, δεν συνιστά απλά προϊόν της νεοκαπιταλιστικής στροφής της σοσιαλδημοκρατίας και του κομμουνιστικού ναυαγίου. Έχει υπονομευθεί, παρακαμφθεί, υπερκεραστεί και τελικά αποδυναμώθηκε η δυνατότητά της για συλλογική κινητοποίηση εξαιτίας ενός εις βάθος κοινωνιολογικού μετασχηματισμού στην δομή της τάξης των μισθωτών και στις συνθήκες εργασίας[319]. Οι πολιτικές και οι στρατηγικές

---

[317] Η ανάπτυξη πολιτικών απασχόλησης και η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους, αποτελούν καίριους τομείς παρέμβασης. Βλ. Κ.Σημίτης: «Η Ελλάδα στη νέα Ευρώπη» στο Ι.Αφεντούλη (συλλογικό έργο επιμ.): *«Ποιά Ευρώπη θέλουμε;»* Ντελόρ, Ζοσπέν, Μπλαίρ, Σημίτης, Ντ' Αλέμα, Λαφονταίν, (Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρη, 1997) σ.87.
[318] G. Moschonas, *In the name of social democracy, όπ.παρ.*, σ. 320.
[319] Στο ίδιο, σ. 322-323.

επιλογές των σύγχρονων σοσιαλδημοκρατών απλώς επιστεγάζουν την μείωση της πολιτικής δυνατότητας των λαϊκών κατηγοριών, ιδίως της εργατικής τάξης, δεδομένου, ότι οι τελευταίες πλέον δεν διαθέτουν σταθερή και αποτελεσματική κομματική εκπροσώπηση ή εκπροσωπούνται μόνο μέσα από το συνδικαλιστικό κίνημα. *Η σοσιαλδημοκρατική υποχώρηση μέσα σε μια ταξική κοινωνία δημιουργεί μια ζώνη, η οποία με κοινωνικούς όρους είναι ταξική, εντούτοις με πολιτικούς όρους είναι οιονεί μη ταξική και ως εκ τούτου δεν βρίσκει εκπροσώπηση στο πολιτικό σύστημα σαν να μην υπάρχει*[320].

Το ερώτημα που ανακύπτει σήμερα είναι αν η σημερινή κρίση θα αποτελέσει την έναρξη ενός νέου μακρόχρονου μεταρρυθμιστικού κύκλου ή αν μετά την πάροδο της οξείας κρίσης θα αποκατασταθεί η νεοσυντηρητική ηγεμονία. Η σοσιαλδημοκρατία θα αποτελούσε την βάση για μια προοδευτική πολιτική καθώς η κρίση απαιτεί μια δημοκρατική ρύθμιση του καπιταλισμού[321]. Οι συνθήκες της χρηματοπιστωτικής κρίσης, αλλά και γενικότερα της ύστερης παγκοσμιοποίησης, επιτρέπουν στις προοδευτικές, σοσιαλδημοκρατικές, αριστερές δυνάμεις, από ευνοϊκότερη θέση, να προτείνουν ένα δρόμο για διεκδίκηση του δικαιώματος στην ευημερία[322]. Η αλλαγή μπορεί να μην έχει θεαματικές διαστάσεις, αλλά από πολιτική άποψη θα δημιουργήσει καλύτερους κοινωνικούς συσχετισμούς για την αναδιάταξη των σχέσεων κράτους- αγοράς, δημόσιου-ιδιωτικού, τόσο σε εθνικό, όσο και σε υπερεθνικό επίπεδο[323].

Από τα παραπάνω εκτιμάται ότι οι ιδεολογικοπολιτικοί προσανατολισμοί της πλειοψηφικής Αριστεράς που φιλοδοξεί να αποτελέσει φορέα έκφρασης ευρύτερων κοινωνικών κατηγοριών, θα αναπροσαρμοστούν υπό τις παρούσες συνθήκες. Ένα κρίσιμο στοίχημα για την πλειοψηφική Αριστερά, η οποία στοχεύει και διεκδικεί την κυβέρνηση και η οποία μπορεί να αντιληφθεί «με όρους μαζών» τα σύγχρονα προβλήματα είναι να ασκήσει και πάλι την ιδεολογική της ηγεμονία, προκειμένου να ορίσει τα θεμελιακά χαρακτηριστικά της νέας φάσης της παγκοσμιοποίησης[324]. Η παγκοσμιοποίηση

---

[320] Στο ίδιο, σ. 323.
[321] Γιάννης Βούλγαρης: «Η κρίση, μαμμή μιας νέας ηγεμονίας», *Τα Νέα* , 1 Νοεμβρίου 2008.
[322] Την άποψη αυτή διατυπώνει ο Κώστας Σκανδαλίδης στο έργο του: *Κυβερνώσα Αριστερά,* (εκδόσεις Λιβάνης, 2008).
[323] Γιάννης Βούλγαρης: «Κρίση και ευκαιρία έχουν το ίδιο ιδεόγραμμα», *Τα Νέα,* Σάββατο 11 Οκτωβρίου 2008.
[324] Γιάννης Βούλγαρης: «Πώς θα είναι άραγε η νέα Αριστερά;», *Τα Νέα*, 19 Ιουλίου 2008.

σηματοδότησε το οριστικό τέλος της Αριστεράς του 19ου και του 20ού αιώνα, που διαμορφώθηκε ως πολιτική-πολιτισμική έκφραση του βιομηχανικού «εργατικού κινήματος» και έκανε πολιτική με βάση τα εργαλεία του έθνους-κράτους. Ήδη τη δεκαετία του 1970 κατέστη εμφανές ότι χωρίς ταυτόχρονη και συνεκτική δράση σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο η Αριστερά δεν μπορεί να συγκροτήσει μια διακριτή ταυτότητα. Πολύ περισσότερο μια Αριστερά περιορισμένη σε εθνοκρατικά πλαίσια καθίσταται και η ίδια συντηρητική[325].

Συμπερασματικά, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, η σοσιαλδημοκρατία έχει εισέλθει σε μια κρίσιμη φάση συνολικής επαναθεώρησης της. Κατά μια εκδοχή αυτό που είναι ο «σοσιαλ-φιλελευθερισμός» της σύγχρονης σοσιαλδημοκρατίας και αυτό που προτείνει, είναι μια μειωμένη έκδοση του φιλελευθερισμού, η οποία συμπληρώνεται από ορισμένα συστατικά «νέας πολιτικής». Στο πλαίσιο του γενικού μετασχηματισμού, οποιαδήποτε εμβάθυνση αναφορικά με την υπό εξέλιξη αναμόρφωση θα καταλήξει σε μια σαφή ρήξη με την σοσιαλδημοκρατική παράδοση[326].

5.2.5. Παγκοσμιοποίηση και ζητήματα ταυτότητας

Οι μετασχηματισμοί που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση στις κοινωνικές σχέσεις και τα πλαίσια λειτουργίας των σύγχρονων κοινωνιών, έχουν μεταβάλει και τα δεδομένα, όσον αφορά βασικά στοιχεία του αυτοπροσδιορισμού των ατόμων, όπως η κοινότητα, το έθνος και η θρησκευτική πίστη. Το ζήτημα της ταυτότητας του σύγχρονου ανθρώπου έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης και στην Ελλάδα.

Μια πτυχή της συζήτησης εστιάζει στην εξέλιξη της ελληνικής ταυτότητας.

Μια κατηγορία απόψεων αμφισβητεί την αντίληψη, ότι όλα τα έθνη είναι τεχνητά και σχετικά πρόσφατα δημιουργήματα, θεωρώντας στην περίπτωση του ελληνικού έθνους, το έθνος προϋπήρξε του κράτους. Ειδικότερα, η ελληνική ταυτότητα νοείται ως μια σταθερά, της οποίας οι ρίζες εντοπίζονται στους κρητομυκηναϊκούς χρόνους και η οποία

[325] Στο ίδιο.
[326] G. Moschonas, *όπ.παρ.*, σ. 325.

εξελίσσεται συνεχώς μέχρι τις μέρες μας. Επίκεντρο της ελληνικής ταυτότητας είναι ακριβώς η φύση της ελληνικής κοινωνίας, καθώς ο ελληνισμός συγκροτήθηκε πολιτικά ως κοσμοσύστημα, με γνώμονα τη θεμελιώδη κοινωνία της μικρής κλίμακας της πόλης και εντέλει σε ανθρωποκεντρικές βάσεις[327].

Η έννοια του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος αναφέρεται σε ένα σύνολο κοινωνιών, το οποίο συνέχεται με κοινές ανθρωποκεντρικές αξίες, όπως η ελευθερία. Η μοναδικότητα του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος έγκειται στο γεγονός, ότι ο ελληνισμός το δημιούργησε και το ενσάρκωσε καθ' όλη την ιστορική του διαδρομή έως το τέλος του. Ο Αριστοτέλης προέκρινε την επεξεργασία μιας νέας πολιτικής εγχάραξης του εθνικού πατριωτισμού, ο οποίος συνδυάζει το κρατοκεντρικό κεκτημένο (τις πόλεις) – την προϋπόθεση της ανθρωποκεντρικής κοινωνίας – με την οικουμενική φιλοδοξία, την οποία πραγμάτωσε ο μαθητής του Αλέξανδρος με το πρόταγμα της οικουμενικής κοσμόπολης[328].

Η μετάβαση στην οικουμένη και η ενσωμάτωση στο ελληνικό κοσμοσύστημα βαρβαρικών πληθυσμών συνδέθηκε με σχετική αποσύνδεση της καταγωγής από την έννοια του έθνους. Η ελληνικότητα υποδήλωνε το ελληνικό ανθρωποκεντρικό κεκτημένο και την αντίστοιχη παιδεία που το ενσάρκωνε. Και άλλες εθνοτικές κοινότητες ενσωματώθηκαν στο ελληνικό κοσμοσύστημα με αποτέλεσμα Έλληνας να θεωρείται εκείνος που μετέχει του ανθρωποκεντρισμού και της παιδείας του[329].

Μια άλλη πτυχή της συζήτησης στην Ελλάδα αφορά την σχέση παγκοσμιοποίησης και ορθόδοξης χριστιανικής πίστης, η οποία εξακολουθεί να αποτελεί βασικό στοιχείο ταυτότητας για ένα τμήμα του πληθυσμού.

Μια κατηγορία αναλύσεων τονίζει τον εξουσιαστικό χαρακτήρα της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και τις επιπτώσεις της στην ιδιαίτερη θρησκευτική παράδοση κάθε

---

[327] Γ.Κοντογιώργης: «Ο Ελληνισμός ως έθνος κοσμοσύστημα», Ομιλία στο Ίδρυμα Μείζονος Πολιτισμού, 19/10/2005, δημοσιευμένο στον δικτυακό τόπο http://antifono.gr/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=242&catid=103&Itemid=131

[328] Βλ. Γ. Χ.Χουρμουζιάδης: «Ελλάδα και Ανατολή. Η οικουμενικότητα του Ελληνικού και ο Μέγας Αλέξανδρος», *Καθημερινή*, ένθετο «Επτά Ημέρες», 18/9/1994, σ.10-11.

[329] Στο ίδιο.

λαού[330]. Το κυρίαρχο φαινόμενο των καιρών μας, η παγκοσμιοποίηση, εμφανίζεται ως αντιπρόταση της οικουμενικότητας[331]. Παγκοσμιοποίηση σημαίνει για την ορθόδοξη ανατολή ολοτελή εκδυτικισμό. Δεν είναι παγκοσμιοποίηση των επί μέρους πολιτισμών, ως πολιτισμική σύνθεση και δημιουργική συνύπαρξη των λαών, αλλά τάση επιβολής αυτού, που ενσαρκώνει ο δυτικός τρόπος ζωής, με ισοπέδωση των άλλων πολιτισμών[332].

Μια άλλη κατηγορία αναλύσεων προτάσσει την οικουμενική συνείδηση της ορθόδοξης πίστης σε αντιδιαστολή με την παγκοσμιότητα εξουσιαστικού χαρακτήρα[333]. Σύμφωνα με την ορθόδοξη παράδοση, η παγκοσμιότητα του Ευαγγελίου του Ιησού Χριστού επεκτείνεται σε όλη την κτίση, στην οποία οργανικά ο άνθρωπος μετέχει[334]. Όλοι οι Απόστολοι κήρυξαν το Ευαγγέλιο του Χριστού ανά την οικουμένη[335]. Το παγκόσμιο όραμα αποτελεί ουσιώδες στοιχείο της ορθοδόξου πίστεως και λατρείας. Ο πιστός προτού αναφερθεί στα άμεσα προβλήματα του επιούσιου άρτου, καλείται να κινηθεί σε παγκόσμιο ορίζοντα[336].

Άλλη πτυχή της συζήτησης εστιάζει στην ουσία και την αξία της χριστιανικής ορθόδοξης πίστης, ως «αντίδοτου» απέναντι στον εξουσιαστικό χαρακτήρα και τις δυσμενείς συνέπειες της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης. Μια κατηγορία απόψεων, αναφέρεται στις διορθωτικές επεμβάσεις της Ορθοδοξίας για την θεραπεία πολλών αρνητικών συνεπειών της παγκοσμιοποίησης. Ως πρωταρχική συνεισφορά της ορθόδοξης πίστης θεωρείται η

---

[330] Χαρακτηριστικό, γνώρισμα της παγκοσμιοποίησης είναι η κοσμική ισχύς, που φιλοδοξεί να διαχειριστεί τις τύχες του κόσμου και τελικά εκβάλλει στην έπαρση και την καταπίεση. Την άποψη αυτή αναλύει ο Μητροπολίτης Νικόδημος στο έργο του: *«Παγκοσμιοποίηση και Εκκλησία»*, (Αθήνα: Εκδόσεις Σπορά, 2001).

[331] Βλ. σχετικά, Πρωτοπρεσβυτέρος Γεώργιος Μεταλληνός, Ομότιμος καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών: «Παγκοσμιοποίηση και ελληνορθόδοξη οικουμενικότητα», Εφημερίδα *Ορθόδοξος Τύπος*, 18 Ιουλίου 2003.

[332] Βλ. άρθρο π. Γ. Δ. Μεταλληνού ομοτ. Καθ. Πανεπ. Αθηνών: *«Ορθόδοξη Οικουμενικότητα και Παγκοσμιοποίηση»*, στο δικτυακό τόπο της Ιεράς Μονής Παντοκράτορος Μελισσοχωρίου, www.impantokratoros.gr/2EB426B0.print.el.aspx - 38k

[333] «Ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλλην, ουκ ένι δούλος ουδέ ελεύθερος, ουκ ένι αρσεν και θήλυ παντες γαρ υμείς εις εστε εν Χριστώ Ιησού» (Γαλ. 3, 28).

[334] Με την σάρκωσή Του, ο Λόγος του Θεού, προσέλαβε ολόκληρη την ανθρώπινη φύση και καλεί στη Βασιλεία Του τους πάντες χωρίς διάκριση φυλής, γλώσσας, καταγωγής Βλ. σχετικά Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: «Παγκοσμιοποίηση και θρησκευτικό βίωμα», στο Χ.Ρώμας (επιμ..), *Παγκοσμιοποίηση: Αισιόδοξη προοπτική…. όπ.παρ.*, σ.213.

[335] Βλ. σχετικά Γ. Κωνσταντίνου: *«Ο ρόλος της Ορθοδοξίας στην παγκοσμιοποίηση»*, στον δικτυακό τόπο: http://www.orthodoxie.net/gr/Texte/Texte_Varia/Konstantinou_Globalisierung_Gr.html

[336] Στην κάθε Θεία Λειτουργία, οι δεήσεις αρχίζουν «υπέρ της ειρήνης του σύμπαντος κόσμου» για να κορυφωθούν με την προσφορά των Τιμίων Δώρων που γίνεται «κατά πάντα και δια πάντα» Αναλυτικότερα βλ. στο Anastasios of Albania: «The Global Vision of Proclaiming the Gospel», *The Greek Orthodox Theological Review* 43 (1998).

ανάπτυξη ενός υγιούς θρησκευτικού βιώματος, το οποίο συμβάλλει στην οικοδόμηση του χαρακτήρα, του ήθους, και της αντίληψης των προσώπων που βρίσκονται σ' όλα τα επίπεδα λήψης αποφάσεων[337]. Μια άλλη κατηγορία απόψεων, σημειώνει τον ρόλο της Ορθοδοξίας και της θρησκευτικής πίστης εν γένει, στην διαμόρφωση ενός κινήματος «άμυνας» της πολυσυλλεκτικής πολιτιστικής κληρονομιάς των λαών απέναντι στην καταιγιστική επίδραση που η προελαύνουσα παγκοσμιοποίηση επιφέρει στους επιμέρους πολιτισμούς. Ειδικότερα όσον αφορά στην Ευρώπη, η αντίσταση των κοινωνιών απέναντι στην ομογενοποιητική επίδραση της παγκοσμιοποίησης, έγκειται στην αξίωση των λαών για πρόταξη της Ευρωπαϊκής ταυτότητας, βασικό στοιχείο της οποίας συνιστά και η παράδοση του Χριστιανισμού[338].

Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι μόνο πρόοδος, ούτε μόνο απειλή, αλλά αποτελεί μια αμφίσημη διαδικασία. Ανοίγει για τη σύγχρονη ανθρωπότητα "υπέροχες δυνατότητες και απροσδόκητες προοπτικές", πραγματικά αδιανόητες για τις περασμένες γενιές, προκαλεί όμως και αλυσιδωτές αναταραχές, ισχυρούς κλυδωνισμούς και απρόβλεπτες ανακατατάξεις[339]. Η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν μπορεί να αγνοήσει τα δεδομένα της παγκοσμιοποίησης, αλλά καλείται να αναπτύξει πρωτοβουλίες με τις οποίες έχει μοναδική ευκαιρία να «επικοινωνήσει» την ανεκτίμητη πνευματική της κληρονομιά στην παγκόσμια κοινωνία και να προβάλει βαθύτερα την οικουμενική της διάσταση. Η εσχατολογική φύση της Εκκλησίας δεν είναι δυνατόν να οδηγεί σε ένα αντικοινωνικό και αντιιστορικό εσχατολογισμό, η άλλη όψη του οποίου είναι συχνά η άνευ αντιστάσεως παράδοση της Εκκλησίας στην υπηρεσία της εκάστοτε κοσμικής εξουσίας[340]. Ως ευχαριστιακή και

---

[337] Την άποψη αυτή αναλύει ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος στο έργο του: *«Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία»* (Αθήνα: Εκδόσεις Ακρίτας, 2000). Ο εξουσιαστικός χαρακτήρας της παγκοσμιοποίησης θεωρείται αποτέλεσμα θανατηφόρου εγωισμού, Βλ. σχετικά Γεώργιος Μαντζαρίδης: «Παγκοσμιοποίηση: Το τέλος της ιστορίας και των πολιτισμών», *Τόλμη*, (τ. 4, Ιανουάριος 2001). Είναι πολύ σημαντικό, ιδίως στις μέρες μας, να αναλαμβάνουν θέσεις ευθύνης, πρόσωπα, τα οποία διαθέτουν χαρακτήρα, ανυπόκριτη αγάπη, που στηρίζουν την αντίσταση στον εγωκεντρισμό, ατομικό, εθνικό ή φυλετικό και διαπνέονται από τον πόθο για μια ειρηνική οικουμένη. Βλ. σχετικά Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: «Παγκοσμιοποίηση και Θρησκευτικό Βίωμα», στο Χ.Ρώμας (επιμ.), *όπ.παρ.* σ. 212

[338] Βλ. σχετικά τα έργα του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Χριστοδούλου: *Το πνεύμα μη σβέννυτε, Λόγοι του Αρχιεπισκόπου Αθηνών σε επίκαιρα θέματα και προβλήματα*, (Εκδόσεις Γρηγόρη, 2003), του ιδίου: *Ο τέταρτος πυλώνας: Ο ελληνισμός και η Ευρώπη, (*Εκδόσεις Κάκτος, 1997), του ιδίου: *Η Ευρώπη των πνευματικών αξιών και ο ρόλος των Ελλήνων ορθοδόξων και της παιδείας*, (Εκδόσεις Παρουσία, 2000), Ομιλία του ιδίου Ευρωκοινοβούλιο, στους Βουλευτές του Ευρωπαϊκού Λαϊκού Κόμματος 8/10/2003, στον δικτυακό τόπο http://www.regue.org/view.asp?cid=&pid=481&sid=96&ssid=95&lang=2

[339] Βλ. σχετικά Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: *«Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία»* (Αθήνα: Εκδόσεις Ακρίτας, 2000), σ. 252-253.

[340] Βλ. σχετικά την συμβολή του Κωνσταντίνου Δεληκωσταντή: «Η εκκλησία και η παγκοσμιοποίηση», στο

εσχατολογική κοινότητα η Εκκλησία καλείται να διακονήσει τον σύγχρονο άνθρωπο, καλείται να μεταδώσει το ευαγγέλιο της χριστιανικής ύπαρξης, να αρθρώσει τη δική της πρόταση ζωής και ελευθερίας, τη δική της ιεράρχηση αξιών, στην κορυφή της οποίας βρίσκεται η ελευθερία του ανθρώπινου προσώπου. Ο «πολιτισμός του προσώπου» είναι η πρόταση πολιτισμού της Ορθοδοξίας[341]. Ζητούμενο από την Ορθοδοξία θα παραμένει η νοηματοδότηση της ζωής και η πνευματική αναγέννηση του ανθρώπου[342].

Μια άλλη κατηγορία απόψεων, επισημαίνει τα αδιέξοδα των εθνικιστικών ταυτοτήτων σε έναν κόσμο που κατακλύζεται από αλλαγές και την ανάδυση νέων ταυτοτήτων στην βάση της διαπολιτισμικής επικοινωνίας.

Ειδικότερα, οι εθνικιστικές αντιλήψεις από όπου και αν εκπορεύονται δεν μπορεί παρά να αποβαίνουν καταστροφικές, όπως συνέβη στην περίπτωση αποσύνθεσης της Γιουγκοσλαβίας[343]. Ευρύτερα πολιτισμικά σύνολα, όπως η Ευρώπη και τα Βαλκάνια δεν μπορούν να ειδωθούν ως ενιαίες πολιτισμικές ενότητες, καθώς περικλείουν διάφορες πολιτισμικές συνιστώσες[344]. Η όποια εθνοκεντρική σύλληψη περί «εθνοτικής καθαρότητας», συνιστά κατασκευασμένο μύθο του κράτους, που σα στόχο έχει την υποβάθμιση των μειονοτήτων σε μια κοινωνία. Η γλώσσα, όπως και η εκπαίδευση, η πολιτική αποκλεισμού των μειονοτήτων και εξωτερική πολιτική αποτελούν μέσα άσκησης

2ο Συνέδριο Ορθοδόξου Νεολαίας (Οικουμενικό Πατριαρχείο, Κωνσταντινούπολη, 12 Ιουνίου 2007), δημοσιευμένο στον δικτυακό τόπο: http://www.ec-patr.org/youth/delikonstandis.htm

[341] Στο ίδιο.

[342] Την άποψη αυτή διατυπώνει ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος Χριστόδουλος στα έργα του: *Πέρα από το σύνορο*, (Εκδοτικός οίκος Λιβάνη, 2006), του ιδίου: *Διακονώντας τον σύγχρονο άνθρωπο*, (Εκδόσεις Παπαδημητρίου, 2007).

[343] Επισημαίνεται, ότι στην πρώην Γιουγκοσλαβία στην οποία επί δεκαετίες λειτουργούσε το πολυπολιτισμικό μοντέλο οδηγήθηκε σε έναν αβυσσαλέο εμφύλιο πόλεμο με εθνοκαθαρτικό υπόβαθρο και κύριους το σερβικό καθεστώς, οι κροάτες και οι Αλβανοί Κοσοβάροι. Η απαίτηση της Ευρώπης για δημοψηφισματικά «συντριπτικές πλειοψηφίες» εθνοτικά συμπαγείς ως κριτήριο νομιμοποίησης αποσχιστικών κινημάτων και αναγνώρισης νέων κρατικών οντοτήτων, οδήγησε τις επιμέρους εθνότητες σε έναν ανελέητο αγώνα αλληλοεξόντωσης. Βλ. σχετικά Στέφανος Πεσμαζόγλου: «Η έννοια της βαλκανιοποίησης» *Το Βήμα*, 10/03/2002, Στέφανος Πεσμαζόγλου: «Ο Πόλεμος της Τροίας ποτέ δεν έλαβε χώρα», *Σύγχρονα Θέματα*, τχ.71-72, Δεκ.1999, σ. 7-15, Στέφανος Πεσμαζόγλου: «Η Δύση στον καθρέφτη του Κοσόβου», *Σύγχρονα Θέματα*, τ.73, Ιούνιος 2000, σ. 21-26.

[344] Όπως σημειώνει ο Στ. Πεσμαζόγλου, στην περίπτωση της Ευρώπης, πέρα από τον δυτικό ευρωπαϊκό πολιτισμικό κύκλο περιλαμβάνονται άλλες τρείς πολιτισμικές ομάδες: η βορειότατη σκανδιναβική, η ανατολική και η νοτιοανατολική ορθόδοξη (συμπεριλαμβανομένης και της Ρωσίας). Το ίδιο ισχύει και για τα Βαλκάνια, τα οποία περιλαμβάνουν την σλαβική συνιστώσα, την αλβανική, την ελληνική αλλά και την τουρκική συνιστώσα. Βλ. σχετικά Στέφανος Πεσμαζόγλου: «Η έννοια της βαλκανιοποίησης», *όπ.παρ.*

εθνοκρατικού μονοπωλίου[345]. Ένα άλλο βασικό ζήτημα, είναι, ότι η επίκληση αρχών, όπως ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν θα πρέπει να γίνεται προσχηματικά, με στόχο είτε τη νομιμοποίηση της επέμβασης του διεθνούς παράγοντα σε ζητήματα εθνοτικών συρράξεων (όπως συνέβη στην περίπτωση του Κοσσόβου), είτε την αποφυγή μιας ουσιαστικής διαπολιτισμικής επικοινωνίας με άλλους λαούς[346].

Στο μέτρο που η παγκοσμιοποίηση αποτελεί το πραγματολογικό ιστορικό πλαίσιο ανάδυσης της πολυπολιτισμικότητας και διαπολιτισμικής επικοινωνίας, η σχέση ανάμεσα στον πολιτικό φιλελευθερισμό και τον κοινοτισμό αναδεικνύεται ως εξαιρετικά επίκαιρο ζήτημα[347]. Η ταυτότητα με βάση την εθνικότητα δεν συνιστά πλέον το μοναδικό πλαίσιο αυτοπροσδιορισμού του ανθρώπου. Αντιθέτως ο άνθρωπος μπορεί να γίνει κοινωνός διαφορετικών ταυτοτήτων παράλληλα. Επίσης και η παράδοση δεν αποτελεί πλέον ένα κλειστό σύστημα, αλλά ένα ανοικτό σύστημα που ανανεώνεται και εμπλουτίζεται μέσα από την επαφή με άλλους λαούς και πολιτισμούς[348].

Η ποικιλότητα που απορρέει από την παγκοσμιοποίηση και την εξατομίκευση θέτει το ερώτημα αν θα εμπεδωθούν δομές και τρόποι κατανόησης της θρησκευτικής, γλωσσικής, φυλετικής, πολιτικής, πολιτισμικής και έμφυλης ετερότητας μέσα από διαδικασίες διαπολιτισμικής επικοινωνίας. Σ' αυτό το πλαίσιο, ζητούμενο δεν είναι η επίκληση αφηρημένων αρχών οικουμενικής αναφοράς (ισότητα, ελευθερία, αυτοδιάθεση, αξιοπρέπεια), καθώς τελικά αυτή λειτουργεί ιδεολογικά μόνον προς όφελος εκείνων που τις προωθούν. Το ζήτημα είναι να διασφαλιστούν οι ενδο-κοινωνικοί και δια-κοινωνικοί όροι επικοινωνίας, ώστε οι αρχές αυτές να καταστούν κοινό πεδίο κανονιστικής αναφοράς και πράξης[349].

---

[345] Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι στο εργαστήριο της γλώσσας, με πρώτη ύλη τις λέξεις, τις μνήμες (και τις σιωπές τους), προπαρασκευάζονται οι πράξεις του μίσους και της μισαλλοδοξίας. Ο πλούτος της γλώσσας βρίσκεται ακριβώς στις προσμείξεις που δηλώνουν την επαφή με άλλους πολιτισμούς. Βλ. σχετικά Στέφανος Πεσμαζόγλου: «Η γοητευτική «ευρυχωρία» μιας μεγάλης σύνθεσης», *Σύγχρονα Θέματα* τεύχος 81, 12/2002, 71-73.

[346] Στην περίπτωση της ενταξιακής προοπτικής της Τουρκίας στην ΕΕ, τα κριτήρια σύγκλισης (οικονομικο-κοινωνικά και πολιτικά) δεν μπορεί να λειτουργούν προσχηματικά, καθώς καλλιεργούν ένα καχυποψίας και στις δύο πλευρές. Η αμοιβαία γνώση του «άλλου» είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση μιας ουσιαστικής διαπολιτισμικής επικοινωνίας και κυρίως την δημιουργία ενός κλίματος εμπιστοσύνης. Αναλυτικότερα βλ. το έργο του Στέφανου Πεσμαζόγλου: *Ευρώπη-Τουρκία: Ιδεολογία και Ρητορεία*, (Εκδόσεις Θεμέλιο 1994), Στέφανος Πεσμαζόγλου: «Τουρκία και ευρωπαϊκοί θεσμοί. Αμφιθυμίες και αμφισημίες», *Η Καθημερινή* 2/10/2005.

[347] Βλ. Ν.Δεμερτζής: «Παγκοσμιοποίηση, κοινότητα και δημόσιος χώρος», *όπ.παρ.*, σ. 53 επ.

[348] Βλ. Γ. Βούλγαρης, *Η πρόκληση της ηγεμονίας, όπ.παρ.*, σ. 116.

[349] Ν.Δεμερτζής, «Παγκοσμιοποίηση, κοινότητα και δημόσιος χώρος», *όπ.παρ.*, σ. 56.

Η σύνθεση ατομικών και συλλογικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο της υστερονεωτερικής ποικιλότητας, προϋποθέτει μια ηθική τηςδιαφοράς μέσω της οποίας παρακάμπτονται, τόσο η ναρκισιστική αυτάρκεια των θεμελιοκρατικών μειονοτικών ομάδων, όσο και η «τυρρανία της πλειοψηφίας». Αν η παγκοσμιοποίηση ερείδεται στην συνειδητοποίηση ότι δεν υπάρχουν πλέον χωριστοί κόσμοι, το ερώτημα που εγείρεται είναι πώς μπορούν αυτοί να συνυπάρξουν, αφενός χωρίς ο ένας να επιβληθεί στον άλλον και αφετέρου ούτε να αφομοιωθούν σε μια πλανητική ομοιομορφία.

6. Κριτική αποτίμηση της θεωρητικής συζήτησης στην Ελλάδα για την διαδικασία παγκοσμιοποίησης

Η διαδικασία παγκοσμιοποίησης, οι πτυχές που εμπλέκει και οι δυναμικές που ενεργοποιεί, έχουν προσελκύσει το ενδιαφέρον επιστημόνων και ερευνητών και στην Ελλάδα, τροφοδοτώντας μια ευρεία θεωρητική συζήτηση.

ε) Στην ελληνική συζήτηση κυριαρχούν οι αναλύσεις για την οικονομική έκταση και τον ιδεολογικό προσανατολισμό που προσλαμβάνει η διαδικασία παγκοσμιοποίησης στην παρούσα φάση.

Στην Ελλάδα απήχηση έχει η αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η παγκοσμιοποίηση δεν είναι παρά ένα ιδεολόγημα το οποίο καλύπτει το σχέδιο επιβολής της λογικής της αγοράς επί της πολιτικής[350]. Το βασικό πρόβλημα των αντιλήψεων της κατηγορίας αυτής είναι, ότι ουσιαστικά παραβλέπουν τις αντικειμενικές συνθήκες και δυναμικές που επικρατούν σήμερα στο πεδίο της οικονομίας, ενώ αρκούνται στο να καταγγέλλουν την παγκοσμιοποίηση στο πεδίο της ιδεολογικής αντιπαράθεσης, δίχως όμως και να προχωρούν στην διατύπωση εναλλακτικών προτάσεων διαχείρισης της παρούσας κατάστασης.

Η ώθηση της παγκοσμιοποίησης από αντικειμενικές εξελίξεις, όπως η εκτατική τάση του καπιταλισμού και οι επαναστατικές εξελίξεις στην τεχνολογία έχουν αποτελέσει

[350] Στο ίδιο, σ. 46.

αντικείμενο αναλυτικής εξέτασης στην θεωρητική συζήτηση. Εντούτοις για μια πολύπλευρη προσέγγιση του φαινομένου απαιτείται η κατανόηση της διαπλοκής των αντικειμενικών αυτών εξελίξεων με τις υποκειμενικές επιλογές φορέων οι οποίοι έχουν την ικανότητα να ωθήσουν την παγκοσμιοποίηση προς μια ορισμένη κατεύθυνση.

Πίνακας 2: Ταξινόμηση των απόψεων για την παγκοσμιοποίηση στην Ελλάδα

Στο επίκεντρο της συζήτησης:	**Α. Η παγκοσμιοποίηση ως οικονομικό φαινόμενο**	**Β.Η παγκοσμιοποίηση ως σύνθετο φαινόμενο**
Πότε ξεκίνησε	Η παγκοσμιοποίηση είναι μια μακρά διαδικασία, η οποία ξεκίνησε στο παρελθόν	Η νέα ιστορική φάση της παγκοσμιοποίησης είναι προϊόν των τεχνολογικών εξελίξεων και της φιλελευθεροποίησης των αγορών που σημειώθηκαν από το 1970 και μετά
Σε ποιό πεδίο διενεργείται	Η παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία επέκτασης του καπιταλισμού	Σύνθετο φαινόμενο που εμπεριέχει πολλές τάσεις (αλλαγές χωροχρόνου, ασύμμετρη ανάπτυξη, παγκόσμια εξάπλωση δικτύων)
Προϊόν αντικειμενικών ή υποκειμενικών παραγόντων	Η παγκοσμιοποίηση ως προϊόν επικράτησης της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας	Η παγκοσμιοποίηση ως προϊόν διαπλοκής αντικειμενικών παραγόντων και υποκειμενικών επιλογών
Παγκοσμιοποίηση και πολιτική	~ Περιοριστικές επιπτώσεις στην χάραξη αυτόνομης οικονομικής πολιτικής. ~ Επιπτώσεις στην δημοκρατική συμμετοχή των πολιτών σε εθνικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο των διεθνών θεσμών.	~ Ενίσχυση του ρόλου παγκόσμιων κινημάτων των πολιτών ~ Εκδηλώσεις μαζικής πολιτικής συμμετοχής ~ Μετασχηματισμός του ρόλου του κράτους. ~ Ανάγκη πολιτικής ρύθμισης για διαχείριση των επιπτώσεων και αντινομιών της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης (βλ. την πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση). ~ Ανάγκη νέου ρόλου σοσιαλδημοκρατίας

Με κριτήριο την κυρίαρχη τοποθέτηση του εκάστοτε αναλυτή, η παγκοσμιοποίηση θεωρείται α)παλαιό ή νέο φαινόμενο, β)απειλή για το έθνος κράτος ή αφορμή για αλλαγή του ρόλου του, γ)διαδικασία που εκτυλίσσεται αποκλειστικά στο οικονομικό πεδίο ή

επεκτείνεται και σε άλλους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναλύσεις που επικεντρώνονται σε μεθοδολογικά ζητήματα προσέγγισης και εννοιολόγησης της παγκοσμιοποίησης προκειμένου να διακριβωθούν οι πολλαπλές τάσεις που την συνθέτουν και την διαφοροποιούν από την τρέχουσα νεοφιλελεύθερη εκδοχή της.

Οι αναλύσεις που εστιάζουν στις ασυμμετρίες, τα αδιέξοδα και τις επιπτώσεις του νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα της τρέχουσας παγκοσμιοποίησης, ενισχύουν την κριτική σκέψη απέναντι στις εμφανιζόμενες ως αναπότρεπτες νομοτέλειες που προβάλλονται στα ΜΜΕ, τον πολιτικό λόγο και τους οικονομικούς αναλυτές με τις ενδεικνυόμενες ως «ορθές» πολιτικές που πρέπει να εφαρμοστούν. Για αναλύσεις που εστιάζουν στις επιπτώσεις της τρέχουσας παγκοσμιοποίησης και των δομών οικονομικής και πολιτικής ισχύος που αυτή υποκρύπτει, έχει μια ακόμα σημαντική συμβολή: δίνει αφορμή για προβληματισμό αναφορικά με εναλλακτικές πολιτικές διαχείρισης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης καθώς και για έναν νέο ρόλο του κράτους στην παγκόσμια τάξη.

Η συστηματική και αναλυτική εξέταση του είδους των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό σύστημα και την κοινωνία πολιτών συνιστά μια θεματική στην οποία υπάρχουν σημαντικά περιθώρια μελέτης στην Ελλάδα, εμπλουτίζοντας το αντικείμενο της επιστημονικής συζήτησης, αλλά και τον κοινωνικό προβληματισμό. Ο φιλελεύθερος προσανατολισμός που επικρατεί σήμερα, έχει καταδείξει τα όριά του, όσον αφορά στην ουσιαστική αντιμετώπιση των δημοκρατικών ελλειμμάτων στην διακυβέρνηση καθώς και στην αδυναμία διαχείρισης των ασυμμετριών της παγκοσμιοποίησης. Κατά συνέπεια, η πολιτική ρύθμιση της παγκοσμιοποίησης καθίσταται εξαιρετικά επίκαιρο ζήτημα προβληματισμού, αλλά και αντικείμενο πολιτικών διεκδικήσεων και κινητοποίησης των πολιτών στην Ελλάδα, την Ευρώπη και τον Κόσμο.

Η πρόσφατη διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση και η συνακόλουθη ύφεση κατέδειξε, ότι οι ανοικτές αγορές χρειάζονται παγκόσμια αποδεκτούς κανόνες λειτουργίας και πολυμερή διακυβέρνηση. Η αντιμετώπιση της αυξανόμενης ανεργίας και η δημιουργία προϋποθέσεων για τόνωση των εθνικών οικονομιών, αποτελούν διεθνή πλέον προβλήματα τα οποία χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης. Στο πλαίσιο αυτό, δημιουργείται ένας προβληματισμός αναφορικά με την αποτελεσματική διακυβέρνηση, τόσο στα εθνικά

πλαίσια, όσο και σε διεθνές επίπεδο, καθώς οι αναληφθείσες πολιτικές δεν επαρκούν για την αντιμετώπιση προβλημάτων τέτοιας έκτασης.

Παρομοίως και άλλα παγκόσμια προβλήματα, όπως η καταστροφή του περιβάλλοντος και η κλιματική αλλαγή προβάλλουν πλέον επιτακτικά[351]. Για όλα αυτά τα ζητήματα, οι πολίτες σε διάφορες χώρες του κόσμου, διατυπώνουν αιτήματα προς το εθνικό πολιτικό τους σύστημα, αλλά παράλληλα και προς τα διεθνή πλαίσια λήψης αποφάσεων για μια αποτελεσματική και δημοκρατική διακυβέρνηση των ζητημάτων της παγκοσμιοποίησης.

[351] Αναλυτικά για τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και τις τελευταίες αποφάσεις στο διεθνές πεδίο αναφορικά με το περιβάλλον, βλ. Γρηγόρης Τσάλτας (επιμ.), *Κλιματική αλλαγή: Το περιβάλλον μετά τη διεθνή διάσκεψη των Η.Ε. στο Μπαλί*, (Αθήνα: Εκδόσεις Σιδέρης, 2009).

ΙΙΙ. ΜΙΑ ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΜΕΡΙΚΕΣ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

1. Απόπειρα θεώρησης της παγκοσμιοποίησης: Ορισμός της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και διατύπωση μιας συνθετικής θεώρησης για τα χαρακτηριστικά που διέπουν το φαινόμενο

Η παγκοσμιοποίηση, όπως διαπιστώθηκε από τα προηγούμενα, συνιστά μια διαδικασία πολλαπλών τάσεων, η οποία έχοντας σαν κύριο χαρακτηριστικό την ανάπτυξη ροών, δικτύων και σχέσεων σε ένα υπερεθνικό, οικουμενικό επίπεδο, έχει επιφέρει έναν μετασχηματισμό στην εδαφική οργάνωση των κοινωνικών σχέσεων. Ταυτόχρονα συνιστά μια αντικειμενική διαδικασία, στο μέτρο που τροποποιεί τη σχέση χρόνου-χώρου στην οποία στηρίζεται η ανθρώπινη πρόσληψη για την φύση. Επίσης, προκαλεί χωρο-χρονικές αναδιαρθρώσεις στο εθνικό κράτος και την κρατικότητα. Η παγκοσμιοποίηση διαμορφώνει νέες σχέσεις ανάμεσα στο εξωτερικό και το εσωτερικό των εθνικών κρατών, ανοίγει τους εθνικούς χώρους και τους κάνει προσβάσιμους σε άλλους, εξωτερικούς, παίκτες. Ταυτόχρονα, η ίδια μορφοποιείται συγκεκριμένα σε κάθε χώρο με βάση τις εθνικές ιδιαιτερότητες και τις παραδόσεις του.

Μετά την κατηγοριοποίηση των κυριότερων ζητημάτων, τα οποία περιγράφουμε ως κύρια και την αναλυτική εξέταση και αποτίμηση της θεωρητικής συζήτησης αναφορικά με την διαδικασία παγκοσμιοποποίησης, εδώ, στο σημείο αυτό παρουσιάζεται η αντίληψη της παρούσας έρευνας, αναφορικά με κεντρικά θέματα που αφορούν την διαδικασία (κινητήριες δυνάμεις, χρονική εμφάνιση, κύρια χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης, επιμέρους τάσεις της) με απώτερο στόχο την σύνθεση ενός δικού μας ορισμού του φαινομένου.

Η παγκοσμιοποίηση ξεκίνησε πρώτα στο πεδίο της παραγωγής και στον χρηματοπιστωτικό τομέα, δεδομένου ότι οι δυνατότητες των νέων τεχνολογιών συνέβαλαν στην ενοποίηση του πλανήτη με στόχο την μεγιστοποίηση της αποδοτικότητας και της κερδοφορίας του κεφαλαίου. Για την ακρίβεια η παγκοσμιοποίηση συνιστά μια νέα φάση στην εξέλιξη του καπιταλισμού. Όπως έχει διατυπώσει ο Marx, ο καπιταλισμός διέπεται

από μια τάση συσσώρευσης ολοένα μεγαλύτερου πλεονάσματος ενοποιώντας για τον σκοπό αυτό ολόκληρο τον κόσμο[352].

Ειδικότερα, ο καπιταλισμός έχει προωθήσει την παγκοσμιοποίηση μέσα από την επέκταση της επιχειρηματικής δραστηριότητας σε αγορές του εξωτερικού, τάση που οδήγησε στην αύξηση των ξένων επενδύσεων και την ανάπτυξη παγκόσμιων δικτύων διανομής και πωλήσεων[353]. Παράλληλα, η τεχνολογία δημιούργησε τις προϋποθέσεις δημιουργίας ενός ηλεκτρονικού δικτύου χρηματοοικονομικών συναλλαγών, παρέχοντας τεράστιες δυνατότητες κινητικότητας του κεφαλαίου.
Η απελευθέρωση του κεφαλαίου και η ισχυροποίηση αυτού του παραγωγικού συντελεστή, είχε σαν αποτέλεσμα την μεταβολή της κοινωνικής ισορροπίας που καθιερώθηκε μεταπολεμικά στις δυτικές κοινωνίες, μέσα από την θέσπιση ελάχιστων επιπέδων προστασίας της εργασίας και τις υπηρεσίες του κοινωνικού κράτους[354].

Η παγκοσμιοποίηση σχετίζεται με την συνέργεια και άλλων βασικών παραγόντων, οι οποίοι κινητοποίησαν την δυναμική της. Πιο συγκεκριμένα, η πρόοδος της τεχνολογίας στους τομείς των μεταφορών, των επικοινωνιών και της πληροφορικής, δημιούργησε την φυσική υποδομή ανάπτυξης των παγκόσμιων δραστηριοτήτων. Τα νέα τεχνολογικά μέσα παρείχαν τις δυνατότητες για την ανάπτυξη υπερεδαφικών κοινωνικών χώρων δράσης, με αποτέλεσμα πλήθος δραστηριοτήτων από την ανθρώπινη επικοινωνία μέχρι τον συντονισμό της διεθνούς δράσης οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών να διεξάγονται μέσω των νέων τεχνολογιών.

Ο ορθολογισμός αποτέλεσε το γνωσιακό πλαίσιο που ενθάρρυνε την διάδοση της παγκόσμιας σκέψης, καθώς η ανάπτυξη της τεχνολογίας, του καπιταλισμού και της γραφειοκρατικής οργάνωσης στηρίχθηκε στο γνωσιακό και ιδεολογικό υπόβαθρο του

---

[352] Αναλυτικότερα για την τάση συσσώρευσης του κέρδους δια της οποίας η καπιταλιστική οικονομία αναπαράγεται σε διευρυμένη κλίμακα, βλ. Γιάννης Μηλιός, Δημήτρης Δημούλης, Γιώργος Οικονομάκης, *Η θεωρία του Μάρξ για τον καπιταλισμό.Πλευρές μιας θεωρητικής και πολιτικής ρήξης*, (Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος, 2005).

[353] Τα χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης ως νέα φάση επέκτασης του καπιταλισμού αναλύει ο Κ. Μελάς στο έργο του: *Παγκοσμιοποίηση/ νέα φάση διεθνοποίησης της οικονομίας*, *όπ.παρ.*, σ.54-79.

[354] Αναλυτικότερα για την μεταβολή των κοινωνικών ισορροπιών που θεμελίωσαν μεταπολεμικά το κοινωνικό κράτος, βλ. Δημήτρης Χαραλάμπης: *Δημοκρατία και παγκοσμιοποίηση. Η έννοια του ανθρώπου στη νεωτερικότητα: πραγματική αφαίρεση και ορθός λόγος*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, (Αθήνα: Εκδόσεις Εξάντας, 1998), σ. 190-220.

ορθολογισμού, ως πίστης στην επιστημονική γνώση που κατακτάται μέσα από αντικειμενικές μεθόδους, γεγονός που έχει συμβάλει στην ανάπτυξη παγκόσμιων προϊόντων και τεχνολογικών εφαρμογών. Περαιτέρω, ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του ορθολογισμού, με βάση τον οποίο ολόκληρος ο πλανήτης νοείται ως πεδίο δράσης του ανθρώπου, έχει προσφέρει έναν κρίσιμο διανοητικό προσανατολισμό στην παγκοσμιοποίηση[355].

Τα ευνοϊκά ρυθμιστικά πλαίσια αποτέλεσαν επίσης κεντρικό παράγοντα για την ανάπτυξη του καπιταλισμού και της τεχνολογίας, που με τη σειρά τους αποτέλεσαν τις κύριες προωθητικές δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης. Κανόνες και διαδικασίες, που διαμορφώθηκαν σε διάφορα επίπεδα (στο υπο-κρατικό επίπεδο, στο κρατικό επίπεδο καθώς και στο επίπεδο των περιφερειακών και διεθνών θεσμών) διαμόρφωσαν το θεσμικό πλαίσιο για την ανάπτυξη υπερεθνικών δραστηριοτήτων, όπως το διεθνές εμπόριο, οι διεθνείς μεταφορές και οι διεθνείς χρηματοπιστωτικές συναλλαγές[356]. Πέρα από τις αντικειμενικές εξελίξεις στην καπιταλιστική παραγωγή και την τεχνολογία οι οποίες δημιούργησαν την ανάγκη εισαγωγής ενιαίων κανόνων σε διάφορα πεδία, η ανάπτυξη ενιαίων ρυθμιστικών πλαισίων υπαγορεύθηκε επίσης και από την βούληση των δρώντων που αντλούν οφέλη από την ανάπτυξη υπερεθνικών δραστηριοτήτων, όπως τα αναπτυγμένα κράτη και οι πολυεθνικές επιχειρήσεις[357].

Η παγκοσμιοποίηση αναμφίβολα αφορά την άνοδο των παγκόσμιων διασυνδέσεων στους κυριότερους τομείς κοινωνικής δραστηριότητας (τον οικονομικό, πολιτικό, πολιτιστικό και στον περιβαλλοντικό τομέα). Δεδομένου, ότι ελάχιστοι πλέον τομείς της κοινωνικής ζωής μένουν ανεπηρέαστοι από τον αντίκτυπο της παγκοσμιοποίησης, είναι προτιμότερη η προσέγγιση της τελευταίας ως πολυδιάστατου κοινωνικού φαινομένου. Για μια καλύτερη κατανόηση της δυναμικής της παγκοσμιοποίησης, απαιτείται η ανάλυση των μορφών παγκόσμιας διασύνδεσης σε κάθε τομέα κοινωνικής δραστηριότητας ξεχωριστά,

---

[355] Αναλυτικότερα για την διάδοση του ορθολογισμού ως προϊόν του Διαφωτισμού, βλ. Peter Hamilton: «Ο Διαφωτισμός και η γέννηση της κοινωνικής επιστήμης» στο Stuart Hall και Bram Gieben (επιμ.), *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας*, Επιστημ. επιμέλεια: Δ. Κούλουθρος, (Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλας, 2003), σ. 65-73.

[356] Την συμβολή των ευνοϊκών ρυθμιστικών πλαισίων για την ανάπτυξη υπερεθνικών δραστηριοτήτων αναλύει ο J.-A. Scholte, *Globalisation*, *όπ.παρ*, σ.101-104.

[357] Για την συνδρομή του υποκειμενικού παράγοντα στην προώθηση ρυθμιστικών πλαισίων που ευνόησαν την παγκοσμιοποίηση, βλ. αναλυτικότερα στο Ν. Κοτζιάς, *Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 51-54.

δεδομένου ότι οι μορφές παγκόσμιας αλληλεπίδρασης ποικίλουν ανάλογα με το πεδίο δραστηριότητας.

Όσον αφορά το κατά πόσον η παγκοσμιοποίηση συνιστά νέο φαινόμενο ή είναι φαινόμενο που έχει επαναληφθεί στο παρελθόν και προσλαμβάνει στις μέρες μας νέα μορφή, επισημαίνονται τα ακόλουθα: Στοιχεία συνέχειας και ασυνέχειας είναι παρόντα στην δυναμική εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης. Βασικά στοιχεία της παγκοσμιοποίησης, όπως η επεκτατική τάση του καπιταλισμού, η τεχνολογία και η εξέλιξη του ανθρώπινου πνεύματος έχουν διαγράψει χωρίς αμφιβολία μια ιστορική πορεία[358]. Παράλληλα, οι συνέπειες της επιταχυνόμενης παγκοσμιοποίησης δημιουργούν μια νέα πραγματικότητα, η οποία βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη.

Τα ειδοποιά χαρακτηριστικά που καθιστούν την παγκοσμιοποίηση ποιοτικώς νέο φαινόμενο, συνίστανται στην αλλαγή της εδαφικής οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων και δραστηριοτήτων σηματοδοτώντας την μεταβολή της χωροχρονικής σχέσης. Η σχέση ανάμεσα στην παγκοσμιοποίηση και την εδαφικότητα όπως διεφάνη είναι σύνθετη και απαιτεί μια προσεκτικότερη διερεύνηση.

Κατά πρώτον, η διαδικασία παγκοσμιοποίησης αφορά κατεξοχήν την διασύνδεση των δικτύων κοινωνικής δραστηριότητας και την επέκταση των δραστηριοτήτων πέρα από εθνικά σύνορα, με αποτέλεσμα γεγονότα που συμβαίνουν ή αποφάσεις που λαμβάνονται σε μια περιοχή του κόσμου, να επηρεάζουν την καθημερινότητα κοινωνιών σε άλλες περιοχές του πλανήτη. Στο μέτρο, που η διάδοση των παγκόσμιων συνδέσεων έχει εντείνει την αλλολοσχέτιση του τοπικού με το παγκόσμιο, ένα τοπικό γεγονός μπορεί να έχει παγκόσμιες συνέπειες. Έτσι δεν είναι πλέον ευχερής η διάκριση ανάμεσα σε εσωτερικές και εξωτερικές υποθέσεις.

Στο μέτρο που η απόσταση και τα σύνορα δεν θέτουν πλέον ανυπέρβλητα εμπόδια για την ανάπτυξη υπερεθνικών ροών, η γεωγραφία των νέων συνθηκών δεν μπορεί πλέον να γίνει

---

[358] Για την ιστορική πορεία των στοιχείων της νεωτερικότητας, βλ. ενδεικτικά το έργο των Stuart Hall, και Bram Gieben (επιμ.), *Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας*, *όπ.παρ.* Ειδικότερα, για την ιστορική πορεία του καπιταλισμού βλ. ενδεικτικά, Michel Beaud: *Η ιστορία του καπιταλισμού από το 1500 ως σήμερα*, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μάλλιαρης-Παιδεία, 1987).

κατανοητή αποκλειστικά με όρους εδαφικότητας. Στο μέτρο που η παγκόσμια επέκταση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών δραστηριοτήτων έχει ενταθεί, περιορίζεται η σημασία οργάνωσης των δραστηριοτήτων αυτών στην βάση της εδαφικότητας. Οι παγκόσμιες δραστηριότητες οργανώνονται πλέον στην βάση κοινών πεδίων, τα οποία δεν ταυτίζονται κατ' ανάγκη με τους καθιερωμένους εδαφικούς χώρους.

Η άνοδος της υπερεθνικότητας δεν φαίνεται ωστόσο να έχει σημάνει και το τέλος της εδαφικότητας. Η εδαφικότητα συνυπάρχει με την επέκταση της παγκοσμιοποίησης, καθώς τα υπερεθνικά δίκτυα συνδέονται, ως ένα βαθμό, με εδαφικούς δρώντες.
Από την άλλη πλευρά, την στιγμή που η παγκοσμιοποίηση ευνοεί, στο λειτουργικό πεδίο, νέες μορφες εδαφικής οργάνωσης[359], την ίδια στιγμή σε άλλους τομείς απελευθερώνει αποσχιστικές τάσεις, ευνοώντας την δημιουργία νέων εδαφικών δρώντων.

Χαρακτηριστικό, επομένως, γνώρισμα της παγκοσμιοποίησης είναι ότι εμπεριέχει πολλαπλές και εν πολλοίς αντιθετικές τάσεις. Από τη μια, εμπεριέχει μια τάση συνεχούς επέκτασης και συμπερίληψης νέων τομέων της κοινωνικής δραστηριότητας και εδαφικών χώρων, ενώ την ίδια στιγμή γεννά αντίρροπες τάσεις κατακερματισμού και κατάτμησης. Έτσι την ίδια στιγμή, που για ορισμένες δραστηριότητες παρατηρείται διάδοση των παγκόσμιων σχέσεων με κατάργηση των χωροχρονικών αποστάσεων, σε κάποια άλλα πεδία, πχ σε θέματα ασφάλειας ή ταυτότητας, παρατηρείται κατακερματισμός του χώρου μέσα από την εκδήλωση εθνικιστικών κινημάτων και διάσπαση του χρόνου μέσα από κινήματα αναβίωσης της παράδοσης.

Η πύκνωση των παγκόσμιων διασυνδέσεων υφαίνουν πολύπλοκα δίκτυα σχέσεων ανάμεσα σε ποικίλους δρώντες, συνθέτοντας μια κοινωνία δικτύων. Αυτά τα επικαλυπτόμενα δίκτυα αλληλόδρασης διαμορφώνουν μια νέα δομή, στο πλαίσιο της οποίας δημιουργούνται νέοι περιορισμοί και δυνατότητες για τα κράτη, τις κοινότητες και τις επιμέρους κοινωνικές ομάδες. *Έτσι η παγκοσμιοποίηση συνδέεται επίσης με μια εξελισσόμενη νέα δομή δυνατοτήτων και περιορισμών.* Στο μέτρο που η πολιτική σήμερα

[359] Όπως λ.χ. την τάση αποκέντρωσης διοικητικών αρμοδιοτήτων από το επίπεδο της κεντρικής διοίκησης του κράτους στο τοπικό επίπεδο και την τάση διακρατικής συνεργασίας σε επίπεδο γεωγραφικών περιφερειών.

δεν διαμορφώνεται αποκλειστικά στο επίπεδο του έθνους κράτους, αλλά διαχέεται και σε επίπεδα διακυβέρνησης πέραν του κρατικού, μεταβάλλεται και η σχετική βαρύτητα του ρόλου του κράτους σε σχέση με άλλους φορείς διακυβέρνησης[360].

Η παγκοσμιοποίηση εμπλέκει την διάρθρωση σχέσεων ισχύος στο πλαίσιο των οποίων η πρόσβαση των επιμέρους δρώντων στα κέντρα λήψης αποφάσεων καθορίζεται από μια εξελισσόμενη νέα παγκόσμια δομή διαστρωμάτωσης (stratification)[361]. Στο πλαίσιο αυτής της δομής, ορισμένες περιοχές του πλανήτη ενσωματώνονται περισσότερο στην παγκόσμια τάξη σε σχέση με άλλες. Ακόμα και στο εσωτερικό των κρατών, ορισμένες ομάδες (πχ οι χρηματοοικονομικοί κύκλοι) συνδέονται περισσότερο με τα παγκόσμια δίκτυα, ενώ κάποιες άλλες είναι εντελώς αποκομμένες από αυτά.

Ο νεοφιλελεύθερος χαρακτήρας της τρέχουσας παγκοσμιοποίησης τείνει να επικυρώνει τις ανισότητες στην κατανομή ισχύος και πλούτου, τόσο μεταξύ των κρατών, όσο και στο εσωτερικό αυτών, αναπαράγοντας μια παγκόσμια ιεραρχία προνομίων και αποκλεισμών[362]. Παράδειγμα της άνισης δομής στην ισχύ και τον πλούτο την εποχή της παγκοσμιοποίησης, συνιστά το φαινόμενο της υπανάπτυξης των αναπτυσσομένων χωρών, οι οποίες ακόμα και μετά την αποτίναξη της αποικιοκρατίας υφίστανται τις συνέπειες των σύγχρονων μορφών επικυριαρχίας που συντηρούν οι αναπτυγμένες χώρες (η παροχή αναπτυξιακής βοήθειας, το χρέος, οι ξένες επενδύσεις) [363].

---

[360] Όπως λ.χ. στον τομέα προστασίας του περιβάλλοντος, στον οποίο πέραν των κρατών εμπλέκονται διεθνείς οργανισμοί, αλλά και ΜΚΟ και στο εξαιρετικά επίκαιρο ζήτημα που κατέδειξε η πρόσφατη διεθνής οικονομική κρίση και αφορά την εποπτεία του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος, η οποία απαιτεί πολιτικές, όχι μόνο στο επίπεδο του κράτους, αλλά πρωτίστως σε επίπεδο διεθνών οικονομικών οργανισμών και ιδιωτικών φορέων (ενώσεις τραπεζών κ.α.)

[361] Αναλυτικά για τις νέες δομές παγκόσμιας διαστρωμάτωσης βλ. στο συλλογικό έργο D. Held et. al, *Global Transformations*, *όπ.παρ.*, σ. 39 επ., καθώς και στο έργο της Ankie Hoogvelt: *Globalization and the Postcolonial World*, *όπ.παρ.*, σ. 139 επ.

[362] Αναφορικά με την άνιση δομή των παγκόσμιων εξουσιαστικών σχέσεων, βλ. αναλυτικότερα στο Ιγνάσιο Ραμονέ, *Πόλεμοι του 21ου αιώνα*, *όπ.παρ.*, σ. 11-16 και σ. 18-21. Βλ. επίσης Σοφί Μπεσσί «Το χάσμα των ανισοτήτων ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς διευρύνεται», στο Serge Cordellier: *Ο κόσμος τον 21ο αιώνα. 80 κείμενα για να κατανοήσουμε τη νέα τάξη πραγμάτων*, Σ. Δάμτσας (επιμ.), (Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2001), σ. 35-39.

[363] Αναλυτικά για το φαινόμενο της υπανάπτυξης, βλ. Γ. Τσάλτας: *Αναπτυξιακό φαινόμενο και τρίτος κόσμος*, *όπ.παρ.*, σ. 134-137. Για την άνιση δομή όσον αφορά στην πρόσβαση των αναπτυσσομένων χωρών στους πλουτοπαραγωγικούς τους πόρους, βλ. Γ.Ι. Τσάλτας: *Διεθνές δίκαιο της θάλασσας* (Αθήνα: Παπαζήσης 1984), Γρηγόρης Ι. Τσάλτας, Μαριάνθη Κλάδη-Ευσταθοπούλου: *Το διεθνές καθεστώς των θαλασσών και των ωκεανών: διεθνής πολιτική, διεθνές δίκαιο, διεθνής οργάνωση* (Αθήνα, Ι. Σιδέρης 2003), Γρηγόρης Ι. Τσάλτας (επιμ.): *Αφρική και ανάπτυξη: η τελευταία παγκόσμια πρόκληση/ευκαιρία* (Αθήνα : Ι. Σιδέρης 2003) .

Η πρόσφατη παγκόσμια οικονομική κρίση που βρίσκεται σε εξέλιξη, καταδεικνύει ότι η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση θίγει την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση κοινωνικών στρωμάτων και κατηγοριών ακόμα και στον πυρήνα του δυτικού κόσμου ΗΠΑ-ΕΕ-Ιαπωνία, δημιουργώντας νέους «νικητές» και «χαμένους» στο εσωτερικό των αναπτυγμένων χωρών. Ως εκ τούτου η καταιγιστική επίδραση και το εύρος των επιπτώσεων της τρέχουσας παγκοσμιοποίησης, γεννούν εύλογα το ερώτημα κατά πόσο αυτή αποτελεί τελικά ένα αντικειμενικό φαινόμενο, το οποίο παράγεται από τις κοινωνικές δομές του τρέχοντος συστήματος ή προκύπτει από τις επιλογές δρώντων.

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, η άνοδος της υπερεθνικότητας θεωρείται προϊόν συσχέτισης, τόσο δομικών παραγόντων, όσο και αποφάσεων δρώντων. Οι δομικοί παράγοντες, που ώθησαν την παγκοσμιοποίηση συνίστανται ακριβώς στον ορθολογισμό και τον καπιταλισμό, ενώ οι δρώντες, όπως επιχειρηματίες, επιστήμονες, και κρατικοί αξιωματούχοι με την δράση τους αξιοποίησαν τις δομικές δυνατότητες, διαμορφώνοντας τους πρώτους διεθνικούς χώρους[364]. Σημαντικότερες πρωτοβουλίες των εν λόγω δρώντων είναι οι τεχνολογικές καινοτομίες και η θέσπιση ευνοϊκών ρυθμιστικών πλαισίων, που συνέβαλαν σε μια σημαντική ώθηση της υπερεθνικότητας από τα μέσα του 20ου αιώνα και μετά.

Επιπλέον, ο τύπος ρυθμιστικού πλαισίου που υιοθετήθηκε με έμφαση στην φιλελευθεροποίηση των οικονομικών συναλλαγών, έχει επηρεάσει ουσιαστικά την μορφή της παγκοσμιοποίησης που βιώνουμε στα τέλη του 20ου αιώνα προς μία νεοφιλελεύθερη εκδοχή[365]. Η νεοφιλελεύθερη τροπή της παγκοσμιοποίησης αποτελεί προϊόν της βούλησης και της πολιτικής ενός συνόλου δρώντων (ατόμων και συλλογικοτήτων), οι οποίοι αξιοποίησαν τη διαδικασία για να επιβάλουν ένα νεοφιλελεύθερο σχέδιο αποδιάρθρωσης των εθνικών πολιτικών[366].

---

[364] Ν. Κοτζιάς, *Η παγκοσμιοποίηση*, *όπ.παρ.*, σ. 54.

[365] Leo Panitch: «Η παγκοσμιοποίηση σε κρίση: Η επάνοδος του (ιμπεριαλιστικού) κράτους», στο Άλκης Ρήγος, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς: *Η πολιτική σήμερα: Ο Νίκος Πουλατζάς και η επικαιρότητα του έργου του*, Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης (εκδόσεις Θεμέλιο, 2003), σ. 318.

[366] Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει και ο Κ. Βεργόπουλος στο έργο του *Παγκοσμιοποίηση η μεγάλη χίμαιρα*, *όπ.παρ.*, σ. 64-67.

Ακόμα και σήμερα, στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα, όπου η ορμή της παγκοσμιοποίησης είναι τέτοια, που την καθιστά σχεδόν αυτοτροφοδοτούμενη, οι πρωτοβουλίες των δρώντων εξακολουθούν να ασκούν σημαντική επιρροή στην διαμόρφωση των κατευθύνσεών της. Οι ασυμμετρίες της παγκοσμιοποίησης και η καταιγιστική επίδραση των επιπτώσεών της, χρήζουν πολιτικής διαχείρισης καθιστώντας επιτακτική μια εκ νέου ενεργοποίηση της πολιτικής στο πλαίσιο των σύγχρονων συνθηκών.

2. Η σκοπιμότητα διαμόρφωσης ενός συνεκτικού πλαισίου θεώρησης της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης και των συνεπειών της στο πολιτικό επίπεδο ανάλυσης

Η διαδικασία παγκοσμιοποίησης «υφαίνει» πολύπλοκα δίκτυα διασύνδεσης των επιμέρους εθνικών χώρων και κοινοτήτων. Από την δυναμική της εξέλιξη προκύπτουν συνεχώς νέα ζητήματα, προκλήσεις και «απειλές» με παγκόσμια διάσταση, όπως ο κίνδυνος πυρηνικού πολέμου, η ρευστότητα του διεθνούς οικονομικού συστήματος και οι επιπτώσεις από την καταστροφή του περιβάλλοντος κ.α. Τα παγκόσμια δίκτυα επικοινωνίας και μεταφορών, οι διασυνοριακές μετακινήσεις πληθυσμών, η ενοποίηση του χρηματοοικονομικού συστήματος, η παγκόσμια οικονομική δραστηριότητα, η εμφάνιση μορφών εξουσίας από θεσμούς και κοινότητες πέρα από το εθνικό κράτος, συνιστούν στοιχεία που συντείνουν στον επαναπροσδιορισμό της παραδοσιακής έννοιας του εθνικού κράτους ως οριοθετημένου, ενιαίου κοινωνικού χώρου.

Η διαδικασία παγκοσμιοποίησης έχει αλλάξει το περιβάλλον λειτουργίας των επιμέρους πολιτικών συστημάτων και των κοινωνιών και έχει επίσης αλλάξει τα δεδομένα στην διαμόρφωση και άσκηση πολιτικής, τόσο στα εθνοκρατικά πλαίσια, όσο και σε πλαίσια πέραν του κρατικού. Το ενδιαφέρον εστιάζεται πλέον στους τρόπους που η καθημερινή ύπαρξη στα εθνοκρατικά πλαίσια εμπλέκεται όλο και περισσότερο σε παγκόσμιες διαδικασίες.

Η προσέγγιση, κατανόηση και ερμηνεία των σύγχρονων ζητημάτων –στο πεδίο της οικονομίας, της οικολογίας, της πολιτικής και της κοινωνικής οργάνωσης- στο πλαίσιο των

διαδικασιών και διεργασιών που λαμβάνουν χώρα σε παγκόσμιο επίπεδο, αποτελεί ένα ουσιαστικό εγχείρημα, το οποίο συμβάλλει στην αποτύπωση των πραγματικών τους διαστάσεων, στον προσδιορισμό των συνεπειών τους και κατά συνέπεια στην πολιτική τους διαχείριση.

Η μελέτη των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο αποτελεί ένα αντικείμενο εξαιρετικού ερευνητικού ενδιαφέροντος με σημαντικά περιθώρια μελέτης, καθώς η ως τώρα ανάλυση έχει επικεντρωθεί κατά κύριο λόγο στο οικονομικό πεδίο και τις επιπτώσεις του νεοφιλελεύθερου χαρακτήρα της παγκοσμιοποίησης. Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να αναλύσει με συστηματικό τρόπο τις κυριότερες συνέπειες που επιφέρει η διαδικασία παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο, και ειδικότερα στο πολιτικό σύστημα και την κοινωνία πολιτών.

Για τους σκοπούς της ανάλυσης διακρίνονται οι παρακάτω θεματικές κατηγορίες:

- Συνέπειες για την φύση της σύγχρονης διακυβέρνησης και τον ρόλο των διαφορετικών επιπέδων στο πλαίσιό της (ενδοκρατικό, κρατικό, περιφερειακό, διεθνές, ιδιωτικός τομέας).
- Συνέπειες για την αποτελεσματικότητα και την δημοκρατικότητα του πολιτικού συστήματος στο επίπεδο του κράτους.
- Συνέπειες για το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα στα διάφορα επίπεδα διακυβέρνησης.
- Συνέπειες για το κοινωνικό κράτος.
- Ο ρόλος των ΜΜΕ και των νέων τεχνολογιών στην διαμόρφωση και άσκηση της πολιτικής.

Μέσα από την παραπάνω ανάλυση εντοπίζονται τα στοιχεία που επιφέρουν μια εξασθένιση του εσωτερικού πολιτικού συστήματος στο επίπεδο του κράτους, είτε απώλεια σε επίπεδο αποτελεσματικότητας των αποφάσεων, είτε απώλεια δημοκρατικών πόρων του πολιτικού συστήματος. Από την άλλη μεριά, εντοπίζονται τα στοιχεία εκείνα τα οποία δημιουργούν σημαντικά περιθώρια ανάπτυξης νέων λειτουργιών του κράτους.

Σημαντική πτυχή της ανάλυσης συνιστούν οι συνέπειες της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης στην κοινωνία πολιτών. Διερευνώνται οι «μορφές αντίδρασης» της κοινωνίας πολιτών απέναντι στον αποκλεισμό από την λήψη αποφάσεων, οι οποίες λαμβάνουν μονομερώς υπόψη τις αναγκαιότητες του διεθνούς ανταγωνισμού και οι οποίες έχουν πραγματικές επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής και την άσκηση των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών. Επομένως, θέματα που αφορούν την διατύπωση αιτημάτων προς το πολιτικό σύστημα, το επίπεδο πολιτικής συμμετοχής και οι μορφές οργάνωσης πολιτικής δράσης από την κοινωνία πολιτών συνιστούν αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Για τους σκοπούς της ανάλυσης, τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό σύστημα και την κοινωνία πολιτών τις διακρίναμε στις παρακάτω κατηγορίες:

1. Συνέπειες για την φύση της σύγχρονης διακυβέρνησης και τον ρόλο των διαφορετικών επιπέδων (κρατικό, ενδοκρατικό, περιφερειακό, διεθνές, ιδιωτικός τομέας).
2. Συνέπειες για την αποτελεσματικότητα και την δημοκρατικότητα του πολιτικού συστήματος στο επίπεδο του κράτους.
3. Συνέπειες για το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα στα διάφορα επίπεδα διακυβέρνησης.
4. Συνέπειες για το κοινωνικό κράτος.
5. Ο ρόλος των ΜΜΕ και των νέων τεχνολογιών στην διαμόρφωση και άσκηση της πολιτικής.

IV. ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ

1. Συνέπειες για την φύση της σύγχρονης διακυβέρνησης

Η έννοια της διακυβέρνησης είναι διττή[367]: Από τη μια μεριά αναφέρεται στις εμπειρικές εκδηλώσεις προσαρμογής του κράτους απέναντι στο εξωτερικό περιβάλλον, όπως αυτό διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε από τα τέλη του 19ου αιώνα. Από την άλλη μεριά, ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια διαδικασία συντονισμού μεταξύ διαφόρων κοινωνικών συστημάτων και τον ρόλο του κράτους σ' αυτή τη διαδικασία.

Η έννοια της διακυβέρνησης περιλαμβάνει την διακυβέρνηση στο επίπεδο του κράτους, αλλά εκτείνεται και πέρα από την διακρατική κοινότητα, εντοπίζοντας συστήματα εξουσίας σε έναν πολυκεντρικό κόσμο. Έτσι γίνεται μια έννοια χρηστική για την κατανόηση ζητημάτων όπως η διαμόρφωση, η διάχυση, η συγκέντρωση και γενικότερα η διαχείριση της εξουσίας σε σχέση με διάφορα θέματα και διαδικασίες, τις οποίες τα κράτη είτε αδυνατούν είτε είναι απρόθυμα να τις αντιμετωπίσουν[368].

Στις μέρες μας, η διαδικασία παγκοσμιοποίησης και η ανάπτυξη περιφερειακών συνεργασιών δημιουργούν επικαλυπτόμενα δίκτυα αλληλεπίδρασης και εξουσίας, διαπερνώντας τα εδαφικά σύνορα και δημιουργώντας πιέσεις στην παγκόσμια τάξη που έχει οικοδομηθεί στη βάση της αποκλειστικής κυριαρχίας εντός ορισμένου χώρου[369].
Μια από τις συνέπειες αυτού του γεγονότος είναι ότι μετατοπίζεται το βάρος της εξουσίας από τις εθνικές κυβερνήσεις. Η εξουσία διαμοιράζεται και συνιστά αντικείμενο ανταγωνισμού μεταξύ διαφόρων φορέων, ιδιωτικών και δημόσιων, οι οποίοι διαπερνούν την εθνική, περιφερειακή και διεθνή σφαίρα. Το γεγονός αυτό έχει ως αποτέλεσμα, ορισμένες λειτουργίες στο πλαίσιο της σύγχρονης διακυβέρνησης να διενεργούνται από

[367] Jon Pierre: Introduction: «Understanding Governance» στο Jon Pierre (επιμ.): *Debating governance*, *όπ.παρ.*, σ. 3.
[368] James Rosenau: "Governance in a globalizing space", στο Jon Pierre (επιμ.), *Debating governance*, *όπ.παρ.*, σ. 188
[369] David Held: *Global Covenant. The social democratic alternative to the Washington consensus*, (Polity Press 2004), σ. 89

φορείς άλλους από τις εθνικές κυβερνήσεις, οι οποίοι έχουν ως χώρο δράσης το ενδοκρατικό και το υπερεθνικό επίπεδο[370].

Η δεύτερη πρόκληση στην διακυβέρνηση προκύπτει από τα παρακάτω κενά ρύθμισης, τα οποία αποδυναμώνουν τους πολιτικούς θεσμούς, στο εθνικό και το διεθνές επίπεδο[371]:
α)Ένα **κενό δικαιοδοσίας**, το οποίο προκύπτει από την ανακολουθία ανάμεσα στις εξελισσόμενες συνθήκες του παγκοσμιοποιημένου περιβάλλοντος και την απουσία ρύθμισης εκ μέρους των εθνικών φορέων διαμόρφωσης πολιτικής.
Η αστάθεια στις διεθνείς αγορές, και η απουσία λογοδοσίας από την ανεξέλεγκτη δράση διαφόρων φορέων, η οποία θίγει παγκόσμια συλλογικά αγαθά, όπως το περιβάλλον, συνιστούν ορισμένα παραδείγματα των επιπτώσεων από τα κενά δικαιοδοσίας.

β)Ένα **κενό κινήτρων**, που δημιουργείται λόγω απουσίας κάποιας υπερεθνικής οντότητας, η οποία να ρυθμίζει την κατανομή των παγκόσμιων συλλογικών αγαθών. Έτσι πολλά κράτη και μη κρατικοί φορείς προτιμούν την προώθηση των μονομερών τους συμφερόντων, παρά την προώθηση βιώσιμων λύσεων στα παγκόσμια προβλημάτα που αναφύονται.

γ)Ένα **κενό «ηθικής» τάξης** στο μέτρο, που ο σύγχρονος κόσμος χαρακτηρίζεται από ένα συνεχώς διευρυνόμενο χάσμα στο επίπεδο ευημερίας μεταξύ των αναπτυγμένων και των αναπτυσσομένων χωρών. Η παγκόσμια δομή εξουσίας και ανισοτήτων δημιουργεί εστίες σύγκρουσης, ιδιαίτερα στο μέτρο, που εικόνες από τη ζωή στον δυτικό κόσμο προβάλλονται μέσω των ΜΜΕ στους φτωχούς του πλανήτη.

δ)Παρότι έχει ενταθεί η ενσωμάτωση του εθνικού στο παγκόσμιο μέσα από τα δίκτυα επικοινωνιών και τους μηχανισμούς της αγοράς, δεν διαφαίνεται παράλληλα και μια παγκοσμιοποίηση των πολιτικών ταυτοτήτων. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί, ίσως, η ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης διεθνικής πολιτικής κουλτούρας στα δίκτυα μεταξύ των ανώτατων διοικητικών στελεχών επιχειρήσεων, κρατικών αξιωματούχων καθώς και στα

---

[370] James Rosenau: «Governance, order and change in world politics» στο James Rosenau and Ernst-Otto Czempiel (επιμ.): *Government without government: order and change in world politics,* (Cambridge University Press 1992), σ. 3.
[371] David Held, *Global Covenant, όπ. παρ.*, σ. 90.

δίκτυα φορέων/ομάδων. Αυτές με την δράση τους προσπαθούν να επηρεάσουν την έκβαση της παγκοσμιοποίησης, όπως τα μέλη κοινωνικών κινημάτων, τα μέλη συνδικαλιστικών οργανώσεων, πολιτικοί, και διανοούμενοι. Η εξέλιξη αυτή, εντούτοις, αφορά έναν στενό κύκλο προσώπων και ομάδων και απέχει πολύ από το να καταστεί αντιπροσωπευτική τάση για ευρύτερες κοινωνικές ομάδες.

Άλλη μια εξέλιξη στις συνθήκες της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης, είναι ότι οι δημοσίου χαρακτήρα ρυθμίσεις δεν εκπορεύονται αποκλειστικά στο κρατικό επίπεδο, αλλά και από ρυθμιστικές αρχές, τόσο στο ενδοκρατικό, όσο και στο υπερκρατικό επίπεδο. Ο δημόσιος τομέας καθίσταται όλο και περισσότερο πολυεπίπεδος, δίχως κανένα επίπεδο διακυβέρνησης να διατηρεί συστηματικά την πρωτοκαθεδρία έναντι των υπόλοιπων επιπέδων, κατά τον ίδιο τρόπο που το έθνος-κράτος διέθετε στο παρελθόν[372].

Οι κυριότεροι παράγοντες που συντέλεσαν στην επέκταση του ρυθμιστικού πεδίου δημοσίου χαρακτήρα συνίστανται[373]:

- Στην ταχεία ανάπτυξη των υπερεθνικών σχέσεων, η οποία καθιστώντας πρακτικά ανέφικτη την άσκηση της αποκλειστικής κρατικής κυριαρχίας, οδήγησε άλλους θεσμούς στην κάλυψη των κενών διακυβέρνησης.

- Στην ανάγκη διαχείρισης των νέων ζητημάτων (διασυνοριακές επικοινωνίες, κλιματική αλλαγή κ.λπ.), η οποία πολλές φορές επιτυγχάνεται αποτελεσματικότερα από φορείς στο ενδοκρατικό και το υπερκρατικό επίπεδο. Σε κάθε περίπτωση, η ρύθμιση στα άλλα επίπεδα λειτουργεί συμπληρωματικά σε σχέση με την κρατική ρύθμιση.

- Στην ενίσχυση –από πλευράς υποδομών αλλά και παροχής νομιμοποίησης- της ρύθμισης που εκπορεύεται από το υπο-κρατικό και το υπερκρατικό επίπεδο. Σε πολλές περιπτώσεις οι θεσμοί των άλλων επιπέδων έχουν αποκτήσει σχετική

---

[372] Για μια διεξοδική ανάλυση της έννοιας της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, βλ. το έργο των Ian Blache και Matthew Flinders (επιμ.): *Multi-level governance*, (Oxford University Press, 2004).

[373] Αναλυτικότερα για την μετατόπιση των κέντρων ελέγχου και εξουσίας ως βασικών παραγόντων άσκησης διακυβέρνησης στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης βλ. J. Rosenau, *Along the domestic-foreign frontier, όπ.παρ,* σ. 153-173. Βλ. επίσης J.A.Scholte, *Globalisation, όπ.παρ.*, σ. 144.

αυτονομία έναντι των κρατών και αναλαμβάνουν πλέον δικές τους πρωτοβουλίες. Εντούτοις, η αυτονομία των τοπικών, περιφερειακών και παγκόσμιων οργανισμών παραμένει περιορισμένη, στο μέτρο που αυτοί οι φορείς συνεχίζουν να αλληλεπιδρούν με τα κράτη-μέλη τους αλλά και να διαμορφώνονται από αυτά.

Συμπερασματικά, λαμβάνοντας υπόψη τις εξελίξεις στα ενδοκρατικά και υπερ-κρατικά καθεστώτα διαπιστώνεται ότι η παγκοσμιοποίηση έχει ενθαρρύνει μια διασπορά των ρυθμιστικών ειδικοτήτων. Το μετα-κυρίαρχο κράτος μοιράζεται όλο και περισσότερο τους στόχους της διακυβέρνησης με σχετικά αυτόνομες τοπικές, επαρχιακές, περιφερειακές και παγκόσμιες αρχές. Στο πλαίσιο ενός πολυεπίπεδου δημόσιου τομέα, η διακυβέρνηση τείνει να μην διαθέτει πλέον ένα σαφές κέντρο εντολής, όπως υπήρξε το κυρίαρχο κράτος στο παρελθόν.

2. Η διακυβέρνηση στο κρατικό επίπεδο

Η διαδικασία παγκοσμιοποίησης αυξάνει σημαντικά τον βαθμό έκθεσης του κρατικού πολιτικού συστήματος στο εξωτερικό περιβάλλον καθιστώντας το έναν εκ των ποικίλων δρώντων και όχι τον αποκλειστικό δρώντα του διεθνούς περιβάλλοντος. Σήμερα το κράτος, δεν δύναται να ασκήσει αποτελεσματική κυριαρχία σε μια πλειάδα ζητημάτων που διαπερνούν την δικαιοδοσία του, με κυριότερα τις διεθνείς ροές κεφαλαίου και τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα[374].

[374] Αναφορικά με τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στην εθνική κυριαρχία και το κράτος, βλ. ενδεικτικά τα παρακάτω έργα: Jurgen Habermas: *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, *όπ.παρ.*, James Mittelman (επιμ.): *Globalization: critical reflections*, (Lynne Riener Publishers, 1996), Jagdish Bhagwati: «Globalisation, sovereignty and democracy», στο Alex Hadenius: *Democracy's victory and crisis. Nobel Symposium No.93* (Cambridge University Press, 1997), σ. 263-281, Francis Fukuyama: *Οικοδόμηση κρατών. Διακυβέρνηση και παγκόσμια τάξη, στον 21ο αιώνα*, (Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Λιβάνη, 2005), Saskia Sassen: *Χωρίς έλεγχο; όπ.παρ.*, Saskia Sassen: «Εγχαράσσοντας το πλανητικό στο εθνικό: επιπτώσεις στον ρόλο του κράτους», στο Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμ.): *Παγκοσμιοποίηση: οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές όψεις*, (εκδόσεις Σιδέρης, 2003), σ. 235-256.

Η παγκοσμιοποίηση κινητοποιεί αλλαγές στον ρόλο και τις λειτουργίες του κράτους[375] με αποτέλεσμα να μεταβάλλει το περιεχόμενο της έννοιας της κυριαρχίας[376].

Η επίδραση της παγκοσμιοποίησης στην κρατική κυριαρχία έχει αποτελεί αντικείμενο διαφορετικών εκδοχών.

Κατά μια εκδοχή, η παγκοσμιοποίηση περιορίζει την κρατική κυριαρχία, ώστε να γίνεται λόγος για ένα «μειωμένο» έθνος-κράτος ή για «υποχώρηση» του έθνους-κράτους[377]. Άλλες αναλύσεις προχωρούν πιο πέρα, προαναγγέλλοντας την κρίση του έθνους κράτους, η οποία θα οδηγήσει και στο τέλος του[378].

Κατά μια άλλη εκδοχή, η παγκοσμιοποίηση ουδόλως έχει υπονομεύσει την κρατική κυριαρχία καθώς τελικά το κράτος διατηρεί το ύστατο δικαίωμα συμμετοχής ή αποχώρησης από τα παγκόσμια συστήματα[379], ενώ εξακολουθεί να διατηρεί ουσιαστικές αρμοδιότητες στην ρύθμιση των παγκόσμιων οικονομικών δραστηριοτήτων[380]. Στην πράξη, η παγκοσμιοποίηση μπορεί ακόμα και να ενισχύσει το έθνος κράτος,

---

[375]Την άποψη αυτή διατυπώνει ο B. Jessop: «Changing Forms and Functions of the State in an Era of Globalization and Regionalization», στο R. Delorme and K. Dopfer (επιμ.): *The Political Economy of Diversity: Evolutionary Perspectives on Economic Order and Disorder* (Aldershot: Elgar, 1994), σ.102-125. Συναφής είναι και η άποψη που διατυπώνει ο Jan Aart Scholte: «Global Capitalism and the state», στο *International Affairs* vol. 73 no.3, (July 1997) σ.427-452 και ο Martin Shaw: «The state of globalization. Toward a theory of state transformation», *Review of international political economy*, vol 4, no 3 (Autumn 1997), σ. 497-513.

[376]Για την μεταβολή της παραδοσιακής έννοιας της κυριαρχίας επιχειρηματολογούν οι R. Lapidoth: «Sovereignty in Transition», *Journal of International Affairs,* vol. 45, no. 2 (Winter 1992),σ. 325-46, H. Spruyt: *The Sovereign State and Its Competitors: an Analysis of Systems* (Princeton University Press 1994), H.G.Gelber: *Sovereignty through Interdependence* (London: Kluwer/ Law International, 1997), N.Schrijver: *Sovereignty over Natural Resources: Balancing Rights and Duties,* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), I. Clark: *Globalization and International Relations Theory,* (Oxford: Oxford University Press, 1999).

[377] Ενδεικτικά της παραπάνω άποψης είναι τα έργα των V. Cable: «The Diminished Nation-State: A Study in the Loss of Economic Power», *Daedalus*, vol. 124, no. 2 (Spring 1995), σ. 23-54., V. A. Schmidt: «The New World Order, Incorporated: the Rise of Business and the Decline of the Nation-State», *Daedalus*, vol. 124, no. 2 (Spring 1995), σ. 75-106 και της S. Strange, *The Retreat of the State, όπ. παρ.*

[378]Η άποψη αυτή διατυπώνεται στα έργα των παρακάτω συγγραφέων: M. Horsman and A. Marshall: *After the Nation-State: Citizens, Tribalism and the New World Disorder,* (London: HarperCollins 1994), J. Dunn (επιμ.): *Contemporary Crisis of the Nation State?,* (Oxford: Blackwell 1995), K. Ohmae, *The End of the Nation State, όπ. παρ.* και L. A. Khan: *The Extinction of Nation-States: a World without Borders,* (The Hague: Kluwer Law International 1996). Ανάλογη είναι και η προσέγγιση του Z. Bauman στο έργο του με τίτλο *Globalization: The Human Consequence* (Cambridge: Polity Press 1998).

[379]Η άποψη αυτή διατυπώνεται στα έργα των παρακάτω συγγραφέων: J. E. Thomson.και S.D. Krasner: *Global Transactions and the Consolidation of Sovereignty* στο E.O. Czempiel και J.N. Rosenau (επιμ.): *Global Changes and Theoretical Challenges* (Lexington, MA: Lexington Book, 1989) σ. 195-220. Βλ. επίσης S. Krasner, «Economic Interdependence», *όπ. παρ.*

[380] Τα κράτη και ειδικότερα οι μεγάλες δυνάμεις παραμένουν πρωταρχική ρυθμιστική δύναμη ακόμη και στο χρηματιστικό πεδίο, που είναι και το πλέον παγκοσμιοποιημένο. Αναφορικά με τις ουσιαστικές αρμοδιότητες που διατηρεί το κράτος στο πλαίσιο της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομίας, αναλυτικότερα βλ. στο E. B. Kapstein: *Governing the Global Economy: International Finance and the State* (Cambridge MA: Harvard University Press 1994).

καθιστώντας αναγκαία μια εκ νεου ενίσχυση της διακυβέρνησης στο κρατικό επίπεδο, ιδίως στο πλαίσιο διαχείρισης των επιπτώσεων της νεοφιλελεύθερης οικονομικής παγκοσμιοποίησης, γεγονός που ενισχύει το πεδίο αρμοδιότητας του κράτους[381]. Σύμφωνα με την δεύτερη κατηγορία αντιλήψεων, ο θεσμός του κράτους επιβιώνει σε συνθήκες παγκοσμιοποίησης, αν και η φύση και ο τρόπος διακυβέρνησης έχουν πλέον μεταβληθεί ουσιαστικά.

Στην διαδικασία παγκοσμιοποίησης τα κράτη δεν μπορούν πλέον να είναι κυρίαρχα με την παραδοσιακή έννοια του όρου[382]. Διότι, πολλές υλικές συνθήκες, οι οποίες συνιστούν και το υπόβαθρο της παγκοσμιοποίησης έχουν ξεπεράσει την εδαφική γεωγραφία, η οποία αποτελούσε προϋπόθεση για την άσκηση κυριαρχίας εντός των ορίων του έθνους κράτους. Η ανάπτυξη των υπερεθνικών σχέσεων εξάλλου έχει οδηγήσει σε μια σχετική μείωση της πρωτοκαθεδρίας του κράτους ως φορέα διακυβέρνησης[383], η οποία καθίσταται προφανής από τα παρακάτω:

- Η δημοσίου χαρακτήρα διακυβέρνηση έχει καταστεί πολυεπίπεδη δεδομένου, ότι η άνοδος της υπερεθνικότητας έχει επιφέρει αλλαγές σε πολλές ρυθμιστικές αρμοδιότητες, τόσο σε επίπεδο υπο-κρατικό (τοπικό/ περιφερειακό), όσο και σε επίπεδο υπερ-κρατικό (περιφερειακοί και διεθνείς οργανισμοί).
- Η παγκοσμιοποίηση έχει ενθαρρύνει την ανάληψη ρυθμιστικών δραστηριοτήτων από μη επίσημους φορείς πολιτικής (οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών και επιχειρήσεις).

Παράλληλα με την ανατροπή των υλικών προϋποθέσεων της κυριαρχίας, η παγκοσμιοποίηση έχει χαλαρώσει το συναισθηματικό υπόβαθρο που στηρίζει την κυριαρχία[384]. Ειδικότερα, παρατηρείται μια γενικότερη υποχώρηση της επιρροής των

---

[381] Βλ. σχετικά, M. Mann, «Has Globalisation ended the Rise»,*όπ. παρ.*, σ. 472-496.

[382] Βλ. σχετικά, Robert Holton: *Globalization and the nation state*, (New York: McMillan Press, 1998), σ. 106. Επίσης βλ. Antony McGrew: «Global politics in a transitional era», στο Antony G. McGrew, Paul G. Lewis (συλλογικό έργο επίμ.): *Global politics: Globalization and the nation state*, (Polity Press, 1992), σ. 321.

[383] Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι R. Keohane και J. Nye: «*Το έθνος-κράτος είναι ο πιο σημαντικός δρών στην παγκόσμια πολιτική, αλλά δεν είναι ο μοναδικός σημαντικός δρών*». Βλ. σχετικά Robert Keohane και Joseph Nye: «Introduction», στο Joseph S. Nye, John D. Donahue (επιμ.): *Governance in a globalizing world. Visions of governance for the 21st century,* (Washington D.C: Brookings Institution Press, 2000), σ.12.

[384] Αναφορικά με τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην εθνική ταυτότητα, η οποία συνιστά νομιμοποιητική βάση του έθνους κράτους, βλ. Νέλλη Ψαρρού: *Εθνική ταυτότητα στην εποχή της*

πολιτιστικών πόρων που διασφαλίζουν τη νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος στο επίπεδο του κράτους, όπως η θρησκεία, η οικογένεια και η αναφορά σε έναν κοινό πολιτισμό[385]. Ίσως ξενίζει αλλά είναι γεγονός, ότι διασυνοριακές πεποιθήσεις και συστήματα αξιών που εδράζονται στην τάξη, το φύλο, το επάγγελμα, την φυλή, την θρησκεία και τον σεξουαλικό προσανατολισμό τώρα βρίσκονται σε ανταγωνισμό και κάποιες φορές, υπερβαίνουν τα συναισθήματα εθνικής αλληλεγγύης τα οποία στο παρελθόν αποτέλεσαν την βάση νομιμοποίησης της κρατικής κυριαρχίας. *Επομένως, οι συνθήκες της παγκοσμιοποίησης έρχονται πολλές φορές σε αντίθεση με την κρατική κυριαρχία υπονομεύοντάς την*[386].

Πιο αναλυτικά, η παγκοσμιοποίηση θέτει περιορισμούς σε πολλούς τομείς δραστηριότητας των κρατών, που απορρέουν είτε στο πλαίσιο συμμετοχής σε διεθνείς και περιφερειακούς θεσμούς (ΠΟΕ, ΕΕ), είτε από την ελευθερία του κεφαλαίου, είτε από την κινητοποίηση της κοινωνίας πολιτών μέσα από μη κυβερνητικές οργανώσεις σε ζητήματα, όπως η προστασία του περιβάλλοντος, η διασφάλιση κοινωνικών κεκτημένων κ.α. Οι ανωτέρω περιορισμοί επηρεάζουν και το φάσμα των διαθέσιμων εργαλείων πολιτικής του κράτους για την διαχείριση ποικίλων ζητημάτων[387]. Προφανέστερη συνέπεια είναι ο περιορισμός των εργαλείων άσκησης οικονομικής πολιτικής, καθώς στο πλαίσιο συμμετοχής του κράτους στους διεθνείς και περιφερειακούς οικονομικούς οργανισμούς, περιορίζεται σημαντικά η δυνατότητα προσφυγής στην φορολογία, η προσφυγή σε

παγκοσμιοποίησης, (εκδόσεις Gutenberg Αθήνα, 2005).

[385] Αναλυτικότερα για τις συνέπειες που οι παγκόσμιες κοινωνικές αλλαγές επιφέρουν στην διαμόρφωση της ταυτότητας των υποκειμένων, βλ. M Albrow, *The Global Age*, *όπ.παρ.*, σ.150- 155.

[386] Η αβεβαιότητα και ρευστότητα που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση έχουν τροφοδοτήσει την ανάπτυξη περισσότερο εντοπισμένων πεδίων αλληλεγγύης, όπως ο κοινοτισμός, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η προστασία του περιβάλλοντος, η αλληλοβοήθεια και άλλες αξίες οι οποίες δεν είναι αυστηρά συνδεδεμένες με το έδαφος και την κρατική κυριαρχία. Αναφορικά με την μετατόπιση της εδαφικότητας ως βάσης για την συγκρότηση ταυτότητας, βλ. U. Beck, *Τι είναι η παγκοσμιοποίηση*, *όπ.παρ.*, σ. 171-178. Δεν είναι τυχαίο επομένως πως στο πλαίσιο αυτής της άποψης διάφοροι αναλυτές σημειώνουν, ότι η κυριαρχία δεν συνιστά πλέον την υπέρτατη αρχή και έχει απωλέσει σε σημαντικό βαθμό την σημασία της. Βλ. σχετικά στο J. Chopra και T. G. Weiss: «Sovereignty Is No Longer Sacrosanct: Codifying Humanitarian Intervention», *Ethics and International Affairs*, vol. 6, (1992), σ. 95-117, καθώς και R Lapidoth: «Sovereignty in Transition», *Journal of international Affairs*, vol. 45, no. 2 (Winter 1992), σ. 325-46. Ορισμένοι αναλυτές προχωρούν περισσότερο υποστηρίζοντας ότι ο κόσμος διανύει «το λυκόφως της κρατικής κυριαρχίας» ή ότι ακόμα έχει προχωρήσει και πέρα από αυτήν. Χαρακτηριστικά αυτής της αντίληψης είναι τα έργα των W.B Wriston: *The Twilight of Sovereignty: How the Information Revolution Is Transforming Our World* (New York: Charles Scribner's Sons, 1992) και M. J Soros: *Beyond Sovereignty: the Challenge of Global Policy*, (Columbia: University of South Carolina Press, 1986).

[387] Βλ. Marie-Noëlle Sarget: «The evolution of political systems: the effects of globalization», στο Res-Systemica, *Revue Européenne de Systémique*, Vol. 2 (2002), σ. 2, δημοσιευμένο στον δικυακό τόπο, http://www.afscet.asso.fr/resSystemica/Crete02/Sarget.pdf.

δημόσιες δαπάνες και η διακύμανση της ισοτιμίας. Το κράτος διατηρεί πλέον τον έλεγχο κυρίως στο επίπεδο των τιμών, των φόρων, των μισθών καθώς και στο επίπεδο των κοινωνικών παροχών λαμβάνοντας υπόψη τις εκάστοτε συνθήκες στην διεθνή αγορά και τις αντοχές των κοινωνικών φορέων.

Η παγκοσμιοποίηση οδηγεί επίσης σε έναν πολλαπλασιασμό των απαιτήσεων προς το πολιτικό σύστημα, στο επίπεδο του κράτους. Το πολιτικό σύστημα δέχεται συνεχώς νέα ερεθίσματα, «εισροές» από το σύγχρονο περιβάλλον που το αναγκάζουν να αντιδράσει, να δράσει[388]. Η συνεχής οικονομική αναδιάρθρωση συνεπεία της προσαρμογής στον διεθνή ανταγωνισμό, απαιτεί μια διαρκή ευελιξία. Το κράτος καλείται να ανταποκριθεί στο περιβάλλον της καπιταλιστικής αναδιάρθρωσης, μέσα από την πρόβλεψη ενεργητικών πολιτικών για την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων των εργαζομένων και παράλληλα καλείται να ενισχύσει τις κοινωνικές ομάδες που δεν μπορούν να συμβαδίσουν με τους ταχείς ρυθμούς εξέλιξης, προκειμένου να αποτρέψει μια διάρρηξη του κοινωνικού ιστού.
Επιπλέον, στις σύγχρονες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης τα κράτη δεν είναι πάντοτε σε θέση να προωθούν το αυστηρώς νοούμενο ως «εθνικό συμφέρον» σε σχέση με τα συμφέροντα και τις προτεραιότητες διεθνών φορέων, οι οποίοι παρεισφρύουν στις εσωτερικές υποθέσεις. Ένα παράδειγμα αποτελεί η διάσταση συμφερόντων ανάμεσα στο εθνικό και το υπερεθνικό κεφάλαιο, τα οποία βρίσκονται σε ανταγωνισμό για την υιοθέτηση μιας κρατικής πολιτικής, η οποία να ευνοεί τα συμφέροντα του ενός έναντι του άλλου[389].

Η σημαντικότερη επίδραση της παγκοσμιοποίησης για την διακυβέρνηση στο επίπεδο του κράτους, συνίσταται στο ότι οι αποδέκτες της κρατικής εξουσίας έχουν καταστεί εν μέρει παγκόσμιοι[390].Έτσι, οι σύγχρονες πολιτικές του κράτους λαμβάνουν υπόψη σε σημαντικό βαθμό τα αιτήματα που διατυπώνουν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, οι διεθνείς χρηματιστικές αγορές και τα παγκόσμια Μ.Μ.Ε, καθώς πολλές κυβερνήσεις φοβούνται ότι, εάν δεν παράσχουν ένα ελκυστικό φορολογικό και ρυθμιστικό περιβάλλον, το παγκόσμιο κεφάλαιο θα εγκαταλείψει την χώρα τους[391]. Σε άλλες περιπτώσεις, τα κράτη

---

[388] Βλ. Κλ.Κουτσούκης, *Η πολιτική ανάπτυξη, όπ.παρ.*, σ. 86.
[389] Βλ. Leo Panitch, «Η παγκοσμιοποίηση σε κρίση», *όπ.παρ.*, σ.316-334.
[390] J. A. Scholte, *Globalisation*, *όπ.παρ.*, σ.140.
[391] Πολλά κράτη παρέχουν επίσης επενδυτικά κίνητρα και μειωμένους φορολογικούς συντελεστές

εμφανίζονται ως υπέρμαχοι και ενεργοί υποστηρικτές των διεκδικήσεων παγκόσμιων κοινωνικών κινημάτων στους τομείς του περιβάλλοντος και των ανθρώπινων δικαιωμάτων[392]. *Συμπερασματικά, η παγκοσμιοποίηση μέσα από τον πολλαπλασιασμό των προκλήσεων, των αιτημάτων και των περιορισμών που δημιουργεί, καθιστά δυσχερέστερη την διαχείριση των εισροών (inputs) από το πολιτικό σύστημα. Παράλληλα, περιορίζει τα διαθέσιμα μέσα άσκησης πολιτικής του κράτους, γεγονός που επηρεάζει την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα των εκροών του (outputs)*[393].

Η επέκταση των υπερεδαφικών σχέσεων δεν σηματοδοτεί το τέλος, αλλά μάλλον την προσαρμογή του κράτους στο νέο περιβάλλον[394]. *Η διαδικασία παγκοσμιοποίησης επιτείνει την πίεση για πολιτική ανάπτυξη σαν ποιοτική και «ποσοτική» μεταβολή που αφορά το πολιτικό σύστημα, δηλαδή τους θεσμούς και τις διαδικασίες που συμβάλλουν στην «καλύτερη» λειτουργία (παραγωγή και κατανομή πολιτικών αγαθών) του πολιτικού συστήματος* Στα νέα πολυσύνθετα ζητήματα που ανακύπτουν στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, η απόκριση του κάθε κράτους άπτεται ουσιαστικά της πολιτικής ανάπτυξης του εθνικοπολιτικού συστήματος[395]. Επομένως, η προσαρμογή κάθε κράτους στην παγκοσμιοποίηση απαιτεί ξεχωριστή μελέτη, καθώς τούτη διαφοροποιείται ανάλογα με το επίπεδο των χωρητικοτήτων, των ικανοτήτων και της ευελιξίας του πολιτικού του συστήματος.

εμπλεκόμενα σε έναν διακρατικό ανταγωνισμό για την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Ενδεικτικά, βλ. V.Tanzi: "Globalization, Tax Competition and the Future of Tax Systems", *IMF Working Paper Series* WP/96/141 (1996).

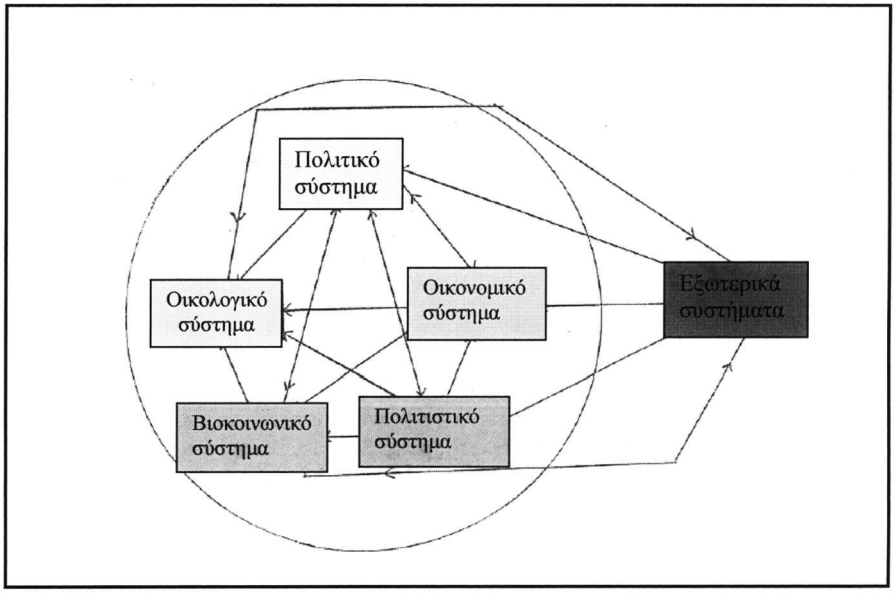
[392] Η περίπτωση των σκανδιναβικών χωρών οι οποίες στηρίζουν την δράση διεθνικών ΜΚΟ για το περιβάλλον ή τα ανθρώπινα δικαιώματα καθώς και η περίπτωση κρατών του αναπτυσσόμενου Νότου, οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τις εισηγήσεις διεθνικών ΜΚΟ στον σχεδιασμό αναπτυξιακών πολιτικών.

[393] Βλ. M.N. Sarget, «The evolution of political systems», *όπ.παρ.*, σ. 5.

[394] Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι A. P. Jarvis και A. J. Paolini: «καθ' όλη την ιστορική εξέλιξή του, το κράτος βρίσκεται συνέχεια σε κίνηση, εξελίσσεται και προσαρμόζεται στο πλαίσιο μιας διαδικασίας διαρκούς μετάβασης». Βλ. A. P. Jarvis και A. J. Paolini: «Locating the State» στο J. A. Camilleri (συλλογικό έργο επιμ.): *The State in Transition: Reimagining Political Space,* (Boulder, CO: Rienner 1995), σ. 9.

[395] Κλ. Κουτσούκης, *Η Πολιτική Ανάπτυξη, όπ.παρ.*, σ. 20.

Σχήμα 1: Το έθνος-κράτος σε περιβάλλον παγκοσμιοποίησης

Πηγή: Marie-Noëlle Sarget, «The evolution of political systems», *όπ.παρ.*, σ.2.

3. Η διακυβέρνηση στο πλαίσιο άλλων επιπέδων πέραν του κρατικού

Ι. Σε επίπεδο τοπικής/περιφερειακής διοίκησης

Τα τελευταία χρόνια σε πολλές χώρες του κόσμου παρατηρείται μια τάση αποκέντρωσης ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων από το επίπεδο της κεντρικής διοίκησης στο περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Συχνά μάλιστα οι φορείς τοπικής διοίκησης αναπτύσσουν σχέσεις με αντίστοιχους φορείς άλλων κρατών, παρακάμπτοντας πολλές φορές τις κεντρικές διοικήσεις [396].

Ειδικότερα, διασυνοριακές σχέσεις έχουν αναπτυχθεί ανάμεσα σε δήμους διαφόρων κρατών σε ποικίλα πεδία, όπως η οικονομική και πολιτιστική συνεργασία πόλεων μέσα από τον θεσμό της «διδυμοποίησης» (twinning)[397]. Στις μέρες μας, οι κυριότερες μητροπόλεις του κόσμου βρίσκονται σε διαρκή σύνδεση μέσα από τα παγκόσμια τηλεπικοινωνιακά δίκτυα, τις αεροπορικές συνδέσεις και τις ροές κεφαλαίου[398].
Ανάπτυξη παρουσιάζει, επίσης, η διακυβέρνηση στο επίπεδο των περιφερειών και των ομοσπονδιακών πολιτειών, οι οποίες πολλές φορές χαράσσουν δική τους πολιτική απέναντι στο ξένο κεφάλαιο και επικοινωνούν απευθείας με παγκόσμιους οργανισμούς και πολυεθνικές εταιρείες[399].

---

[396] Βλ. σχετικά τα έργα των I. D Duchacek, (συλλογικό έργο επιμ.): *Perforated Sovereignties and International Relations: Trans-Sovereign Contacts of Subnational Governments* (Westport, CT: Greenwood 1988), καθώς και B Hocking: *Localizing Foreign Policy: Non-Central Governments and Multilayered Diplomacy* (Basingstoke: Macmillan. 1993).

[397] Οι επίσημες διασυνοριακές επαφές σε τακτική βάση ανάμεσα σε δημοτικά συμβούλια από διάφορες χώρες, ξεκίνησαν σε μικρή κλίμακα κατά τις αρχές του εικοστού αιώνα, μέσω της Διεθνούς Ένωσης Τοπικών Αρχών (International Union of Local Authorities), η οποία ιδρύθηκε το 1913.

[398] Για τις εξελίξεις στα μητροπολιτικά κέντρα και την δικτύωση των πόλεων βλ. Manuel Castells, *The Iinformation Age: Economy, society and culture, Vol.I, όπ.παρ.*, κεφ. 6, ενότητα με τίτλο: «Advanced services, information flows and the global city», σ. 409 επ., καθώς και την ενότητα με τίτλο: «The transformation of urban form: the informational city», σ. 429 επ. Επίσης για την εξέλιξη των μεγάλων μητροπολιτικών κέντρων του κόσμου βλ. Εμίλ ντε Μπρι: «Το 2025 θα υπάρχουν στον πλανήτη 25 μεγαπόλεις 725 εκατομμυρίων κατοίκων» στο Serge Cordellier: *Ο κόσμος τον 21ο αιώνα, όπ.παρ.*, σ. 55-59.

[399] Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί, η Επιτροπή των Περιφερειών (Committee of the Regions) στο πλαίσιο της ΕΕ. Η Επιτροπή των Περιφερειών, η οποία συστήθηκε το 1994 με τη συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, είναι ένα συμβουλευτικό όργανο αποτελούμενο από εκπροσώπους των αρχών περιφερειακής και τοπικής αυτοδιοίκησης των κρατών μελών. Η γνώμη της Επιτροπής των Περιφερειών πρέπει να ζητείται πριν τη λήψη αποφάσεων της Ένωσης για θέματα όπως η περιφερειακή πολιτική, το περιβάλλον, η εκπαίδευση και οι μεταφορές, τα οποία όλα αφορούν τις τοπικές και περιφερειακές αρχές. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Συμβούλιο ζητούν τη γνώμη της Επιτροπής των Περιφερειών για θέματα που αφορούν άμεσα τις αρχές τοπικής ή περιφερειακής αυτοδιοίκησης, ή οποτεδήποτε το κρίνουν σκόπιμο. Από την πλευρά της, η Επιτροπή των Περιφερειών έχει το δικαίωμα να εκδίδει γνωμοδοτήσεις ιδίας πρωτοβουλίας τις οποίες διαβιβάζει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στο Συμβούλιο και στο Κοινοβούλιο. Βλ. σχετικά στον δικτυακό τόπο της ΕΕ, http://europa.eu/institutions/consultative/cor/index_el.htm .

Η αύξηση των πρωτοβουλιών του υπο-κρατικού επιπέδου στην παγκόσμια πολιτική δεν σηματοδοτεί το τέλος του κράτους ως σημαντικού πεδίου ρύθμισης. Παρότι οι τοπικές αρχές έχουν αποκτήσει μεγαλύτερη αυτονομία στα πλαίσια της επιταχυνόμενης παγκοσμιοποίησης, το γεγονός αυτό δεν σημαίνει απαραίτητα, ότι έχει σημειωθεί και μια συνολική διεύρυνση του εύρους των πολιτικών τους πρωτοβουλιών. Σε τελική ανάλυση, όπως στην περίπτωση των κρατών έτσι και οι δημοτικές/ περιφερειακές αρχές, καλούνται σήμερα να αντιμετωπίσουν πέρα από τους θεσμούς της κεντρικής διοίκησης στο κρατικό επίπεδο, τα νέα κέντρα διακυβέρνησης στο περιφερειακό και στο παγκόσμιο επίπεδο[400].

ΙΙ. Σε επίπεδο γεωγραφικών περιφερειών

Στην εποχή της επιταχυνόμενης παγκοσμιοποίησης παρατηρείται ένας πολλαπλασιασμός των διακρατικών περιφερειακών συμφωνιών, οι οποίες έχουν συμβάλει σε μια σημαντική αύξηση ρυθμιστικών κανόνων και δραστηριοτήτων[401]. Σήμερα, η τάση της περιφερειακής συνεργασίας εκτείνεται σε όλες τις περιοχές του πλανήτη[402]. Σύμφωνα με τις προβλέψεις ορισμένων αναλυτών, η διακυβέρνηση στον 21ο αιώνα, θα καταστεί τελικά υπόθεση *ενός πολυμερισμού των περιφερειών* έναντι του πολυμερισμού των κρατών κατά το παρελθόν[403].

Ορισμένοι περιφερειακοί οργανισμοί έχουν αποκτήσει έναν βαθμό αυτονομίας απέναντι στα κράτη μέλη τους, παρότι τα τελευταία εξακολουθούν να παραμένουν βασικοί πρωταγωνιστές στο πλαίσιο της θεσμικής τους λειτουργίας[404]. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η εκχώριση αρμοδιοτήτων έχει διευρύνει την ρυθμιστική εξουσία των περιφερειακών

---

[400] Ειδικότερα, οι δημοτικές/ περιφερειακές διοικήσεις αντιμετωπίζουν πιέσεις για την εξυπηρέτηση των συμφερόντων των πολυεθνικών εταιρειών, των παγκόσμιων χρηματιστικών αγορών και των παγκόσμιων ΜΚΟ. Αναλυτικότερα, βλ. Jan Aart Scholte, *Globalization*, *όπ.παρ.*, σ. 146.

[401] Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση της διακυβέρνησης στο πλαίσιο των κυριότερων καθεστώτων περιφερειακής συνεργασίας (ΕΕ, Β. Αμερικής, Ασίας-Ειρηνικού), βλ. Antony Payne: «Globalization and modes of regionalist governance», στο Jon Pierre (επιμ.), *Debating governance*, σ. 201-218.

[402] Το πλέον προωθημένο πλαίσιο περιφερειακής συνεργασίας είναι η ΕΕ. Πλαίσια περιφερειακής συνεργασίας έχουν αναπτυχθεί επίσης στην Κεντρική και τη Νότιο Αμερική, την Ανατολική Αφρική, τη Νοτιοανατολική Ασία, την Καραϊβική, τη Δυτική Αφρική, τη Νότια Αφρική, την περιοχή του Περσικού Κόλπου, την Κεντρική Ασία, τη Νότια Ασία, την Κεντρική Ευρώπη, την περιοχή της Μαύρης Θάλασσας, και τη Βόρεια Αμερική.

[403] Για μια ενδιαφέρουσα ανάλυση των τάσεων στην διαπεριφερειακή συνεργασία, βλ. B. Hettne (συλλογικό έργο επιμ.): *Globalism and the New Regionalism*, (Basingstoke: Macmillan, 1999).

[404] Αναλυτικότερα για τον ρόλο των περιφερειακών οργανισμών (αυτονομία, δημόσια υπευθυνότητα και λογοδοσία) στην σύγχρονη διακυβέρνηση, βλ. David Held and Mathias Koening Archibugi (επιμ.): *Global governance and public accountability,* (Blackwell Publishing 2005).

οργανισμών σε τέτοιο επίπεδο, ώστε τα κράτη μέλη τους να υπάγονται σ' αυτή την εξουσία, όπως συνιστά η περίπτωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η περιφερειακή συνεργασία έχει συσχετισθεί θετικά ή αρνητικά με την παγκοσμιοποίηση. Κατά μια άποψη, η περιφερειακή συνεργασία και η παγκοσμιοποίηση θεωρούνται συμπληρωματικές διαδικασίες, στο μέτρο που η εγκαθίδρυση κοινής αγοράς σε επίπεδο περιφερειών διευκολύνει τις οικονομίες κλίμακας για τη διανομή και πώληση των παγκόσμιων προϊόντων[405]. Επίσης, τα περιφερειακά πλαίσια συχνά έχουν αποδειχθεί αποτελεσματικός μηχανισμός για την εφαρμογή παγκόσμιων κανόνων, σε πεδία, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα και η εναρμόνιση των τεχνικών προδιαγραφών. Ορισμένοι αναλυτές προχωρούν περισσότερο, θεωρώντας την περιφερειακή ολοκλήρωση ως ενδιάμεσο στάδιο για την οικοδόμηση των θεμελίων μιας οικουμενικής τάξης πραγμάτων (globality)[406].

Κατά μια άλλη άποψη, η περιφερειακή συνεργασία σχετίζεται αρνητικά με την παγκοσμιοποίηση. Ειδικότερα, θεωρείται ότι αποτελεί μια νεο-προστατευτική, εθνικιστική άμυνα ενάντια στις αντινομίες του διεθνοποιούμενου καπιταλισμού και την επιβολή παγκόσμιας πολιτισμικής ομογενοποίησης[407].

Σημειώνεται ότι η επέκταση των υπερεθνικών σχέσεων δεν αποτέλεσε τον μοναδικό παράγοντα ανάπτυξης και επέκτασης των περιφερειακών συνεργασιών ανά τον κόσμο. Οι ιδιαίτερες συνθήκες κάθε περιφέρειας καθόρισαν, ειδικότερα, τα πεδία, τις μορφές συνεργασίας καθώς και τους ρυθμούς εμβάθυνσης της περιφερειακής συνεργασίας[408].

---

[405] Βλ. Ντενί Κλέρκ «Η σύσταση περιφερειακών οικονομικών συνόλων δεν είναι ασύμβατη με την παγκοσμιοποίηση», στο Serge Cordellier, *όπ.παρ.*, σ. 213-217.

[406] Βλ D.Tuber: «One World - One Vision for Business» στο S. Bushrui (συλλογικό έργο επιμ.): *Transition to a Global Society,* (Oxford: Oneworld 1993) σ. 98-107, καθώς και B.Hettne: «The Regional Factor in the Formation of a New World Order» στο Y. Sakamoto (συλλογικό έργο επιμ.): *Global Transformation: Challenges to the State System*, (Tokyo: United Nations University 1994), σ. 134-66.

[407] Παραδείγματα αυτής της αντίληψης συνιστούν οι περιορισμοί που θέτει η ΕΕ στο εξωτερικό εμπόριο και οι αυστηρότεροι έλεγχοι στη μετανάστευση προς την ΕΕ. Την αντίληψη ότι η περιφερειοποίηση παρεμποδίζει την ολοκλήρωση της παγκόσμιας οικονομίας διατυπώνουν οι Hirst και Thompson, *Η παγκοσμιοποίηση σε αμφισβήτηση, όπ.παρ.*, σ. 384-385.

[408] Ενδεικτική του πώς οι πολιτικές συνθήκες των χωρών επηρεάζουν το εύρος της μεταξύ τους συνεργασίας σε περιφερειακό επίπεδο, είναι η περίπτωση της «Ένωσης για τη Μεσόγειο», η οποία ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 2008 με πρωτοβουλία του Γάλλου προέδρου Νικολά Σαρκοζί. Κατά τις σχετικές συζητήσεις που διεξήχθησαν σε επίπεδο ΕΕ, η ιδέα του Γάλλου Προέδρου είχε αντιμετωπιστεί με καχυποψία τόσο από την ΕΕ, όσο και από επιμέρους κράτη μέλη, θέτοντας ερωτηματικά σχετικά με τις συμμετέχουσες χώρες, τη

ΙΙΙ. Σε επίπεδο διεθνών οργανισμών

Οι διεθνείς οργανισμοί οικουμενικού χαρακτήρα, όπως ο ΟΗΕ, οι θεσμοί του Bretton Woods (ΔΝΤ, Παγκόσμια Τράπεζα), ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου και ο ΟΟΣΑ έχουν διαμορφώσει τα ρυθμιστικά πλαίσια που διευκόλυναν την παγκοσμιοποίηση.

Κύριο χαρακτηριστικό της διακυβέρνησης στο πλαίσιο των διεθνών οργανισμών είναι ακριβώς το ότι η ισχύς των παραγόμενων κανόνων έχει παγκόσμια εμβέλεια. Διάφοροι διεθνείς θεσμοί έχουν αποκτήσει ευρείες αρμοδιότητες στο πεδίο της διεθνούς οικονομικής διακυβέρνησης:

- Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης έχει θεσπίσει μέτρα πάνω σε περιβαλλοντικά, φορολογικά ζητήματα καθώς και σε ζητήματα που αφορούν τις ξένες επενδύσεις.
- Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου έχει θεσπίσει το πλέον ενισχυμένο παγκόσμιο εμπορικό καθεστώς στην ιστορία του διεθνούς εμπορίου[409].
- Το ΔΝΤ μέσα από διάφορα εργαλεία και αποφάσεις εκτός των άλλων παρεμβαίνει στις αναληφθείσες οικονομικές πολιτικές των κρατών μελών του, ενώ ασκεί και ρόλο επόπτη του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος.[410].

Επιπλέον, οι διεθνείς οργανισμοί χρησιμοποιούν τα παγκόσμια δίκτυα επικοινωνιών για την διεξαγωγή των δραστηριοτήτων τους. Οι υπηρεσίες τους είναι υπερεθνικές

σχέση της Ένωσης για τη Μεσόγειο με την ΕΕ, το εύρος των αρμοδιοτήτων της και την προστιθέμενη αξία της σε σχέση με την ήδη υπάρχουσα Ευρωμεσογειακή Συνεργασία. Ειδικότερα, η Γερμανία και η Αγγλία δεν επιθυμούσαν να συνδράμουν οικονομικά μια περιοχή ήσσονος σημασίας για τα άμεσα συμφέροντά τους, ενώ οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης ανησυχούσαν για μια ενδεχόμενη στροφή του ενδιαφέροντος της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας προς την Μεσόγειο. Και από την πλευρά των κρατών της Μεσογείου υπήρξε διαφοροποιημένη προσέγγιση, καθώς κάθε Μεσογειακή χώρα ακολουθούσε την δική της πολιτική απέναντι στην προοπτική συνεργασίας. Η Τουρκία αρχικά υιοθέτησε αρνητική στάση διαβλέποντας, ότι η «Ένωση για τη Μεσόγειο» ενείχε τον κίνδυνο να αποτελέσει υποκατάστατο για την ενταξιακή της πορεία στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η «Ένωση για τη Μεσόγειο», έγινε τελικά αποδεκτή από τους ευρωμεσογειακούς εταίρους, υπό τη μορφή μιας «ένωσης προγραμμάτων» στους άξονες του περιβάλλοντος, του διαπολιτισμικού διαλόγου, της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης και της δημιουργίας ενός περιβάλλοντος ασφαλείας. Στην Ένωση θα συμμετέχουν τελικά όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ και οι τρίτες μεσογειακές χώρες.

[409] Σύμφωνα με τη συμφωνία του Μαρακές (1994) με βάση την οποία συστήνεται ο ΠΟΕ, τα κράτη μέλη έχουν δεσμευθεί να φιλελευθεροποιήσουν τα εμπορικά τους καθεστώτα. Ο ΠΟΕ μέσω του οργάνου επιθεώρησης εμπορικής πολιτικής διενεργεί περιοδική επιτήρηση των εμπορικών μέτρων που λαμβάνουν οι κυβερνήσεις των μελών. Οι διακρατικές εμπορικές διαφορές που αφορούν παραβιάσεις των κανόνων του ΠΟΕ εκδικάζονται από ομάδες εμπειρογνωμόνων (panels) των οποίων αποφάσεις είναι δεσμευτικές για τα μέρη.

[410] Αναλυτικότερα για τον ρόλο και τις δραστηριότητες του ΔΝΤ, βλ. H. James: *International Monetary Cooperation since Bretton Woods* (New York: Oxford University Press, 1996).

γραφειοκρατίες καθώς το προσωπικό και τα κεφάλαιά για την λειτουργία τους προέρχονται από όλα τα μέρη του κόσμου[411].

Η ραγδαία περιβαλλοντική υποβάθμιση έχει επίσης ωθήσει στην επέκταση της παγκόσμιας διακυβέρνησης μέσα από την ανάπτυξη πολυμερών συμφωνιών και θεσμών για την αντιμετώπιση άμεσων ζητημάτων[412]. Επίσης, διακυβέρνηση μέσω αποφάσεων και δράσεων των διεθνών οργανισμών έχει ασκηθεί και για ευαίσθητα ζητήματα που άπτονται του πυρήνα της κρατικής κυριαρχίας όπως η διαχείριση συγκρούσεων[413] και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η ανάπτυξη των θεσμών διακυβέρνησης οικουμενικού χαρακτήρα, συνιστά μια ακόμη ένδειξη του τέλους της διακυβέρνησης του κράτους με βάση το πρότυπο της αποκλειστικής κυριαρχίας. Ανεξαρτήτως της σχέσης τους με το κράτος και παρά τους όποιους περιορισμούς στην ανάπτυξη της δράση τους[414] οι παγκόσμιες ρυθμιστικές αρχές έχουν καταστεί σαφώς σημαντικός φορέας της σύγχρονης διακυβέρνησης.

ΙΙΙ. Σε επίπεδο ιδιωτικού τομέα

Η περίοδος της επιταχυνόμενης παγκοσμιοποίησης από τη δεκαετία του 1960 και μετά, χαρακτηρίζεται από την αυξανόμενη εμπλοκή φορέων της κοινωνίας πολιτών, καθώς και επιχειρήσεων στην άσκηση διακυβέρνησης, ακόμα και στην παραγωγή ρυθμίσεων[415]. Πεδία, όπως οι διασυνοριακές ροές κεφαλαίου και η παγκόσμια οικολογική υποβάθμιση

---

[411] Επιπροσθέτως, αρκετοί διεθνείς θεσμοί έχουν συστήσει διπλωματικές αντιπροσωπείες σε διάφορες χώρες, όπως συνιστά η περίπτωση της Παγκόσμιας Τράπεζας και ειδικευμένων οργανώσεων του συστήματος ΟΗΕ.

[412] Αναφορικά με τη διεθνή διάσταση της διαχείρισης των οικολογικών θεμάτων βλ. Γιώργος Δ. Σαμιώτης, Γρηγόρης Ι. Τσάλτας: *Διεθνής προστασία του περιβάλλοντος. Διεθνείς πολιτικές και δίκαιο του περιβάλλοντος,* (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1990). Επίσης William Clark: «Environmental globalization» στο Joseph S. Nye, John D. Donahue (επιμ.): *Governance in a globalizing world, όπ.παρ.,* σ. 86-104.

[413] Βλ. σχετικά, T. Findlay: «Armed Conflict Prevention, Management and Resolution», *SIPRI Yearbook 1995,* (Oxford: Oxford University Press 1995), σ. 37-82.

[414] Μεταξύ των κυριότερων αδυναμιών της διακυβέρνησης σε επίπεδο διεθνών θεσμών αναφέρονται η περιορισμένη επιβολή, ο συχνά ελλιπής συντονισμός μεταξύ των οργάνων, η έλλειψη χρηματοδοτικών πόρων καθώς και η αντίληψη που έχει σημαντικό ποσοστό των πολιτών για το έλλειμμα νομιμοποίησης της δράσης τους. Αναλυτικότερα για την αποτελεσματικότητα της διακυβέρνησης στο επίπεδο των διεθνών θεσμών, βλ. Oran R. Young: «The effectiveness of international institutions: hard and cases and critical variables», στο James Rosenau and Ernst-Otto Czempiel (επιμ.): *Government without government, όπ.παρ.,* σ. 160-194.

[415] Αναλυτικότερα για την «ιδιωτικοποίηση» της διακυβέρνησης βλ. K. Ronit και V. Schneider (επιμ.): *Private Organisations, Governance and Global Politics* (London: Routledge, 1999) καθώς και R. A. Higgott (συλλογικό έργο επιμ.): *Non-State Actors and Authority in the Global System* (London: Routledge 2000).

έχουν αποδειχθεί ιδιαίτερα επιδεκτικές σε ρυθμιστικές πρωτοβουλίες από φορείς του ιδιωτικού τομέα, οι οποίοι ασκούν διακυβέρνηση μέσω των παγκόσμιων δικτύων, παρακάμπτοντας πολλές φορές και τα ίδια τα κράτη[416].

Κατά μία άποψη, η εξέλιξη αυτή συνιστά πρόοδο προς μια αποτελεσματικότερη ρύθμιση στο σύγχρονο περιβάλλον. Κατά μια άλλη άποψη εκφράζεται ανησυχία, ότι ο δημόσιος τομέας χάνει τις ρυθμιστικές του αρμοδιότητες σε πολλά πεδία, ενώ και η άσκηση ρυθμιστικών δραστηριοτήτων από τον ιδιωτικό τομέα διαφεύγει εύκολα του δημοκρατικού ελέγχου.

Σε ότι αφορά την συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στη σύγχρονη διακυβέρνηση αυτή λαμβάνει χώρα στα εξής επίπεδα: Η διαδικασία ανάθεσης για την εκτέλεση δραστηριοτήτων από τον δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα (contracting out) συνιστά μια σύγχρονη μορφή διακυβέρνησης, η οποία υπαγορεύθηκε από την επικράτηση του νεοφιλελεύθερου προτύπου και την χαλάρωση της αποκλειστικότητας στην άσκηση διακυβέρνησης από το κράτος[417]. Η πρακτική της ανάθεσης λειτούργησε κυρίως στο πεδίο παροχής κοινωνικών υπηρεσιών[418]. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις, η συνδρομή των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών αποτελεί αναγκαίο όρο για την υλοποίηση πολιτικών, όπως η περίπτωση κατά την οποία οι μη κυβερνητικές οργανώσεις συνιστούν τον σύνδεσμο ανάμεσα σε διεθνείς οργανισμούς, όπως ο ΟΗΕ, με τοπικές κοινότητες με στόχο την υλοποίηση μιας συγκεκριμένης πολιτικής[419].

Στο σύγχρονο περιβάλλον διακυβέρνησης παρατηρείται ενεργότερη συμμετοχή οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών κατά την διαμόρφωση πολιτικών του δημόσιου τομέα.

---

[416] Αναφορικά με τον ρόλο των διεθνικών δικτύων στην παγκόσμια διακυβέρνηση, βλ. Thomas Risse-Kappen: «Structures of governance and transnational relations», στο Thomas Risse-Kappen (επιμ.): *Bringing transnational relations back in. Non-state actors, domestic structures and international relations*, (Cambridge University Press 1995), σ. 280-313.

[417] Jean Art Scholte, *Globalisation, όπ.παρ.*, σ. 152.

[418] Αναλυτικότερα βλ. L. M Salamon: «The Marketization of Welfare: Changing Nonprofit and For-Profit Roles in the American Welfare-State», *Social Service Review*, vol. 67, no. 1 (March 1993), σ. 16-39.

[419] Ενδεικτικά παραδείγματα από την διεθνή πρακτική είναι τα κράτη που παρέχουν επίσημη αναπτυξιακή βοήθεια (ODA) ιδίως σε χώρες του αναπτυσσόμενου Νότου να διοχετεύουν την βοήθεια σε ΜΚΟ παρά στις κυβερνήσεις. Αναλυτικότερα για τις δραστηριότητες των ΜΚΟ στο πεδίο της διεθνούς αναπτυξιακής συνεργασίας, βλ. Π. Σκλιάς: «Η διεθνής πολιτική οικονομία και ο ρόλος των μη κυβερνητικών οργανώσεων στη διεθνή αναπτυξιακή συνεργασία» στο Π.Σκλιάς-Α.Χουλιάρας (επιμ), *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών, όπ.παρ.*, σ. 29-72.

Ως παραδείγματα ενεργότερης εμπλοκής μπορούν να αναφερθούν η στενή σχέση των ΜΚΟ με το κράτος[420] και η συμμετοχή οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών κατά την διαμόρφωση ορισμένων πολιτικών των διεθνών οργανισμών[421].

Στις μέρες μας πολλοίς φορείς της κοινωνίας πολιτών, επιδιώκουν να επηρεάσουν με τη δράση τους, την διαμόρφωση των επίσημων πολιτικών όχι μόνο στο επίπεδο του κράτους αλλά και σε επίπεδο παγκόσμιων θεσμών[422]. Στην σύγχρονη πολιτική, οι ομάδες σε επίπεδο βάσης δύνανται να προωθήσουν τα αιτήματά τους, μέσα από την διαμόρφωση συμμαχιών με άλλους ΜΚΟ ή ακόμα και με άλλους φορείς της σύγχρονης διακυβέρνησης, όπως διεθνείς θεσμούς και διεθνικές επιχειρήσεις[423]. Τέτοιες συμμαχίες έχουν συγκροτηθεί λχ για εκστρατείες σχετικά με την διάσωση του περιβάλλοντος, την αυτονομία γηγενών λαών και τα δικαιώματα υποβαθμισμένων κοινωνικών ομάδων[424].

Άλλη μορφή εμπλοκής του ιδιωτικού τομέα στην σύγχρονη διακυβέρνηση, συνίσταται στην παραγωγή δεσμευτικών κανόνων. Ένα από τα πεδία αυτά είναι ο χρηματοπιστωτικός τομέας[425]. Ειδικότερα, μεγάλοι διεθνείς οίκοι οικονομικής αξιολόγησης, όπως οι "Moody's

---

[420] Σε ορισμένες περιπτώσεις ιδίως στις χώρες του αναπτυσσόμενου νότου, η σχέση ανάμεσα σε ΜΚΟ και το κράτος είναι τόσο στενή, ώστε οι εν λόγω οργανώσεις αποκαλούνται και "GONGOs", δηλαδή «κυβερνητικές ΜΚΟ».

[421] Τα σημαντικότερα όργανα των Ηνωμένων Εθνών έχουν εντάξει τμήμα συνεργασίας/ συνδέσμου (liaison) με ΜΚΟ. Αναλυτικότερα για την συνεργασία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών με ΜΚΟ, βλ. T. G. Weiss, and L. Gordenker (επιμ.): *NGOs, the UN, and Global Governance* (Boulder, CO: Rienner 1996).

[422] Αναλυτικότερα για την δράση των ΜΚΟ κατά την διαδικασία διαμόρφωσης της πολιτικής των διεθνών οργανισμών καθώς και πολιτικών και αποφάσεων στο επίπεδο του κράτους, βλ. David Brown, Sanjeev Khagram, Mark Moore και Peter Frumkin: «Globalisation, NGO's and multisectoral relations», στο Joseph Nye και John Donahue, *Governance*, *όπ. παρ.*, σ.271-296.

[423] Αναφορικά με την δικτύωση οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών με στόχο την προώθηση της δράσης τους και την δημιουργία συμμαχιών με άλλους διεθνείς δρώντες στο πλαίσιο της σύγχρονης διακυβέρνησης βλ. ενδεικτικά τα παρακάτω έργα: J.Smith (συλλογικό έργο επιμ.): *Transnational Social Movements and Global Politics: Solidarity beyond the State* (Syracuse: Syracuse University Press 1997), K. Sikkink: *Activists beyond Borders: Transnational Advocacy Networks in International Politics* (Ithaca, NY: Cornell University Press 1998), καθώς και Thomas Risse-Kappen (επιμ.), *Bringing transnational relations back in, όπ.παρ.*

[424] Ως παραδείγματα τέτοιων εκστρατειών μπορούν να αναφερθούν:

-οι εκστρατείες του κινήματος «The Green Belt Movement»για την κατοχύρωση των δικαιωμάτων της γυναίκας διεθνώς, καθώς και για την προστασία του περιβάλλοντος, το οποίο ξεκίνησε στην Κένυα και σύντομα η δράση του επεκτάθηκε σ' όλη την Αφρικανική ήπειρο (περισσότερες πληροφορίες για την δραστηριότητα του κινήματος στον δικτυακό τόπο: http://social-activism.suite101.com/article.cfm/overview_of_green_belt_movement

-οι εκστρατείες αυτόχθονων πληθυσμών, από κοινού με περιβαλλοντικές οργανώσεις για την διάσωση των τροπικών δασών, όπως στην περίπτωση των δασών του Αμαζονίου.

-η εκστρατεία του «Κινήματος Ακτημόνων Εργατών» (Landless Workers Movement/ Movimento dos Trabalhadores Rurais Sem Terra), το οποίο μάχεται για μια δικαιότερη διανομή της αγροτικής γης στην Βραζιλία, καθώς και για μια βιώσιμη γεωργία.

[425] Βλ. σχετικά T. J. Sinclair: «Passing Judgement: Credit Rating Processes as Regulatory Mechanisms of

Investors Service" και "Standard and Poor's" έχουν θέσει πρότυπα στο πεδίο της χρηματοοικονομικής διαχείρισης, η Διεθνής Επιτροπή Λογιστικών Προτύπων (International Accounting Standards Committee) στο πεδίο των εταιρικών λογιστικών και οργανισμοί όπως η Διεθνή Ομοσπονδία Χρηματιστηρίων (International Federation of Stock Exchanges) στην αγορά τίτλων,.

4. Συνέπειες για τα δημοκρατικά πολιτικά συστήματα

Η δημοκρατία συνιστά μια πολυσήμαντη και δυναμικά εξελισσόμενη έννοια[426]. Ο πυρήνας της έγκειται στην διακυβέρνηση μιας πολιτείας με συλλογική και ισότιμη συμμετοχή των πολιτών[427]. Η δημοκρατική διακυβέρνηση διακρίνεται από τον συμμετοχικό της χαρακτήρα, την διαφάνεια και την υπευθυνότητα των θεσμών απέναντι στους πολίτες.

Η εκπλήρωση των γενικών όρων της δημοκρατίας πραγματοποιείται με διαφορετικούς τρόπους, ανάλογα με την ιστορική περίοδο και το ιδιαίτερο κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο κάθε κοινωνίας. Κατά συνέπεια, είναι ανάγκη να διαχωρίζεται η γενική έννοια της δημοκρατίας από επιμέρους εκφάνσεις της, όπως η φιλελεύθερη δημοκρατία, η οποία αποτελεί την κυρίαρχη προσέγγιση σήμερα[428].

Governance in the Emerging World Order», *Review of international Political Economy,* vol. 1, no. 1 (Spring 1994), σ. 133-159 .

[426] Για την εξέλιξη της δημοκρατίας από την εποχή συγκρότησης του έθνους-κράτους μέχρι την εποχή της παγκοσμιοποίησης, βλ. David Held: *Democracy and the global order: From the modern state to cosmopolitan governance*, 3rd edition (Polity Press 1997), σ. 29-140.

[427] Σύμφωνα με την ανάλυση του Γ. Κοντογιώργη για την έννοια της δημοκρατίας, η απόσπαση του πολιτικού συστήματος από το κράτος και η ενσάρκωσή του στην κοινωνία, συνιστά ακριβώς το θεμελιώδες γνώρισμα της δημοκρατίας, το οποίο και αποτελεί το βασικό σημείο διαφοράς της από το πολιτικό σύστημα της αντιπροσώπευσης. Διότι το σύστημα αντιπροσώπευσης αν και αναγνωρίζει την πολιτειακή συγκρότηση της κοινωνίας ως δήμου, εντούτοις της αποδίδει μόνο την ιδιότητα και τις αρμοδιότητες του εντολέα. Στην δημοκρατία, ωστόσο, το σύνολο της πολιτικής αρμοδιότητας περιέρχεται στον δήμο. Αναλυτικότερα για την έννοια της δημοκρατίας, τις διαφορές την αντιπροσώπευση και τις αδυναμίες των σύγχρονων πολιτικών συστημάτων, βλ. το έργο του Γ. Κοντογιώργη: *Η δημοκρατία ως ελευθερία. Δημοκρατία και αντιπροσώπευση*, (Εκδόσεις Πατάκης, 2007).

[428] Αναφορικά με την κυριαρχία της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει στο σύγχρονο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, βλ. John Schwarzmantel: *Για μια δημοκρατική πολιτεία: Ταυτότητα και συμμετοχή*, Ξ. Γιαταγάνας (μετ.), (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2005), σ. 47- 70.

Η διατύπωση ενός εργαλειακού ορισμού της δημοκρατίας είναι αναγκαίος για τον καθορισμό βασικών ιδιοτήτων και λειτουργιών της, ο οποίος καθιστά στη συνέχεια δυνατό τον εντοπισμό και την εκτίμηση των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στην δημοκρατία. *Για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας, η έννοια της δημοκρατίας γίνεται νοητή με βάση το πρότυπο της φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας του J. Schumpeter.*

Τα κύρια χαρακτηριστικά του προτύπου της φιλελεύθερης δημοκρατίας του Scumpeter συνίστανται[429]:

- στον πλουραλιστικό ανταγωνισμό κομμάτων για την κατάληψη της εξουσίας.
- στην συμμετοχή ισότιμων πολιτών στην επιλογή εκπροσώπων μέσα από ελεύθερες, δίκαιες και περιοδικές εκλογές.
- στην κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων, μεταξύ των οποίων την ελευθερία του λόγου, το δικαίωμα συνάθροισης και οργάνωσης, ως αναγκαίο όρο για την διασφάλιση αποτελεσματικού ανταγωνισμού και συμμετοχής στο πολιτικό σύστημα.

Το εν λόγω μοντέλο επιλέχθηκε, δεδομένου ότι αφενός συνιστά το επικρατούν, σήμερα, πρότυπο φιλελεύθερης δημοκρατίας το οποίο ενσωματώνει τους ευρέως αποδεκτούς όρους λειτουργίας μιας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας (τον ρόλο των αντιπροσωπευτικών θεσμών, των κομμάτων, της κοινωνίας πολιτών και των δικαιωμάτων του πολίτη). Αφετέρου, είναι το πλέον διαδεδομένο πρότυπο δημοκρατίας στα εθνοκρατικά πλαίσια καθώς συναντάται στα περισσότερα κράτη του κόσμου. Σημαντικό επίσης πλεονέκτημα του εν λόγω προτύπου, είναι ότι χρησιμοποιείται ευρέως σε συγκριτικές διαχρονικές αναλύσεις μέτρησης και αξιολόγησης δεικτών δημοκρατικότητας[430], της «επίσημης» ή αλλιώς «εκλογικής» δημοκρατίας»[431].

---

[429] Το πρότυπο της φιλελεύθερης δημοκρατίας σύμφωνα με τον Joseph A. Schumpeter αναλύεται στο έργο του: *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York: Harper and Row 1950) και στην ελληνική έκδοση του ΚΕΠΕ: *Joseph Schumpeter: Καπιταλισμός, σοσιαλισμός και δημοκρατία*, (1972). Το μοντέλο δημοκρατίας του Shumpeter έχει χαρακτηριστεί και ως μοντέλο «της ισορροπίας του πλουραλιστικού ελιτισμού», διότι: α)είναι πλουραλιστικό: Ξεκινά από το θεώρημα, ότι η κοινωνία στην οποία πρέπει να προσαρμοστεί ένα σύγχρονο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα είναι πλουραλιστική, δηλ. μια κοινωνία από άτομα, που το καθένα τους σύρεται από τα πολλά του συμφέροντα, άλλοτε μαζί με μιαν ομάδα συνανθρώπων του και άλλοτε μαζί με μια άλλη, β)είναι ελιτιστικό, κατά το ότι αναθέτει τον κύριο ρόλο στην πολιτική διαδικασία σε αυτοεπιλεγόμενες ομάδες ηγετών (ελίτ), γ)είναι μοντέλο ισορροπίας, κατά το ότι παρουσιάζει την δημοκρατική διαδικασία ως σύστημα που διατηρεί μια ισορροπία μεταξύ της ζήτησης και της προσφοράς πολιτικών αγαθών. Βλ. σχετικά Κ. Μπ. Μακφέρσον: *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας*, 2η έκδοση, Ελ. Κασίμη (μετ.), (εκδόσεις Γνώση, 1986), σ. 115-116.

[430] Η οργάνωση "Freedom House" *(www.freedomhouse.org)* έχει κατασκευάσει δείκτες για την μέτρηση της

Σκοπός είναι να εντοπιστούν οι αδυναμίες και οι ανεπάρκειες τις οποίες το επικρατούν πρότυπο της φιλελεύθερης δημοκρατίας αντιμετωπίζει στο σύγχρονο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, παρέχοντας έτσι έναυσμα για μια κριτική θεώρησή του[432], η οποία εισηγείται είτε την μεταρρύθμιση, είτε τον «εμπλουτισμό» της σύγχρονης δημοκρατίας, προκειμένου αυτή να εκπληρώνει την ουσία της, δηλ. τον πλουραλιστικό, συμμετοχικό, διαβουλευτικό και συμπεριληπτικό της χαρακτήρα στις σύγχρονες κοινωνίες[433].

δημοκρατικότητας στις επιμέρους χώρες. Η "Freedom House" είναι ΜΚΟ με έδρα στις ΗΠΑ, η οποία δραστηριοποιείται στην έρευνα και την προάσπιση της δημοκρατίας, των πολιτικών ελευθεριών και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Είναι γνωστή για την ετήσια έκθεση που εκδίδει σχετικά με το επίπεδο της δημοκρατίας σε κάθε χώρα. Η οργάνωση ιδρύθηκε το 1941 από τον Wendell Willkie και την Eleanor Roosevelt και χρηματοδοτείται από την αμερικανική κυβέρνηση καθώς και από άλλες πηγές όπως τα ιδρύματα Bradley Foundation, Smith Richardson Foundation, και η ολλανδική κυβέρνηση. Η οργάνωση έχει δεχθεί επικρίσεις ότι προωθεί τις αντιλήψεις και τα συμφέροντα τω ΗΠΑ δεδομένου, ότι από εκεί λαμβάνει χρηματοδότηση. Από την άλλη μεριά, πολλοί αξιολογούν θετικά το έργο της οργάνωσης. Η ετήσια έκθεση της οργάνωσης Freedom House με τίτλο "Freedom in the World", επιχειρεί να μετρήσει το επίπεδο της δημοκρατίας και των πολιτικών ελευθεριών σε διάφορα κράτη (στην έκθεση του 2007, αξιολογήθηκαν 193 χώρες), καθώς και σε περιοχές που αποτελούν αντικείμενο διακρατικών διαφορών ανά τον κόσμο. Για τον σκοπό αυτό κατασκευάζει δείκτες επίδοσης, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν τα επίπεδα των πολιτικών δικαιωμάτων σε μια κλίμακα από το 1 (που συνιστά την καλύτερη επίδοση και δηλώνει τον μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας στο πολιτικό σύστημα) έως το 7 (που συνιστά την χειρότερη επίδοση και δηλώνει τον μικρότερο βαθμό ελευθερίας). Με βάση τον δείκτη ελευθερίας, οι χώρες κατατάσσονται στις κατηγορίες: ελεύθερες, μερικώς ελεύθερες και ανελεύθερες. Ο δείκτης του Freedom House χρησιμοποιείται συχνά από τους ερευνητές για την μέτρηση του βαθμού δημοκρατικότητας ενός πολιτικού συστήματος και συσχετίζεται με άλλους δείκτες, όπως αυτοί του "Polity data series". Εκτενή χρήση αυτών των δεικτών έχει κάνει σε σχετική έρευνά του για τη χώρα μας (1919-1981), ο Κλ. Κουτσούκης. Βλ. σχετικά το έργο του, *Η πολιτική ανάπτυξη, όπ.παρ.*

[431] Όπως αναφέρει ο D. Held, *« λέγοντας δημοκρατία, ο Schumpeter εννοούσε μια πολιτική μέθοδο, δηλαδή μια θεσμική ρύθμιση για τη λήψη πολιτικών αποφάσεων μέσω της εκχώρησης σε ορισμένα άτομα της εξουσίας να αποφασίζουν πάνω σε όλα τα ζητήματα ως συνέπεια της πετυχημένης τους διεκδίκησης της λαϊκής ψήφου»* Βλ. David Held: *Μοντέλα δημοκρατίας*, μετάφραση: Μ. Τζιαντζή, (Αθήνα: Εκδόσεις Στάχυ, 1995), σ. 167.

[432] Ο Γ. Κοντογιώργης διατυπώνει ένα ουσιώδες σημείο κριτικής του πολιτικού πολιτισμού της νεωτερικότητας. Ειδικότερα, στο μέτρο που η πολιτειακή συγκρότηση της κοινωνίας στο πλαίσιο των σύγχρονων πολιτικών συστημάτων θεμελιώνεται με μέτρο την απονομή δικαιωμάτων και όχι με όρους αυτονομίας, αυτή ισοδυναμεί με μια πολιτικά μη ελεύθερη κοινωνία. Από αυτή την άποψη, ο πολιτικός πολιτισμός της νεωτερικότητας δεν είναι απλώς προ-δημοκρατικός, αλλά και προ-αντιπροσωπευτικός, αν ληφθεί υπόψη ότι το αντιπροσωπευτικό πρόσημο του πολιτικού συστήματος της νεωτερικότητας, είναι έμμεσο ή συναγόμενο και στο βάθος του μη αντιπροσωπευτικό, εάν συγκριθεί με την ουσία της αντιπροσωπευτικής αρχής. Το γεγονός αυτό έχει συνέπειες και ως προς την επικρατούσα αντίληψη περί πολιτικής ευθύνης στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα. Βλ. σχετικά, Γ. Κοντογιώργης, *Η δημοκρατία ως ελευθερία, όπ.παρ.*, σ. 713.

[433] Αναφορικά με την μεταρρύθμιση και την ανανέωση της δημοκρατίας στο σύγχρονο περιβάλλον παγκοσμιοποίησης, ενδεικτικά βλ. John Schwarzmantel, *Για μια δημοκρατική πολιτεία, όπ.παρ.*,σ.103-130 και 195-219, Antony Giddens, *Ο τρίτος δρόμος. Η ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2002), σ. 102-112, David Miller: «Deliberative democracy and social choice», στο D. Held (επίμ): *Prospects for democracy*, (Cambridge: Polity Press, 1993), σ. 74-92, Τάκης Φωτόπουλος: *Περιεκτική δημοκρατία*, (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτης, 1999), σ. 311-399, Jurgen Habermas, *Ο μεταεθνικός αστερισμός, όπ.παρ.*, σ. 110-111, April Carter: «Associative democracy», στο April Carter και Geoffrey Stokes: *Democratic Theory Today: Challenges for the 21st Century*, (Polity Press, 2002), σ. 228-248. Αναφορικά με την ανάγκη ενός δημοκρατικού συμπεριληπτικού πλαισίου που αποδέχεται και δεν καταπνίγει τον πλουραλισμό απόψεων χάριν μιας κυρίαρχης ιδεολογίας, επίκαιρο παραμένει το έργο του Erich Fromm:

Μια βασική κριτική στη νεότερη πολιτική θεωρία, είναι ότι αντί να επεξεργασθεί μια θεωρία της δημοκρατίας, επέλεξε απλώς να διακηρύξει τον δημοκρατικό χαρακτήρα του σύγχρονου πολιτικού συστήματος παραγνωρίζοντας, ότι το θεμελιώδες γνώρισμα της δημοκρατίας συνίσταται στην απόσπαση του πολιτικού συστήματος από το κράτος και την ενσάρκωσή του στην κοινωνία[434].

Η νέα γεωγραφία των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων καθιστά την διακυβέρνηση λιγότερο δημοκρατική τουλάχιστον στην παρούσα φάση[435]. Η ανάπτυξη διεθνικής δραστηριότητας, η οποία εκφεύγει του δημοκρατικού ελέγχου των πολιτών, σε συνδυασμό με τις πιέσεις στο κοινωνικό κράτος και την υπερφόρτωση του πολιτικού συστήματος με πλήθος αιτημάτων, συνιστούν παράγοντες που συνθέτουν μια «κρίση αξιοπιστίας» των φιλελεύθερων δημοκρατιών στο πλαίσιο του κράτους[436]. Ας σημειωθεί επίσης, ότι οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην δημοκρατία δεν συναρτώνται αποκλειστικά με την άνοδο καθαυτά των υπερεθνικών σχέσεων, αλλά και με τις επικρατούσες επιλογές πολιτικής, όσον αφορά στην διαχείριση της οικονομικής παγκοσμιοποίησης[437]. Το βασικό ερώτημα που τίθεται στις μέρες μας είναι κατά πόσον το κράτος μπορεί να εκπληρώσει τον ρυθμιστικό του ρόλο που είχε στο παρελθόν μέσα σε ένα περιβάλλον παγκοσμιοποίησης, όπου δεν ελέγχει τους εσωτερικούς συσχετισμούς και οι λειτουργίες

«Θα επικρατήσει ο άνθρωπος; Έρευνα γύρω από τα γεγονότα και τους μύθους της εξωτερικής πολιτικής» (Μπουκουμάνης, 1977).

[434] Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Γ. Κοντογιώργης: *«.....Σήμερα είμαστε μπροστά σε ένα πολιτικό σύστημα, το οποίο πέτυχε το ακατόρθωτο: ισχυρίζεται ότι συγκεντρώνει συγχρόνως μέσα του δύο ασύμβατα μεταξύ τους συστήματα, τη δημοκρατία και την αντιπροσώπευση, τη στιγμή που δεν είναι ούτε δημοκρατικό ούτε αντιπροσωπευτικό. Κατακρατεί για λογαριασμό του κράτους τις ιδιότητες τόσο του εντολέα όσο και του εντολοδόχου, ενώ ορίζει ως εντολέα του μια έννοια, το «έθνος». Η κοινωνία, επομένως, στερείται της αρμοδιότητας να ορίζει τα του οίκου της ή, έστω, να ελέγχει τους διαχειριστές του κράτους».* Βλ. σχετικά, Γ. Κοντογιώργης: «Το σύστημα σήμερα δεν είναι δημοκρατία», συνέντευξη στον Θ. Βασιλείου, *Η Καθημερινή*, 3/2/2008.

[435] Αναφορικά με τις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης για το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα στο επίπεδο του έθνους-κράτους, βλ. Antony McGrew: «Globalization and territorial democracy: An introduction» στο Antony McGrew (επιμ.): *The transformation of democracy?*, *όπ.παρ.*, σ.3-24, D.Held: «The changing contours of political community. Rethinking democracy in the context of globalisation», στο Barry Holden (επιμ.): *Global Democracy. Key debates* (London: Routledge, 2000), σ. 17-31, καθώς επίσης Roland Axtmann: *Liberal democracy into the 21st century. Globalisation, integration and the nation state* (Manchester University Press, 1996), σ. 115-143.

[436] Για την κρίση αξιοπιστίας της φιλελεύθερης δημοκρατίας στα σύγχρονα εθνοκρατικά πλαίσια, βλ. ενδεικτικά, Jurgen Habermas: *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, *όπ.παρ.*, σ. 103-118, Ευάγγελος Βενιζέλος, *Το μέλλον της δημοκρατίας και η αντοχή του συντάγματος* (Εκδόσεις Πόλις 2003), σ. 28-37, Anthony Giddens, *Ο κόσμος των ραγδαίων αλλαγών*, *όπ.παρ.*, σ. 118-122.

[437] Αναφορικά με τις επιπτώσεις της νεοφιλελεύθερης «αγοραιοποίησης» στο κράτος και την δημοκρατία, βλ. Τάκης Φωτόπουλος, *Περιεκτική δημοκρατία*, *όπ.παρ.*, σ. 81-127, καθώς επίσης και Robert Dahl: *Περί δημοκρατίας*, μετάφραση Β.Κόρκας, (Αθήνα: Εκδόσεις Ψυχογιός, 2001), σ. 228-235.

του εξαρτώνται ευρέως από τον διεθνή παράγοντα. Επιπλέον, από την πλευρά της κοινωνίας αυξάνεται η αμφισβήτηση των φορέων του κράτους, ιδιαίτερα δε του πολιτικού προσωπικού και του κομματικού συστήματος. Η αμφισβήτηση εστιάζεται στο ότι οι κρατικοί φορείς διαπλέκονται με ισχυρά οικονομικά ή επικοινωνιακά συμφέροντα αντί να υπηρετούν την κοινωνία, με αποτέλεσμα το κράτος να μεταβάλλεται σε λάφυρο του κομματικού συστήματος και της αγοράς[438].

Το είδος των επιδράσεων της παγκοσμιοποίησης στη δημοκρατία, έχει αποτελέσει αντικείμενο ποικίλων αναλύσεων και αξιολογικών τοποθετήσεων. Οι «ενθουσιώδεις» αναλυτές θεωρούν την παγκοσμιοποίηση ως παράγοντα ενίσχυσης της ευημερίας, των συνεργατικών σχέσεων και κατά συνέπεια της δημοκρατίας. Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν και οι απαισιόδοι αναλυτές που θεωρούν την παγκοσμιοποίηση παράγοντα αποσταθεροποίησης και υπονόμευσης της δημοκρατίας[439].

Στην ανάλυση που ακολουθεί παρουσιάζονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις αναφορικά με την επίδραση της παγκοσμιοποίησης στην δημοκρατία. Τα κυριότερα ζητήματα που σχετίζονται με τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησησης στη δημοκρατία ειδικότερα είναι:

- Οι επιπτώσεις για την δημοκρατικότητα της δημοσίου χαρακτήρα διακυβέρνησης (αποδυνάμωση της δημοκρατίας μέσω του κράτους, δημοκρατικά ελλείμματα στην διακυβέρνηση θεσμών στο ενδοκρατικό και υπερκρατικό επίπεδο).
- Η διερεύνηση της συνεισφοράς άλλων φορέων (φιλελεύθερη αγορά, κοινωνία πολιτών) στην δημοκρατική διακυβέρνηση μέσα στο σύγχρονο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης.
- Η εξέταση των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογικών εφαρμογών για μια δημοκρατική διακυβέρνηση.

---

[438] Γ. Κοντογιώργης: «Κράτος, αγορά και κοινωνία. Το ζήτημα της ισορροπίας στη σχέση μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής», *Κοινωνικό κέντρο*, 4/2008, παράγραφος (3), σ. 4-6, όπως δημοσιεύεται στον δικτυακό τόπο, http://antifono.gr/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=884:2009-01-14-11-13-51&catid=103&Itemid=131

[439] Στο πλαίσιο αυτής της κατηγορίας αντιλήψεων, η παγκοσμιοποίηση έχει χαρακτηριστεί ως "παγκόσμια λεηλασία", "παγκόσμιο απαρτχάιντ" ή "παγκόσμια παγίδα". Βλ χαρακτηριστικά τα έργα των T. Alexander: *Unravelling Global Apartheid. An Overview of World Politics* (Polity Press, 1996) καθώς και H-P Martin και H Schumann: *The global trap. Globalisation and the assault on prosperity and democracy* (London Zed Books 1996).

4.1. Επισκόπηση των προσεγγίσεων για το είδος των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης σε σχέση με την δημοκρατία

Πλήθος προσεγγίσεων τοποθετούνται θετικά ή αρνητικά ως προς τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στην δημοκρατία. Οι απόψεις αυτές δύναται να διακριθούν σε τρεις κύριες κατηγορίες[440]:

(α) Η παγκοσμιοποίηση ενισχύει τη δημοκρατία.

Η άποψη αυτή έχει καταβολές στο πολιτικό ρεύμα του φιλελευθερισμού στα τέλη του 18ου αιώνα. Κεντρική θέση είναι ότι η φιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση προάγει την οικονομική ανάπτυξη, διευρύνει την μεσαία τάξη, προάγει την εκπαίδευση και μειώνει την εισοδηματική ανισότητα. Όλοι οι ανωτέρω παράγοντες ενισχύουν συνολικά τη δημοκρατία.

Ειδικότερα, στο πεδίο της οικονομίας, το εμπόριο, οι ξένες άμεσες επενδύσεις και οι χρηματοοικονομικές ροές θεωρείται ότι κατανέμουν τους πόρους με τον πιο αποδοτικό τρόπο μέσα στην κοινωνία. Η δημοκρατία θεωρείται ότι κατανέμει την πολιτική δύναμη με τον αποδοτικότερο τρόπο. Το αποτέλεσμα και στις δύο περιπτώσεις προκύπτει από την ελεύθερη βούληση των υποκειμένων[441].

Σύμφωνα με μια επιμέρους αντίληψη αυτού του ρεύματος, η παγκοσμιοποίηση αυξάνει την ζήτηση των διεθνών επιχειρήσεων για δημοκρατία. Από την στιγμή που ο πόλεμος ως μέσον επίλυσης των διαφορών έχει εξαλειφθεί μεταξύ των δημοκρατιών, τα οικονομικά συμφέροντα επιδιώκουν την δημοκρατία, δεδομένου ότι διασφαλίζει ένα σταθερό και

---

[440] Αναφορικά με τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην δημοκρατία, χρήσιμη είναι η ταξινόμηση των θεωριών των Quan Li και R.Reuveni στο άρθρο τους με τίτλο «Economic Globalization and Democracy. An empirical Analysis», *British Journal of Political Science, Vol.* 33 (2003), σ.29-54.

[441] Ενδεικτικά αυτής της προσέγγισης είναι τα έργα των παρακάτω συγγραφέων:
J. Bhagwati: «Globalization, Sovereignty and Democracy», *όπ.παρ.*, σ. 263–81.
S. M. Lipset: «The Social Requisites of Democracy Revisited», *American Sociological Review,* Vol. 59 (1994), σ. 2–13. Του ιδίου: «Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy», *The American Political Science Review*, Vol. 53, No. 1 (March., 1959), σ. 69-105 καθώς επίσης του ιδίου: *Political Man: The Social Bases of Politics* (Garden City, New York: Anchor Books 1960). Βλ. επίσης Joseph A. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy, όπ.παρ,* David Held, «Democracy: From City States to a Cosmopolitan Order?», *Political Studies*, Vol.40, (1992), σ. 13–40, M. L. Weitzman: «Capitalism and Democracy: A Summing Up of the Arguments», στο S. Bowles, H. Gintis and B. Gustafsson (επιμ.): *Markets and Democracy: Participation, Accountability and Efficiency*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), σ. 314–35, Edward N. Muller: «Economic Determinants of Democracy», *American Sociological Review*, Vol. 60 (1995), σ. 966–82

ειρηνικό περιβάλλον που επιτρέπει την ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων. Με την αύξηση των διακρατικών οικονομικών συναλλαγών, η επιρροή των εμπορικών συμφερόντων ενισχύεται και συνακόλουθα εντείνεται η απαίτησή τους για δημοκρατία. Ως εκ τούτου, οι αυταρχικές χώρες που ανοίγουν τις οικονομίες τους στην διεθνή αγορά, αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες πιέσεις από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις και για πολιτική φιλελευθεροποίηση[442].

Σύμφωνα με μια άλλη προσέγγιση, η παγκοσμιοποίηση ενισχύει τους εσωτερικούς θεσμούς που στηρίζουν την δημοκρατία. Η εύρυθμη λειτουργία της αγοράς προϋποθέτει την κατοχύρωση των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας και ένα ανεξάρτητο σύστημα απονομής δικαιοσύνης. Ως εκ τούτου το οικονομικό άνοιγμα επιβάλλει την λειτουργία ενός κράτους δικαίου. Επιπλέον, η μείωση της κρατικής παρέμβασης και η μεγαλύτερη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα στην εθνική οικονομία, θεωρείται ότι προάγει την διαφάνεια και την λογοδοσία των θεσμών, ενισχύοντας έτσι την δημοκρατία[443].

Κατά μια άλλη εκδοχή, στο σύγχρονο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης, οι πολίτες έχουν πλέον πρόσβαση σε περισσότερη πληροφόρηση και όχι μόνο στην πληροφόρηση που επιτρέπουν οι κυβερνήσεις. Η οικονομική φιλελευθεροποίηση παρέχει στις εδραιωμένες δημοκρατίες, την δυνατότητα να μεταδώσουν δια των διεθνών μέσων πληροφόρησης, τις αξίες τους σε χώρες με αυταρχικά καθεστώτα. Στις μέρες μας, τα αυταρχικά καθεστώτα διαθέτουν μειωμένες ικανότητες ελέγχου των ροών πληροφόρησης. Επιπλέον, η μεγαλύτερη έκθεση στα παγκόσμια δίκτυα επικοινωνιών και ΜΜΕ, ενισχύει τους διεθνείς ΜΚΟ να προσεγγίσουν και να στηρίξουν τις δυνάμεις υπέρ της δημοκρατίας σε χώρες με αυταρχικά καθεστώτα[444].

---

[442] Για ενδεικτική βιβλιογραφία βλ. J. Bhagwati, *όπ. παρ.* σ. 263–281, P. C. Schmitter: «The Influence of the International Context upon the Choice of National Institutions and Policies in Neo-Democracies» στο L. Whitehead (επιμ.).: The *International Dimensions of Democratization: Europe and the Americas* (Oxford: Oxford University Press, 1996), σ. 26–54, John Oneal and Bruce Russett: 'The Classical Liberals were Right: Democracy, Interdependence and Conflict, 1950–1985', *International Studies Quarterly*, Vol. 41 (1997), σ. 267–294.

[443] Βλ. χαρακτηριστικά, T. Risse and K. Sikkink: «The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction» στο T. Risse, S. C. Ropp και K. Sikkink (eds): *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), σ. 1–38, J. Stark: «Globalization and Democracy in Latin America», στο F. Aguero and J. Stark (eds): *Fault Lines of Democracy in Post Transition Latin America*, (Miami:North–South Centre, 1998), σ. 67–96.

[444] Χαρακτηριστικά αυτής της άποψης είναι τα παρακάτω έργα: Gerhard Kummell: «Democratization in Eastern Europe: The Interaction of Internal and External Factors: An Attempt at Systematization», *East*

Στο ίδιο μήκος βρίσκεται και η άποψη σύμφωνα με την οποία στην πορεία της παγκοσμιοποίησης, τα κράτη αφήνουν τις αποφάσεις οικονομικής αποδοτικότητας και ευημερίας στην αγορά[445], η οποία θεωρείται εγγενώς δημοκρατικό σύστημα, καθώς εκατομμύρια οικονομικών δρώντων με τις οικονομικές αποφάσεις που λαμβάνουν είναι σαν να ρίχνουν εθελοντικά την ψήφο τους σε καθημερινή βάση.

Το μικρότερο κράτος υποδηλώνει επίσης, την είσοδο ομάδων σε επίπεδο βάσης (επιχειρήσεις, επαγγελματικές ενώσεις, εργατικά συνδικάτα) στην πολιτική. Έτσι οι πολίτες εμπλέκονται περισσότερο στην καθημερινή διακυβέρνηση της χώρας, γεγονός το οποίο συμβάλλει στην προαγωγή της δημοκρατίας[446].

(β) Η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί εμπόδια στη δημοκρατία.

Πυρήνας αυτής της κατηγορίας προσεγγίσεων είναι, ότι η φιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, μέσα από την ελεύθερη κίνηση του κεφαλαίου προκαλεί ποικίλες επιπτώσεις, οι οποίες συνολικά μειώνουν το επίπεδο της δημοκρατίας[447]. Ειδικότερα αυτή συνεπάγεται:

- Μείωση της αυτονομίας των κρατικών πολιτικών.
- Ανταγωνισμό μεταξύ των κρατών για την προσέλκυση του αλλοδαπού κεφαλαίου.

European Quarterly, Vol. 32 (1998), σ. 243–67, Tatu Van Hanen: *The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980–1988,* (New York: Russak, 1990).

[445] Για μια κριτική θεώρηση των σύγχρονων θεωριών της επιχειρηματικότητας και κατ' επέκτασην των αποφάσεων που λαμβάνουν οι οικονομικοί δρώντες στο πλαίσιο του συστήματος της αγοράς (νεοκλασική θεωρία, νεοαυστριακή θεωρία), βλ. Σταύρος Ιωαννίδης: «Σχετικά με την Αντικειμενικότητα των Οικονομικών Φαινομένων: Μια κριτική στην έννοια της "Άγνοιας" στο έργο του Hayek», *Αξιολογικά*, No 1 (1990), σ. 138-171, του ιδίου: *Ανταγωνισμός, Αγορά και Δημοκρατία: Μια κριτική της Νεοαυστριακής Οικονομικής Θεωρίας*, (Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα., 1993), του ιδίου: *Σύγχρονες Θεωρίες για την Φύση της Επιχείρησης: Ανάλυση και Κριτική*, (Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, 1995).

[446] Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγουν οι ακόλουθοι συγγραφείς: P. Self: *Government by the Market? The Politics of Public Choice* (London: Macmillan, 1993), D. L. Sheth: «Democracy and Globalization in India: Post-Cold War Discourse», *Annals of the American Academy of Political and Social Science,* Vol. 540 (1995) σ. 24–39, Bryan Roberts: «The Social Context of Citizenship in Latin America», *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 1 (1996), σ. 38–65.

[447] Χαρακτηριστικά αυτής της άποψης είναι τα έργα των ακόλουθων συγγραφέων:
J. Gray: *After Social Democracy*, (London: Demos, 1996), D. Held: «Democracy, the Nation State and the Global System», στο David Held (επιμ.).: *Political Theory Today,* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1991), σ. 197–235, Stephen Gill: «Globalization, Market Civilization, and Disciplinary Neoliberalism», *όπ. παρ.*, σ. 399–423, R. J. B. Jones: *Globalization and Interdependence in the International Political Economy* (London: Frances Pinter 1995), R. W. Cox: «Globalization, Multilateralism, and Democracy» στο R. W. Cox-T. J. Sinclair: *Approaches to World Order* (New York: Cambridge University Press, 1996), σ. 524–536.

- Εφαρμογή ευνοϊκών πολιτικών προς τους διεθνείς επενδυτές, η δράση των οποίων ενδέχεται να μην αποβαίνει πάντοτε επ' ωφελεία των πολιτών ή να διαφεύγει της λογοδοσίας απέναντι στους πολίτες[448].

Σύμφωνα με ένα άλλο επιχείρημα, η παγκοσμιοποίηση παράγει -βραχυπρόθεσμα τουλάχιστον- περισσότερους ηττημένους παρά νικητές στο εσωτερικό των χωρών γεγονός, που επίσης μειώνει την δυνατότητα του κράτους για την αντιστάθμιση των κοινωνικών πιέσεων. Ειδικότερα, το απελευθερωμένο κεφάλαιο υπονομεύει την παροχή αντισταθμιστικών ρυθμίσεων στις ομάδες που θίγονται, καθώς στερεί φορολογικά έσοδα από τα κράτη και αποδοκιμάζει τις ελλειμματικές δαπάνες. Σ' αυτές τις συνθήκες, οι κυβερνήσεις προχωρούν σε μείωση των κοινωνικών δαπανών, με συνέπεια την περαιτέρω επιβάρυνση των οικονομικά ασθενέστερων στρωμάτων, γεγονός το οποίο αυξάνει τις εισοδηματικές ανισότητες και τις κοινωνικές εντάσεις αποδυναμώνοντας την δημοκρατία[449].

Άλλες απόψεις τονίζουν τις επιπτώσεις της αποσταθεροποίησης των εθνικών οικονομιών από τις μαζικές κινήσεις του κεφαλαίου. Σε τέτοιες καταστάσεις, οι λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες αναγκάζονται να υιοθετήσουν τις οικονομικές μεταρρυθμίσεις που επιβάλλονται από τις αναπτυγμένες χώρες και τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς και οι οποίες κατά κανόνα περιλαμβάνουν αυστηρά μέτρα λιτότητας. Οι οικονομικές κρίσεις πλήττουν περισσότερο τους φτωχούς απ' ότι τους πλουσίους, αυξάνοντας έτσι την ανισότητα του εισοδήματος στην κοινωνία. *Δημιουργούνται έτσι συνθήκες κοινωνικής αναταραχής και τάση ενίσχυσης της υποστήριξης προς ακραίες ομάδες.* Στην προσπάθειά τους να επαναβεβαιώσουν την εξουσία τους, οι αδύναμες δημοκρατίες ενδέχεται να καταφύγουν σε αυταρχικά μέτρα. Οι τυπικές εκλογικές διαδικασίες φαινομενικά διατηρούνται, στην

---

[448] Την άποψη αυτή διατυπώνουν οι P. C. Schmitter, «The Influence of the International Context», *όπ.παρ.*, σ. 26–54, Robert Cox, «Economic globalization and the limits to liberal democracy», *όπ.παρ.*, σ. 49-72, Paul Cammack: «Globalization and the Death of Liberal Democracy», *European Review*, Vol. 6 (1998), σ. 249–263

[449] Την άποψη αυτή διατυπώνουν οι παρακάτω συγγραφείς στα έργα τους:
R. W. Cox, «Globalization», *όπ.παρ.*, σ. 524–36, Lowell Bryan and Diana Farrell: *Market Unbound* (New York: John Wiley, 1996), David Marquand, «The Great Reckoning», *Prospect* (July 1996), στο website: www.prospect-magazine.co.uk, J. Moran: «Contradictions Between Economic Liberalization and Democratization: The Case of South Korea», *Democratization*, Vol. 3 (1996), σ.459–490, Dani Rodrik: *Has Globalization Gone Too Far*?, (Washington, DC: Institute for International Economics, 1997).

ουσία όμως τα αστικά δικαιώματα και οι αντιπροσωπευτικοί θεσμοί αποδυναμώνονται όλο και περισσότερο[450].

Κατά μια άλλη εκδοχή, η παγκοσμιοποίηση εντείνει τους εθνικούς και ταξικούς διαχωρισμούς μέσα στην κοινωνία. Οι ηττημένοι από την οικονομική φιλελευθεροποίηση, είναι περισσότερο ευάλωτοι στο να υπερασπίζονται μια ενιαία ταυτότητα βασισμένη στο έθνος ή τη θρησκεία. Από την άλλη, οι νικητές τείνουν να υπεραμύνονται της διατήρησης των κερδών τους έναντι του υπόλοιπου πληθυσμού.

Επίσης, οι αυξημένες μεταναστευτικές ροές που παρατηρούνται, οδηγούν πολλές φορές τα ήδη υπάρχοντα μέλη της κοινωνίας υποδοχής, να προσπαθούν να αποκλείσουν ή έστω να περιορίσουν την συμμετοχή των μεταναστών στο πολιτικό σύστημα. Όλες αυτές οι ενέργειες εντείνουν τους κοινωνικούς διαχωρισμούς και υπονομεύουν την δημοκρατία[451].

Σύμφωνα με ένα άλλο επιχείρημα, η παγκοσμιοποίηση υποβιβάζει την έννοια του πολίτη, η οποία αποτελεί ουσιώδη όρο για την εύρυθμη λειτουργία της δημοκρατίας[452]. Διότι η παγκόσμια αγορά μετατρέπει τον άνθρωπο σε έναν "homo-economicus", ο οποίος ενδιαφέρεται περισσότερο για τα δικά του κέρδη, παρά για το αν οι κυβερνήσεις ακολουθούν δημοκρατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Έτσι όμως, όσο μειώνεται το ενδιαφέρον των πολιτών για την διαχείριση και το περιεχόμενο της δημόσιας πολιτικής, η δημοκρατία σταδιακά φθίνει[453].

---

[450] Βλ. ενδεικτική βιβλιογραφία: G. O'Donnell, «Delegative Democracy», *Journal of Democracy*, Vol..5 (1994), σ. 55–69, Stephen Haggard και Robert R. Kaufman: *The Political Economy of Democratic Transitions* (Princeton, NJ: Princeton University Press 1995), John E. Trent: «Democracy in Danger», Paper presented at the 46th World Congress of International Political Science Association, Berlin, (1994), Paul Cammack, «Globalization and the Death of Liberal Democracy», *όπ.παρ.*, 249–63.

[451] Stephen Gill: «Globalization, democratization and the politics of indifference στο James Mittelman (επιμ.): *Globalization, όπ. παρ.*, σ. 213-214.

[452] Saskia Sassen, *Χωρίς έλεγχο*, *όπ.παρ.*, σ. 91-93.

[453] Την άποψη αυτή διατυπώνουν οι L. Whitehead: «Three International Dimensions of Democratization» στο L. Whitehead (επιμ.) *The International Dimensions of Democratization*, (Oxford: Oxford University Press, 1996), σ. 3–24, R. W. Cox: «Democracy in Hard Times», *όπ.παρ.*, σ. 49–72.

(γ) Η παγκοσμιοποίηση δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη κάποια επίπτωση στην δημοκρατία.

Σε αντίθεση με τις δύο παραπάνω κατηγορίες αντιλήψεων, οι προσεγγίσεις της τρίτης κατηγορίας διατείνονται ότι η διαδικασία παγκοσμιοποίησης δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκη επιπτώσεις στη δημοκρατία.

Χαρακτηριστικότερη άποψη αυτής της κατηγορίας, είναι ότι η κλίμακα της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης έχει υπερεκτιμηθεί, δεδομένου, ότι η παγκόσμια οικονομία απέχει πολύ ακόμα από την πλήρη ενοποίησή της. Ειδικότερα, το σημαντικότερο ποσοστό των διεθνών εμπορικών συναλλαγών εξακολουθεί να λαμβάνει χώρα εντός των ορίων συγκεκριμένων γεωγραφικών περιφερειών, οι πολυεθνικές εταιρείες διατηρούν ουσιαστικά μια εθνική βάση, ενώ οι περισσότερες ξένες άμεσες επενδύσεις (FDI) τείνουν να συγκεντρώνονται σε ορισμένες χώρες.
Περαιτέρω, δεδομένου ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες χώρες δεν είναι επαρκώς ενσωματωμένες ή ακόμα σε πολλές περιπτώσεις είναι περιθωριοποιημένες από την παγκόσμια οικονομία, ο αντίκτυπος του οικονομικού ανοίγματος στην δημοκρατία δεν είναι σημαντικός. Επιπλέον, δεδομένου ότι οι αναπτυγμένες χώρες είναι ήδη εδραιωμένες δημοκρατίες, θεωρείται ότι η παγκοσμιοποίηση δεν αναμένεται να επηρεάσει ουσιαστικά τα επίπεδα δημοκρατίας στο εσωτερικό τους[454].

Ένα δεύτερο επιχείρημα που αμφισβητεί τις αναπότρεπτες επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στο κοινωνικό κράτος πρεσβεύει, ότι η φιλελευθεροποίηση των εθνικών οικονομιών συνιστά προϊόν επιλογής των κρατών[455]. Διότι οι κυβερνήσεις εξακολουθούν να ασκούν σημαντικό έλεγχο στις οικονομίες τους, επιπλέον δε το κράτος πρόνοιας είναι ακόμα αποτελεσματικό επειδή παρέχει σημαντικά συλλογικά αγαθά, τα οποία οι αγορές δεν είναι σε θέση να παρέχουν (κοινωνική σταθερότητα, ιδιοκτησιακά δικαιώματα, υποδομές). Παράλληλα, το κράτος αποζημιώνει τους ηττημένους αυτού του

---

[454]Την άποψη αυτή διατυπώνουν οι Paul Hirst and Grahame Thompson: *Globalization in Question*, *όπ.παρ.*, Paul Hirst, «The Global Economy: Myth and Realities», *International Affairs,* Vol. 73 (1997), σ. 409–425, F. Scharpf, *Crisis and Choice in European Social Democracy* (New York: Cornell University Press, 1991), Robert Wade: «Globalization and its Limits» στο Susanne Berger and Ronald Core (επιμ.): *National Diversity and Global Capitalism*, (New York: Cornell University Press, 1996), σ. 60–88.

[455] Το κεντρικό αυτό επιχείρημα αναλύεται στα παρακάτω έργα: J. A. Frieden and R. Rogowski: «The Impact of the International Economy on National Policies: An Analytical Overview» στο R. O. Keohane και H. V. Milner (επιμ.): *Internationalization and Domestic Politics*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), σ. 25–47, Christopher Pierson: «Democracy, markets and capital: Are there necessary economic limits to democracy?» στο David Held (επιμ.): *Prospects for democracy*, *όπ.παρ.*, σ. 179-199.

οικονομικού ανοίγματος. Μπορεί επομένως να υποστηριχθεί, ότι η οικονομική φιλελευθεροποίηση δεν μειώνει κατ' ανάγκη το επίπεδο της δημοκρατίας σε μια κοινωνία.

Μια άλλη άποψη, τέλος, θεωρεί ότι οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα, ανάλογα με παράγοντες, όπως οι ακολουθούμενες κυβερνητικές πολιτικές, η θέση μιας χώρας στη παγκόσμια τάξη, οι πολιτικοί θεσμοί στο εσωτερικό, η ταυτότητα των εγχώριων νικητών και ηττημένων, το επίπεδο συμμετοχής του ιδιωτικού τομέα στην οικονομία και το τρέχον επίπεδο δημοκρατίας. Παραδείγματος χάρη, οι οικονομικές κρίσεις που εκδηλώνονται συνεπεία της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, μπορεί να προκαλέσουν αποτυχία και κατάρρευση αυταρχικών καθεστώτων δείχνοντας τον δρόμο προς την δημοκρατία, υπάρχει εντούτοις και το ενδεχόμενο αποτελεσματικής διαχείρισης της κρίσης από την αυταρχική ηγεσία, γεγονός το οποίο ενδέχεται να συντελέσει σε ενίσχυση της υποστήριξης του πολιτών προς αυτήν. Επομένως, οι επιδράσεις της παγκοσμιοποίησης στην δημοκρατία δεν είναι ομοιόμορφες[456].

[456] Το επιχείρημα αυτό διατυπώνουν οι J. A. Frieden και R. Rogowski , «The Impact», *όπ.παρ.* σ. 25–47, Haggard and Kaufman, *The Political Economy of Democratic Transitions* (Princeton University Press, 1995), H. V. Milner και R. O. Keohane «Internationalization and Domestic Politics» στο Keohane and Milner (επιμ.): *Internationalization and Domestic Politics*, *όπ.παρ.*σ. 3–24.

4.2. Οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης για την δημοκρατία στο επίπεδο του κράτους

Η παγκοσμιοποίηση συνέπεσε με μια αξιοσημείωτη επέκταση της φιλελεύθερης δημοκρατίας τις τρείς τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα σε πολλά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, της Αφρικής, της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής[457]. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε μια υπέρμετρη αισιοδοξία αναφορικά με την δημοκρατική επίδραση της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης[458].

Ορισμένοι παράγοντες που άπτονται των διεθνικών σχέσεων, όντως συνδέονται με την διάδοση της φιλελεύθερης δημοκρατίας σε περισσότερα κράτη του κόσμου στα τέλη του 20ου αιώνα. Η πίεση για το τέλος αυταρχικών καθεστώτων από κινήματα της κοινωνίας πολιτών στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και στην Λατινική Αμερική με διεθνικές συνδέσεις, η μετάδοση της δράσης δημοκρατικών κινημάτων ανά τον κόσμο από τα παγκόσμια μέσα μαζικής ενημέρωσης και η παροχή στήριξης από διεθνείς και περιφερειακούς θεσμούς για τον εκδημοκρατισμό συνιστούν παραδείγματα της συμβολής των υπερεθνικών σχέσεων στην επέκταση της δημοκρατίας[459].

Η πρακτική, εντούτοις, δείχνει ότι υπάρχουν τουλάχιστον ορισμένοι σοβαροί παράγοντες οι οποίοι δεν τεκμηριώνουν ένα συνολικό συμπέρασμα αναφορικά με την θετική συσχέτιση παγκοσμιοποίησης και εκδημοκρατισμού[460].
Ενδεικτικά, μπορούμε να αναφέρουμε ότι:

- Η παγκοσμιοποίηση ουδόλως συνιστά την μοναδική δύναμη πίσω από το «τρίτο κύμα» του εκδημοκρατισμού. *Κάθε περίπτωση μετάβασης μιας χώρας προς πολυκομματικά καθεστώτα με ελεύθερες και δίκαιες εκλογές, έχει αντλήσει ζωτική δύναμη από τοπικά κινήματα, τα οποία ώθησαν προς αυτή την αλλαγή. Ο*

---

[457] Αναφορικά με τα «κύματα εκδημοκρατισμού» ενδεικτικά είναι τα έργα των Samuel P. Huntington, *The third wave Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman: University of Oklahoma Press, 1991), Roland Axtmann (1996), *Liberal democracy into the 21st century, όπ.παρ.*, σ.116-118.

[458] Σύμφωνα με την οργάνωση "Freedom House", σήμερα καταγράφεται ο μεγαλύτερος αριθμός δημοκρατικών κρατών στον κόσμο (120 τον αριθμό). Το ποσοστό των δημοκρατιών παγκοσμίως ανέρχεται σε 63%, το οποίο είναι και το υψηλότερο στην ιστορία. Βλ. σχετικά στον δικτυακό τόπο, www.freedomhouse.org

[459] Βλ. σχετικά D Beetham: «Market Economy and Democratic Polity», *Democratization,* vol. 4, no. 1 (Spring 1997), σ. 76-93.

[460] Philippe Schmitter: «Exploring the problematic triumph of liberal democracy and concluding with a modest proposal for improving its international impact», στο Alex Hadenius: *Democracy's victory and crisis, όπ.παρ.*, σ. 297-307.

προβληματισμός της πολιτικής ανάπτυξης δεν είναι υπόθεση μόνο του κράτους και των θεσμών, αλλά και της κοινωνίας η οποία ενστερνίζεται την προσπάθεια αλλαγής την οποία σε τελική ανάλυση αποδέχεται ως μια επιθυμητή συνέπεια της ανάπτυξης[461].

- Σε πολλές περιπτώσεις, η λειτουργία των νεοεισεχθέντων θεσμών της φιλελεύθερης δημοκρατίας περιορίζεται μόνο σε επίπεδο τυπικής λειτουργίας και όχι στην δημιουργία προϋποθέσεων για ουσιαστική προαγωγή της δημοκρατικής συμμετοχής[462]. Συχνά παρατηρείται ότι τα αποτελέσματα των πολυκομματικών εκλογών δεν οδηγούν στην δημοκρατική σταθεροποίηση του πολιτικού συστήματος, ενώ σύνηθες είναι επίσης πολιτικά κόμματα και Μ.Μ.Ε. να καθίστανται «οχήματα» προώθησης προσωπικών συμφερόντων και διατήρησης των προνομίων των ελίτ ιδιαίτερα σε αναπτυσσόμενες χώρες με χαμηλό ακόμη θεσμικό επίπεδο. Το πιο σημαντικό είναι ότι σε πολλές από τις νέες δημοκρατίες η πολιτική εκπαίδευση είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη ή ισχνή και η κοινωνία των πολιτών αδύναμη[463].

- Το κράτος δεν επαρκεί πλέον από μόνο του για την διασφάλιση μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης σε έναν κόσμο, όπου πολλές κοινωνικές σχέσεις έχουν γίνει υπερεδαφικές. Ο Ph.Schmitter αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι στις μέρες μας εκείνο που απειλεί να καταστρέψει την λογοδοσία των κυβερνώντων απέναντι στους πολίτες εντός των εθνικών συνόρων είναι οι «εξω-εδαφικότητες» (extra-territorialities) και οι «εξωτερικότητες» (externalities) [464]. Έχουν εμφανιστεί δρώντες, όπως διεθνικές επιχειρήσεις, χρηματοπιστωτικοί φορείς, διεθνείς εγκληματικές ομάδες κ.α., των οποίων η δράση δεν μπορεί να ελεγχθεί από τα κράτη.

---

[461] Βλ. Κλ. Κουτσούκης, *Η Πολιτική Ανάπτυξη*, *όπ.παρ.* σ. 21.
[462] Βλ. Πατρίκ Μπονουέν και Αντουάν Μπερνάρ «Η πρόοδος του πολυκομματισμού αποκρύπτει τη διαρκή έλλειψη δημοκρατίας», στο Serge Cordellier, *Ο κόσμος τον 21ο αιώνα*, *όπ.παρ.*, σ.245-249
[463] Σχετικά με τις αδυναμίες των δημοκρατικών μηχανισμών στις «νεαρές» δημοκρατίες, βλ. T. Carothers: «Struggling with Semi-Authoritarians», Paper for the conference on Globalising Democracy, University of Warwick, 9-10 September, 1999.
[464] βλ. Philippe Schmitter: «Exploring the problematic triumph of liberal democracy», *όπ.παρ.*, σ. 300.

Στην βάση της τελευταίας παρατήρησης, μπορούμε να επισημάνουμε τις ακόλουθες νέες συνθήκες που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση και οι οποίες θέτουν πραγματικά προκλήσεις για την δημοκρατικότητα του πολιτικού συστήματος στο επίπεδο του έθνους κράτους:

1. Το κράτος σήμερα έρχεται καθημερινά σε επαφή και είναι δέκτης αιτημάτων που του απευθύνουν, τόσο οι φορείς του εσωτερικού πολιτικού συστήματος, όσο και φορείς εκτός των ορίων της εδαφικής του επικράτειας, όπως πολυεθνικές επιχειρήσεις, παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές, διεθνείς οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών, κοινωνικά κινήματα κ.α. **Στις παρούσες συνθήκες, οι δημοκρατικοί μηχανισμοί στα πλαίσια των εθνικών πολιτικών συστημάτων δεν επαρκούν για την άσκηση δημοκρατικού ελέγχου στις σχέσεις του κράτους με παγκόσμιους φορείς.**

2. **Με τις αλλαγές που ενεργοποιεί η παγκοσμιοποίηση σε επίπεδο κοινωνίας πολιτών (διεθνική αλληλεγγύη, ροές μετανάστευσης, αύξηση διαπολιτισμικών επαφών), έχει μεταβληθεί «ο δήμος» στον οποίο έχει αναφορά ένα δημοκρατικό κράτος**[465]. Μια από τις σύγχρονες προκλήσεις για τα πολιτικά συστήματα, είναι να παράσχουν ένα επαρκές πλαίσιο δημοκρατικής συμμετοχής, όχι μόνο για τις εθνικές κοινότητες, αλλά και σε κοινότητες όπως οι ομοφυλόφιλοι και οι μετανάστες, οι οποίες δεν εδράζονται σε εδαφικές ταυτότητες[466].
3. Η πολυεπίπεδη διακυβέρνηση προκλήθηκε από την ανάπτυξη των διεθνικών σχέσεων και την ανάγκη διαχείρισης των ζητημάτων που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση. **Στο πλαίσιο αυτό, οι φορείς διακυβέρνησης πάνω από το κράτος (παγκόσμιοι και περιφερειακοί οργανισμοί και καθεστώτα) δεν υπόκεινται πλήρως στον δημοκρατικό έλεγχο των πολιτών των κρατών μελών**

---

[465] Για τις μεταβολές στον δήμο στον οποίο έχει αναφορά η δημοκρατία στα εθνοκρατικά πλαίσια βλ. Jurgen Habermas, *Ο μεταεθνικός αστερισμός*, *όπ.παρ.*, σ.108-111, Allan Cochrane and Kathy Pain: "A globalizing society?», στο D.Held: *A globalizing world?*, *όπ.παρ.*, σ. 5-46. Αναφορικά με τα ζητήματα ταυτότητας και δημοκρατικής συμμετοχής που τίθενται στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες βλ. K. Antony Appiah: «Ταυτότητα, αυθεντικότητα και επιβίωση. Πολυπολιτισμικές κοινωνίες και κοινωνική αναπαραγωγή», στο Τσαρλς Ταίηλορ: *Πολυπολιτισμικότητα*, 3η έκδοση, Amy Gutman (εισαγωγή-επιμ.), (εκδόσεις Πόλις, 2000), σ. 183-204.

[466] Για τους κοινωνικούς μετασχηματισμούς και τις αλλαγές στην ταυτότητα των κοινωνικών ομάδων, είτε στη βάση της εθνότητας, είτε στη βάση μιας ιδιαιτερότητάς που εδράζεται σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά πχ σεξουαλικός προσανατολισμός, βλ. Manuel Castells: *The information Age: Economy, society and culture, Vol.II,* 2nd edition, (Blackwell Pubishing, 2004), σ. 5-70 και σ. 192-302.

τους[467]. Η ανάδειξη εθνικών κυβερνήσεων μέσα από περιοδικές εκλογές, δεν επαρκεί για την διασφάλιση της δημοκρατικότητας των αποφάσεων, οι οποίες καθημερινά λαμβάνονται στο πλαίσιο της ΕΕ, του ΠΟΕ ή του ΟΗΕ.

Στο πλαίσιο των νέων αυτών συνθηκών έχουν πολλαπλασιαστεί οι απόψεις που τονίζουν τις ανεπάρκειες των αντιπροσωπευτικών δημοκρατιών στο επίπεδο του κράτους.

Στις μέρες μας καθίσταται όλο και επιτακτικότερη η ανάγκη για έναν εκ βάθρων επανορισμό θεμελιωδών εννοιών, όπως η δημοκρατία και η αντιπροσώπευση, καθώς και μια επανεξέταση των βεβαιοτήτων της νεοτερικότητας σχετικά με το ανθρωποκεντρικό της κεκτημένο[468]. Μια τέτοια συνειδητοποίηση θα ενίσχυε την ιδέα ότι η πολιτική ευθύνη οφείλει να εγγραφεί στην προοπτική μιας συνολικής προβληματικής για την αντιπροσωπευτική μετάλλαξη του πολιτικού συστήματος[469].

Ειδικότερα, τονίζεται ότι η διασφάλιση της δημοκρατικότητας του πολιτικού συστήματος στο σύγχρονο περιβάλλον, δεν αρκείται πλέον στην ύπαρξη ενός ανταγωνιστικού πολυκομματικού συστήματος, στην διεξαγωγή περιοδικών εκλογών για την ανάδειξη των αντιπροσωπευτικών θεσμών και σε ένα κράτος δικαίου. Ο Claude Ake αναφέρει χαρακτηριστικά ότι βιώνουμε μια *«δημοκρατία χωρίς εξουσιοδότηση και μια εξουσία απροσπέλαστη στον εκδημοκρατισμό»* [470].

Οι σύγχρονες δημοκρατίες αποτελούν «δημοκρατίες χαμηλής έντασης», καθώς δεν παρέχουν στους πολίτες ουσιαστικές ευκαιρίες συμμετοχής στην λήψη αποφάσεων με

---

[467] David Held and Mathias Koenig-Archibugi: «Introduction», στο David Held and Mathias Koening Archibugi (επιμ.): *Global governance and public accountability,* (Blackwell Publishing 2005), σ. 1-7.

[468] Γ. Κοντογιώργης: *Η δημοκρατία ως ελευθερία, όπ.παρ.,* σ. 744.

[469] Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ. Κοντογιώργης: «.....Η δικαιοσύνη και η έννοια της πολιτικής ευθύνης, ορίζονται σε συνάρτηση με τη φύση του βιούμενου πολιτικού συστήματος. Η θεμελιώδης αρχή υπαγορεύει ότι κάτοχος της καθολικής πολιτικής αρμοδιότητας τοποθετείται υπεράνω του νόμου και, ως εκ τούτου, η πολιτική του λειτουργία δεν υπόκειται στη δικαιοσύνη. Επομένως, τα συστήματα που προκρίνουν τη συγκρότηση της πολιτικής στη βάση της κυρίαρχης εξουσίας (εν προκειμένω, όταν το πολιτικό σύστημα και, κατ'επέκταση, η καθολική πολιτική αρμοδιότητα ενσαρκώνονται από το κράτος, όπως στην «έμμεση» ή, μάλλον, συναγόμενη αντιπροσώπευση), δεν αναγνωρίζουν την πολιτική ευθύνη της πολιτικής τάξης, που καλείται να τη διαχειρισθεί, έναντι του κοινωνικού σώματος. Στην περίπτωση αυτή, επομένως, η αρμοδιότητα της δικαιοσύνης -η οποία επιπλέον διαθέτει διοικητική αλλ'όχι πολιτική νομιμοποίηση- δεν εκτείνεται στο πεδίο της πολιτικής. Αντιθέτως, στα πολιτικά συστήματα που αποφάσκουν την κυρίαρχη εξουσιαστική θέσμιση της πολιτικής, και ιδίως στις μορφολογικές πτυχώσεις της δημοκρατίας, ο πολιτικός αντιπρόσωπος υποβάλλεται εξολοκλήρου στο διατακτικό της αντιπροσωπευτικής αρχής και, κατ'επέκταση, στη δικαιοσύνη. Στο πλαίσιο αυτό, ο δήμος κατέχει την καθολική πολιτική αρμοδιότητα και, συνακόλουθα, την δικαιοδοτική λειτουργία (το «ελέγχειν»), δεν υπόκειται όμως ο ίδιος στη δικαιοσύνη. Στο μέσον των δυο αυτών τυπολογικών κατηγοριών της ανθρωποκεντρικής πολιτείας, εγγράφεται η αντιπροσώπευση ως πολιτικό σύστημα, στην οποία το ζήτημα της πολιτικής ευθύνης αντιμετωπίζεται κατά τον τρόπο της δημοκρατίας» (βλ. σχετικά: Γ. Κοντογιώργης, Η δημοκρατία ως ελευθερία, όπ.παρ., σ. 743-744).

[470] βλ. Claude Ake: «Dangerous liaisons: the interface of globalization and democracy», *όπ.παρ.,* σ. 287.

άμεση επίπτωση στην καθημερινότητά τους, ούτε παρέχουν ένα πλαίσιο έκφρασης για τις αποκλεισμένες ομάδες[471].

Επιπλέον, υπάρχουν σοβαρά ελλείμματα στον δημοκρατικό έλεγχο των αποφάσεων που λαμβάνονται από υπερεθνικούς φορείς (διεθνείς θεσμοί, πολυεθνικές επιχειρήσεις).

Ενδεικτικά, η «πειθαρχία» του κράτους στην εφαρμογή πολιτικών που υπαγορεύονται από φορείς του εξωτερικού περιβάλλοντος, παράλληλα με την αδυναμία διαχείρισης και αντιστάθμισης του κοινωνικού κόστους που παράγει η φιλελευθεροποίηση των εθνικών οικονομιών, ο υπερβάλλων «επαγγελματισμός» των πολιτικών για προώθηση των πολιτικών τους φιλοδοξιών έναντι της ενασχόλησης με τα αιτήματα των πολιτών, συνιστούν παράγοντες οι οποίοι συμβάλλουν σε μια κρίση αξιοπιστίας του πολιτικού συστήματος[472].
Σήμερα ζούμε για πολλούς λόγους μια τέτοια κρίση αξιοπιστίας του πολιτικού συστήματος.Η κρίση αυτή διαφαίνεται συχνά από την αποστασιοποίηση των πολιτών από την πολιτική (χαμηλά ποσοστά συμμετοχής στις εκλογές) και την κακή εικόνα για τα κόμματα και τους πολιτικούς.

Ενδεικτικά μιας τάσης δυσαρέσκειας προς το πολιτικό σύστημα είναι τα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων που έχουν πραγματοποιηθεί σε διεθνές επίπεδο[473].

---

[471]Αναλυτικότερα για τις δημοκρατίες «χαμηλής έντασης» βλ. B. Gills (συλλογικό έργο επιμ.): *Low Intensity Democracy: Political Power in the New World Order* (London: Pluto 1993).

[472] Βλ. σχετικά M.Castells, *The information age: Economy,society and culture, Vol. II, όπ.παρ.*, σ.403.

[473] Ειδικότερα, η Έρευνα Παγκόσμιων Αξιών (World Values Survey) του Πανεπιστημίου του Μίτσιγκαν, η οποία διεξήχθη την περίοδο 1997-2001, σε χώρες απ' όλο τον κόσμο (ΕΕ, Ινδία,Μεξικό,Αργεντινή,ΗΠΑ,Καναδά,Βραζιλία), έδειξε ότι τα 2/3 περίπου των πολιτών στο σύνολο των υπό εξέταση χωρών δείχνουν ελάχιστη ή καμία εμπιστοσύνη στα πολιτικά κόμματα. Κεντρικό ερώτημα της έρευνας ήταν το εξής: «Θεωρείτε ότι η χώρα σας κυβερνάται από ορισμένα μεγάλα συμφέροντα που προωθούν μόνο το όφελός τους;». Σε όλες τις υπό εξέταση χώρες ποσοστό άνω του 53% των πολιτών που πέρασαν από συνέντευξη έδωσαν καταφατική απάντηση. Το ποσοστό αυτό ήταν 63.2% στις Ηνωμένες Πολιτείες και 72.5% στη Φινλανδία, χώρες οι οποίες θεωρούνται συνήθως πρότυπα φιλελεύθερης δημοκρατίας. Η έρευνα του Ινστιτούτου Gallup που πραγματοποιήθηκε το 2002 για λογαριασμό του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ και αφορούσε 47 χώρες έδειξε ότι : 2/3 περίπου των πολιτών θεωρούσαν ότι οι χώρες τους δεν κυβερνούνταν με κριτήριο την βούληση των πολιτών. Την γνώμη αυτή είχε 52% των πολιτών στη Β. Αμερική και 61% των πολιτών στην ΕΕ. Το 51% των πολιτών παγκοσμίως, το 59% των πολιτών στην ΕΕ και το 22% των πολιτών στην Β. Αμερική αντίστοιχα, δήλωσαν ελάχιστη ή καμία εμπιστοσύνη στην ικανότητα του Κοινοβουλίου να λειτουργεί προς όφελος της κοινωνίας.
Στο ερώτημα αναφορικά με το ποιοί θεσμοί είναι πιο ικανοί για την καλύτερη εξυπηρέτηση του συμφέροντος της κοινωνίας, στις πρώτες θέσεις ήλθαν οι ένοπλες δυνάμεις, οι ΜΚΟ, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, τα Ηνωμένα Έθνη, οι θρησκευτικοί θεσμοί, η αστυνομία, και οι θεσμοί υγείας. Το μικρότερο ποσοστό συγκέντρωσαν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις και τα εθνικά κοινοβούλια ενώ οι κυβερνήσεις βρέθηκαν στο μέσον της κλίμακας εμπιστοσύνης. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατόπιν συνέντευξης 36.000

Συμπερασματικά, αυτό που παρατηρείται ως τάση παγκοσμίως στην εποχή που διανύουμε, είναι μια αυξανόμενη διάσταση ανάμεσα στην πολιτική συμμετοχή, τις κοινωνικές απαιτήσεις και την απόκριση των δημοκρατικών θεσμών στο επίπεδο του κράτους. Συγκεκριμένες εκφράσεις αυτής της διάστασης μπορεί να ποικίλλουν ανάλογα με τις ιδιαίτερες κοινωνικές, οικονομικές συνθήκες, τον πολιτικό πολιτισμό και τους θεσμούς μιας χώρας. Ωστόσο όλο περισσότεροι πολίτες αισθάνονται ότι η δημοκρατία στο επίπεδο του κράτους δεν επαρκεί για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της καθημερινής τους ζωής.

4.3. Οι δυνατότητες δημοκρατικής διακυβέρνησης στο πλαίσιο άλλων επιπέδων πέραν του κρατικού

Στο μέτρο που η διακυβέρνηση την εποχή της πακοσμιοποίησης δεν ασκείται αποκλειστικά από το κράτος, αλλά με την συμμετοχή και άλλων φορέων στο υπο-κρατικό και υπερ-κρατικό επίπεδο, οι οποίοι συχνά αποκτούν έναν σημαντικό βαθμό αυτονομίας από τα κράτη, είναι **χρήσιμη η διερεύνηση κατά πόσο η διακυβέρνηση στο πλαίσιο των επιπέδων πέραν του κρατικού, διασφαλίζει ένα ελάχιστο επίπεδο δημοκρατικής συμμετοχής των πολιτών στις αποφάσεις που λαμβάνονται.**

I. Σε επίπεδο τοπικής και περιφερειακής διοίκησης

Η μεταβίβαση ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων από την κρατική διοίκηση στο επίπεδο των περιφερειακών/τοπικών διοικήσεων, τάση που ενισχύεται από την διαδικασία παγκοσμιοποίησης[474], θεωρητικά θα μπορούσε να παράσχει ουσιαστική ενίσχυση στην δημοκρατία.

Ειδικότερα, παρά την ανάπτυξη της τεχνολογίας, η οποία παρέχει νέες δυνατότητες συμμετοχής στους πολίτες στο πολιτικό πεδίο, η άμεση προσωπική επαφή παραμένει ουσιώδες στοιχείο της επικοινωνίας εντός τοπικών πλαισίων. Τόσο η εγγύτητα των

πολιτών σε 47 χώρες από 6 ηπείρους, οι οποίοι θεωρήθηκαν αντιπροσωπευτικό δείγμα 1,4 δισεκατομμυρίων πολιτών. (Βλ. σχετικά M. Castells, *The information age: Economy, society and culture, Vol. II*, *όπ.παρ.*, σ.404-407).

[474] Για τον βαθμό αυτονομίας που αποκτά το υπο-κρατικό επιπέδο διακυβέρνησης στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, βλ. Jordi Borja και Manuel Castells: *Local and Global: The management of cities in the information age,* (London: Earthscan, 1997).

δημόσιων υπηρεσιών, όσο και η υλοποίηση των επιμέρους δραστηριοτήτων στα τοπικά πλαίσια, ενισχύουν το αίσθημα εγγύτητας των πολιτών προς τις τοπικές και περιφερειακές διοικήσεις. Επιπλέον, οι εκλεγμένοι τοπικοί θεσμοί δύνανται να αξιολογήσουν καλύτερα τις συνθήκες και ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων, σε σχέση με τους θεσμούς της κεντρικής κρατικής διοίκησης, πολύ δε περισσότερο σε σχέση με θεσμούς πάνω από το κράτος, οι οποίοι είναι απομακρυσμένοι από τα τοπικά πλαίσια.

Από την πρακτική εντούτοις της διακυβέρνησης σε τοπικά πλαίσια παρατηρείται, ότι όταν η διοικητική αποκέντρωση δεν συνοδεύεται από την λειτουργία ουσιαστικών διαδικασιών δημοκρατικής συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών στην λήψη αποφάσεων, τότε προκύπτουν δημοκρατικά ελλείμματα, ανάλογα, με εκείνα τα οποία παρατηρούνται και στο επίπεδο της κεντρικής διοίκησης[475]. Επιπλέον, όπως συμβαίνει και στο επίπεδο της κεντρικής διοίκησης, φαινόμενα κατάχρησης εξουσίας, διαφθοράς, αδιαφάνειας και προσπάθειας επηρεασμού της λήψης αποφάσεων από τοπικά συμφέροντα, παρατηρούνται και στο τοπικό επίπεδο.

ΙΙ.Σε επίπεδο περιφερειακών και διεθνών θεσμών

Η τάση ανάπτυξης περιφερειακών συνεργασιών αναπτύχθηκε κατά την μεταπολεμική περίοδο, με κύριο στόχο την συνένωση των δυνάμεων των κρατών για αποτελεσματικότερη διαχείριση των παγκόσμιων ροών[476]. *Η αυξανόμενη παραγωγή ρυθμιστικών εκροών από τα περιφερειακά θεσμικά πλαίσια και καθεστώτα, θέτει εντούτοις επιτακτικότερα το ζήτημα της δημοκρατικότητας των αποφάσεων και της λειτουργίας των περιφερειακών θεσμών απέναντι στην κοινωνία πολιτών των κρατών μελών τους.*

Από την πρακτική της θεσμικής οργάνωσης και της λειτουργίας των περιφερειακών θεσμών μέχρι σήμερα, είναι προφανής η απουσία μηχανισμών και πλαισίων συμμετοχής

[475] Έτσι από τη μια μεριά, η εκχώρηση αρμοδιοτήτων από την κεντρική στην τοπική διοίκηση σε ορισμένες περιπτώσεις οδήγησε σε ενίσχυση του δημοκρατικού ελέγχου που ασκούν οι περιφερειακές διοικήσεις στην κεντρική διοίκηση (όπως στην περίπτωση της Ισπανίας). Σε άλλες περιπτώσεις, οι περιφερειακές διοικήσεις αποτέλεσαν το πλαίσιο εδραίωσης των μηχανισμών καταστολής της κεντρικής διοίκησης σε απομακρυσμένες περιφέρειες, όπως συνιστά η περίπτωση της Ρωσίας. Αναλυτικότερα βλ. Scholte, *Globalisation*, *όπ.παρ.*, σ. 267-68.

[476] Antony Payne, «Globalization and modes of regionalist governance», *όπ.παρ.*, σ. 205.

του πολίτη στην λήψη αποφάσεων και η απουσία μηχανισμών δημόσιας λογοδοσίας για την δράση των εν λόγω θεσμών[477].

Το δημοκρατικό έλλειμμα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία είναι το πλέον προωθημένο πλαίσιο περιφερειακής συνεργασίας, εδώ και πολλά έτη αποτελεί μείζον ζήτημα προβληματισμού αναφορικά με τις επιπτώσεις τους για την ίδια την πορεία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης[478]. Παρά τις αλλεπάλληλες θεσμικές μεταρρυθμίσεις, η σύνθεση και ο ρόλος των δύο αποφασιστικών θεσμικών οργάνων, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (η οποία έχει το αποκλειστικό δικαίωμα νομοθετικής πρωτοβουλίας) και του Συμβουλίου Υπουργών (το οποίο αποτελεί το αποφασιστικό όργανο στην λήψη αποφάσεων), εξακολουθούν να περιορίζονται στις ελίτ κυβερνητικών κλιμακίων και άλλων αξιωματούχων της δημόσιας διοίκησης, δίχως να ενσωματώνουν την άμεση συμμετοχή των πολιτών σε οποιοδήποτε στάδιο της νομοθετικής διαδικασίας[479].

Η δυσαρέσκεια των πολιτών για την έλλειψη δημοκρατικής νομιμοποίησης της ΕΕ, έχει εκδηλωθεί σε πολλές περιπτώσεις με πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα, τα μειωμένα επίπεδα συμμετοχής στις εκλογές για την ανάδειξη των μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου καθώς και την ηχηρή αρνητική ετυμηγορία των πολιτών για τη Συνταγματική Συνθήκη της ΕΕ στα δημοψηφίσματα που διεξήχθησαν στην Ολλανδία και την Γαλλία το 2005 καθώς και με βάση τα αποτελέσματα του πρόσφατου δημοψηφίσματος στην Ιρλανδία τον Ιούνιο του 2008.

---

[477] Σχετικά με το δημοκρατικό έλλειμμα στους διεθνείς και περιφερειακούς θεσμούς, βλ. Andrew Moravcsik: «Is there a democratic deficit in world politics? A framework for analysis», στο David Held and Mathias Koening Archibugi (επιμ.): *Global governance and public accountability, όπ.παρ.*, σ. 212-239. Αναφορικά με τα χαρακτηριστικά του θεσμικού συστήματος της ΕΕ και το επίπεδο δημοκρατικότητας της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, βλ. το συλλογικό έργο, Ήφαιστος Παναγιώτης, Ιωακειμίδης Παναγιώτης Κ., Λάβδας Κώστας Α., Μενδρινού Μαρία Μ., Μοσχονάς Ανδρέας, Περράκης Στέλιος Ε., Πλιάκος Αστέρης Δ., Σκανδάμης Νικόλαος, Στάγκος Πέτρος Ν., Στεφάνου Κωνσταντίνος Α., Ταγαράς Χάρης Ν., Τσινισιζέλης Μιχάλης Ι., Φατούρος Αργύρης Α., Χριστοδουλίδης Θεόδωρος Α., Χρυσομάλλης Μιχάλης Δ.: *Εισαγωγή στις ευρωπαϊκές σπουδές -Ενοποιητική δυναμική, δικαιότητα, διακυβέρνηση,* (Εκδόσεις Σιδέρης, 2006).

[478] Σχετικά με τις «τροχιές» της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης εν μέσω προκλήσεων και των δημοκρατικών ανεπαρκειών του θεσμικού της συστήματος βλ. Τσινισιζέλης, Μιχάλης Ι.: *Quo Vadis Europa,* (Σύγχρονες Ακαδημαϊκές και Επιστημονικές Εκδόσεις, 2001), σ. 409-433.
Επίσης σύμφωνα με τον P Raworth, η έλλειψη δημοκρατικής νομιμοποίησης του συστήματος θα μπορούσε στο μέλλον να αναστρέψει την πορεία ολοκλήρωσης. Βλ. P Raworth: «A Timid Step Forwards: Maastricht and the Democratisation of the European Community», *European Law Review, vol.* 19, no. 1 (February 1994), σ. 16-33.

[479] Αναφορικά με τα δημοκρατικά ελλείμματα στο υπάρχον θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ, βλ. Andrew Moravcsik (2005): «Is there a democratic deficit in world politics», *όπ.παρ.*, σ. 224-239.

Το δημοκρατικό έλλειμμα στο θεσμικό σύστημα των παγκόσμιων οργανισμών είναι εντονότερο σε σχέση με τους περιφερειακούς οργανισμούς[480].

Η ευρέως διαδεδομένη αντίληψη των πολιτών για τους παγκόσμιους οργανισμούς, είναι ότι συνιστούν οργανώσεις υψηλών αξιωματούχων και εμπειρογνωμόνων, οι οποίοι με αδιαφανείς διαδικασίες και σε στενούς κύκλους συμφερόντων, λαμβάνουν περιοριστικές αποφάσεις για την ανάπτυξη των πολιτικών των κρατών μελών τους[481].

Πολλοί διεθνείς οργανισμοί έχουν επιχειρήσει να καταστήσουν πιο κατανοητό και διαφανή τον τρόπο λειτουργίας τους στους πολίτες. Για τον σκοπό αυτό επιστρατεύουν ιστοσελίδες στις οποίες δημοσιεύουν κανονιστικές αποφάσεις και άλλες επικοινωνιακές δράσεις. Εντούτοις, αυτό που απουσιάζει, είναι οι ουσιαστικές εκείνες θεσμικές μεταρρυθμίσεις που θα εισάγουν τρόπους συμμετοχής των πολιτών στην λήψη αποφάσεων των διεθνών θεσμών[482]. Μέχρι στιγμής δεν παρατηρείται ιδιαίτερος ενθουσιασμός για την προώθηση θεσμικών μεταρρυθμίσεων, οι οποίες θα αύξαναν την δημοκρατικότητα του πολιτικού συστήματος των διεθνών θεσμών. Ενδεικτικές είναι οι συζητήσεις για την μεταρρύθμιση του ΟΗΕ, οι οποίες περιορίζονται μόνο στη διεύρυνση των μονίμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας[483].

Ο αποκλεισμός των πολιτών από την λήψη αποφάσεων των διεθνών οργανισμών έχει τροφοδοτήσει κινήματα δυσαρέσκειας απέναντι στις πολιτικές που προωθούν, όπως συνιστά η περίπτωση του Σιάτλ, της Γένοβα, του Πόρτο Αλέγκρε και όπου αλλού διεξάγονται επίσημες σύνοδοι οικονομικών οργανισμών[484].

---

[480] Ενδεικτικά, μπορεί να αναφερθεί το δικαίωμα αρνησικυρίας, το οποίο συνιστά προνόμιο μόνο των μονίμων μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ, η κατανομή των σταθμισμένων ψήφων στο πλαίσιο του ΔΝΤ, η οποία επιτρέπει τον έλεγχο της λήψης αποφάσεων από ορισμένα κράτη, καθώς και η λήψη αποφάσεων με παγκόσμιο αντίκτυπο από τον ΠΟΕ και τον ΟΟΣΑ στους οποίους δεν μετέχουν ακόμα όλα τα κράτη. Αναφορικά με τις μεταρρυθμίσεις που πρέπει να εισαχθούν για την αντιμετώπιση του δημοκρατικού ελλείμματος σε επίπεδο διεθνών οργανισμών και ειδικότερα στο θεσμικό σύστημα του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, βλ. The report of the Commission on the Global Governance: *Our Global Neighborhood*, *όπ.παρ.*, σ. 225-302.

[481] Joseph S. Nye, John D. Donahue (επιμ.), *Governance in a globalizing world, όπ.παρ.*, σ. 26.

[482] Αναφορικά με το «άνοιγμα» της διαδικασίας λήψης αποφάσεων στους φορείς της κοινωνίας πολιτών σε επίπεδο διεθνών θεσμών βλ. P. Nanz και J. Steffek, «Global governance, participation and the public sphere», *όπ.παρ.*, στο David Held and Mathias Koening Archibugi (επιμ.), *Global governance*, *όπ.παρ.*, 190-211.

[483] Ο D. Archibugi εξετάζει κριτικά την επάρκεια των κυριότερων προτάσεων μεταρρύθμισης του ΟΗΕ ως προς την ουσιαστική ενίσχυση της αντιπροσωπευτικότητάς του. Βλ. σχετικά Daniele Archibugi: «from the United Nations to cosmopolitan democracy», στο Daniele Archibugi και David Held (επιμ.): *Cosmopolitan democracy. An agenda for a new world order* (Polity Press, 1995), σ. 121-162.

[484] D. Held και A. McGrew: *Globalisation/Antiglobalisation*, (Cambridge: Polity Press, 2002), σ.58.

Η απαίτηση για δημοκρατικότερη λειτουργία των διεθνών θεσμών έχουν οδηγήσει στην διατύπωση προτάσεων για άμεση ανάδειξη των αντιπροσωπευτικών οργάνων των διεθνών οργανισμών[485]. Δεν διαπιστώνεται εντούτοις, η πολιτική βούληση για την δημιουργία των αναγκαίων προϋποθέσεων που θα καθιστούσαν δυνατή μια τέτοια προοπτική. Απέχουμε πολύ από την διασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης, εκπαίδευσης και σεβασμού των πολιτικών ελευθεριών για εκατομμύρια ανθρώπους στον πλανήτη, των στοιχειωδών δηλαδή προϋποθέσεων, οι οποίες θα αποτελούσαν την βάση για την υλοποίηση, σε ένα μετέπειτα στάδιο, δράσεων πολιτικής εκπαίδευσης σε πολίτες από όλο τον κόσμο με στόχο την συγκρότηση ενός οικουμενικού εκλογικού σώματος και την ανάπτυξη της συνείδησης του οικουμενικού πολίτη[486].

Επιπλέον σ' έναν κόσμο πολλαπλών πολιτικών πολιτισμών είναι δύσκολη η σύλληψη ενός κοινού πλαισίου αντιπροσώπευσης σε παγκόσμια κλίματα. Ο P.-A. Taguieff ασκεί κριτική στη λεγόμενη «οικουμενική» ή «κοσμοπολιτική» δημοκρατία, η οποία υποδηλώνει την δημιουργία δημοκρατικών πλαισίων πέρα από τα έθνη κράτη. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά: *«Μια δημοκρατία προϋποθέτει την ύπαρξη μιας κοινότητας πολιτών που φαντάζονται ότι έχουν ένα κοινό μέλλον και ταυτόχρονα αισθάνονται ότι είναι υπεύθυνοι γι' αυτό. Σ' αυτό το πλέγμα απαιτήσεων δεν ανταποκρίνεται, ούτε η φυλή (η εθνοτική κοινότητα), ούτε η αυτοκρατορία, ούτε η παγκόσμια κυβέρνηση (η υπερ-αυτοκρατορία). Μέχρι σήμερα και για πάντα, το έθνος είναι εκείνο το οποίο, μέσα στη νεωτερικότητα, ενσωματώνει με τον καλύτερο (μολονότι τελειοποιήσιμο τρόπο), το υπόδειγμα της κοινότητας των πολιτών. Το πεπρωμένο της ενεργούς δημοκρατίας φρονώ ότι θα συνδέεται για πολύ καιρό*

---

[485]Τις δυνατότητες συγκρότησης μιας παγκόσμιας δημοκρατικής διακυβέρνησης πέρα από σύνορα παρουσιάζει ο David Held στο πλαίσιο του θεωρητικού μοντέλου της «κοσμοπολιτικής δημοκρατίας» στο οποίο η δημιουργία μιας Γενικής Συνέλευσης Εκπροσώπων της Κοινωνίας Πολιτών, θεωρείται ουσιαστική για την άρση των δημοκρατικών αδιεξόδων της σύγχρονης παγκόσμιας διακυβέρνησης. Βλ. σχετικά, David Held: *Democracy and the global order*, *όπ.παρ.*, σ. 270-286, καθώς και David Held: «Παγκοσμιοποίηση, κοσμοπολιτισμός και δημοκρατία», *όπ.παρ.*, σ. 221-258. Χαρακτηριστική είναι επίσης η πρόταση του Childers περί δημιουργίας ενός Συμβουλίου του ΟΗΕ για τον πολιτισμό, την αντιπροσώπευση και τη διακυβέρνηση δίπλα στην Γενική Συνέλευση των κρατών. Βλ. σχετικά E Childers: «United Nations Reform: Relevance of the Southern Perspective». Geneva: *International NGO Network on Global Governance and Democratization of International Relations, Topical Papers* (3), 1994, σ. 16.

[486] Για τις ανισότητες στην κοινωνικοοικονομική και πολιτική κατάσταση των πολιτών σε διάφορες χώρες του κόσμου, οι οποίες αναστέλλουν τις δυνατότητες συγκρότησης ενός παγκόσμιου δήμου, βλ. Scholte, *Globalisation, όπ.παρ.*, σ. 234 επ.

ακόμα με το υπόδειγμα του πολιτειακού έθνους ελλείψει ενός ικανοποιητικού υποδείγματος που θα το διαδεχθεί[487].

ΙΙΙ. Στο πλαίσιο του ιδιωτικού τομέα

Στην θεωρητική συζήτηση έχουν διατυπωθεί απόψεις, που τονίζουν τον θετικό ρόλο της ελεύθερης αγοράς ή των φορέων της κοινωνίας πολιτών δηλ. των μη κυβερνητικών διαύλων στην εμπέδωση μιας δημοκρατίας πέρα από σύνορα. Με την αύξηση της σημασίας των δικτύων του ιδιωτικού τομέα στην διακυβέρνηση την εποχή της παγκοσμιοποίησης, καθίσταται χρήσιμη η εξέταση του κατά πόσον οι ιδιωτικοί φορείς θα μπορούσαν να αποτελέσουν φορείς έκφρασης της λαϊκής βούλησης.

Ειδικότερα, όσον αφορά την ελεύθερη αγορά, η νεοφιλελεύθερη αντίληψη θριαμβολογεί για την πρωτοφανή επέκταση της δημοκρατίας μέσω της φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης[488]. Διαθέτοντας διπλή ιδιότητα, αυτή του καταναλωτή και του επενδυτή, ο πολίτης επιλέγει την κυβέρνηση που θα του αποφέρει τα μεγαλύτερα κέρδη στο πλαίσιο της σύγχρονης παγκόσμιας αγοράς. Με βάση το πρότυπο δημοκρατίας της αγοράς, η κυριαρχία μετατοπίζεται από το κράτος, στους «πελάτες» τους οποίους το κράτος καλείται να εξυπηρετήσει[489].

Οι επιλογές των φορέων της αγοράς σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν αποτελέσει μέσον πίεσης για την εφαρμογή δημοκρατικότερων ή κοινωνικά δικαιότερων πολιτικών[490]. Εντούτοις, η έννοια της «επιλογής του καταναλωτή» δεν δύναται να αποτελέσει θεμέλιο της δημοκρατίας, καθώς οι άνθρωποι στο πλαίσιο της αγοράς μπορούν να έχουν λόγο μόνον όταν διαθέτουν περιουσιακά στοιχεία[491]. Στην πραγματικότητα επικρατεί μια

---

[487] Βλ. σχετικά Pierre-André Taguieff: *Παγκοσμιοποίηση και δημοκρατία*, μετάφραση: Ν. Κούρκουλος, (Εκδόσεις του 21ου Αιώνα, 2002), σ. 140.

[488] Noam Chomsky: *Κέρδος και πολίτης. Νεοφιλελευθερισμός και παγκόσμια τάξη*, μετάφραση: Λ. Χαραλαμπίδης, (Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 2000), σ.124-25, Σπύρος Σακελλαρόπουλος: *Ο μύθος της παγκοσμιοποίησης και η πραγματικότητα του ιμπεριαλισμού*, (εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2004), σ. 285.

[489] Κ.Μπ. Μακφέρσον: *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας, όπ.παρ.*, σ.118.

[490] Παραδείγματα εδώ είναι το καθεστώς εμπορικού αποκλεισμού χωρών με αυταρχικά καθεστώτα όπως συνέβη στην περίπτωση της Νοτίου Αφρικής, καθώς και τα καταναλωτικά κινήματα υπέρ των προϊόντων που έχουν παραχθεί με φιλικές, προς το περιβάλλον, μεθόδους.

[491] Βλ. σχετικά Robert Cox, «Economic globalization and the limits to liberal democracy», *όπ. παρ.*, σ. 49-72, καθώς επίσης και Κ.Μπ. Μακφέρσον: *Η ιστορική πορεία της φιλελεύθερης δημοκρατίας, όπ.παρ.*, σ.128-129.

ιδιαίτερα άνιση κατανομή πόρων, τόσο στις εθνικές αγορές, όσο και στην παγκόσμια αγορά, με αποτέλεσμα τον αποκλεισμό του μεγαλύτερου τμήματος του παγκόσμιου πληθυσμού από έναν οιονεί δημοκρατικό χώρο[492].

Σε επίπεδο επίσης παγκόσμιας διακυβέρνησης, οι πολιτικές των φορέων ρύθμισης της παγκόσμιας οικονομίας (διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί, διεθνείς ενώσεις επιμέρους οικονομικών κλάδων) διαμορφώνονται με αδιαφανείς διαδικασίες και υπαγορεύονται στους πολίτες χωρίς διαβούλευση με τις τοπικές κοινωνίες και χωρίς να υπόκεινται σε δημόσιο έλεγχο[493]. Επομένως, οι παγκόσμιοι μηχανισμοί της αγοράς μπορούν να συνεισφέρουν στη δημοκρατική διακυβέρνηση μόνο συμπληρωματικά και μόνο εφόσον λειτουργούν εντός ενός ρυθμιστικού πλαισίου[494]. *Η πρακτική έχει δείξει ότι η αγορά λειτούργησε με δημοκρατικότερους όρους, όταν η κοινωνία πολιτών και το κράτος προώθησαν την εισαγωγή ενός ρυθμιστικού πλαισίου το οποίο αποκρυστάλλωνε μια ισορροπία μεταξύ των μετεχόντων μερών, μέσα από την θέσπιση του κοινωνικού διαλόγου, την προστασία της εργασίας καθώς και την θέσπιση μηχανισμών λογοδοσίας της αγοράς σε περιπτώσεις που ζημιώνονται κοινωνικά αγαθά*[495].

Βασικό στοιχείο της παγκοσμιοποίησης είναι το συνολικό πλαίσιο δικτύωσης και επαφών που συνδέουν τους μη κρατικούς φορείς με άλλους μη κρατικούς φορείς και το κράτος, ώστε να γίνεται λόγος για την συγκρότηση μιας «παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών»[496].
Την δεκαετία του 1990 ξεκίνησε μια συζήτηση αναφορικά με μια «παγκόσμια κοινωνία πολιτών» και τους φορείς της (παγκόσμιες μη κυβερνητικές οργανώσεις, διεθνικά δίκτυα αλληλεγγύης, παγκόσμια κοινωνικά κινήματα κ.α.)[497].

---

[492] Αλαίν Μινκ: «Η βασίλισσα αγορά», στο Ρώμας Χ. (επιμ.): *Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 69-73.
[493] Σχετικά με την δράση παγκόσμιων δικτύων των ελίτ χωρίς δημόσια υπευθυνότητα, βλ.R.W Cox: «Global Perestroika» στο R. Miliband and L. Panitch (επιμ.): *Socialist Register*, (London: Merlin 1992), σ. 26-43.
[494] Τις δυνατότητες ενίσχυσης της λογοδοσίας των πολυεθνικών εταιρειών εξετάζει ο M. Koening-Archibugi στη συμβολή με τίτλο: «Transnational Corporations and public accountability» στο David Held and Mathias Koening Archibugi (επιμ.): *Global governance and public accountability, όπ.παρ.*, σ. 110-135.
[495]Την θέση αυτή αναλύει ο Samir Amin στην συμβολή του με τίτλο: «Οικονομική παγκοσμιοποίηση και πολιτικός οικουμενισμός. Δύο συγκρουόμενα ζητήματα;», στο Άλκης Ρήγος, Κωνσταντίνος Τσουκαλάς: *Η πολιτική σήμερα: Ο Νίκος Πουλατζάς και η επικαιρότητα του έργου του,* Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης (εκδόσεις Θεμέλιο 2003), σ. 235-281.
[496] Αναλυτικά για την θεωρητική συζήτηση γύρω από τον ρόλο των φορέων της κοινωνίας των πολιτών την εποχή της παγκοσμιοποίησης βλ. Παντελής Γ. Σκλιάς: *Ο Ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανισμών στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, όπ.παρ.*, Βλ. επίσης Pantelis Sklias, *Non-Governmental Organisations, όπ.παρ.*
[497] Για την έννοια της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών, βλ. Παντελής Σκλιάς, «Η διεθνής πολιτική οικονομία και ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων στη διεθνή αναπτυξιακή συνεργασία» στο Παντελής

Η συγκρότηση δικτύων της κοινωνίας πολιτών σε παγκόσμιο επίπεδο έχει προσφέρει νέες δυνατότητες έκφρασης και χειραφέτησης σε κοινότητες και ομάδες οι οποίες δεν έβρισκαν τρόπο έκφρασης στα εδαφοκεντρικά πλαίσια της επίσημης πολιτικής[498].

Οι ΜΚΟ έχουν αναπτύξει σημαντικά το πεδίο δραστηριοτήτων τους και η επιτυχημένη δικτύωσή τους σε παγκόσμιο επίπεδο συνιστά, μια παράμετρο η οποία είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη διαδικασία παγκοσμιοποίησης.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Π.Σκλιά οι ΜΚΟ[499]:

- Στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής οικονομίας έχουν αποκτήσει την απαραίτητη νομιμοποιητική βάση για την ανάπτυξη και υλοποίηση εναλλακτικών μοντέλων παραγωγής πολιτικής σε σχέση με τα αντίστοιχα των κρατών. Οι ΜΚΟ δύνανται να συμβάλλουν στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής οικονομίας σε παρεμβάσεις που αποσκοπούν στην ολοκληρωμένη και βιώσιμη ανάπτυξη.
- Αναπτύσσουν αλληλεπιδράσεις και διόδους επικοινωνίας τόσο με κρατικούς φορείς, όπως οι κυβερνήσεις, όσο και με μη κρατικούς φορείς (όπως άλλες ΜΚΟ, πολυεθνικές επιχειρήσεις και φυσικά πρόσωπα) με τους οποίους δύνανται να αναπτύξουν συνεργασίες και δίκτυα για την επίτευξη κοινών στόχων. Πολύ περισσότερο, η δικτύωση ανάμεσα στις ΜΚΟ έχει λάβει τέτοια έκταση, που τους επιτρέπει την ανάληψη δράσεων για την ευόδωση των πολύπλευρων στόχων τους.
- Έχουν αναπτύξει ικανότητες άσκησης πίεσης (lobby) για τον επηρεασμό της λήψης αποφάσεων από κέντρα εξουσίας στο κρατικό επίπεδο, όσο και στο επίπεδο των διεθνών οργανισμών. Σημειώνεται, ότι διεθνείς και περιφερειακοί οργανισμοί, όπως η ΕΕ και ο ΟΗΕ, έχουν αναπτύξει επίσημες σχέσεις με ΜΚΟ, γεγονός που επιτρέπει στους τελευταίους να αναπτύσσουν διόδους και να επηρεάζουν

Σκλιάς, Αστέρης Χουλιάρας (επιμ): *Η διπλωματία της κοινωνίας των πολιτών, όπ.παρ.*, σ. 46. Η έννοια της κοινωνίας των πολιτών αναλύεται επίσης στα παρακάτω έργα: Martin Shaw, *Global Society and International Relations: Sociological Concepts and Political Perspectives,* (Cambridge: Polity Press, 1994), John Keane, *Global civil society?, όπ.παρ.,* και Gideon Baker και David Chandler (επιμ.): *Global Civil Society, όπ.παρ.,* E. Gellner: *Η κοινωνία πολιτών και οι αντίπαλοί της. Συνθήκες ελευθερίας,* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1996).

[498]Οι διεκδικήσεις φορέων και δικτύων της κοινωνίας πολιτών για μια πιο συμμετοχική πολιτική αναλύονται στο έργο του Thomas Risse-Kappen (επιμ.), *Bringing transnational relations back in* (1995).

[499] Βλ. Π.Σκλιάς, «Η διεθνής πολιτική οικονομία και ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων», *όπ.παρ.*, σ. 70.

ενδεχομένως κάποιες από τις πολιτικές εκροές των συγκεκριμένων κέντρων εξουσίας.

- Σημαντική επίσης λειτουργία των ΜΚΟ είναι οι δράσεις υλοποίησης συγκεκριμένων πιλοτικών προγραμμάτων, γεγονός που αναδεικνύει τα συγκριτικά τους πλεονεκτήματα έναντι των κρατικών φορέων στην υλοποίηση δράσεων σε συγκεκριμένους τομείς (περιβάλλον, ανάπτυξη, κοινωνική πολιτική σε επίπεδο βάσης κ.α.).
- Κύρια συμβολή των ΜΚΟ είναι ότι έχουν εγκαθιδρύσει ένα νέο πλαίσιο δημόσιας συμμετοχής, σε επίπεδο βάσης, μέσα από μια πλειάδα δράσεων, συμπεριλαμβανομένης της διάχυσης της πληροφόρησης, της ευαισθητοποίησης, καθώς και των σχεδίων για την ανάπτυξη νέων θεσμών.
- Σε πολλές περιπτώσεις οι μη κυβερνητικές οργανώσεις έχουν απαιτήσει από τις επίσημες αρχές να καταστούν υπεύθυνες σε περιπτώσεις, όπου πολιτικές ή κάποιες αποφάσεις τους έχουν ζημιώσει τοπικές κοινότητες, κοινωνικές αξίες ή και συλλογικά αγαθά[500].

Επιπλέον δίκτυα της κοινωνίας πολιτών αναλαμβάνουν συχνά δραστηριότητες σε παγκόσμια κλίμακα για την προώθηση μιας συμμετοχικής πολιτικής απαλλαγμένης από αυταρχισμό και διακρίσεις[501]. *Η ουσιαστικότερη συμβολή της ενεργοποίησης της κοινωνίας πολιτών έγκειται ακριβώς στην ενθάρρυνση ενός ανοιχτού διαλόγου μέσα στο πολιτικό σύστημα και την κοινωνία, θέτοντας νέα ζητήματα στην ημερήσια διάταξη και συμβάλλοντας στην κριτική αξιολόγηση των επιλογών της επίσημης πολιτικής.*

Πράγματι, η κοινωνία πολιτών θα μπορούσε να αναλάβει σημαντικό ρόλο στην πολιτική εκπαίδευση, να παρέχει στους πολίτες δυνατότητες έκφρασης και συζήτησης εναλλακτικών επιλογών, προκειμένου οι τελευταίοι να αρχίσουν να συμμετέχουν στην παραγωγή της παγκόσμιας πολιτικής και να επικυρώνουν τις εκροές της.

---

[500] Αναφορικά με την απαίτηση της κοινωνίας για δημοκρατικά υπεύθυνες κυβερνήσεις βλ. Jan Aart Scholte: «Civil society and democratically accountable governance», στο David Held and Mathias Koening Archibugi (επιμ.), *Global governance and public accountability, όπ.παρ.*, σ. 87-109. Σχετικό επίσης είναι το έργο των J.A Fox και L.D.Brown (επιμ.):*The Struggle for Accountability: the World Bank, NGOs, and Grassroots Movements* (Cambridge, MA: MIT Press, 1998).

[501] Αναφορικά με τον ρόλο των κοινωνικών κινημάτων στην διεθνή πολιτική, βλ. Alejandro Colas: *International Civil Society: Social movements in world politics,* (Oxford: Polity Press Blackwell Publishers, 2002), σ. 101-136. Η Kate Nash αναλύει επίσης τα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα και την δράση τους στο παγκόσμιο επίπεδο. Βλ. σχετικά Kate Nash: *Contemporary Political Sociology. Globalization, politics and power,* (Oxford: Blackwell, 2000), σ. 100-155.

Παρ' όλα αυτά, θα πρέπει να είμαστε πιο συνετοί με την χρήση του όρου περί παγκόσμιας διακυβέρνησης της κοινωνίας των πολιτών, δεδομένου ότι οι επιτυχίες των ΜΚΟ εστιάζονται περισσότερο στο πεδίο της υλοποίησης δράσεων και λιγότερο στο επίπεδο του σχεδιασμού πολιτικής[502]. Επιπλέον, σε πολλές περιπτώσεις η λειτουργία των ΜΚΟ στηρίζεται σε κρατικούς ή διακρατικούς πόρους. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι ΜΚΟ αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του τρίτου τομέα και της κοινωνίας των πολιτών με σημαντική συμβολή. Επίσης, η διεθνής πρακτική καταδεικνύει ότι οι δυνατότητες νομιμοποίησης μέσω της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών παραμένουν ελάχιστες[503]. Πρώτα απ' όλα, διότι το ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού που είναι μέλη δικτύων της κοινωνίας πολιτών παραμένει χαμηλό. Εξ' άλλου από τα στοιχεία που αφορούν τη σύνθεση των ΜΚΟ προκύπτει ότι ένα σημαντικό τμήμα ενός μελλοντικού παγκόσμιου δήμου αποκλείεται από αυτούς[504].

Σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας στην συμβολή των παγκόσμιων οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών στην δημοκρατική διακυβέρνηση είναι τα δημοκρατικά τους εχέγγυα. Οι οργανώσεις αυτές συχνά στερούνται επαρκών μηχανισμών διαβουλεύσεων, διαφάνειας και δημόσιας υπευθυνότητας[505]. Σε πολλές περιπτώσεις, είναι οργανισμοί, οι οποίοι διοικούνται από έναν στενό κύκλο προσώπων και χωρίς απόλυτη διαφάνεια, όσον αφορά τους στόχους τους οποίους υπηρετούν, τα κεφάλαια στα οποία στηρίζεται η λειτουργία τους καθώς και την διαδικασία λήψης αποφάσεων που αφορούν την πολιτική τους.
Η έλλειψη δημοκρατικότητας στην εσωτερική λειτουργία πολλών παγκόσμιων οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών έχουν αποτελέσει αντικείμενο κριτικής των πολιτών, οι οποίοι απαιτούν μεγαλύτερη διαφάνεια και ουσιαστική συμμετοχή των μελών των τελευταίων στην λήψη των αποφάσεων.

---

[502] Π.Σκλιάς, «Η διεθνής πολιτική οικονομία και ο ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων», *όπ.παρ.*, σ. 47.
[503] Για μια κριτική θεώρηση των δυνατοτήτων δημοκρατικής αντιπροσωπευτικότητας των ΜΚΟ βλ. Γιάννης Παπαμιχαήλ (επιμ.): *Μη κυβερνητικές οργανώσεις και κυρίαρχη πολιτική*, (Αθήνα: Εκδόσεις "The Monthly Review Imprint", 2005).
[504] Ενδεικτικά, μόλις ένα μικρό ποσοστό των ΜΚΟ που είναι διαπιστευμένοι εταίροι του ΟΗΕ έχουν έδρα στον αναπτυσσόμενο Νότο. Συνήθης επίσης περίπτωση οργανώσεις πολιτών «σε επίπεδο βάσης» περιοχών του αναπτυσσόμενου κόσμου να αποτελούν παραρτήματα οργανώσεων με έδρα στον Βορρά ή τα μέλη τους να προέρχονται από τοπικές ελίτ. Βλ. σχετικά The Report of the Commission on Global Governance, *όπ.παρ.* σ. 153.
[505] Βλ. σχετικά Αθανάσιος Στραβοσκούφης: «Η άλλη όψη του τρίτου τομέα: Αμφίρροπες τάσεις και ζητήματα διαφθοράς στις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις» στο Κ. Κουτσούκης-Π. Σκλιάς (επιμ.): *Διαφθορά και σκάνδαλα στη δημόσια διοίκηση και την πολιτική»*, *όπ.παρ.*, σ. 491-508, Παντελής Σκλιάς, «Ο Ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανισμών στην εποχή της παγκοσμιοποίησης», *όπ.παρ.*, σ. 72.

5. Η επίδραση των νέων τεχνολογιών στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα

Η επίδραση του αναδυόμενου νέου τεχνοδικτυακού επικοινωνιακού περιβάλλοντος στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα αποτελεί ένα εξαιρετικά επίκαιρο και ενδιαφέρον αντικείμενο ανάλυσης, καθώς δημιουργεί δυνατότητες για μια πραγματική ανασύνταξη της σχέσης μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής[506]. Ζητήματα, όπως η «ψηφιακή» ή η «εικονική» δημοκρατία και το είδος των αλλαγών που επιφέρει στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα, και κατά πρώτον στις δυτικές δημοκρατίες έρχονται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της σύγχρονης πολιτικής ανάλυσης[507].

Η εικονική δημοκρατία συνιστά ένα νέο τύπο πρακτικής στην πολιτική και την διοίκηση[508]. *Συνιστά μια προσπάθεια άσκησης δημοκρατικής διακυβέρνησης χωρίς τους περιορισμούς του τόπου και του χρόνου, μέσα από την χρήση των νέων τεχνολογιών*[509].

---

[506] Γ.Κοντογιώργης: «Κράτος, αγορά και κοινωνία», *όπ.παρ.* στον δικτυακό τόπο, http://antifono.gr/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=884:2009-01-14-11-13-51&catid=103&Itemid=131

[507] Αναφορικά με τις μεταβολές που επιφέρουν οι νέες τεχνολογίες επικοινωνιών στο πολιτικό πεδίο και την κοινωνία, βλ. Περσεφόνη Ζέρη: *Κράτος, δίκτυα και κουλτούρα σε μια παγκόσμια κοινωνία*, στο Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμ.): *Παγκοσμιοποίηση: οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές όψεις*, (Εκδόσεις Σιδέρης, 2003), σ. 401-416, Σοφία Καϊτατζή-Γουίτλοκ: *Η επικράτεια των πληροφοριών*, (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2003), σ. 353-403.

[508] Η χρήση των νέων τεχνολογιών στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα έχει οδηγήσει στην διατύπωση εννοιών όπως η «εικονική» και η «ψηφιακή» δημοκρατία. Ο όρος «ψηφιακή δημοκρατία» αναφέρεται σε μια σειρά από μοντέλα τεχνολογικών εφαρμογών που σαν στόχο έχουν την αξιοποίηση των δυνατοτήτων τις οποίες παρέχουν οι νέες τεχνολογίες επικοινωνιών και πληροφορικής για την ενίσχυση των δημοκρατικών θεσμών, καθώς και για την δημοκρατική συμμετοχή των πολιτών στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα. Αναλυτικότερα για την έννοια της «ψηφιακής δημοκρατίας», βλ. Cynthia J.Alexander και Leslie A.Pal: «Digital democracy. Issues and implications» στο Alexander, Cynthia J. and Pal Leslie A. (eds), *Digital Democracy: policy and politics in the wired world,* Canada: Oxford University Press, 1998), σ. 2-7, καθώς και Barry N. Hague και Brian D. Loader: «Digital democracy: An introduction» στο Barry N. Hague και Brian D. Loader (επιμ.): *Digital democracy. Discourse and decision making in the information Age,* 2nd edition (Routledge, 2002), σ. 3-22, ιδίως σ. 3-4. Παραδοσιακά, η πολιτική αποτελεί υπόθεση λεκτικών δεξιοτήτων, διοικητικών ικανοτήτων και διαπραγματευτικών τεχνικών. Συνιστά μια συλλογική πρακτική ομιλητών και οργανωτών. Στην εικονική δημοκρατία αυτή η ρουτίνα θα μετασχηματίζονταν σε μια πρακτική ανθρώπων οι οποίοι θα εργάζονταν πρώτιστα σε οθόνες και τερματικά, μπαίνοντας σε σελίδες, διαβάζοντας και αναλύοντας πληροφορίες και θέτοντας ή απαντώντας ερωτήσεις. Είναι πιθανό να καταστεί μια ρουτίνα τεχνικών και συμβολικών-διανοητικών δεξιοτήτων στη θέση των πρακτικών-οργανωτικών και λεκτικών-διανοητικών δεξιοτήτων. Αναλυτικότερα για την πολιτική πρακτική στο πλαίσιο των νέων τεχνολογικών μέσων, βλ. στο J. van Dijk: «Models of Democracy and Concepts of Communication» στο Kenneth L. Hacker και Jan van Dijk (επιμ.) *Digital Democracy, Issues of Theory and Practice*, (London: Thousand Oaks, Delhi: Sage 2000), σ. 30-53.

[509] Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά ο Ε. Βενιζέλος: *«Μια κοινωνία "δικτυωμένη" είναι μια κοινωνία που διαθέτει άλλες τεχνολογικές, τελικώς δε και πολιτικές δυνατότητες άμεσης έκφρασης και συμμετοχής. Μια "ψηφιακή" κοινωνία και μια «ψηφιακή» οικονομία δεν καταργούν τις συμβατικές τους όψεις, αλλά ωθούν προς μια "ψηφιακή" δημοκρατία».* Βλ. σχετικά Ε.Βενιζέλος, *Το μέλλον της δημοκρατίας, όπ.παρ.*, σ. 39.

Η εξέταση των μεταβολών από την αυξανόμενη χρήση των νέων τεχνολογιών στις σύγχρονες δημοκρατίες συνιστά ένα θέμα αιχμής στην πολιτική συζήτηση[510]. Ορισμένοι πιστεύουν έντονα στις δυνατότητές της, ενώ άλλοι είναι εξαιρετικά δύσπιστοι. Ελπίζεται, ότι οι τεχνολογίες επικοινωνιών και πληροφορικής θα βοηθήσουν στην επιτάχυνση των διαδικασιών διαμόρφωσης γνώμης, αντιπροσώπευσης ακόμη και της λήψης αποφάσεων, εξαιτίας της αμεσότητας των μέσων μετάδοσης. Ειδικότερα, ενώ σε ένα πρώτο στάδιο το νέο τεχνολογικό και επικοινωνιακό περιβάλλον διευκόλυνε την αγορά στο να καλύψει το «κενό εξουσίας» που προέκυψε από τους μετασχηματισμούς της παγκοσμιοποίησης στο ενδοκρατικό και στο διακρατικό πεδίο, μεσοπρόθεσμα διαφαίνεται ότι μπορεί να δημιουργήσει την «υποδομή» για μια νέα συνάντηση της κοινωνίας με την πολιτική, επιφέροντας εν τέλει την μεταβολή της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος[511].

Κεντρικό στοιχείο στην πρακτική των σύγχρονων πολιτικών συστημάτων συνίσταται στο ότι οι σχέσεις εξουσίας διαμορφώνονται όλο και περισσότερο και υλοποιούνται με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών. Χρήσιμη απεικόνιση των μεταβολών στο πολιτικό σύστημα από την χρήση των νέων τεχνολογιών, παρέχει το δυναμικό σχεσιακό μοντέλο πολιτικού συστήματος του Van Dick[512]. Σημασία έχουν οι σχέσεις των πολιτικών θεσμών με άλλους ρυθμιστικούς θεσμούς, τις οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών, τις επιχειρήσεις και με κάθε πολίτη ξεχωριστά. Αυτές οι σχέσεις αποτελούνται από επικοινωνιακές δράσεις, οι οποίες αποσκοπούν στην απόκτηση και (αντ)αλλαγή υλικών και άϋλων κανόνων και πόρων. Η χρήση αυτών των μέσων αλλάζουν τις σχέσεις των των δρώντων στο μοντέλο. Οι σχέσεις αυτές ορίζονται ως σχέσεις πληροφόρησης και επικοινωνίας.

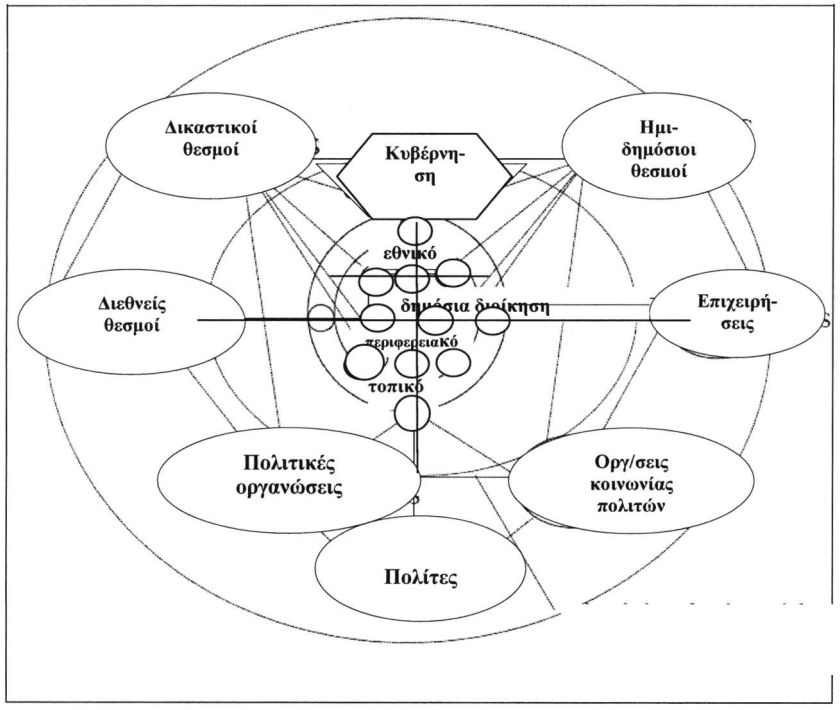
---

[510] Αναφορικά με τον ρόλο των νέων τεχνολογιών και των Μ.Μ.Ε. στην πολιτική και τις συνέπειες για τις σύγχρονες δημοκρατίες, βλ. Pippa Norris: *A virtuous circle. Political communications in postindustrial societies,* (Cambridge University Press, 2000), σ. 183-308.

[511] Βλ. σχετικά, Γ. Κοντογιώργης, «Κράτος, αγορά και κοινωνία...» *όπ.παρ.*, παρ. (3), όπως δημοσιεύεται στον δικτυακό τόπο, http://antifono.gr/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=884:2009-01-14-11-13-51&catid=103&Itemid=131

[512] Με βάση το μοντέλο, το πολιτικό σύστημα περιγράφει μια σχεσιακή και δυναμική σύλληψη της πολιτικής και της εξουσίας γενικότερα. Ο Van Dick επιχειρεί να προσδώσει μια δυναμικότητα στο μοντέλο πολιτικού συστήματος διαφοροποιούμενος από το κλασικό συστημικό συστημικό μοντέλο του D. Easton, το οποίο κατά την άποψή του παρέχει μια στατική απεικόνιση του πολιτικού συστήματος. Ο Jan van Dijk αναφέρεται σε μια «δικτυακή διάρθρωση» του πολιτικού συστήματος. Βλ. σχετικά Jan van Dijk: *The Network Society*, (London: Sage, 1999), σ. 82-83.

Σχήμα 2: Τα μεταβαλόμενα όρια του πολιτικού συστήματος

Πηγή: J.van Dijk: «Models of Democracy and Concepts of Communication», στο Kenneth L. Hacker και Jan A. G. M. van Dijk (επιμ.): *Digital Democracy, Issues of Theory and Practice*», (London, Thousand Oaks, Delhi: Sage 2000), σ. 32.

Παραμένει ανοικτό προς ποια κατεύθυνση θα κινηθούν οι αλλαγές στην πολιτική στο πλαίσιο των νέων τεχνολογικών μέσων. Δύο ριζικά αντίθετες τάσεις είναι εξίσου πιθανές: *μια τάση διάχυσης και μια τάση συγκέντρωσης της πολιτικής*[513].

Χαρακτηριστική εξέλιξη των τελευταίων τριών δεκαετιών του εικοστού αιώνα συνιστά η διοικητική αποκέντρωση ή διάχυση της πολιτικής από το σύγχρονο έθνος κράτος, τους κυβερνητικούς θεσμούς και τους θεσμούς της δημόσιας διοίκησης, σε άλλους δρώντες εντός και εκτός του πολιτικού συστήματος[514]. Στις μέρες μας η επίσημη πολιτική δεν συνιστά το μοναδικό πολιτικό κέντρο στην κοινωνία. *Η πολιτική διαχέεται στην κοινωνία και πέρα από αυτή. Αυτή η εξέλιξη καλείται μετατόπιση της πολιτικής*[515].
Έτσι το πολιτικό σύστημα γίνεται πολυκεντρικό, δεδομένου ότι και νέοι δρώντες εμπλέκονται πλέον στην πολιτική. Όλα τα κέντρα συνδέονται με σχέσεις πληροφόρησης και επικοινωνίας, οι οποίες υποστηρίζονται από κοινωνικά δίκτυα και δίκτυα των ΜΜΕ[516].

Μια πρώτη άποψη είναι ότι παρατηρείται μετατόπιση της εξουσίας από την κυβέρνηση προς την δημόσια διοίκηση. Η χρήση των νέων τεχνολογιών στο πλαίσιο της δημόσιας διοίκησης σαφώς ενισχύει το συγκριτικό βάρος της έναντι της κυβέρνησης, την οποία υποτίθεται ότι υπηρετεί. Η παραδοσιακή γραφειοκρατία της δημόσιας διοίκησης καθίσταται σήμερα μια ισχυρή τεχνοκρατία ή αλλιώς πληροφοριοκρατία (infocracy)[517], χρησιμοποιώντας για την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητά της πολύ πιο έγκαιρα και πολύ

---

[513] J. van Dijk, *«Models of Democracy», όπ.παρ.*, σ.33.
[514] Αναλυτικά για τις συνέπειες των νέων τεχνολογιών στην διακυβέρνηση, βλ. Ken Newton: «the transformation of governance?», στο Barrie Axford και Richard Huggins (επιμ.): *New media and politics* (Sage Publications, 2001), σ. 151-171, Jan van Dijk: *The Network Society, όπ.παρ.*, σ.81-98.
[515] R.Keohane and J. Nye (επιμ.), *Governance in a globalizing world, όπ.παρ.*, σ.18.
[516] Ο Manuel Castells έχει αναπτύξει την έννοια της «κοινωνίας των δικτύων» και την διεξαγωγή της πολιτικής στο πλαίσιό της. Σύμφωνα με τον Castells, κύριο χαρακτηριστικό στην «εποχή της πληροφορίας» είναι η αυξανόμενη οργάνωση και διεξαγωγή της ανθρώπινης και κοινωνικής δράσης μέσα σε δίκτυα. Τα δίκτυα αποτελούν μια νέα κοινωνική μορφολογία των σύγχρονων κοινωνιών και η διάδοση της λογικής της δικτύωσης (networking), μεταβάλλει ουσιαστικά την παραγωγική δραστηριότητα, την πολιτική εξουσία, ακόμα και την εμπειρία στην καθημερινής μας ζωή. (βλ. σχετικά Manuel Castells: *The information Age: Economy, society and culture, Vol.1, The Rise of the Network Society, όπ.παρ.*, σ.500). Βλ. επίσης Γιώργος Χάλαρης: «Παγκοσμιοποίηση και κοινωνία των δικτύων», στο Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμ.): *Παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*, σ. 417-440.
[517] Με τον όρο «πληροφοριοκρατία» (infocracy) ο Arre Zuurmond περιγράφει τις νέες δυνατότητες των γραφειοκρατιών δυνάμει της χρήσης των τεχνολογικών μέσων. Βλ. σχετικά Arre Zuurmond: *The Infocracy, A theoretical and empirical reorientation on Weber's idealtype of the rational legal bureaucracy in the information age*, English summary of a Dutch Ph. D dissertation, (The Hague: Phaedrus, 1994), σ. 318-328.

πιο ισχυρά τεχνολογικά μέσα σε σχέση ακόμα και με την κυβέρνηση ή το κοινοβούλιο. *Η ουσιαστική και κανονιστική εξουσία της παραδοσιακής πολιτικής φθίνει μπροστά στην άνοδο της τεχνοκρατικής εξουσίας*[518]. Μια πτυχή μετατόπισης της πολιτικής συνιστά η τρέχουσα πρακτική στις δυτικές δημοκρατίες να αναθέτουν και να ιδιωτικοποιούν τμήματα της δημόσιας διοίκησης. Η πρακτική αυτή έγινε δυνατή λόγω των πληροφοριακών συστημάτων. Με αυτά τα μέσα η δημόσια διοίκηση, αναμφίβολα γίνεται αποτελεσματικότερη, ενώ εξακολουθεί να θεωρείται υπεύθυνη για τον έλεγχο των εκροών που παράγουν οι φορείς ανάθεσης. Άλλες πτυχές μετατόπισης της πολιτικής συνίστανται στην λειτουργία της παγκόσμιας αγοράς, καθώς οι διεθνικές εταιρίες χρησιμοποιούν τα νέα τεχνολογικά δίκτυα για την διεξαγωγή των δραστηριοτήτων τους, υπερβαίνοντας τα κρατικά κέντρα λήψης αποφάσεων. Παράλληλα μ' αυτή την εξέλιξη το έθνος κράτος επίσης χάνει έδαφος σε σχέση με τους διεθνείς οργανισμούς στους οποίους μεταβιβάζει τμήματα της κυριαρχίας του[519].

Η εικονική επικοινωνία μπορεί να επιφέρει αποτελέσματα αντίθετα από την δημοκρατία καθώς η εξουσία μπορεί να μετατοπιστεί σε δρώντες που διαθέτουν ανύπαρκτα δημοκρατικά εχέγγυα[520]. Χρήστες των νέων τεχνολογιών γίνονται αναπόφευκτα και οι διεθνείς εγκληματικές οργανώσεις που ασχολούνται με την πορνογραφία, το εμπόριο ναρκωτικών και όπλων, την συμμετοχή σε οικονομικές απάτες ή ακόμα και σε τρομοκρατικές οργανώσεις. Η παγκοσμιοποίηση του εγλήματος υπονομεύει περαιτέρω το έθνος κράτος, μετασχηματίζοντας σημαντικά τις διαδικασίες διακυβέρνησης. Το νέο στοιχείο είναι η παγκόσμια σύνδεση του οργανωμένου εγκλήματος, το γεγονός ότι ρυθμίζει/καθορίζει τις διεθνείς σχέσεις, τόσο οικονομικές, όσο και πολιτικές, εξαιτίας της κλίμακας και του δυναμισμού της οικονομίας του εγκλήματος. Αυτό που είναι νέο είναι η βαθιά διείσδυση και η τελική αποσταθεροποίηση των εθνικών κρατών σε μια πλειάδα

---

[518] Βλ. Van Dick, *«Models of Democracy»*,, *όπ.παρ.*, σ. 34.

[519] Γενικότερα παρατηρούμε έναν αυξανόμενο εποπτικό ρόλο μέσα από την χρήση πληροφοριακών συστημάτων από το Συμβουλίο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών και το NATO. Στην ΕΕ, τα κράτη μέλη μεταβίβασαν μέρος της κυριαρχίας τους στο Συμβούλιο υπουργών και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μεταξύ άλλων στο πλαίσιο του συστήματος πληροφοριών Schengen.

[520] Ένα παράδειγμα συνιστά η μετατόπιση της εξουσίας των αποφάσεων στο πλαίσιο του διασυνδεδεμένου παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος στους παγκόσμιους επενδυτές, γεγονός που έχει αποσταθεροποιητικές επιπτώσεις για την οικονομία των επιμέρους χωρών, ακόμα και για το ίδιο το διεθνές οικονομικό σύστημα. Αναλυτικότερα, βλ. David Brown: *Η δικτατορία στον κυβερνοχώρο. Το τέλος της δημοκρατίας στην εποχή της πληροφορικής,* (Εκδόσεις Καστανιώτη, 1998), σ. 175-202.

πλαισίων υπό την επιρροή του διασυνοριακού εγκλήματος. Ενώ η εμπορία ναρκωτικών είναι ο πιο σημαντικός βιομηχανικός τομέας της οικονομίας του εγκλήματος, οι κάθε είδους παράνομες διακινήσεις εντάσσονται σ' αυτή την βιομηχανία της οποίας η εμβέλεια και η ισχύς εκτείνεται σ' όλο τον κόσμο: όπλα, τεχνολογία, ραδιενεργά υλικά, έργα τέχνης, άνθρωποι, ανθρώπινα όργανα, πληρωμένοι δολοφόνοι και ξέπλυμα χρήματος από παράνομες δραστηριότητες. Και μέσω του ξεπλύματος, η οικονομία του εγκλήματος συνδέεται με τις αγορές κεφαλαίου, των οποίων συνιστά σημαντικό ποσοστό ως μια αδυσώπητη μορφή κερδοσκοπίας[521].

Η υποδομή των επικοινωνιών μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών από την οποία εξαρτώνται ο πλούτος, οι πληροφορίες και η εξουσία στον κόσμο τείνει να γίνεται εξαιρετικά ευάλωτη σε παρείσακτες διεισδύσεις παρεμβολές και αναστατώσεις. Όπως είναι γνωστό αδυσώπητα κύματα «ιών» κυκλοφορούν στο διαδίκτυο, χάκερ περνούν μέσα από αντιπυρικές ζώνες, αριθμοί πιστωτικών καρτών κλέβονται, πολιτικοί ακτιβιστές καταλαμβάνουν δικτυακούς τόπους, αρχεία ηλεκτρονικών υπολογιστών των ενόπλων δυνάμεων διαβιβάζονται σε όλο τον κόσμο και εμπιστευτικό λογισμικό ανευρίσκεται ακόμη και από το εσωτερικό δίκτυο της Microsoft. Παρά τα δισεκατομμύρια δολάρια που δαπανούνται για την ηλεκτρονική ασφάλεια, έγινε φανερό, ότι σ' ένα δίκτυο η ασφάλεια είναι τόσο καλή, όσο και η ασφάλεια της πιο αδύναμης σύνδεσής του. Η πρακτική των χάκερ και των κράκερ, η οποία ασκούνταν από οπουδήποτε σε οποιοδήποτε σημείο του παγκόσμιου δικτύου, αποκάλυψε την αδυναμία των παραδοσιακών μορφών αστυνόμευσης που είναι ριζωμένες στις εξουσίες του κράτους εντός των εθνικών συνόρων του[522].

Ορισμένες περιπτώσεις μετατόπισης της πολιτικής εκτιμώνται θετικά με βάση ορισμένες αντιλήψεις περί δημοκρατίας. Η χρήση των τεχνολογιών επικοινωνιών και πληροφορικής, ενισχύει την άνοδο της κοινωνικής δικτύωσης στις δυτικές χώρες[523]. Σημαντικότερη εξέλιξη εδώ, συνιστά η άνοδος των κινημάτων και οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών.

---

[521] Manuel Castells, *The information Age Vol. II, The Power of Identity, όπ.παρ.*, σ. 321.

[522] Manuel Castells: *Ο γαλαξίας του διαδικτύου. Στοχασμοί για το διαδίκτυο, τις επιχειρήσεις και την κοινωνία,* (Εκδόσεις Καστανιώτης, 2005), σ. 210.

[523] Για τα δίκτυα ηλεκτρονικών επικοινωνιών και πληροφορικής ως χώρος δράσης κοινωνικών φορέων, βλ. Deibert, Ronald J.: «Altered worlds: Social forces in the hypermedia environment», στο Cynthia J. and Pal Leslie A. (eds), *Digital Democracy, όπ.παρ.*,23-45.

Οι ομάδες και οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών συχνά κάνουν χρήση των νέων τεχνολογιών ως μέσο έκφρασης νέων ταυτοτήτων, οι οποίες εδράζονται στην υπεράσπιση της τοπικής φυσιογνωμίας μιας κοινότητας (localism), στην οικολογία, στην ισότητα των φύλων, στο δικαίωμα σεξουαλικής επιλογής, στην φανατική θρησκευτική πίστη κ.α.[524]. Ας σημειωθεί όμως, ότι παράλληλα η χρήση των νέων τεχνολογιών ενισχύει τις τάσεις εξατομίκευσης στις δυτικές κοινωνίες, δίνοντας την δυνατότητα στις οργανώσεις και τα μεμονωμένα πρόσωπα σε μια δική τους αυτο-ρύθμιση των κοινωνικών και πολιτικών υποθέσεων. Χρησιμοποιώντας τα, οι πολίτες έχουν την ευκαιρία να απευθυνθούν άμεσα στα κέντρα θεσμικής πολιτικής και μπορούν ακόμα και να τα προσπεράσουν, επιχειρώντας ενδεχομένως την δημιουργία ενός δικού τους πολιτικού συστήματος.

Από την άλλη πλευρά, η χρήση των νέων τεχνολογιών ενισχύει και τάσεις συγκέντρωσης στο πολιτικό σύστημα.

Μια πρώτη τέτοια εξέλιξη είναι η αντίδραση του έθνους κράτους, το οποίο βρισκόμενο υπό ποικίλες πιέσεις ανθίσταται χρησιμοποιώντας όλα τα μέσα για να υπερασπίσει την θέση και τον ρόλο του[525]. Ο ρόλος του κράτους δεν εκμηδενίζεται εξαιτίας των σύγχρονων προβλημάτων. Αντίθετα τα κράτη προσπαθούν να τα αντιμετωπίζουν με οργανωμένο και συστηματικό τρόπο επιστρατεύοντας τα νέα τεχνολογικά μέσα. Η ανάπτυξη συστημάτων καταγραφής και παρακολούθησης από την δημόσια διοίκηση συνιστούν στοιχείο αυτής της εξέλιξης[526].

Ταυτόχρονα και η χρήση νέων τεχνολογικών συστημάτων μεταβάλλει τους τρόπους λειτουργίας της παραδοσιακής γραφειοκρατίας[527]. Η παραδοσιακή γραφειοκρατία, όπως τονίσαμε ήδη μετατρέπεται σε πληροφοριοκρατία (infocracy) χρησιμοποιώντας τα τεχνολογικά μέσα, ώστε να διασφαλίζει διοικητική αποκέντρωση εκτελεστικών έργων, παράλληλα με την διατήρηση ενός ενισχυμένου ρόλου εποπτείας και ελέγχου των επιμέρους μονάδων. Μέσω της διασύνδεσης ενός αυξανόμενου αριθμού τομέων της

---

[524] Manuel Castells, *The information Age, Vol.II, όπ.παρ.*, Κεφ. 2: «The other face of the Earth: Social movements against the new global order», σ. 2-167.

[525] Manuel Castells, *The information Age, Vol.II, όπ.παρ.*, Κεφ. 5: «The return of the state», σ. 340-366.

[526] Σχετικά με την αύξηση της σημασίας των συστημάτων επιτήρησης που έχει αναπτύξει το κράτος στην κοινωνία με την συνδρομή των σύγχρονων τεχνολογικών μέσων, βλ. David Lyon: *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society* (Cambridge: Polity Press, 1994), όπως επίσης και Manuel Castells, *The information Age, Vol.II, όπ.παρ.*, κεφ. 5: «The state, violence and surveillance: from Big Brother to little sisters», σ. 340.

[527] Arre Zuurmond, *The Infocracy, όπ.παρ.*, σ. 318-328.

δημόσιας διοίκησης, η πληροφοριοκρατία φαίνεται να δημιουργεί ένα ιδιαίτερα αποδοτικό και ψηφιακό κράτος, δημιουργώντας παράλληλα τη δυνατότητα συγκέντρωσης σημαντικών δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για τους πολίτες (λχ η βάση δεδομένων «Τειρεσίας» για τους οφειλέτες σε τράπεζες κλπ)[528].

Άλλο ένα είδος αντίδρασης του κρατικού μηχανισμού απέναντι στις φυγόκεντρες δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης, συνίσταται στην δημιουργία ενός «συνασπισμού» μεταξύ αξιωματούχων, ο οποίος παγιώνει ένα είδος κομματικού κράτους (party state)[529].
Στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα έχει καταστεί συνήθης πρακτική, πρόσωπα τα οποία υπηρετούν στην κυβέρνηση, είτε στην δημόσια διοίκηση, είτε σε κόμματα εξουσίας να εναλλάσσονται σε θέσεις ευθύνης. Τα πολιτικά κόμματα φαίνεται ότι μετατρέπονται σε «δεξαμενές» προσώπων τα οποία επιδιώκουν θέσεις και αξιωμάτα. Για την επίτευξη του στόχου κατάληψης της εξουσίας, τα κόμματα μετατρέπονται, με τη συνδρομή των νέων τεχνολογιών, περισσότερο σε οργανωτές εκλογικών εκστρατειών και λιγότερο σε φορείς πολιτικής οργάνωσης και έκφρασης των πολιτών.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι οι νέες τεχνολογίες μπορούν να αξιοποιηθούν με διαφορετικό τρόπο και προς διαφορετικές κατευθύνσεις ανάλογα με τους στόχους που θέτουν οι δρώντες ενός πολιτικού συστήματος[530].

---

[528] Van Dick, *The network society, όπ.παρ.*, σ. 100-104.
[529] Van Dick, *«Models of Democracy», όπ.παρ*, σ.37.
[530] Αναφορικά με τις πιθανές χρήσεις της τεχνολογίας, βλ. Benjamin R. Barber: «Which technology and which democracy?», στο Henry Jenkins και David Thorburn (επιμ.): *Democracy and new media*, (the MIT Press, 2003), σ. 33-48.

5.1. Διαδίκτυο και δημοκρατία

Εξαιρετικά επίκαιρο και σημαντικό ζήτημα στην πολιτική ανάλυση είναι η αξιοποίηση του διαδικτύου για την βελτίωση της ποιότητας της σύγχρονης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Αναφορικά με την επίδραση του διαδικτύου στην δημοκρατία διακρίνονται δύο κύριες κατηγορίες απόψεων[531]:

Οι «κυβερνο-αισιόδοξοι», οι οποίοι θεωρούν τις ψηφιακές τεχνολογίες ως την επαναστατικότητερη εξέλιξη της εποχής. Ελπίζεται ότι η απεριόριστη πληροφόρηση μέσω του διαδικτύου δίνει την δυνατότητα στο κοινό να αποκτήσει περισσότερη πληροφόρηση για τις δημόσιες υποθέσεις και σαφέστερη έκφραση των απόψεών του μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, καταλόγους θεμάτων για διαδικτυακή συζήτηση (on-line) ή «δωμάτια» συνομιλίας (chat rooms), που διευκολύνουν την ενεργοποίησή τους σχετικά με κοινοτικές υποθέσεις. Το διαδίκτυο ως νέο κανάλι αμφίδρομης επικοινωνίας μπορεί να λειτουργήσει για την ενίσχυση των διασυνδέσεων μεταξύ πολιτών και ενδιάμεσων οργανώσεων συμπεριλαμβανομένων των πολιτικών κομμάτων, των κοινωνικών κινημάτων, ομάδων συμφερόντων και τα μέσα ενημέρωσης, καθώς επίσης και για την διασύνδεση των πολιτών με τους αξιωματούχους της δημόσιας διοίκησης και τους εκπροσώπους της τοπικής, εθνικής και παγκόσμιας διακυβέρνησης.

Ειδικότερα, το διαδίκτυο μπορεί να διευρύνει την συμμετοχή στη δημόσια ζωή αίροντας ορισμένα από τα εμπόδια στην πολιτική συμμετοχή και την εμπλοκή των πολιτών σε δημόσιες υποθέσεις, ιδίως για πολλά στρώματα τα οποία είναι περιθωριοποιημένα από την τρέχουσα πολιτική, διευκολύνοντας τους πολίτες να συγκεντρώσουν πληροφόρηση για πολιτικά ζητήματα, να δικτυώνονται με διαφορετικές ομάδες πάνω σε πολιτικά προβλήματα, να κινητοποιούν κοινοτικά δίκτυα και να ασκούν πίεση στους εκλεγμένους αντιπροσώπους[532].

---

[531] Για μια χρήσιμη ταξινόμηση των απόψεων για τις επιδράσεις του διαδικτύου στην δημοκρατία, βλ. Pippa Norris: *A virtuous circle, όπ.παρ.*, σ. 120-22.

[532] Αναφορικά με τις δυνατότητες που παρέχει το διαδίκτυο για την ενίσχυση της δημοκρατικής συμμετοχής των πολιτών, βλ. Manual Castells, *Ο γαλαξίας του διαδικτύου, όπ. παρ.*, 187-188. Βλ. επίσης Klaus Lenk: «Electronic support of citizen participation in planning processes», στο Barry N. Hague και Brian D. Loader: *Digital democracy, όπ.παρ.*, σ. 87-95.

Ως εκ τούτου μπορεί να δει κανείς συστήματα δελτίων ενημέρωσης, ομάδες συνομιλίας, καταλόγους ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και άλλους ηλεκτρονικούς χώρους δημόσιας επικοινωνίας να συνιστούν μια νέα δημόσια σφαίρα, η οποία προσφέρεται για ανταλλαγή απόψεων, συζήτηση διαφόρων ζητημάτων και την κινητοποίηση της κοινής γνώμης. Το διαδίκτυο θα μπορούσε να παρέχει ευκαιρίες για άμεση δημοκρατία, όπως η ηλεκτρονική ψηφοφορία σε δημοψηφίσματα και εκλογές, να συμβάλλει στην ενίσχυση της κυβερνητικής υπευθυνότητας απέναντι στους πολίτες, καθώς επίσης και στην αναδημιουργία των κοινοτικών δικτύων στα αστικά κέντρα. Το θετικό με τα παραπάνω είναι ότι με όλους αυτούς τους τρόπους, το διαδίκτυο προσφέρεται για επανασύνδεση των πολιτών με την πολιτική διαδικασία[533].

Στην αντίπερα όχθη, οι «κυβερνο-σκεπτικιστές» διατείνονται, ότι η χρήση των ψηφιακών τεχνολογιών, στην πράξη θα αποτύχει να αλλάξει τους υπάρχοντες τύπους δημοκρατικής συμμετοχής, ενώ σύμφωνα με πιο απαισιόδοξες απόψεις, το διαδίκτυο θα επιδεινώσει περαιτέρω το χάσμα ανάμεσα στους πολιτικά ενεργούς και τους αδιάφορους πολίτες.
Βέβαια δεν μπορεί να παραγνωρίσει κανείς, ότι καταρχάς υπάρχει το ζήτημα των ανισοτήτων πρόσβασης στα δίκτυα επικοινωνιών, με το μεγαλύτερο τμήμα του παγκόσμιου πληθυσμού να αποκλείεται από αυτές, καθότι δεν διαθέτει τις απαραίτητες υποδομές και δεξιότητες χειρισμού των εν λόγω δικτύων[534]. Για το λόγο αυτό στην παρούσα κατάσταση η χρήση του διαδικτύου μπορεί να ενισχύσει μόνο τη φωνή των ατόμων με ανάλογες γνωστικές δεξιότητες και υποδομές πρόσβασης στα δίκτυα επικοινωνίας, οδηγόντας παράλληλα στην περαιτέρω περιθωριοποίηση των λιγότερο ενεργοποιημένων πολιτών και των λιγότερο προνομιούχων στρωμάτων.

Επιτακτικό βέβαια, προβάλλει το ζήτημα ποιοί ασκούν έλεγχο στα παγκόσμια επικοινωνιακά δίκτυα και δη σε τμήματα της τεράστιας αγοράς του διαδικτύου[535]. Σχετική είναι εδώ η

---

[533] Αναφορικά με την ανάπτυξη ήθους δημοκρατικής συμμετοχής στο πλαίσιο των νέων μέσων, βλ. Philip Age: «Growing a democratic culture: John Commons on the wiring of civil society», στο Henry Jenkins και David Thorburn (επιμ.): *Democracy and new media*, *όπ.παρ.*, σ. 61-68, καθώς επίσης στο ίδιο έργο την συμβολή των Henry Jenkins και David Thorburn: «Introduction: the digital revolution, the informed citizen and the culture of democracy», σ. 1-17. Βλ. επίσης Sinikka Sassi: «the transformation of the public sphere?», στο Barrie Axford και Richard Huggins (επιμ.), *New media and politics*, *όπ.παρ.*, σ. 89-108.
[534] Ο Manual Castells κάνει λόγο για μια «ψηφιακή διαίρεση» σε παγκόσμια κλίμακα. Βλ. Manual Castells, *Ο γαλαξίας του διαδικτύου, όπ.παρ.*σ. 283.
[535]Στο ίδιο, σ. 222-229.

ανάλυση των Margolis και Resnick, η οποία καταλήγει στο ότι οι αισιόδοξες προοπτικές για αναγέννηση της δημοκρατίας μέσα από χρήση του διαδικτύου δεν ευοδώθηκαν στις ΗΠΑ. Και τούτο όπως υποστηρίζουν οι δύο συγγραφείς διότι εδραιωμένα συμφέροντα, πχ τα μεγάλα κόμματα, οι παραδοσιακά ισχυρές ομάδες συμφερόντων και οι μεγάλες εταιρίες ΜΜΕ (AOL, Yahoo, Bertelsmann και παραδοσιακά ΜΜΕ όπως CNN, BBC) κατάφεραν να επαναβεβαιώσουν την υπεροχή τους στον εικονικό κόσμο, παράγοντας πολιτική στον κυβερνοχώρο[536].

Η άμεση δημοκρατία μέσω της στιγμιαίας ηλεκτρονικής ψηφοφορίας μπορεί να αποδειχθεί, ότι δεν συνιστά τίποτα περισσότερο από μια απλή καταμέτρηση, χωρίς να παρέχει ευκαιρίες για μελέτη και στοχαστική συζήτηση. Αν και περισσότερη πολιτική πληροφόρηση είναι διαθέσιμη μέσω του διαδικτύου, ωστόσο οι πολίτες ελλείψει μιας κατάλληλης εκπαίδευσης στην διαχείριση και αξιολόγηση πληροφοριακών εισροών μπορούν να υποστούν έναν καταιγισμό υπερπληροφόρησης[537]. Για το λόγο αυτό μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι εικονικές ή μεσολαβημένες μορφές πολιτικής επικοινωνίας ενδέχεται να συνιστούν ένα ανεπαρκές υποκατάστατο της άμεσης προσωπικής επαφής ανάμεσα στα μέλη κοινωνικών ομάδων και οργανώσεων στις τοπικές κοινότητες, δεδομένου ότι η άμεση επαφή, είναι εκείνη που θεμελιώνει σχέσεις εμπιστοσύνης.

Το διαδίκτυο ωστόσο θα μπορούσε να αποτελέσει ένα πολύτιμο συμπλήρωμα στις παραδοσιακές μορφές επικοινωνίας[538]. Μεταξύ των οπαδών του διαδικτύου, ιδίως εκείνων που πιστεύουν στις δυνατότητες της άμεσης δημοκρατίας, προβάλλεται το επιχείρημα ότι η χρήση του θα μπορούσε να ενισχύσει σημαντικά την άμεση συμμετοχή των πολιτών μέσω ηλεκτρονικών ψηφοφοριών και δημοψηφισμάτων[539]. Η προώθηση των όρων του κομματικού ανταγωνισμού που κινητοποιούν την κοινωνία πολιτών, ενισχύουν την διαφάνεια στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και την λογοδοσία των κυβερνώντων

---

[536] Αναλυτικότερα βλ. Michael Margolis and David Resnick: *Politics as Usual: The Cyberspace Revolution* (Thousand Oaks, CA: Sage, 2000).

[537] Σοφία Καΐτατζή-Γουίτλοκ: *Η επικράτεια των πληροφοριών*, (Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, 2003), σ. 407. Με τον καταιγισμό πληροφόρησης στη νέα εποχή ασχολείται ο D. Schenk στο έργο του: *Data Smog: Surviving the Information Glut*, (New York: HarperCollins 1997).

[538] Pippa Norris, *A virtuous circle, όπ.παρ*, σ. 121.

[539] Την άποψη αυτή συμμερίζονται ευρέως οι υποστηρικτές της άμεσης δημοκρατίας, όπως ο Benjamin R Barber. Βλ. σχετικά Benjamin R Barber: «Three scenarios for the future of technology and strong democracy» *Political Science Quarterly,* Vol.113 (1999), σ. 573-590.

απέναντι στους πολίτες, θεωρούνται πολύτιμες δυνητικές λειτουργίες του διαδικτύου, οι οποίες μπορεί να ενισχύσουν τις αντιπροσωπευτικές δημοκρατίες[540].

Προκρίνεται επομένως μια ευρύτερη αντίληψη αναφορικά με τους τρόπους αξιοποίησης των ψηφιακών τεχνολογιών. Στόχος είναι η αξιοποίησή τους για ενίσχυση των θεσμών αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης και της κοινωνίας πολιτών πέρα από τις αναπτυγμένες δυτικές δημοκρατίες, στα πολιτικά συστήματα αυταρχικών καθεστώτων και στις νεοσύστατες δημοκρατίες ανά τον κόσμο, προκειμένου να εδραιωθεί ένας αποτελεσματικός ανταγωνισμός μεταξύ των κομμάτων που να επιτρέπει την σταθερή εναλλαγή στην εξουσία. Παράλληλα μέσα από την αξιοποίηση πολλαπλών καναλιών σύνδεσης πολιτών και κράτους, δύναται να διαμορφωθεί ένας χώρος δράσης για τα κόμματα της αντιπολίτευσης και τους φορείς της κοινωνίας πολιτών με στόχο την οργάνωση και κινητοποίηση της κοινής γνώμης[541].

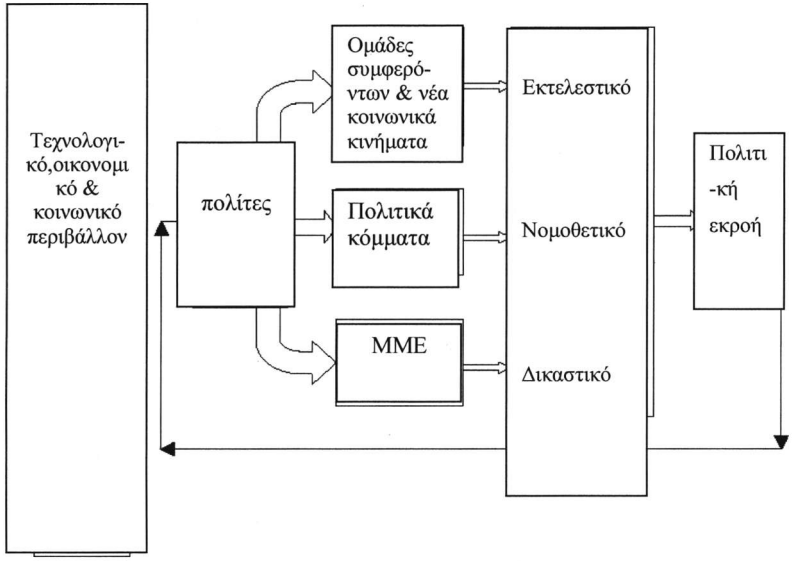
Αυτή η προσέγγιση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας περιγράφεται σχηματικά στο μοντέλο της Pipa Norris το οποίο χρησιμοποιεί ένα βασικό πρότυπο συστημάτων για να απεικονίσει τον ρόλο των ενδιάμεσων οργανώσεων οι οποίοι συνδέουν τους πολίτες με το κράτος.

---

[540] Pippa Norris: *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide,* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001), σ. 103.

[541] Ειδικότερα όσον αφορά την αξιοποίηση του διαδικτύου για την οργάνωση και την κινητοποίηση φορεών της κοινωνίας πολιτών, τόσο σε εθνικό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, βλ. Trevor Locke: «Participation, inclusion and netactivism: how the internet invents new forms of democratic activity» στο Barry N. Hague και Brian D. Loader: *Digital democracy, όπ.παρ.*,σ. 211-221, Henry Jenkins and David Thorburn: «Introduction: The digital revolution, the informed citizen and the culture of democracy», *όπ.παρ.*, σσ. 4, 11-12, Sinikka Sassi: «the transformation of the public sphere?», *όπ.παρ.*, σ. 104-106.

Σχήμα 3: Το εικονικό πολιτικό σύστημα

Πηγή: Pippa Norris: *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty & the Internet Worldwide.* (Cambridge: Cambridge University Press 2001),σ. 97.

Σ' αυτό το πλαίσιο, το κρίσιμο ζήτημα για την αξιολόγηση του ρόλου των ψηφιακών τεχνολογιών στη δημοκρατία, είναι σε ποια έκταση οι κυβερνήσεις και η κοινωνία πολιτών μαθαίνουν να αξιοποιούν τις ευκαιρίες, τις οποίες τα νέα κανάλια ενημέρωσης και επικοινωνίας παρέχουν για την ενδυνάμωση εκείνων των βασικών αντιπροσωπευτικών θεσμών, που συνδέουν τους πολίτες με το κράτος.
Εξίσου σημαντική είναι η δυνατότητα του διαδικτύου στην παροχή και μετάδοση πληροφόρησης, προωθώντας έτσι τη διαφάνεια και την υπευθυνότητα των φορέων διακυβέρνησης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και ενισχύοντας τα κανάλια αμφίδρομης επικοινωνίας μεταξύ πολιτών και ενδιάμεσων θεσμών.

Η αναδυόμενη διάρθρωση των πολιτικών ευκαιριών ενίσχυσης των ενδιάμεσων οργανώσεων πολίτη-κράτους μέσω του διαδικτύου μπορεί να αποδειχθεί αποτελεσματικότερη σε σχέση με άλλες λειτουργίες.

Το διαδίκτυο θα μπορούσε λχ να αποτελεί αποτελεσματικότερο μέσο για την επικοινωνιακή εκστρατεία των μικρότερων κομμάτων απ' ότι τα παραδοσιακά μέσα μαζικής επικοινωνίας (όπως οι εφημερίδες, το ραδιόφωνο και η τηλεόραση), θα μπορούσε να διευκολύνει την παγκόσμια δικτύωση και συνεργασία ΜΚΟ από όλο τον κόσμο ή θα μπορούσε να παρέχει πρόσβαση σε ευρύτερη πληροφόρηση σε δημοσιογράφους ή ακόμα θα μπορούσε να ενισχύσει την εσωτερική οργάνωση των κομμάτων και τις εσωτερικές επικοινωνίες των μεσαίων ενεργών πολιτικά κομματικών στελεχών. Όλες, δηλαδή, τις λειτουργίες οι οποίες θα μπορούσαν σε τελική ανάλυση να ωφελήσουν την αντιπροσωπευτική δημοκρατία - χωρίς απαραίτητα να απαιτείται μεγαλύτερο επίπεδο ακτιβισμού και μαζικής πολιτικής δράσης από τους πολίτες[542].

5.2. Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας ως πλαίσιο διεξαγωγής της πολιτικής στην εποχή της κοινωνίας της πληροφορίας

Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας αποτελούν την κύρια πηγή άντλησης πληροφόρησης των πολιτών στις σύγχρονες κοινωνίες[543]. Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας διαμορφώνουν στις μέρες μας την εικόνα της πραγματικότητας, ενώ η εικόνα που κάθε πολίτης διαμορφώνει για την κοινωνία, για τον κόσμο και για την πολιτική είναι η εικόνα που εκπέμπουν τα ΜΜΕ[544]. *Η ενίσχυση του ρόλου των ΜΜΕ έχει οδηγήσει τα πολιτικά κόμματα και τους πολιτικούς στην χρήση τους ως μέσον προβολής, επιρροής, και πειθούς με τους όρους που τα ίδια τα μέσα καθορίζουν. Πρόκειται για μια άσκηση της πολιτικής στο πλαίσιο των μέσων, όπου η διακυβέρνηση και η πιθανότητα επανεκλογής εξαρτάται από την καθημερινή εκτίμηση του πιθανού αντίκτυπου των κυβερνητικών αποφάσεων στην κοινή γνώμη, όπως αυτή μετράται μέσα από δημοσκοπήσεις, αναλύσεις εικόνας και την στοχευμένη προσέγγιση επιλεγμένων ομάδων*[545].

---

[542] Pippa Norris, *Digital Divide, όπ.παρ*, σ. 104.

[543] Christopher Harper: «Journalism in a digital age», στο Henry Jenkins και David Thorburn (επιμ.): *Democracy and new media*, σ. 272-280, ιδίως σ. 273.

[544] Γ.Κοντογιώργης: «Μέσα επικοινωνίας και δημοκρατία», στο Βάσσης, Λ. (επιμ): *ΜΜΕ και πολιτισμός*, (Αθήνα: Εκδόσεις Εντελέχεια, 2004), δημοσιευμένο στον δικτυακό τόπο, http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/kontogiorgis_mme.html.

[545] Αναφορικά με την διεξαγωγή της πολιτικής στο πλαίσιο των ΜΜΕ, βλ. Barry Axford: «The transformation of politics or anti-politics?» στο Henry Jenkins και David Thorburn (επιμ.): *Democracy and new media*, σ. 2-29, ιδίως σ. 1-3, καθώς και Manuel Castells: *The information Age, Vol.II, The Power of Identity, όπ.παρ.*, σ. 371-380.

Στις δημοκρατικές κοινωνίες, τα ΜΜΕ με την μεγαλύτερη επιρροή είναι διεθνείς επιχειρηματικοί όμιλοι, οι οποίοι διακρίνονται από υψηλό βαθμό συγκέντρωσης και παρότι είναι διασυνδεδεμένοι σε παγκόσμια βάση, προσαρμόζονται παράλληλα στις ιδιαιτερότητες κάθε αγοράς[546]. Τα μέσα πρέπει να είναι κοντά στους πολιτικούς θεσμούς διακυβέρνησης, ώστε να έχουν πρόσβαση στην πληροφόρηση και να επωφελούνται από διάφορες ρυθμίσεις και επιχορηγήσεις, ενώ από την άλλη πρέπει να είναι ουδέτερα ώστε να διατηρούν την αξιοπιστία τους απέναντι στο κοινό τους και να διαδραματίζουν μεσολαβητικό ρόλο μεταξύ πολιτών και κομμάτων.

Τα ΜΜΕ λειτουργούν επίσης ως σημείο συνάντησης των φορέων της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, επομένως υπό αυτή την άποψη ενσαρκώνουν το πολιτικό σύστημα[547]. Η πολιτική πλαισιώνεται, στην ουσία, στην οργάνωση, στη διαδικασία και στην ηγεσία της, από την λογική του συστήματος μέσων, ιδιαίτερα των νέων ηλεκτρονικών μέσων[548]. Η πολιτική βέβαια στον χώρο των ΜΜΕ δεν συνιστά όλη την πολιτική, αλλά όλη η πολιτική πρέπει να περάσει από τα μέσα, προκειμένου να επηρεάσει την λήψη αποφάσεων[549].

Το πολιτικό σύστημα της νεωτερικότητας σε συνδυασμό με το αναδυόμενο τεχνολογικό και επικοινωνιακό περιβάλλον, έχει συμβάλει σε μια μετατόπιση της διαχείρισης του πολιτικού πεδίου στους συντελεστές των ΜΜΕ. Το γεγονός αυτό προκαλεί μια σοβαρή δυσμορφία του πολιτικού συστήματος, καθώς τα ΜΜΕ καθίστανται πρωτογενείς παραγωγοί της πολιτικής από διαμετακομιστές της[550].

---

[546]Ιγνάσιο Ραμονέ: *Η τυρρανία των ΜΜΕ*, (Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2000), σ. 136-138, Pippa Norris, *Virtuous circle, όπ.παρ.*, σ. 74.

[547]Γ.Κοντογιώργης, «Μέσα επικοινωνίας και δημοκρατία», *όπ.παρ.*, στον δικτυακό τόπο, http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/kontogiorgis_mme.html

[548] Castells, *The information Age, Vol.II, όπ.παρ.*, σ.375.

[549] Στο ίδιο, καθώς επίσης και Peter Dahlgren: «The transformation of democracy?» στο Barrie Axford και Richard Huggins (επιμ.), *New media and politics*, *όπ.παρ.*, σ. 64-88, ιδίως σ. 83-86.

[550] Όπως σημειώνει ο Γ. Κοντογιώργης: «*Η έως τώρα θέσμιση των μέσων επικοινωνίας αντίκειται στις συνθήκες του πραγματικού πολιτικού συστήματος, καθώς Το Μέσον έχει ήδη αναλάβει λειτουργίες πεδίου της πολιτικής, ενώ η θέσμισή του το θέλει να παίζει ρόλους απλής διακίνησης της πολιτικής πληροφορίας. Αυτό που απαιτείται επομένως προκειμένου να αρθεί αυτή η δυσμορφία είναι να διαχωρισθεί η ιδιοκτησία από το σύστημα των ΜΜΕ, ώστε η λειτουργία και το κανονιστικό τους περιβάλλον να διέπονται από τη λογική του δημοσίου χώρου, κι όχι από το συμφέρον του ιδιοκτήτη. Με βάση τους τρέχοντες συσχετισμούς στα πολιτικά συστήματα δεν φαίνεται να υπάρχει σχετική πολιτική βούληση προς αυτή την κατεύθυνση, δεδομένου ότι ο διαχωρισμός της ιδιοκτησίας από το σύστημα των ΜΜΕ, θα απαιτούσε τη μετάβαση από το διαμεσολαβημένο πολιτικό σύστημα σε ένα αντιπροσωπευτικό πολιτικό σύστημα. Επομένως οι συνθήκες δεν είναι ακόμα ώριμες για μια υπέρβαση του διαμεσολαβημένου πολιτικού συστήματος».* (Βλ. Γ. Κοντογιώργης: «Μέσα επικοινωνίας

Η περαιτέρω ανάπτυξη του τεχνοδικτυακού περιβάλλοντος της επικοινωνίας, θα οδηγήσει εντέλει από μόνη της στο διαχωρισμό της ιδιοκτησίας του Μέσου από το σύστημα καθεαυτό, δηλαδή από τις λειτουργίες του[551].

5.3. Παγκοσμιοποίηση και διαφθορά στο πολιτικό σύστημα

Η πολιτική διαφθορά σχετίζεται με την διαχείριση της εξουσίας και εντοπίζεται μέσα στο πολιτικό σύστημα και τις διαπλοκές του με την κοινωνία[552]. Πολιτική διαφθορά παρατηρείται σε υψηλά πολιτικά αξιώματα (κοινοβούλιο, κυβέρνηση), ενώ γραφειοκρατική διαφθορά παρατηρείται σε φορείς και υπηρεσίες όλων των επιπέδων της δημόσιας διοίκησης (κεντρική, περιφερειακή διοίκηση, τοπική αυτοδιοίκηση)[553]. Η διαφθορά στον ιδιωτικό τομέα αποτελεί αντικείμενο έρευνας στο μέτρο που διαπλέκεται με τον δημόσιο τομέα.

Η διαφθορά και η αντίληψη γι' αυτήν είναι συνάρτηση μιας σειράς συνθηκών[554]. Καταρχάς είναι συνάρτηση του επιπέδου της πολιτικής ανάπτυξης μιας χώρας. Η διεύρυνση των δημοκρατικών διαδικασιών και του κοινωνικού ελέγχου, η διάχυση της πληροφόρησης, η αποτελεσματικότητα θεσμών και διαδικασιών συνιστούν στοιχεία που συντείνουν και προσδιορίζουν το επίπεδο της πολιτικής ανάπτυξης μιας χώρας[555]. Ο κίνδυνος διαφθοράς είναι μεγαλύτερος όσο χαμηλότερο είναι το οικονομικό επίπεδο μιας χώρας και όσο πιο αδύναμοι είναι οι κρατικοί θεσμοί.

και δημοκρατία», στο Βάσσης, Λ. (επιμ): *ΜΜΕ και πολιτισμός*, (Αθήνα: Εκδόσεις Εντελέχεια, 2004), στον δικτυακό τόπο, http://www.myriobiblos.gr/texts/greek/kontogiorgis_mme.html.)

[551] Στο ίδιο.

[552] Κλ. Κουτσούκης, *Η Πολιτική Ανάπτυξη, όπ.παρ.*, σ. 206.

[553] Στο ίδιο.

[554] Όπως σημειώνει ο Κλ.Κουτσούκης: *«Αν και η διαφθορά είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο που οριοθετείται από την κουλτούρα μιας κοινωνίας, ωστόσο, σε συγκριτική διάσταση δεν υπάρχει διαφορά στη βασική αντίληψη τον φαινομένου, ότι δηλ. αυτή υπάρχει από τη στιγμή που κάποιος εκμεταλλεύεται τη θέση εξουσίας που κατέχει για την προσπόριση ατομικού οφέλους. Κατά κανόνα αυτό είναι προϊόν συναλλαγής μεταξύ αυτού που παρέχει το αντάλλαγμα για να εξυπηρετηθεί (ο δωροδοκών) και άυτού που παρέχει την εξυπηρέτηση κατά παράβαση ηθικών ή νομικών κανόνων με κάποιας μορφής αντάλλαγμα (δωροδοκούμενος ή παθητικός αποδέκτης). Συχνά στην παράνομη συναλλαγή εμπλέκεται και ένα τρίτο πρόσωπο, που μεσολαβεί μεταξύ των δύο πρώτων (ο μεσάζων) που φέρει κατά κανόνα σε επαφή τους δράστες της παθητικής και ενεργητικής δωροδοκίας, όπως ορίζεται η πράξη αυτή από τον Ποινικό Κώδικα και καταγράφεται στην Εγκληματολογική Στατιστική»* (Βλ. Κλ. Κουτσούκης, *Η Πολιτική Ανάπτυξη*, όπ.παρ., σ. 205).

[555] Βλ. Κλ. Κουτσούκης: «Ιδιοτελής κοινωνία και διαφθορά» στο Κλεομένης Κουτσούκης, Παντελής Σκλιάς (επιμ.-εισαγωγή): *Διαφθορά και Σκάνδαλα στην Δημόσια Διοίκηση και την Πολιτική*, (Αθήνα: Εκδόσεις Ι.Σιδέρη, 2005), σ. 103.

Η έρευνα για τη διαφθορά, εμπλέκει την εξέταση και άλλων παραγόντων όπως[556]:

- Κατά πόσον η διαφθορά έχει γερές βάσεις σε οικονομικές, διοικητικές, γραφειοκρατικές και πολιτικές δομές,
- Κατά πόσον στην κοινωνία επικρατεί μια διάχυτη κουλτούρα κυνικής αποδοχής διαφθοράς. Ο πολιτικός πολιτισμός που αποτυπώνεται σε πρότυπα νοοτροπιών και συλλογικών συμπεριφορών επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την αντίληψη τον κόσμου περί της διαφθοράς, ενώ παράλληλα τείνει να διαμορφώνει ένα κλίμα που ενθαρρύνει ή αποτρέπει τις πρακτικές διαφθοράς και γενικότερα οριοθετεί πρότυπα συλλογικών συμπεριφορών σε μια κοινωνία.
- Την αντίληψη που έχουν οι ηγετικοί κύκλοι αναφορικά με τον ρόλο τους στην λειτουργία των θεσμών και την διαχείριση των κοινών.

Ο κίνδυνος εμφάνισης «ιδιοτελούς κοινωνίας» ελλοχεύει σε κάθε κοινωνία. Οι κοινωνίες στις οποίες η λειτουργία των θεσμών είναι προβληματική και τα όρια μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας είναι θολά, είναι περισσότερο ευάλωτες να παρουσιάσουν συμπτώματα ιδιοτελούς κοινωνίας στην οποία θάλλει η διαφθορά[557].

Το φαινόμενο εντούτοις δεν περιορίζεται μόνο σε ατέλειες σε θεσμικό επίπεδο, αλλά αφορά και συλλογικές συμπεριφορές. Δυσμενείς εσωτερικές ή εξωτερικές συνθήκες, λχ η λειτουργία μαύρης αγοράς, ή μια περίοδος κοινωνικών και πολιτικών αλλαγών, εντείνουν τα συμπτώματα της ιδιοτελούς κοινωνίας εξαιτίας του αισθήματος αβεβαιότητας για την τύχη των κεκτημένων. Ο λαϊκισμός σε ένα τέτοιο πλαίσιο μπορεί να αποτελέσει παράγοντα διαμόρφωσης και ενίσχυσης της ιδιοτελούς κοινωνίας, διαστρεβλώνοντας την έννοια των θεσμών ή της ισονομίας και μεταθέτοντας το κέντρο βάρους από τις θεσμικές διαδικασίες στο πρόσωπο ενός λαϊκιστή ηγέτη[558]. Συνεπώς η ιδιοτελής κοινωνία μπορεί να

---

[556] Στο ίδιο, σ. 104-105.

[557] Ο ιδεότυπος της ιδιοτελούς κοινωνίας για την εξήγηση του φαινομένου της διαφθοράς του Κλ. Κουτσούκη περιλαμβάνει: α)την κοινωνία των πολιτών, δηλ. τους ενεργούς πολίτες, β)την απαθή κοινωνία, δηλ. τους μη ενεργούς και απαθείς πολίτες και γ)την ιδιοτελή κοινωνία, δηλ. την κατηγορία ατόμων μέσα στην κοινωνία που «εκμεταλλεύονται» τις ελλείψεις και αδυναμίες του κράτους ή συχνά την «πλήρη απουσία» του για δικό τους όφελος. Κατά κανόνα, η επιδίωξή τους είναι ενσυνείδητη και συχνά οργανωμένη καθώς μπορεί να πάρει μορφή συνεργείας με άλλα άτομα που έχουν παρόμοιες επιδιώξεις. Τα άτομα αυτά συγκροτούν την «ιδιοτελή κοινωνία», η οποία μετέρχεται κάθε θεμιτό ή αθέμιτο μέσο, ηθικό ή ανήθικο, για την επίτευξη του στόχου της, ενθαρρύνοντας τη διάπραξη πράξεων που χαρακτηρίζονται ως διαφθορά. Βλ. σχετικά Κλ. Κουτσούκης: «Ιδιοτελής κοινωνία και διαφθορά», *όπ.παρ.*, σ.110 επ.

[558] Στις περιπτώσεις αυτές η ιδιοτελής κοινωνία μοιάζει να «αμύνεται» για την διατήρηση των κατεστημένων συμφερόντων της.

δρα διαβρωτικά ή και ανταγωνιστικά προς το κράτος και το πολιτικό σύστημα, μέχρι το επίπεδο ανάπτυξης της χώρας και η κοινωνία πολιτών προσδώσουν μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στην λειτουργία των θεσμών και διαδικασιών καθώς και στην θέσπιση μηχανισμών κοινωνικού ελέγχου[559].

Στις ανεπτυγμένες χώρες εμφανίζονται συνηθέστερα σκάνδαλα διαφθοράς, ιδιάζουσες δηλαδή περιπτώσεις διαφθοράς στις οποίες η ευαισθησία της κοινωνίας αντιδρά, μη ανεχόμενη τη σκανδαλίζουσα συμπεριφορά, θεωρώντας ότι αυτή αποτελεί κίνδυνο για την ίδια και τη λειτουργία τον πολιτικού συστήματος[560].

Τις τελευταίες δεκαετίες τα πολιτικά συστήματα σε πολλές χώρες του κόσμου κλονίζονται από μια διαδοχή σκανδάλων. Σε ορισμένες περιπτώσεις, πολιτικά κόμματα με παράδοση στην εξουσία κατέρρευσαν, συμπαρασύροντας μαζί ένα πολιτικό καθεστώς επενδεδυμένων συμφερόντων[561]. Ενδιαφέρουσα είναι η εξέταση των παραγόντων που συντελούν, ώστε η διαφθορά και τα σκάνδαλα στις μέρες μας επιδρούν τόσο καταιγιστικά στα πολιτικά συστήματα.

Ειδικότερα, ο πολιτικός ανταγωνισμός και η προσπάθεια επηρεασμού των ψηφοφόρων του κεντρώου χώρου, οδηγεί τα κόμματα να ανταγωνίζονται για να οικειοποιηθούν θέματα και θέσεις των αντιπάλων τους. Υιοθετούν ασαφείς πολιτικές θέσεις, επομένως οι πολίτες εμφανίζονται πλέον να αποδίδουν μεγαλύτερη σημασία στην αξιοπιστία των κομμάτων και των υποψηφίων παρά στις θέσεις τους για ένα ορισμένο θέμα. *Πρόκειται για μια «υποκειμενοποίηση» της πολιτικής, η οποία στρέφει επίσης την προσοχή στο πρόσωπο και τον χαρακτήρα των ηγετών, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο σε επιθέσεις εστιασμένες σ' εκείνες τις ιδιότητες που προσέλκυσαν την ψήφο των πολιτών σε έναν συγκεκριμένο ηγέτη*[562].

Επίσης, η εμβέλεια της παγκόσμιας οικονομίας αδικημάτων, έχει εισδύσει στους κρατικούς θεσμούς πολλών χωρών, παρέχοντας έτσι υλικό για δημιουργία σκανδάλων καθώς και χρήση πληροφοριών για εκβιασμό πολιτικών.

---

[559] Στο ίδιο σ.113

[560] Στο πλαίσιο διεθνούς έρευνας για τα σκάνδαλα, την περίοδο από το 1945 ώς το 1990, από τα 200 σκάνδαλα, το 90% ξέσπασαν σε δυτικές, ανεπτυγμένες χώρες, ιδιαίτερα τον βορρά, ενώ μόνο το 10%ο σε σοσιαλιστικές ή χώρες με χαμηλούς βαθμούς ανάπτυξης (Βλ. σχετικά Κλ. Κουτσούκης: «Ιδιοτελής κοινωνία και διαφθορά», *όπ.παρ.*, σ.104

[561] Βλ. σχετικά Castells, *The information age, Vol. II, όπ.παρ.* σ. 391.

[562] Για την «υποκειμενοποίηση» της πολιτικής, βλ. Ιγνάσιο Ραμονέ, *Η τυρρανία των ΜΜΕ, όπ.παρ.*, σ. 106-107.

Οι μεταβολές που επιφέρει η παγκοσμιοποίηση στο πολιτικό σύστημα και η διαμόρφωση νέων όρων πολιτικής συμμετοχής με βάση την συμμετοχή σε μια «διαμεσολαβημένη κοινωνία» και όχι με βάση την αρχή της αντιπροσωπευτικότητας, συντελούν στην δημιουργία καναλιών διαφθοράς[563]. Η συνέπεια από την ενίσχυση της «διαμεσολαβημένης κοινωνίας» έγκειται ακριβώς στην συγκρότηση μιας πολιτικής σύνθεσης με βάση τον συσχετισμό των ομάδων συμφερόντων με την εξουσία και όχι με γνώμονα την επιλογή των πολιτών, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από αντιπροσωπευτικές διαδικασίες. Σε αυτές τις συνθήκες, η έννοια της πολιτικής συμμετοχής χαρακτηρίζεται από την μαζική προσχώρηση της ιδιωτικής κοινωνίας στις δυνάμεις της διαμεσολάβησης και όχι υπό το πρίσμα μιας διαρκούς πολιτειακής συγκρότησης του κοινωνικού σώματος, δηλαδή της μεταβολής του σε δήμο[564].

Σημαντικότερος παράγοντας στην αύξηση της επίδρασης των σκανδάλων στις μέρες μας είναι η διεξαγωγή της πολιτικής στο πλαίσιο των μέσων[565]. Τα σκάνδαλα αποτελούν ανταγωνισμούς για την συμβολική εξουσία, στο πλαίσιο της οποίας η φήμη και η εμπιστοσύνη διακυβεύονται. Στην εποχή της πληροφόρησης η συμβολική εξουσία δηλ. η ικανότητα διαμόρφωσης της άποψης των πολιτών συνιστά την πρωταρχική πηγή εξουσίας[566]. Επομένως η πολιτική σκανδάλων συνιστά το προτιμώμενο όπλο ανταγωνισμού στο πλαίσιο της πληροφοριακής πολιτικής[567].

Τα ΜΜΕ έχουν γίνει πιο ισχυρά από ποτέ σε τεχνολογικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο. Η παγκόσμια εμβέλεια και η δικτύωση των ΜΜΕ επιτρέπει σ' αυτά να εκφεύγουν των αυστηρών πολιτικών ελέγχων. Η ικανότητά τους στο ερευνητικό ρεπορτάζ

---

[563] Ειδικότερα, με την πρόταξη της αρχής της «διαμεσολαβημένης κοινωνίας» (ή όπως, ευφημιστικά, αποδίδεται με τον όρο «κοινωνία πολιτών»), ως θεμελιώδους εταίρου του πολιτικού συστήματος την εποχή της παγκοσμιοποίησης, δεν ανέδειξε μόνο τις αδυναμίες της μη αντιπροσωπευτικής υποστασιοποίησης της πολιτικής εξουσίας, αλλά και σηματοδοτεί την ολοσχερή υποταγή του πολιτικού προσωπικού στους συσχετισμούς της ιδιωτικής ισχύος. Αναλυτικότερα, βλ. συμβολή Γ.Κοντογιώργη: «Διαφθορά και πολιτικό σύστημα» στο Κλεομένης Κουτσούκης, Παντελής Σκλιάς (επιμ.-εισαγωγή): *Διαφθορά και Σκάνδαλα, όπ.παρ.*, σ. 131-143.

[564] Στο ίδιο, σ. 137.

[565] Castells, *The information age, Vol. II, όπ.παρ.*, κεφ. 6, ενότητα: «Informational politics in action: the politics of scandal», σ. 396.

[566] John B. Thompson: *Political scandal: Power and visibility in the media age*, (Cambridge: Polity Press, 2000), σ.244.

[567] Castells, *Ο γαλαξίας του διαδικτύου, όπ.παρ.*, σ. 189.

και η σχετική αυτονομία τους έναντι της πολιτικής εξουσίας, τα καθιστά κύρια πηγή πληροφόρησης και διαμόρφωσης γνώμης μέσα στην κοινωνία[568].

Κόμματα και υποψήφιοι πρέπει να δρουν μέσα από τα ΜΜΕ για να προσεγγίσουν την κοινωνία. Η πολιτική την εποχή των μέσων καθίσταται μια ολοένα πιο δαπανηρή υπόθεση λόγω της πληθώρας των εργαλείων που διατίθενται: δημοσκοπήσεις, διαφήμιση, διαμόρφωση εικόνας κ.α. Οι επίσημες πηγές πολιτικής χρηματοδότησης δεν επαρκούν προκειμένου οι πολιτικοί να ανταπεξέλθουν στις δαπάνες αυτές. Μετά επομένως την εξάντληση όλων των νόμιμων πηγών, τα κόμματα και οι πολιτικοί καταφεύγουν στην λήψη χρηματικών παροχών «κάτω από το τραπέζι» από επιχειρήσεις και ομάδες συμφερόντων, με αντάλλαγμα προφανώς την προώθηση των συμφερόντων του πάροχου. Αυτό είναι το σχήμα της συστημικής πολιτικής διαφθοράς από το οποίο προκύπτει ένα σκιώδες δίκτυο επιχειρήσεων και ενδιάμεσων[569].

Από τη στιγμή που η διαφθορά διαδίδεται, όλοι στην πολιτική και τα ΜΜΕ γνωρίζουν ότι μετά από προσεκτική έρευνα μπορούν να βρεθούν δυσφημιστικές πληροφορίες σχεδόν για τον καθένα. Το μεγαλύτερο μέρος του δυσφημιστικού υλικού που δημοσιεύεται στα μέσα, διαρρέει από τους ίδιους του πολιτικούς ή τα εμπλεκόμενα επιχειρηματικά συμφέροντα. Σε περίπτωση που η δυσφημιστική πολιτική πληροφορία δεν συνιστά επαρκές ενοχοποιητικό υλικό, τότε μπορούν να επιστρατευτούν υποθέσεις, υπαινιγμοί ή ακόμα και κατασκευασμένες κατηγορίες.

Η στρατηγική της πολιτικής σκανδάλων δεν αποσκοπεί απαραιτήτως σε ένα στιγμιαίο χτύπημα με ένα σκάνδαλο. Αφορά μια ανηλεή ροή πλήθους σκανδάλων από περιστατικά ήσσονος σημασίας φθάνοντας μέχρι υπαινιγμούς για σοβαρά περιστατικά. Στόχος είναι ο τελικός αντίκτυπος στην δημόσια γνώμη από την συρροή καταγγελόμενων περιστατικών. Χαρακτηριστικό της πολιτικής σκανδάλων είναι ότι όλοι οι πολιτικοί δρώντες που την εφαρμόζουν παγιδεύονται στο σύστημα, αλλάζοντας συχνά ρόλους καθώς ο «κατήγορος» στην παρούσα φάση, μπορεί να είναι «κατηγορούμενος» στην επόμενη. Εξ' άλλου η

---

[568] Όσον αφορά τον αντίκτυπο των αποκαλύψεων μέσω των ΜΜΕ, βλ. Ιγνάσιο Ραμονέ, *Η τυρρανία των ΜΜΕ, όπ.παρ.*, σ. 16-21.
[569] Castells, *The information age, Vol. II, όπ.παρ.*, σ. 396.

σοβαρή σκανδαλολογία αποκτά όλο και περισσότερο τον χαρακτήρα μιας πιο αποτελεσματικής αντιπολιτευτικής τακτικής[570].

Το ανώτερο στάδιο της πολιτικής σκανδάλων είναι η δικαστική ή κοινοβουλευτική έρευνα, η οποία οδηγεί στην απόδοση κατηγοριών ακόμα και στην φυλάκιση πολιτικών ηγετών[571]. Δικαστές, ανακριτές και μέλη ερευνητικών επιτροπών εισέρχονται σε μια σχέση συμβίωσης με τα μέσα. Προστατεύουν τα μέσα διασφαλίζοντας την ανεξαρτησία τους και συχνά τα τροφοδοτούν με διαρρέουσες πληροφορίες. Σε αντάλλαγμα, αναδεικνύονται υπέρμαχοι της «καθαρής κυβέρνησης» και ενίοτε επιδιώκουν πολιτική σταδιοδρομία με τη συνδρομή των μέσων.

Σε αυτήν την σύνθετη σχέση, οι πολιτικές δυνάμεις διαθέτουν τα δικά τους εργαλεία: παρεμβαίνοντας με νομικά μέσα στα ΜΜΕ και οικοδομώντας την υπεράσπισή τους απέναντι στους δικαστικούς λειτουργούς μέσα από την μεθόδευση του νομικού συστήματος (που ψηφίζει για την ασυλία τους), οι πολιτικοί επιδιώκουν να αποκαταστήσουν τη χαμένη αυτονομία τους έναντι των μηχανισμών της συμβολικής εξουσίας. Εντούτοις, μπορούν να το πετύχουν περιορίζοντας την αυτονομία των μέσων έναντι του κράτους, προκαλώντας την μείωση της αξιοπιστίας τους και οδηγώντας τελικά την κοινωνία στο να αναζητήσει εναλλακτικές μορφές έκφρασης και επικοινωνίας, για παράδειγμα μέσω του διαδικτύου.

---

[570]Βλ. σχετικά Κλεομένης Σ. Κουτσούκης: «Η σκανδαλολογία ως αντιπολιτευτική τακτική», Οικονομικός Ταχυδρόμος, (5 Μαΐου 1994), σελ. 34-36, του ιδίου, «Σκάνδαλα πολιτικής διαφθοράς στη νεώτερη ελληνική κοινωνία και ιστορία 1821-2001», ανάτυπο από τον συλλογικό τόμο: *Διαφάνεια και Ανεξαρτησία στον έλεγχο τον Δημόσιου Χρήματος*, (εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2004), σελ. 429-445, του ιδίου: *Παθολογία της Πολιτικής: Όψεις της διαφθοράς στο νεοελληνικό κράτος* (Εκδόσεις Παπαζήση, 1998), Kl. Koutsoukis, «Sleaze in Contemporary Greek Politics», *Parliamentary Affairs*, vol. 48, No 4, (October 1995), σελ. 688-696, Kleomenis Koutsoukis, «Research Problems and Greece's Corruption in Comparative Perspective», *E.C.P.R. News*, vol. 9, No 7 (Spring 1998), σελ. 9-10, Kl. S. Koutsoukis «The Good, the Bad and the Ugly in Society: The idioteles institution of society as a source of corruption» στον τόμο πρακτικών τον συνεδρίου με επιμέλεια των U. Berlinsky, A. Friedberg, S.B. Werner: *Corruption in a Changing World.: Comparisons, Theories and Controlling Strategies, vol. I*, (Jerusalem 1994), σελ. 190-215, Kl. Koutsoukis, «Greece» στο F. F. Ridley and Alan Doig (επιμ.), *Sleaze: Politicians, Private Interests and Public Reaction*,(Oxford University Press 1995), σελ. 140-148. Βλ. επίσης στο Anthony Barker: «The Upturned Stone: Political Scandals in Twenty Democracies and their Investigation Process». Essex Papers in Politics and Government. (Colchester: University of Essex, 1992).

[571]Βλ. το σχετικό έργο του Dennis F. Thompson, το οποίο αφορά τις περιπτώσεις σκανδάλων στο πλαίσιο του αμερικανικού Κογκρέσσου: *Ethics in Congress: From Individual to Institutional Corruption* (Washington, DC: Brookings Institution, 1995).

Στην εποχή της κοινωνίας των δικτύων και της διάχυσης της πληροφόρησης, και σε μια εποχή όπου πληθαίνουν οι «επαγγελματίες πολιτικοί» και τα περιστατικά διαφθοράς, η δημοσιοποίηση σκανδάλων αποτελεί ισχυρό μέσο πολιτικού ανταγωνισμού, ικανού να κλονίσει το πολιτικό σύστημα.

6. Παγκοσμιοποίηση και κοινωνικό κράτος

Το πλέγμα των ρυθμίσεων του κοινωνικού κράτους, εισήχθη κατά την ύστερη φάση του καπιταλιστικού συστήματος, από τα τέλη του 19ου έως και τα τέλη του 20ου αιώνα. Οι ρυθμίσεις του κοινωνικού κράτους αποσκοπούσαν ακριβώς στην ουσιαστική τροποποίηση των όρων αξιοποίησης του κεφαλαίου μέσα από τον επηρεασμό της αναπαραγωγής της μισθωτής εργασίας. Κύρια λειτουργία του κράτους πρόνοιας ήταν η προστασία των μισθωτών από την εξαθλίωση, συμβάλλοντας έτσι στην διατήρηση μιας εφεδρίας εργατικού δυναμικού για την διευρυμένη αναπαραγωγή του κεφαλαίου[572]. Η εξαθλίωση των πολιτών εξαιτίας των παγκόσμιων πολέμων, η επέκταση της καθολικής ψήφου, η άσκηση πίεσης από την οργανωμένη εργασία και η αποτροπή επέκτασης της κομμουνιστικής ιδεολογίας στην Δύση αποτέλεσαν τους κύριους παράγοντες για την αποκρυστάλλωση ενός κοινωνικού συμβολαίου το οποίο καθιερώθηκε μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο.

Οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στο κοινωνικό κράτος έχει αποτελέσει αντικείμενο διαφορετικών απόψεων. Σύμφωνα με ορισμένους αναλυτές, η απορρύθμιση των εθνικών οικονομιών και ο διεθνής ανταγωνισμός για την προσέλκυση του παγκόσμιου κεφαλαίου, έχουν οδηγήσει σε υποχώρηση του κράτους πρόνοιας[573]. Ειδικότερα, σε διεθνές επίπεδο παρατηρείται η περιστολή των κοινωνικών παροχών σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό από τα κράτη και κανένα κράτος δεν έχει κατορθώσει να αποφύγει αυτή την τάση. Η περικοπή κοινωνικών παροχών έχει παρουσιαστεί ως «αναπότρεπτη αναγκαιότητα» για

[572]Αναλυτικότερα για την εξέλιξη του κράτους πρόνοιας, βλ. Θ. Σακελλαρόπουλος: «Αναζητώντας το νέο Κοινωνικό Κράτος», στο Σακελλαρόπουλος Θ. (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση του Κοινωνικού Κράτους, Τόμ. Α΄*, (Αθήνα: Κριτική, 1999) σ. 23-67.

[573]Ενδεικτικά της άποψης αυτής είναι τα έργα: Gary Teeple: *Globalization and the Decline of Social Reform*, (Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press, 1995), John Gray, *False Down, όπ.παρ.*, Δημήτρης Χαραλάμπης, *Δημοκρατία και παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*

την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας του κράτους και την προσέλκυση του κεφαλαίου, σε μία περίοδο όπου η οικονομική κατάσταση πολλών συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης είναι βεβαρυμένη. Σύμφωνα με την έννοια του «κράτους ανταγωνιστή» (competition state), το κράτος προσπαθεί να προσελκύσει το παγκόσμιο κεφάλαιο στην εθνική οικονομία μέσα από την παροχή διαφόρων οικονομικών κινήτρων[574].

Μια άλλη κατηγορία απόψεων αμφισβητεί την αναπότρεπτη τάση υποχώρησης των κοινωνικών ρυθμίσεων εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης, υποστηρίζοντας ότι τα κράτη και ιδίως οι αναπτυγμένες χώρες εξακολουθούν να διαθέτουν περιθώρια επιλογών κατά την διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής τους[575].

Η απάντηση στο μείζον ζήτημα των συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο κοινωνικό κράτος, απαιτεί μια προσεκτικότερη διερεύνηση, καθώς πέρα από τις πιέσεις της παγκοσμιοποίησης και άλλοι κοινωνικοοικονομικοί και δημογραφικοί παράγοντες συνετέλεσαν στις αλλαγές που παρατηρούνται σήμερα στην κοινωνική πολιτική. Μια σειρά ευρύτερων αλλαγών στο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον, από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και μετά, οι οποίες συνδέονται με το εργασιακό και παραγωγικό μοντέλο, την διεθνοποίηση της οικονομίας, την ανεργία, την δημοσιονομική κρίση, την δημογραφική γήρανση και την αλλαγή της δομής της οικογένειας, μετέβαλαν τα δεδομένα άσκησης της κοινωνικής πολιτικής[576]. Η μεγαλύτερη από αυτές τις προκλήσεις είναι οι δημογραφικές αλλαγές, καθώς η γήρανση του πληθυσμού σε συνδυασμό με την υπογεννητικότητα και τα επίπεδα της ανεργίας συντελούν ώστε ένας ολοένα αυξανόμενος αριθμός συνταξιούχων να συντηρείται από ένα σταθερό ή και συρρικνούμενο, αριθμό ενεργών εργαζομένων.

Ειδικότερα, όσον αφορά τις επιπτώσεις των συνθηκών που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση, παρατηρούνται τα εξής:

---

[574]Βλ. P. G. Cerny: *The Changing Architecture of Politics: Structure, Agency and the future of the State* (London: Sage, 1990), σ. 204-232. Επίσης P. G. Cerny: «Paradoxes of the Competition State: the Dynamics of Political Globalization», *Government and Opposition*, vol. 32, no. 2 (Spring 1997), σ. 251-74.

[575]Βλ. αναλυτικότερα Dani Rodrick: «Γιατί οι περισσότερο ανοιχτές οικονομίες έχουν ισχυρότερες κυβερνήσεις;», στο D. Rodrik J.Sachs, P. Krugman, R.Lawrence, E.Kapstein, M.Slaughter, P.Swagel, M.Obsfeld, J.A.Kregel, *Κατανοώντας την παγκοσμιοποίηση, όπ.παρ.*,σ. 273-301.

[576] Σακελλαρόπουλος, «Αναζητώντας το νέο Κοινωνικό Κράτος», *όπ.παρ.*, σ. 23-67.

Η απορρύθμιση των εθνικών οικονομιών, η απελευθέρωση της κίνησης του κεφαλαίου και η δυνατότητα μετεγκατάστασης των εταιρειών δημιουργούν πιέσεις για μείωση του μισθολογικού, όσο και του μη μισθολογικού κόστους της εργασίας, αυξάνοντας τον κίνδυνο κοινωνικού dumping[577]. Επιπλέον, οι μεταβολές του μακροοικονομικού περιβάλλοντος μετά την κατάρρευση του συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών το 1971, σε συνδυασμό με τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα που παρατηρήθηκαν στις οικονομίες πολλών κρατών, δημιούργησαν πρόσθετες δυσκολίες χρηματοδότησης των κοινωνικών δαπανών[578].

Περιστολή δαπανών σημειώνεται στις παροχές που έχουν μεγαλύτερο κόστος για τον προϋπολογισμό, όπως επιδόματα ανεργίας και άλλες χρηματικές ενισχύσεις. Άλλες περιστολές περιλαμβάνουν σφιχτή μισθολογική πολιτική και μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού συστήματος. Σ' αυτές τις συνθήκες, προκρίνονται ενεργητικές πολιτικές για την προσαρμογή του ανθρώπινου δυναμικού στις απαιτήσεις της αγοράς μέσα από δράσεις κατάρτισης. Μολονότι σε κάθε πρόγραμμα οικονομικής προσαρμογής, μεταρρύθμισης ή όπως αλλιώς αποκαλείται[579] περιλαμβάνονται μέτρα τα οποία αποσκοπούν στην μείωση των επώδυνων πιέσεων για τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, ωστόσο όλες οι κυβερνήσεις, ακόμα και εκείνες που εντάσσονται στον χώρο της αριστεράς, έχουν προχωρήσει σε σημαντικές αλλαγές των πολιτικών αναδιανομής του εισοδήματος, οι οποίες κρίνονται αναγκαίες για προσαρμογή στις απαιτήσεις της αγοράς.
Σε κάθε περίπτωση, οι επιπτώσεις της διεθνοποίησης της οικονομίας στο κοινωνικό κράτος διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα και ως εκ τούτου θα πρέπει να εκτιμώνται με βάση το ιδιαίτερο μακροοικονομικό περιβάλλον κάθε χώρας[580]. Το κοινωνικό κράτος έχει

---

[577] Martin Rhodes: «Παγκοσμιοποίηση, αγορές εργασίας και κράτη πρόνοιας: ένα μέλλον ανταγωνιστικού κορπορατισμού» στο Ηλίας Κατσούλης, Μπλάνκα Ανανιάδη, Σταύρος Ιωαννίδης (επιμ.): *Παγκοσμιοποίηση, όπ. παρ.*, σ. 281-318, ιδίως σ. 283-284.

[578] Οι ανωτέρω εξελίξεις οδήγησαν σε μια κρίση του κράτους πρόνοιας την δεκαετία του 1980 και στην αμφισβήτηση του από το νεοφιλελευθερισμό. Για μια αναλυτική παράθεση των κυριότερων επιχειρημάτων κριτικής στο κοινωνικό κράτος, βλ. το έργο του Γιάννη Βούλγαρη: *Φιλελευθερισμός, Συντηρητισμός, Κοινωνικό κράτος, όπ.παρ.*

[579] Οι μειώσεις των κοινωνικών δαπανών αποτέλεσαν βασικό στοιχείο των αποκαλούμενων «πακέτων προσαρμογής» στο Νότο, των «προγραμμάτων μεταρρύθμισης» στις πολιτικές του Βορρά και των «πολιτικών μετάβασης» στα κράτη του πρώην ανατολικού συνασπισμού.

[580] C. Esping-Andersen «Do the spending and finance structures matter?», στο Wolfgang Beck, Laurent van der Maesen and Alan Walker (επιμ.): *The Social Quality of Europe.* (Kluwer Law International, The Hague, 1997), σ. 121-125.

άμεση συνάφεια με την κατάσταση της εθνικής οικονομίας και του επιπέδου απασχόλησης στην αγορά εργασίας.

Η υποχώρηση του κοινωνικού κράτους δεν συνιστά μονόδρομο για την αντιμετώπιση της παγκοσμιοποίησης[581]. Συνιστά μάλλον επιλογή πολιτικής των κρατών στο πλαίσιο ενός διακρατικού ανταγωνισμού για την προσέλκυση του παγκόσμιου κεφαλαίου, ενώ θα μπορούσαν να διερευνηθούν και άλλες επιλογές πολιτικής, όπως ο διεθνής συντονισμός σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης ή η εισαγωγή ελάχιστων κοινωνικών εγγυήσεων[582]. Τέτοια ζητήματα τίθενται πάλι επί τάπητος τον τελευταίο καιρό εξαιτίας της κρίσης που ξέσπασε πρόσφατα.

Η μονομερής προσήλωση στις απαιτήσεις του διεθνούς κεφαλαίου και οι επιπτώσεις στην κοινωνική συνοχή, έχουν αποτελέσει αιχμή της κριτικής στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση[583]. Η βιωσιμότητα του κοινωνικού κράτους δεν έγκειται αποκλειστικά στις απαραίτητες προσαρμογές σε επίπεδο θεσμικών ρυθμίσεων, αλλά στις δυνατότητες προσαρμογής των εθνικών οικονομιών στο διεθνή ανταγωνισμό[584] και κυρίως στο γενικό επίπεδο απασχόλησης που αποτελεί και τον κύριο παράγοντα χρηματοδότησης των κοινωνικών παροχών. Οι πολιτικές απασχόλησης είναι επομένως βασικός όρος για την

---

[581] Ενδεικτικά της άποψης αυτής είναι τα παρακάτω έργα: R. Geyer (συλλογικό έργο επιμ.): *Globalization, Europeanization and the End of Scandinavian Social Democracy?* (Basingstoke: Macmillan. 1999), G. Esping- Andersen (επιμ.): *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies* (London: Sage 1996), Θ. Σακελλαρόπουλος: «Αναζητώντας το νέο Κοινωνικό Κράτος», όπ.παρ., σ. 23-67, όπως επίσης οι συμβολές των: Maurizio Ferrera, Anton Hemerijk και Martin Rhodes: «The future of Social Europe: Recasting Work and Welfare in the New Economy», Gosta Espring-Andersen: «A welfare state for the 21st century» και Michael Edwards: «Humanising global capitalism: which way forward?», στο Antony Giddens (επιμ.): *The global third way debate*, (Polity 2001), σσ. 114-133, 134-156 και 384-393 αντίστοιχα.

[582] Αναφορικά με την ενδυνάμωση των κοινωνικών ρυθμίσεων σε επίπεδο διεθνών θεσμών βλ. το έργο του Θ. Σακελλαρόπουλου: *Υπερεθνικές κοινωνικές πολιτικές την εποχή της παγκοσμιοποίησης: Η κοινωνική πολιτική διεθνών οργανισμών και της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, (Αθήνα, Εκδόσεις Κριτική, 2001).

[583] Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Richard Falk: *Η ληστρική παγκοσμιοποίηση έχει διαβρώσει, αν δεν έχει εντελώς καταργήσει, το κοινωνικό συμβόλαιο, το οποίο συνήφθη ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος τον προηγούμενο αιώνα. Είναι επείγουσα ανάγκη να επανασυνταχθεί αυτό το συμβόλαιο, [....] Δυστυχώς το κράτος δεν είναι επιδεκτικό σε ένα τέτοιο σχέδιο, καθώς στις παρούσες συνθήκες η δημόσια πολιτική ακολουθεί με θρησκευτική ευλάβεια την πειθαρχία του παγκόσμιου κεφαλαίου....».* Βλ. Richard Falk: *Predatory Golobalization, A critique*, (Oxford: Polity Press Blackwell Publishers, 1999), σ. 3. Για την αποκατάσταση της ισορροπίας των κοινωνικών δυνάμεων, ο R.Falk θεωρεί ότι απαιτείται η άσκηση ισχυρής συλλογικής πίεσης από τα διεθνικά κοινωνικά κινήματα και τις οργανώσεις προς τα κράτη, προκειμένου τα τελευταία να ανακτήσουν επαρκώς την αυτονομία τους απέναντι στο διεθνές κεφάλαιο. Αυτές οι διεθνικές πιέσεις παράγουν ένα νέο είδος διεθνικής πολιτικής, η οποία έχει χαρακτηριστεί ως «παγκοσμιοποίηση προερχόμενη από τη βάση» (*"globalization from below"*).

[584] Martin Rhodes και Y. Mény: *The future of European welfare: A new social contract?* (London: McMillan, 1998), σ. 178-203.

βιωσιμότητα του κράτους πρόνοιας και την αναμόρφωσή του την εποχή της παγκοσμιοποίησης[585]. Στην εποχή της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας και των αυξημένων κοινωνικών κινδύνων, το κοινωνικό κράτος αποτελεί αναγκαίο όρο για την διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής.

[585] Gosta Esping-Andersen: «After the golden age? Welfare state dilemmas in a global economy» στο G. Esping- Andersen (επιμ.): *Welfare States in Transition, όπ.παρ.*, σ. 1-31.

7. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Στην προηγηθείσα ανάλυση επιχειρήθηκε η εξέταση και ένταξη σε ένα συνεκτικό πλαίσιο ανάλυσης, των κυριότερων συνεπειών της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο.

Η ανάλυση εστιάστηκε ειδικότερα στις πτυχές εκείνες της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης που επιδρούν στο εθνικό πολιτικό σύστημα και την κοινωνία πολιτών ως φορέα άσκησης δημοκρατικής διακυβέρνησης και αποδέκτη των παραγόμενων πολιτικών.

Συμπερασματικά, **οι κυριότερες συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στο πολιτικό πεδίο συνοψίζονται στα εξής πεδία:**

⇒ Στην φύση της διακυβέρνησης.

⇒ Στον θεσμό του κράτους και την σημασία της κρατικής κυριαρχίας.

⇒ Στην λειτουργία του εθνικού πολιτικού συστήματος.

⇒ Στην δημοκρατική διακυβέρνηση.

⇒ Στον ρόλο των νέων τεχνολογικών μέσων στην πολιτική.

⇒ Στο κοινωνικό κράτος.

Αναφορικά με **την φύση της σύγχρονης διακυβέρνησης** παρατηρούνται τα εξής:

Στις συνθήκες της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης, η ανάπτυξη σχέσεων, δραστηριοτήτων και κοινοτήτων πέρα από σύνορα έχει επιφέρει σημαντικές αλλαγές σε ρυθμιστικές αρμοδιότητες στο επίπεδο του κράτους, στο επίπεδο των τοπικών διοικήσεων (υποκρατικό επίπεδο), καθώς και στο επίπεδο των περιφερειακών και διεθνών θεσμών (υπερκρατικό επίπεδο). Η σύγχρονη δημόσια διακυβέρνηση έχει καταστεί πολυεπίπεδη καθώς παρατηρείται:

~ Μια τάση αποκέντρωσης ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων από το επίπεδο της κεντρικής διοίκησης στο επίπεδο των τοπικών/περιφερειακών διοικήσεων.

~ Ένας πολλαπλασιασμός των διακρατικών περιφερειακών πλαισίων και συμφωνιών, οι οποίες έχουν συμβάλει σε μια σημαντική αύξηση ρυθμιστικών κανόνων που επηρεάζουν την διαμόρφωση των επιμέρους πολιτικών στα εθνοκρατικά πλαίσια.

~ Διεθνείς οργανισμοί οικουμενικού χαρακτήρα (το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου και ο ΟΟΣΑ) διαμόρφωσαν τα ρυθμιστικά πλαίσια που διευκόλυναν την παγκοσμιοποίηση και έχουν αποκτήσει ευρείες αρμοδιότητες στο πεδίο της διεθνούς οικονομικής διακυβέρνησης.

Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση έχει ενθαρρύνει την ανάληψη ρυθμιστικών δραστηριοτήτων από μη επίσημους φορείς πολιτικής (οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών και επιχειρήσεις). Πεδία, όπως οι διασυνοριακές ροές κεφαλαίου και η παγκόσμια οικολογική υποβάθμιση έχουν αποδειχθεί ιδιαίτερα επιδεκτικές σε ρυθμιστικές πρωτοβουλίες από φορείς του ιδιωτικού τομέα, οι οποίοι ασκούν διακυβέρνηση μέσω των παγκόσμιων δικτύων, παρακάμπτοντας πολλές φορές και τα ίδια τα κράτη.

Έτσι η δομή άσκησης της σύγχρονης διακυβέρνησης μπορεί να περιγραφεί ως μια λειτουργικά ή οργανικά «αποκεντρωμένη παγκόσμια τάξη», η οποία έχει μια οριζόντια διάσταση (διακυβέρνηση μέσω των δικτύων) και μια κάθετη διάσταση (διακυβέρνηση των επιμέρους επιπέδων από το υπερεθνικό μέχρι το υποεθνικό), ώστε η σύγχρονη διακυβέρνηση περιγράφεται ως διακυβέρνηση η οποία εμπλέκει, τόσο το σύστημα των κρατών, όσο και τα επίπεδα άνωθεν και κάτωθεν του κρατικού.

Η ανάπτυξη των υπερεθνικων σχέσεων στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, έχει οδηγήσει σε μια **σχετική μείωση της πρωτοκαθεδρίας του κράτους ως φορέα διακυβέρνησης.** Το κράτος σήμερα δεν δύναται να ασκήσει αποτελεσματική κυριαρχία σε μια πλειάδα ζητημάτων που διαπερνούν την δικαιοδοσία του, όπως οι διεθνείς ροές κεφαλαίου και τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα. Οι παράγοντες, που οδήγησαν σ' αυτή την εξέλιξη συνίστανται στο ότι:

⇒ Πολλές υλικές συνθήκες, οι οποίες συνιστούν και το υπόβαθρο της παγκοσμιοποίησης έχουν ξεπεράσει την εδαφική γεωγραφία, η οποία ως τώρα συνιστά προϋπόθεση για την άσκηση κυριαρχίας.

⇒ Η παγκοσμιοποίηση έχει χαλαρώσει το συναισθηματικό υπόβαθρο που στηρίζει την κρατική κυριαρχία, καθώς παρατηρείται μια γενικότερη υποχώρηση της επιρροής των πολιτιστικών πόρων, που διασφάλιζαν τη νομιμοποίηση του κράτους (όπως η θρησκεία, η οικογένεια και η αναφορά σε έναν κοινό πολιτισμό).

Οι παραπάνω εξελίξεις δεν σηματοδοτούν μεν το τέλος, αλλά την προσαρμογή του κράτους στις συνθήκες που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση.

Η ανάγκη προσαρμογής επιτείνεται από τις μεταβολές που σημειώνονται **στο περιβάλλον λειτουργίας του εθνικού πολιτικού συστήματος,** καθώς:

⇒ *Το περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης δημιουργεί διαρκώς νέες απαιτήσεις και ερεθίσματα για το εθνικό πολιτικό σύστημα,* που το αναγκάζουν να αποκρίνεται.

⇒ *Παράλληλα η παγκοσμιοποίηση θέτει περιορισμούς σε πολλούς τομείς της κρατικής δραστηριότητας,* οι οποίοι απορρέουν είτε από τις διεθνείς δεσμεύσεις του κράτους, είτε από την υπερεθνική δράση φορέων, όπως το διεθνές κεφάλαιο και οι ΜΚΟ.

⇒ *Οι περιορισμοί αυτοί επηρεάζουν και το φάσμα των διαθέσιμων επιλογών πολιτικής του κράτους για την διαχείριση ποικίλων ζητημάτων.*

Οι παραπάνω συνθήκες επηρεάζουν την ποιότητα και την αποτελεσματικότητα των πολιτικών εκροών που συνιστούν την «απόκριση» του εθνικού πολιτικού συστήματος στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης. Επομένως, η διαδικασία παγκοσμιοποίησης επιτείνει την πίεση για ανάπτυξη του πολιτικού συστήματος στο μέτρο, που αξιώνει την βελτίωση των παραμέτρων που συμβάλλουν στην αποδοτικότερη λειτουργία του.

Αναφορικά με **τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης στην δημοκρατία** παρατηρούνται τα εξής: Η νέα γεωγραφία των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων καθιστά την διακυβέρνηση λιγότερο δημοκρατική τουλάχιστον στην παρούσα φάση. Η ανάπτυξη διεθνικής δραστηριότητας, η οποία εκφεύγει του δημοκρατικού ελέγχου των πολιτών, σε συνδυασμό με τις πιέσεις στο κοινωνικό κράτος και την υπερφόρτωση του πολιτικού συστήματος με πλήθος αιτημάτων, συνιστούν παράγοντες που συνθέτουν μια κρίση αξιοπιστίας των φιλελεύθερων δημοκρατιών στο πλαίσιο του κράτους[586].

---

[586] Ο Ph.Schmitter αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Στις μέρες μας εκείνο που απειλεί να καταστρέψει την λογοδοσία των κυβερνώντων απέναντι στους πολίτες εντός των εθνικών συνόρων είναι οι «εξω-εδαφικότητες» (extra-territorialities) και οι «εξωτερικότητες» (externalities). Έχουν εμφανιστεί δρώντες, όπως διεθνικές επιχειρήσεις, χρηματοπιστωτικοί φορείς, διεθνείς εγκληματικές ομάδες κ.α., των οποίων η δράση δεν μπορεί να ελεγχθεί από τα κράτη....*». Βλ. Philippe Schmitter: «Exploring the problematic triumph of liberal democracy and concluding with a modest proposal for improving its international impact", στο Alex Hadenius: *Democracy's victory and crisis, όπ. παρ.,* σ. 300.

Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην δημοκρατία δεν οφείλονται αποκλειστικά στην άνοδο των υπερεθνικών σχέσεων καθεαυτών, αλλά και στις επιλογές της τρέχουσας νεοφιλελεύθερης πολιτικής.

Σύμφωνα με ορισμένες αναλύσεις η παγκοσμιοποίηση θα μπορούσε να αποτελέσει ευκαιρία για αναδόμηση της δημοκρατίας στο μέτρο που θα διευκόλυνε την αρχή της επικουρικότητας για λήψη των αποφάσεων σε επίπεδα πλησιέστερα στον πολίτη. Μερικοί αναλυτές έχουν τονίσει την ανάγκη εκδημοκρατισμού της διακυβέρνησης στο επίπεδο των περιφερειακών οργανισμών και ειδικότερα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης[587]. Άλλες αναλύσεις προχωρούν περισσότερο, προτείνοντας την εγκαθίδρυση μιας οικουμενικής δημοκρατίας μέσω των παγκόσμιων διεθνών θεσμών[588].
Επομένως, υπάρχουν οι δυνατότητες άσκησης μιας δημοκρατικότερης διακυβέρνησης, αλλά απαιτείται και η ανάλογη πολιτική βούληση για προώθηση των αναγκαίων πρωτοβουλιών και θεσμικών μεταρρυθμίσεων προς αυτή την κατεύθυνση.

Οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης για την δημοκρατία στο επίπεδο του κράτους αποτελεί καίριο ζήτημα όχι μόνο στην επιστημονική συζήτηση αλλά και στην τρέχουσα πολιτική συζήτηση, που διεξάγεται σε πολλά κράτη και στην ίδια την ΕΕ. Ειδικότερες πτυχές, όπως το κατά πόσον η παγκοσμιοποίηση προάγει ή υπονομεύει την αντιπροσωπευτικότητα, την διαφάνεια και την λογοδοσία των πολιτικών θεσμών απέναντι στους πολίτες αποτελούν επίκαιρα θέματα κοινωνικού και πολιτικού προβληματισμού.

Ως τώρα παρουσιάστηκαν οι θεωρητικές προσεγγίσεις που αναλύουν τα θετικά και τα αρνητικά της παγκοσμιοποίησης για τη δημοκρατία στο επίπεδο του εθνικού πολιτικού

---

[587] Ο S.Gill θεωρεί αναγκαία μια ισχυρή αντισταθμιστική διαδικασία στην αντιμετώπιση των «κενών δημοκρατικότητας», που εμφανίζει η σύγχρονη διακυβέρνηση, αυτού που αποκαλεί ως «διπλή δημοκρατικότητα» της διακυβέρνησης της πολιτικής ζωής, τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο Βλ. Stephen Gill: «Globalization, democratization and the politics of indifference στο James Mittelman (επιμ.): *Globalization, όπ. παρ.*, σ. 218.

[588] Χαρακτηριστική αυτής της αντίληψης είναι η πρόταση δημιουργίας μιας συνέλευσης, η οποία θα αποτελείται από αντιπροσώπους της κοινωνίας των πολιτών κάθε χώρας μέλους του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Η εν λόγω συνέλευση θα λειτουργεί παράλληλα με την Γενική Συνέλευση. Κυριότεροι εκπρόσωποι της άποψης αυτής είναι οι Held και Archibugi. Για σχετική βιβλιογραφία: D. Held : *Democracy and the Global Order*, *όπ.παρ.*, D.Archibugi: «From the United Nations to Cosmopolitan Democracy», *όπ.παρ.*, σ.121-62. Όπως επίσης και στο D.Archibugi (συλλογικό έργο επιμ): *Re-imagining Political Community: Studies in Cosmopolitan Democracy* (Cambridge: Polity Press, 1998).

συστήματος. Είδαμε από τη μια πλευρά, μια κατηγορία αναλύσεων που τονίζουν τα οφέλη της παγκοσμιοποίησης για την δημοκρατία, με κεντρικό επιχείρημα, μια πρωτοφανή ιστορικά, διάδοση της φιλελεύθερης δημοκρατίας σε πολλές χώρες του κόσμου, μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου.

Από την άλλη πλευρά, παρότι η φιλελεύθερη δημοκρατία έχει υιοθετηθεί από σημαντικό αριθμός κρατών, **η δημοκρατία μόνο στο κρατικό επίπεδο δεν επαρκεί για την άσκηση αποτελεσματικού ελέγχου στις παγκόσμιες ροές.** Ενώ σε προηγούμενες εποχές το κράτος αποτελούσε τον κύριο φορέα έκφρασης της λαϊκής βούλησης, σήμερα οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης έχουν υπονομεύσει σοβαρά τις δυνατότητες άσκησης δημοκρατικού ελέγχου των κυβερνήσεων, καθώς τα κράτη ως εδαφικά προσδιορισμένες μορφές οργάνωσης, δεν δύνανται από μόνα τους να διασφαλίσουν τη δημοκρατική διακυβέρνηση υπερεθνικών φαινομένων και γεγονότων, όπως οι παγκόσμιες επικοινωνίες και τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα. Τα κράτη δεν μπορούν να ελέγξουν αποτελεσματικά τις αποφάσεις των πολυεθνικών εταιρειών και τις κινήσεις του διεθνούς κεφαλαίου, οι οποίες μπορεί να έχουν αποσταθεροποιητικές συνέπειες για τις νεοσύστατες δημοκρατίες στις αναπτυσσόμενες χώρες καθώς και στις χώρες υπό μετάβαση.

Ένα άλλο ζήτημα προκύπτει από την μεταβολή της φύσης της διακυβέρνησης σε μια πολυεπίπεδη διακυβέρνηση για την διαχείριση των ζητημάτων, που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση και συνίσταται **στα ελλείμματα δημοκρατικότητας που παρατηρούνται σε συνεργατικά πλαίσια διακυβέρνησης πέρα και από το κράτος.** Ειδικότερα, οι αποφάσεις και οι κανονιστικές ρυθμίσεις οι οποίες καθημερινά λαμβάνονται στο πλαίσιο των παγκόσμιων (ΠΟΕ, ΟΗΕ) και των περιφερειακών οργανισμών (ΕΕ) δεν υπόκεινται πλήρως στον δημοκρατικό έλεγχο των πολιτών των κρατών μελών τους. Από τη μέχρι τώρα εξέλιξη της θεσμικής οργάνωσης των περιφερειακών και διεθνών θεσμών, προκύπτει η απουσία μηχανισμών συμμετοχής του πολίτη στην λήψη αποφάσεων, καθώς επίσης και η απουσία μηχανισμών δημόσιας λογοδοσίας για την δράση των εν λόγω θεσμών. Δεν έχει καταβληθεί ακόμα κάποια ουσιαστική πρόοδος στην προώθηση των αναγκαίων θεσμικών μεταρρυθμίσεων στο πολιτικό σύστημα των διεθνών ή περιφερειακών θεσμών με στόχο την αντιμετώπιση του δημοκρατικού ελλείμματος. Παράλληλα, εντείνεται η δυσαρέσκεια των πολιτών

αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας των διεθνών και περιφερειακών οργανισμών, τους οποίους θεωρούν ως τεχνοκρατικές οργανώσεις υψηλών αξιωματούχων, που λαμβάνουν περιοριστικές αποφάσεις για την ανάπτυξη των πολιτικών των εθνικών κυβερνήσεων.

Μια άλλη συνέπεια της παγκοσμιοποίησης, είναι οι μεταβολές που σημειώνονται στο επίπεδο της κοινωνίας πολιτών. Πιο συγκεκριμένα, η ανάπτυξη διεθνικών δικτύων, τα μεταναστευτικά ρεύματα και η ανάδυση πολυπολιτισμικών κοινωνιών έχουν μεταβάλει την έννοια του δήμου στον οποίο αναφέρεται το δημοκρατικό πολιτικό σύστημα.
Οι εξελίξεις στις σύγχρονες κοινωνίες δημιουργούν ολοένα και περισσότερα αιτήματα προς τα κρατικά πολιτικά συστήματα για πρόβλεψη πλαισίων δημοκρατικής συμμετοχής, όχι μόνο στις εδαφικά προσδιορισμένες κοινότητες, αλλά και σε κοινότητες όπως οι ομοφυλόφιλοι και οι μετανάστες, οι οποίες δεν εδράζονται σε εδαφικές ταυτότητες.
Επομένως, το κράτος δεν επαρκεί πλέον από μόνο του για την διασφάλιση μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης σε έναν κόσμο, όπου πολλές κοινωνικές σχέσεις έχουν γίνει υπερεθνικές.

Συμπερασματικά, αυτό που παρατηρείται ως τάση παγκοσμίως στην εποχή που διανύουμε, είναι μια αυξανόμενη διάσταση ανάμεσα στην πολιτική συμμετοχή, τις κοινωνικές απαιτήσεις και την απόκριση των δημοκρατικών θεσμών στο επίπεδο του κράτους. Συγκεκριμένες εκφράσεις αυτής της διάστασης μπορεί να ποικίλλουν ανάλογα με τις ιδιαίτερες κοινωνικές, οικονομικές συνθήκες, τον πολιτικό πολιτισμό και τους θεσμούς μιας χώρας. Ωστόσο όλο περισσότεροι πολίτες αισθάνονται, ότι η δημοκρατία στο επίπεδο του κράτους δεν επαρκεί για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της καθημερινής τους ζωής.

Στην ανάλυση που προηγήθηκε, εξετάστηκαν **οι δυνατότητες αντιμετώπισης του δημοκρατικού ελλείμματος που παρατηρείται στην σύγχρονη διακυβέρνηση μέσα από την εμπλοκή άλλων επιπέδων στην λήψη αποφάσεων, όπως οι τοπικές διοικήσεις στο ενδο-κρατικό επίπεδο καθώς και φορείς του ιδιωτικού τομέα.**

Σε ότι αφορά τις δυνατότητες δημοκρατικής διακυβέρνησης στο επίπεδο των τοπικών και περιφερειακών διοικήσεων, η πρακτική έχει δείξει, ότι, όταν η αποκέντρωση ρυθμιστικών

αρμοδιοτήτων από την κεντρική διοίκηση στις τοπικές διοικήσεις δεν συνοδεύεται από την εμπέδωση διαδικασιών ουσιαστικής συμμετοχής των τοπικών κοινωνιών στην λήψη αποφάσεων, τότε σημειώνονται δημοκρατικά ελλείμματα ανάλογα με αυτά που παρατηρούνται και στο επίπεδο της κεντρικής διοίκησης. Επίσης και στο επίπεδο της τοπικής διοίκησης σημειώνονται φαινόμενα κατάχρησης εξουσίας, αδιαφανείς διαδικασίες στη λήψη αποφάσεων καθώς και κρούσματα διαφθοράς, όπως συμβαίνει και στο επίπεδο της κεντρικής διοίκησης.

Αναφορικά με το ζήτημα της δημοκρατικής διακυβέρνησης στο πλαίσιο φορέων της αγοράς (σε επίπεδο καταναλωτή, εταιρειών, διεθνούς κεφαλαίου) παρατηρούνται τα εξής: Η λογική της επιλογής του καταναλωτή ή της λογικής του μετόχου δεν δύναται να αποτελέσουν θεμέλιο δημοκρατικής διακυβέρνησης δεδομένου, ότι η άσκηση των διαθέσιμων επιλογών των υποκείμενων στο πλαίσιο της αγοράς είναι συνάρτηση των περιουσιακών στοιχείων που διαθέτουν. Εντούτοις η πραγματικότητα στις εθνικές αγορές, όσο και στην παγκόσμια αγορά είναι η ιδιαίτερα άνιση κατανομή του πλούτου, η οποία θα είχε ως συνέπεια τον αποκλεισμό του μεγαλύτερου τμήματος του παγκόσμιου πληθυσμού από έναν οιονεί δημοκρατικό χώρο. Η διεθνής πρακτική έχει δείξει επίσης, ότι οι πολιτικές των φορέων που εμπλέκονται στην παγκόσμια οικονομική διακυβέρνηση (διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί, διεθνείς ενώσεις φορέων της αγοράς) διαμορφώνονται χωρίς διαβούλευση με τις τοπικές κοινωνίες και χωρίς να υπόκεινται σε δημόσιο έλεγχο. Συνεπώς οι μηχανισμοί της αγοράς μπορούν να συνεισφέρουν στη δημοκρατική διακυβέρνηση μόνο εφόσον λειτουργούν εντός ενός ρυθμιστικού πλαισίου *το οποίο αποκρυσταλλώνει μια ισορροπία μεταξύ των κοινωνικών εταίρων και την θέσπιση μηχανισμών λογοδοσίας της αγοράς σε περιπτώσεις που ζημιώνονται κοινωνικά αγαθά.*

Άλλο ένα χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης συνίσταται στην σημαντική αύξηση του πεδίου δραστηριότητας των ΜΚΟ και την δικτύωσή τους σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι ΜΚΟ μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις έχουν αξιώσει δημοκρατικότερη διακυβέρνηση με τη δράση τους ασκώντας «πίεση» προς τις επίσημες αρχές προκειμένου αυτές να αναλάβουν τις ευθύνες τους για αποφάσεις, που έχουν ζημιώσει κοινωνικές αξίες και συλλογικά αγαθά.

Εντούτοις, παρά την αξιόλογη ανάπτυξη της δράσης των ΜΚΟ, η διεθνής πρακτική καταδεικνύει ότι οι δυνατότητες δημοκρατικής διακυβέρνησης μέσω δικτύων οργανώσεων της κοινωνίας πολιτών παραμένουν ελάχιστες καθώς:

⇒ Το ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού που συμμετέχει σε τέτοια δίκτυα είναι χαμηλό.

⇒ Οι ΜΚΟ είναι οργανισμοί που διοικούνται από έναν στενό κύκλο προσώπων και χωρίς απόλυτη διαφάνεια, όσον αφορά τους στόχους τους οποίους υπηρετούν, τα κεφάλαια στα οποία στηρίζεται η λειτουργία τους ενώ σε πολλές περιπτώσεις δεν διαθέτουν επαρκείς μηχανισμούς διαβούλευσης και δημόσιας υπευθυνότητας. Εξ' άλλου, τελευταία και οι ΜΚΟ βάλλονται για διάπραξη πρακτικών διαφθοράς στους κόλπους τους.

Η συμβολή των νέων τεχνολογικών εξελίξεων για την ενίσχυση της δημοκρατικότητας των λειτουργιών στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα έχει επίσης αποτελέσει αντικείμενο της πολιτικής έρευνας.

Η χρήση των νέων τεχνολογικών μέσων άμεσης επικοινωνίας συνιστά θετική εξέλιξη σύμφωνα με ορισμένες αντιλήψεις περί δημοκρατίας καθώς:

⇒ Δίνει την δυνατότητα στους πολίτες να απευθυνθούν άμεσα στα κέντρα θεσμικής πολιτικής ή ακόμα και να τα προσπεράσουν, επιχειρώντας ακόμα και την δημιουργία ενός δικού τους πολιτικού συστήματος. Έτσι η μείωση του ενδιαφέροντος για τη θεσμική πολιτική που παρατηρείται σε ορισμένες χώρες ενδεχομένως να μην δηλώνει απαραίτητα μια μείωση του ενδιαφέροντος για πολιτική συμμετοχή αλλά μια αλλαγή στην κουλτούρα και τους τρόπους οργάνωσης της πολιτικής συμμετοχής με την χρήση των τεχνολογικών μέσων.

⇒ Έχει συμβάλει στην άνοδο της άτυπης κοινωνικής δικτύωσης.

Κεντρικό στοιχείο στην πρακτική των σύγχρονων πολιτικών συστημάτων συνίσταται στο ότι οι σχέσεις εξουσίας διαμορφώνονται όλο και περισσότερο και υλοποιούνται με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών. Οι νέες τεχνολογίες μπορούν να αξιοποιηθούν με διαφορετικό τρόπο ανάλογα με τους στόχους που θέτουν οι δρώντες ενός πολιτικού συστήματος. Δύο αντιτιθέμενες τάσεις είναι εξίσου πιθανές: *μια τάση διάχυσης και μια*

τάση συγκέντρωσης της πολιτικής. Παραμένει ανοικτό προς ποια κατεύθυνση θα κινηθούν οι αλλαγές στα πολιτικά συστήματα.

Ένα ιδιαίτερο θέμα εξέτασης είναι **η αξιοποίηση του διαδικτύου στην βελτίωση της ποιότητας της σύγχρονης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας.** Μια πρώτη δυνατότητα συνίσταται στην διευκόλυνση της πρόσβασης των πολιτών στην πληροφόρηση και στην ευχερέστερη διατύπωση των αιτημάτων και των απόψεών τους προς τις κυβερνήσεις.
Παράλληλα, η επικοινωνία μέσα από τα ηλεκτρονικά δίκτυα, επιτρέπει στους πολίτες όλου του κόσμου να ανταλλάσσουν απόψεις και να συντονίζουν τις δράσεις τους στο πλαίσιο παγκόσμιων εκστρατειών με στόχο την προοδευτική κοινωνική αλλαγή.

Και εδώ θα πρέπει να επαναλάβουμε, ότι η εκτενής συζήτηση αναφορικά με τον ρόλο των ψηφιακών τεχνολογιών για μια άμεση δημοκρατία, εκτρέπει την προσοχή από *το μείζον ζήτημα που συνίσταται στην αξιοποίηση του διαδικτύου για ενίσχυση των θεσμών αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης και της κοινωνίας πολιτών σε εθνικό αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο.*
Ειδικότερα, προκρίνεται μια ευρύτερη αντίληψη αναφορικά με τους τρόπους αξιοποίησης των ψηφιακών τεχνολογιών με στόχο την ενίσχυση των θεσμών αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης και της κοινωνίας πολιτών. Αυτή αναφέρεται όχι μόνον στις αναπτυγμένες δυτικές δημοκρατίες, αλλά και στα πολιτικά συστήματα αυταρχικών καθεστώτων, καθώς και στις νεοσύστατες δημοκρατίες ανά τον κόσμο, ώστε να εδραιωθεί ένας αποτελεσματικός ανταγωνισμός μεταξύ των κομμάτων που να επιτρέπει την σταθερή εναλλαγή στην εξουσία.
Μέσα από την αξιοποίηση πολλαπλών καναλιών σύνδεσης πολιτών και κράτους, δύναται να διαμορφωθεί ένας χώρος δράσης για τα κόμματα της αντιπολίτευσης και τους φορείς της κοινωνίας πολιτών με στόχο την οργάνωση και κινητοποίηση της κοινής γνώμης.
Η αναδυόμενη διάρθρωση των πολιτικών ευκαιριών ενίσχυσης των ενδιάμεσων οργανώσεων πολίτη-κράτους μέσω του διαδικτύου μπορεί να αποδειχθεί αποτελεσματικότερη σε σχέση με άλλες λειτουργίες.
Εξίσου σημαντική είναι η δυνατότητα του διαδικτύου στην παροχή και μετάδοση πληροφόρησης, προωθώντας έτσι τη διαφάνεια και την υπευθυνότητα των φορέων

διακυβέρνησης σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και ενισχύοντας τα κανάλια αμφίδρομης επικοινωνίας μεταξύ πολιτών και ενδιάμεσων θεσμών.

Η ενίσχυση του ρόλου των ΜΜΕ στις σύγχρονες κοινωνίες έχει οδηγήσει σε μια διεξαγωγή της πολιτικής στο πλαίσιο των μέσων, όπου η οργάνωση, η διαδικασία και η ηγεσία στο πλαίσιο της πολιτικής συνοδεύεται από την λογική του συστήματος των ΜΜΕ, ιδίως των ηλεκτρονικών μέσων. Στις μέρες μας η διακυβέρνηση και η πιθανότητα επανεκλογής εξαρτάται από την καθημερινή εκτίμηση του πιθανού αντίκτυπου των κυβερνητικών αποφάσεων στην κοινή γνώμη, όπως αυτή μετράται μέσα από δημοσκοπήσεις, την στοχευμένη προσέγγιση επιλεγμένων ομάδων και τις αναλύσεις εικόνας.

Εξάλλου η διεξαγωγή της πολιτικής στο πλαίσιο των μέσων έχει και άλλη μια παρεπόμενη εξέλιξη. Αυτή συνίσταται στις καταιγιστικές επιδράσεις, που μπορεί να υπάρξουν στα πολιτικά συστήματα από την δημοσιοποίηση σκανδάλων και κρουσμάτων διαφθοράς. Στην εποχή της πληροφόρησης η συμβολική εξουσία, δηλαδή η ικανότητα διαμόρφωσης της άποψης των πολιτών συνιστά την πρωταρχική πηγή εξουσίας. Η συμβολική εξουσία αποκτά ακόμα μεγαλύτερη σημασία στο μέτρο που η υιοθέτηση ασαφών πολιτικών θέσεων από τα κόμματα, με στόχο την ενίσχυση της πολυσυλλεκτικότητάς τους, οδηγεί σε μια «υποκειμενοποίηση» της πολιτικής στο μέτρο που η αξιοπιστία των υποψηφίων συνιστά σημαντικότερο κριτήριο εκλογικής προτίμησης σε σχέση με τις πολιτικές τους θέσεις. Στο πλαίσιο της πληροφοριακής πολιτικής, η πολιτική των σκανδάλων συνιστά το προτιμώμενο όπλο ανταγωνισμού, όπως τονίστηκε πιο πάνω.

Μια άλλη συνέπεια, η οποία προκύπτει από το νεοφιλελεύθερο χαρακτήρα της τρέχουσας παγκοσμιοποίησης συνίσταται **στην υποχώρηση του κράτους πρόνοιας**, το οποίο υπήρξε ένα από τα θεμέλια της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας μεταπολεμικά.
Ειδικότερα, η πολιτική απορρύθμισης των εθνικών οικονομιών και η κινητικότητα του κεφαλαίου οδήγησε σε μια αύξηση της δύναμής του σε σχέση με τον πόλο της εργασίας, καθώς και σε σχέση με τον πόλο της πολιτικής, ανατρέποντας έτσι τις κοινωνικές ισορροπίες στο εσωτερικό των κρατών. Αποτέλεσμα είναι η επικράτηση μιας γενικότερης τάσης για περιστολή των κοινωνικών παροχών, η οποία προβάλλεται από οικονομικούς

κύκλους ως «αναπότρεπτη αναγκαιότητα» προκειμένου το κράτος να διατηρήσει την ανταγωνιστικότητά του στη διεθνή οικονομία. Όλες οι κυβερνήσεις, ακόμα και εκείνες που εντάσσονται στον χώρο της αριστεράς, έχουν προχωρήσει σε σημαντικές αλλαγές των πολιτικών αναδιανομής του εισοδήματος, οι οποίες κρίνονται αναγκαίες για προσαρμογή στις απαιτήσεις της αγοράς.

Παρά τις όποιες ρητορικές η υποχώρηση του κοινωνικού κράτους δεν συνιστά αναγκαίο «μονόδρομο» για διατήρηση της οικονομικής ανταγωνιστικότητας στο πλαίσιο της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, αλλά συνιστά μια συγκεκριμένη επιλογή πολιτικής που σαν στόχο έχει την προσέλκυση του παγκόσμιου κεφαλαίου. Αντί για την πολιτική μείωσης του κοινωνικού κράτους, θα μπορούσαν να διερευνηθούν άλλες επιλογές πολιτικής, όπως είναι η εισαγωγή ελάχιστων κοινωνικών εγγυήσεων σε διεθνές επίπεδο. Αν και στην παρούσα φάση οι εναλλακτικές αυτές πολιτικές δεν φαίνεται να συγκεντρώνουν το αναγκαίο επίπεδο πολιτικής βούλησης σε διεθνές επίπεδο, εντούτοις οι συνθήκες μπορεί να αλλάξουν με την αυξανόμενη λαϊκή δυσαρέσκεια, που παρατηρείται σε πολλά μέρη του κόσμου για την υποβάθμιση του επιπέδου διαβίωσης και την αύξηση του εισοδηματικού χάσματος.

Καθώς ο κόσμος του 2009 έρχεται αντιμέτωπος με πρωτοφανή επίπεδα πείνας, ένδειας, περιβαλλοντικής υποβάθμισης, παγκόσμιων ανισοτήτων και κατάρρευσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος, το ζήτημα που προβάλλει πλέον επιτακτικά είναι για μια διεθνή πολιτική ρύθμιση των ζητημάτων που δημιουργεί η παγκοσμιοποίηση. Και αυτό είναι ένα αίτημα, το οποίο οι πολίτες σε διάφορες χώρες του κόσμου απευθύνουν, όχι μόνο προς τα εθνικά πολιτικά συστήματα, αλλά και προς τους διεθνείς θεσμούς και τα διεθνή πλαίσια συνεργασίας. Οι εθνικές κυβερνήσεις και οι ηγεσίες των διεθνών οργανισμών καλούνται να λάβουν σοβαρά υπόψη, ότι δεν υπάρχει περιθώριο χρόνου για άλλη αδράνεια και παράταση των διαφορών και διϊστάμενων απόψεων, αλλά απαιτείται άμεσα η λήψη μέτρων που θα ανταποκρίνονται στο ύψος των περιστάσεων.

Ειδικότερη εξέταση επιβάλλεται για χώρες που τελούν υπό μετάβαση. Από την περιπτωσιολογική μελέτη μιας τέτοιας χώρας, όπως η Πολωνία αντλούνται χρήσιμα συμπεράσματα, όσον αφορά το είδος των συνεπειών, που η παγκοσμιοποίηση επέφερε στο νεοσύστατο δημοκρατικό πολιτικό της σύστημα.

Η διαδικασία μετάβασης αποτέλεσε την πρώτη απόκριση των χωρών της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης στον νεοφιλελεύθερο τύπο παγκοσμιοποίησης, ο οποίος επικράτησε καθολικά μετά και την πτώση του πρώην ανατολικού συνασπισμού. Το νεοσύστατο πολιτικό σύστημα των χωρών αυτών επεχείρησε να ανταποκριθεί στην πολλαπλή δοκιμασία αφενός για εμπέδωση της δικής του πολιτικής ανάπτυξης και αφετέρου για να λειτουργήσει στο περιβάλλον παγκοσμιοποίησης. Το πολιτικό σύστημα κλήθηκε να διαχειριστεί μείζονες προκλήσεις όπως:

α)τις επιπτώσεις (οικονομικές, κοινωνικές κ.α.) της διαδικασίας μετάβασης.

β)τις συνέπειες από τον μεγαλύτερο βαθμό έκθεσής στο διεθνές περιβάλλον καθώς και τους περιορισμούς που προκύπτουν από τη συμμετοχή στους διεθνείς θεσμούς

γ)τις απαιτήσεις των πολιτών για ευημερία, αποδοτικούς και διαφανείς πολιτικούς θεσμούς καθώς και μια αξιοπρεπή θέση της χώρας τους στην Ευρώπη και τον κόσμο.

Η απόκριση του εθνικού πολιτικού συστήματος των χωρών αυτών συνίσταται στις εξής παραμέτρους:

(α) Συνέπεια στην προώθηση των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών μεταρρυθμίσεων καθώς και στην επιδίωξη των στόχων που κρίθηκαν θεμελιώδεις για κατοχύρωση της θέσης τους απέναντι στη διαδικασία παγκοσμιοποίησης (ένταξη στους δυτικούς θεσμούς άμυνας και ασφάλειας και ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση).

(β) Ανακατατάξεις και μεταβολές στο πολιτικό επίπεδο (σε επίπεδο πολιτικών δυνάμεων, άξονες πολιτικής οριοθέτησης των παρατάξεων, θέματα πολιτικής ημερήσιας διάταξης κ.α.).

(γ) Εκσυγχρονισμός και προσαρμογή των ρυθμιστικών πλαισίων σύμφωνα με τις δεσμεύσεις που απορρέουν από την συμμετοχή σε διεθνείς και περιφερειακούς θεσμούς και από τις «επιταγές» των διεθνών αγορών.

(δ) Αιτήματα που οι πολίτες απευθύνουν προς το πολιτικό σύστημα για βελτίωση του επιπέδου ευημερίας, διαφανείς διαδικασίες λήψης αποφάσεων, αποτελεσματικότερη δημόσια διοίκηση, καλύτερη ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών και πολιτικά υπόλογους θεσμούς.

Το πολιτικό σύστημα των χωρών αυτών βρίσκεται υπό συνεχή διαμόρφωση, συνεπεία των κοινωνικών μεταβολών που υφίστανται ιδιαίτερα λόγω των αιτημάτων που οι πολίτες απευθύνουν στο πολιτικό σύστημα και των αναγκαιοτήτων διαχείρισης των ζητημάτων που δημιουργεί η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση.

Τις παραπάνω πτυχές θα τις εξετάσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, στην περίπτωση της Πολωνίας.